

OSZK

OSZK'S SACRAMENTO LIBRARY

.....

OSZK

ASAPLAI
EVAI MIKLO
ÉLETE

OSZK

1.

III

~~Thungel.~~

~~g 3 III l.~~

I.

~~MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA~~

~~OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR~~

~~09497~~

~~KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD~~

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

Concursus helydíj

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK.

ELSŐ KÖTET.

~~~~~  
RÉVAI ARCKÉPÉVEL.  
~~~~~

BUDAPEST,
AIGNER LAJOS.

1881.

Ára 3 frt.

NEMZETI KÖNYVTÁR.

Midőn harmadfél év előtt megindítottuk a „Nemzeti Könyvtár“ az a meggyőződés vezérelt bennünket, hogy a fenekölt lelkületű írók alkotása képezik azt a szellemi kincset, mely minden nép legsajátabb és legfényesebb nemzeti vagyona- és legdrágább örökeként száll nemzedékről nemzedékre, — hogy ebben lel a nemzet vigaszt borús korszakaiban, ebben lelkesedést a kegyes sors adta jónapjaiban és minden körülmények közt ebből merít élvezetet a jelenben úgy, mint buzdítást és kitartást a jövő küzdelmeiben.

Ehez képest igyekeztünk jeles magyar írók műveit, szép és olcsó kiadásban nyújtani a nagy közönségnek. Figyelmünk leginkább azon írók felé fordult, kiknek művei még összegyűjtve nem voltak eddigelé, vagy a kiknek művei megjelentek ugyan, de nem oly módon, hogy a nemzet minden rétegeihez eljuthattak volna; holott — nézetük szerint — a nemzet érdeke azt kívánja, hogy jobb íróink művei a legszélesebb körökben ismertessenek, úgy hogy minden egyes fia olvashassa s bírhatta, sőt családi ereklyeként örökölhessen apáról fiúra s unokára azokat. A magyar nemzet méltányolta vállalatunk nagy horderejét, és pártolásával lehetővé tette szép számú íróink műveinek kiadását, melyek immár husz kötetnyi csinos kis könyvtárt képeznek. E méltatásból buzdítást merítettünk arra nézve, hogy a „Nemzeti Könyvtár“ füzeteit még változatosabbá tegyük, hogy ez által célunkat annál biztosabban érjük el. Új folyamot indítunk tehát meg, hogy a „Nemzeti Könyvtár“ ezentúl azok is megszerezhessék, a kik az előbbi folyamat netalán nem óhajtották bírni. Az új folyam számára igen érdekes és nevezetes műveket szemeltünk ki, melyek közül egyelőre csak a következőket nevezünk meg:

Vajda János koszorús költőnk összes költeményei;

Beöthy László összes művei;

Gaal József összes művei; humoros beszélei, vigjátékai, regénye stb.

Balogh Zoltán költői művei;

Sárosy Gyula drámai s egyes művei;

Kazinczy Ferenc biographikus művei stb.

Az új folyam füzetei szintén 5 íves, 30 krajcáros füzetekben jelennek meg, évenként legalább is 24 füzet. Előfizetési ára egész évre, vagyis 24 füzetre 7 frt 20 kr.; félévre, vagyis 12 füzetre 3 frt 60 kr. Az előfizetők bérmentve kapják a füzeteket. A füzetes kiadáshoz megrendelhetők csinos bekötési táblák; ára egynek-egynek 25 kr., postán küldve 28 kr. — A kötetes kiadásra is előfizethetni, még pedig 24 füzetnek megfelelő 120 ívig terjedő kötetekre 7 frt 20 krral, a bekötés egyenkint 60 krral külön számítatik.

Az eddigelé megjelent füzeteket vagy köteteket egyenkint vagy részletenkint is meg lehet szerezni. A „Nemzeti Könyvtár“ eddigi 80 füzetének, vagyis 20 kötetének tartalma:

Csokonai Mihály művei. Bevezető kötet 1 frt 60 kr., kötve	2 frt 20 kr.
Dayka Gábor költeményei 1 frt, kötve	1 frt 60 kr.
Dugonics András: Bátorfi Mária; Endrődi Sándor tanulmányával Dugonicsról 1 frt 40 kr., kötve	2 frt — kr.
Kármán József művei. (Fanny hagyományai stb.) 2 kötet 2 frt 60 kr., kötve	3 frt 80 kr.
Katona József összes művei. 3 kötet 4 frt 20 kr., kötve	6 frt — kr.
Kazinczy Ferenc összes költeményei. 2 kötet 2 frt 40 kr., kötve	3 frt 60 kr.
Kazinczy Ferenc. Pályám emlékezete 1 frt 50 kr., kötve	2 frt 10 kr.
— — Erdélyi levelek 1 frt 80 kr., kötve	2 frt 40 kr.
Mikes Kelemen Törökországi levelei 1 frt 80 kr., kötve	2 frt 40 kr.
— — Mulatságos napok (beszélyek) 1 frt 20 kr., kötve	1 frt 80 kr.
Sárosy Gyula összes költeményei (Arany Trombita stb.) 2 kötet 2 frt 80 kr., kötve	4 frt — kr.
Vitkovics Mihály összes művei (költeményei, prózai, levelei) 3 kötet 2 frt 80 kr., kötve	4 frt 20 kr.
Zrinyi Miklós Szigeti veszedelme s kisebb költeményei 1 frt 20 kr., kötve	1 frt 80 kr.

RÉVAI MIKLÓS ÉLETE.

IRTA

CSAPLÁR BENEDEK.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ KÖTET.

RÉVAI ARCKÉPÉVEL

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS.

1881.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

48102

Budapest, 1881. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

E l ő s z ó

a „Figyelő“-ben megjelent kiadáshoz.

A „Figyelő“ marciusi füzetében megjelent bírálati észrevételeim némileg arra köteleznek, hogy hiteles tényadatokkal mutassam ki, mikép lenne kiigazítható az, mit Bánóczy József jutalmazott pályaművében hibáztatok és pótolható, a mit abban hiányosnak tartok.

Úgy vélem, alkalmasabban tehetem ezt, ha a Révaira vonatkozó tanulmányaim eredményét feldolgozottan külön biographiaként teszem közzé.

Erre egyébként is már jóval előbb nógatának irodalomtörténetünk azon kedvelői, kiknek némi tudomásuk van arról, mily közelről érintkeznek tanulmányaim Révai M. életének azon viszonyai-val, melyekről a tudományos kíváncsiság mindeddig még az illetékesebbeknek vélt tanúktól is inkább csak összefüggetlen adatszálakat nyerhetett.

És csakugyan jobb alkalom nyílik így mindazon viszonyoknak körülményesebb földerítésére, melyek Révai M. szellemi kialakulásával kapcsolatban egyszersmind a rá hatott tényezőket is illetékesebben tüntetik elénk; mog így a nemzeti ébredés korszakának szerényebb mozzanatait is szemléltetőbben ismertetve, annak concretebb felfogására segítnék.

Kevesbbé tehetném ezt a bírálati észrevételeknek, ha még oly részletes folytatásával, vagy pótgjegyzetek közlésével.

Révai pályájának e másik képe alkalmúl szolgálhat arra, hogy a nyelvbajnok iránt melegebben érdeklődő vonásonként egybevetesse ezt amavval és tárgyyszerűbb felfogást szerezhessen róla; — ha pedig erre mindkettőt elégtelennek találja, külön tanulmánnyal igyekezék e további nyomozásra buzdító feladatnak sikeresebb megoldásához járulni. — Minden mozzanat, mely ehhez közelebb juttat, irodalmi nyereségül tekinthető.

Kütfőimről e dolgozat végén részletes kimutatással kívánok számolni. Egyelőre csak röviden jelzem, hogy Révainak fejlődési korát illetőleg leginkább azon rendnek, melynek tagja volt, könyvés irattáraiban lelt s eddig többnyire ismeretlen adatokat haszná-

lom, azontúli korára nézve pedig kiadott és kiadatlan dolgozatai mellett a n. Muzeumban és m. t. Akadémia levéltárában lelhető jelentékeny mennyiségű levelezéséből meríték, mely eddig szintén csekély részben ismeretes.

Egyébként a mily kevésbé biztathatom a szíves olvasót az előadás kellemével, úgy a tartalomra nézve biztosíthatom, hogy az itt előadandók összeállításában főtekintettel valék az igazság iránti tartozásra. — Épen nem búsít, ha ama másik életrajznak kiváltképen a vonzó előadással s művészi compositióval kivívott sikere mögött im e bájtalan összeállítás csupán némi tartalmi értékkel, kelmei becsesel nyerheti meg a gondolkodóbbak figyelmét, vagy épen csak mint hogyan-úgy rendezett adathalmaz járúlhat ama jelentékeny kor törekvéseinek megvilágításához.

Irányelvem inkább használni, mint tetszeni.

Kelt Budapesten 1879. april 3.

Csaplár Benedek.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. Révai Miklós gyermekkora.

1. Révai született 1750. február 24. Szentmiklóson, Torontál vármegyében. Születésének napját irataiban több helyen határozottan följegyezte. Nemcsak leveleiben található az¹⁾, hanem nyomtatott műveiben is.²⁾

Születése évéről is eléggé világos tanúságot tesz azon folyamodványában, melyben fölmentetését kéri a secularisatio következtében rá rótt káplánkodási köteleztetéstől. — Ebben élemedett korát, mint fő érvét így jelzi „cum annum iam agat quadragessimum septimum, etiam aetate est satis pro vecta et ad curatos labores non apta.“ E folyamodványának saját kezével 1796. april. 8. irt példánya e czimmel: „Supplex libellus pro dispensatione a cooperatura,“ mely — a mint az illető hatósági jegyzésekből s indorsatából kitetszik — maga az eredeti példány, melyet fölterjesztett volt, a nemzeti Muzeumban látható a 353. jelzetű Révai-féle kéziratok csomagjának 40. száma alatt.

E szerint 1796. april 8-án csak 47-ik évébe lépettnek vallja magát, t. i. febr. 24. óta, habár, — mint a „iam“ és „aetate satis pro vecta“ szavakból, meg a kérelem ügyéből is látni való, — igen is érdekében állott ezennel életkorát gondosan számba vennie.

Születésének színtezen évét találjuk a kegyesrend hivatalos könyveiben, valamint a pesti belvárosi plebániának „Halottak könyve“ is ezt jelzi, hol temetésének napján, 1807. april 3. bejegyezve, 57 évesnek iratik.³⁾

E nyomós tanúságok dacára sajtáságos módon hozatott zavarba

1) Paintnerhez 1795. febr. 24. irt levelét így zárja be: „Jaurini die 24. Febr. Natali mihi die tristi, quem fere opto nunquam exstitisse. Fuissem, quasi non essem.“

2) „Latina“ 44. l. Elegia IV. die natali VI. calendas Martias. „Ecce mihi natalis adest.“

3) A. R. D. Nicolaus Révay, linguae Hung. Professor annorum 57. Physis, ad sup. 246. (vagyis sorvadásban mult ki, a felső sirkertbe (ad superius coemeterium) temettetett (a váci uton), hová a 246. sz. házból vitetett ki.) (l. pest-belvárosi „Protoc. Defunctorum D. IV. könyv 416. lap)

R. M. születési idejének kérdése mindjárt egy év mulva halála után, még pedig épen a bizonyosságra törekvés által. Ugyanis a csanádi plebániának — melyhez R. M. születésekor Szentmiklós mint főközség tartozó vala, — az akkori rendezetlen állapot folytán hiányosan, sőt hibásan iratott anyakönyvből¹⁾ tévesztő adatok vonattak ki (t. i. az 1752. jul. 23.) és tekintélyes nevű író által tétetvén közzé hitelesekül fogadtattak, míg nem sokára egy másik hiba kerekedett fölül és makacs tévedéssel védetve fél századnál tovább érvényesnek tartatott Toldy F. tekintélyével erősítve (t. i. az 1749. születtetés).

Kazinczy Ferencnek Révairól a „Hazai Tudósítások“-ban 1808. május 14-én közlött cikke indította meg a kérdés kúszálását, melyből a nyomozási buzgalom és hazafias kegyelet oly bonyodalmat szőtt, hogy irodalomtörténetünk legjelesebb avatottja még utolsó művében is, melylyel Révai szellemének méltóbb emlékkal kívánt

¹⁾ Ezen anyakönyv adatairól eléggé eligazító tudósítást kaptam Kasics Károlytól, a csanádi püspöki hivatal levéltárnokától, ki valóban tudományos és hazafiui érdeklődéssel kutatott föl R. M.-ra vonatkozólag egyéb adatokat is, meg különösen a születési év kiderítése végett megnyerte Killer Frigyes csanádi lelkész buzgó közreműködését. — Az ettől érkezett okmányok kétségtelen tanui annak, hogy ő is valódi úgyszeretettel fáradozott a kérdés megoldása végett. Ugyanis szorgalmasan kikereszte nemcsak a keresztelési, hanem a temetési, valamint az egybekelési bejegyzéseket is Szent-Miklóson szintugy, mint Csanádon. S e nyomozása folytán tett észleleteit valóban tudományos figyelmességgel s meleg érdeklődéssel tanúsító levélben tárja föl. Jóval jelentősb az a szintén lelkesen érdeklődött Szalay Pál fürkészése eredményénél, melyet ez 1861. közlött volt az „Idők Tanujá“-ban és „Tanodai Lapok“-ban.

Killer Fr. kutatásának eredményét röviden említem itt. — A hivatalos pontossággal kiállított „Extractus Protocollii Baptisatorum és Defunctorum Parochiae Csanadiensis“ eléggé látatja, hogy a Révai M. gyermekeinek születéséről és halálózásáról szóló adatok csak jóval későbbben jegyeztettek be a protocollumokba; mert az ellenmondásos datumok is ezt vallják. Így történhetett, hogy az 1750. született Mathias tán az ideiglenes protocollumból átírás közben együvé iratott az 1752. jul. 23. született Jacobussal. — Erre mutat az is, hogy a „Protocollum Defunctorum“-ban előfordul Révai Nic. Coturnarius Ungarus Jak a b fiának 1756. maj. 18. történt kimulása, csakhogy a kora hibásan van bejegyezve, mint ily hiba egyébütt is többször fordul elő. — Tehát az ifjabb Jacobus meghalt, de az idősb Mathias, kinek kereszteléséről a bejegyzés nem iratott át az ideiglenes jegyzékből, nyelvbajnokká lett. — Révai Miklós alig gondolhatott arra, hogy két névre kereszteltessen egy gyermeket. — A protocollum hiányos voltát mutatja az is, hogy Révai M. nővérének születése is kimaradt abból. — Killer Fr. az anyakönyvek e hiányosságát helyesen következteti abból, hogy ott Szent-Miklóson azon időben a lelkészeti ügy rendezetlensége miatt csak ideiglenes és mintegy missionariusokként, majd a jószág-kormányzónál (D. Praefectus) aulicus capellanusként működő szerzetesek végezték az egyházi functionát és az azokról szóló jegyzeteket nem őrizték meg kellően, mint ezt a csanádi anyakönyvben egy 1762-diki bejegyzés így vallja egy évtizeddel később: „Non mirare benevole lector nomina baptisatorum non fuisse inserta semper usque ad adventum Dni Decani Canonice visitantis; id enim accidit propter nomina baptisatorum et sepultorum praesertim in Sz.-Miklós, filiali huius Parochiae, a quodam Franciscano, quae hucadusque exspectata et diligenter quaesita nec inventa, consequenter nec huic matriculae inserta pro anno elapso.“

áldozni, megoldatlan kétségűnek vallja a Révai születésének helye, éve, napja, sőt nevei és családjának eredete iránti kérdést és szerencséjének tartotta volna, „ha — u. m. — ezekre nézve valószínű, vagy épen kielégítő véleményt állítania fel sikerülend“ (l. Fővárosi Lapok 1875. 295. sz. Révai; életrajzi töredék Toldy F. I.)

Kételyének illetén eleve bevallása után négy szakaszon át tárgyalja Toldy F. e homályba ejtett kérdés bonyodalmait, melyek megoldását kiváltképen az akadályozta, hogy Toldy F. elméjébe nagyon belerögzött azon téves hiedelem, miszerint ő az 1749. évet, mint R. születése évét Révainak saját autographjában látta Horvát Istvánnal 1827. előtt valamikor, — midőn talán még könnyen összetéveszthette Révai kézírását Horvátéval.

Ezen csalódását oly makacs meggyőződéssé érlelte 50 éven át, hogy végre fölöslegesnek vélte már annak igazolása végett a kezei közt volt és a nemzeti Muzeumban bármikor megtekinthető Révai-ánakat figyelmesebben átvizsgálni, legalább 1860. óta, minthogy ekkor a Révai Miklós születése iránti kérdés némi hazafias érdeklődéssel és kegyeleti szándékkal feszegettetett. E közben kétségtelenül észrevehette volna, hogy az ilyen autograph jegyzet Révaitól, minőre egyébiránt sem Toldy, sem Horvát I. határozottan nem hivatkozik, — a Horvát István birtokából a Muzeumba került Révai-féle kéziratok közt nem lelhető, hanem csak az 1750-re bizonyító, mint ez a fönnebb jelzett folyamodványból kitetszik. De még ha volna is, mint magán jegyzetke, ezen hivatalos okmány ellenében bizonyító erejét vesztené.

Az 1749. évet R. M. születési éveül jelző autograph csak Horvát István kézírata lehetett, tán épen az, mely ott látható ma is a muzeumi Révaiának közt, (t. i. az ő „Jegyzései“ R. M.-ról.)

Miképen történhetett, hogy Horvát István, ki magát nagy mestere által az ő életviszonyairól oly bőven informálnak mondogatja, mindjárt születése évéről is hibás adatot vett föl jegyzeteibe; ezt nem épen nehéz megérteni az ő „jegyzéseinek“ figyelmes áttekintése után, melyeket érdemleg szándékom méltatni azon illetékes helyen, hol részletesen kívánok számot adni használt kútfőimről. Csak úgy mellékesen jegyzem itt meg, hogy azt az 1749. évet Horvát I. inkább Horányiból vette át jegyzeteibe, mint Révai M. közléséből; mert mindent egybevetve úgy látszik, a már elagott Horányi figyelmetlensége szülte e tévedést. Hisz ő, kitől Kazinczy a fönnebb érintett emlékezésében legtöbb fölvilágosítást várt Révai életéről, sajnos, de oly kevéssé teljesítette e reményt, hogy azon sovány életrajzi vázlatnak, melyet a „Scriptores Schol. Piarum“ című 1809. kiadott művében lelünk, mindjárt első két sorában három hibával találkozunk, t. i. hogy R. Nicolaus a S. Stephano¹⁾ (e

¹⁾ S innét mondja Bánóczy, hogy „R. mint tudjuk (?) Miklós Istvánnak nevezte magát.“ (R. M. 8. l.)

h. „a Matre Dei“) natus Temesvarini (e. h. Sz. Miklós) 1749. (e. h. 1850.), holott mindezt Horányi az úgynevezett Rullákból kellőleg irhatta volna ki éberebb figyelemmel.

Mint a Révai M. iránt újabban serkent kegyeletnek vagy csak élénkebb érdeklődésnek bizonyosságát több tekintetből érdekes kissé körülményesebben ismernünk azon bonyodalmat is, melyet a téves nyomozás idézett elő; de tán alkalmasabban szolgálhat az némileg a posthuma gloria árnyalására, semmint hogy itt előtérbe állítva, holmi vitázatfélével riaszsa el a szíves olvasók figyelmét, melyet kissé huzamosb kitartásra kívánnék megnyerni, hogy azon küzdelmes pálya némely apróbb, de jellemző körülményeit is fölemlíthessem, melyek nemcsak Révainkra, hanem az ő kora- és kortársaira is élénkebb világot vethetnek.

Itt egyelőre nagyon is elégnék véltem annyit érinteni, a meny nyiből a határozottan elfogadott születési évnek igazolása kivonható. E szerint azon homály, melyet Toldy Ferenc életrajzi töredéke elején panaszol, azzal is tetemesen kevesebb, hogy Révai születésének helye, éve és napja, valamint az ő nevei iránt valóban nem forognak fenn többé azon kétségek, melyeket ő megoldatlanoknak vallott.

2. De R. M. családjának származata s rokonsági viszonyai iránt eddigi szorgalmas nyomozásunknak sem sikerült még kielégítő földerítést eszközölni.¹⁾ — Annyit azonban ez is eredményezett, a mennyiből bajnokunknak gyermekkori fejlődésére és pályaválasztási indokaira nem egy világító sugarkát látunk kilövelni. Mindemellett mégis elmondhatjuk róla, hogy valamint nemzetünk öntudatosabb szellemének mintegy századdal ezelőtti felvirradása egykori fényes, de huzamos viszontagságok folytán nagyon elhomályosult multunk emlékeiből s mintegy ködös hagyományyaiból bontakozék ki: úgy e szellemi ébredés kiváló hirnökének s bajnokának vérszerinti származatát hasaonlókép szürkületi homály fedi, mely sorsának árnyfellegeként többé kevésbé szakadozottan átborong pályáján is, szegényes bölcsőjétől egész jeltelen sírjáig.

Révai Miklós kétségkívül atyjától úgy értesülve, családját a nemes származatú Révayak sarjadékának tartotta; de e leszármazásról sem maga nem jegyzett föl genealogiai tudósítást, sem Horvát István, kit saját állítása szerint, mint leendő biographusát s parentatorát életviszonyairól bőven értesített.²⁾

¹⁾ Méry Etel sz.-benedekrendi győri tanár, ki egy pár évtizeddel ezelőtt élénk buzgalommal foglalkozék Révai M. életviszonyainak tanulmányozásával, (ő másolá a Paintnerhez írt leveleit is, — meg jelentékeny lendületet adott a R. M. emléke iránti lelkesedésnek,) egyéb becses közleményei közt e kérdést is fölvetette: „Nem volt-e R. M. nemes származású s mint ilyen a turóci főrangú Révay család elszegényült ivadéka?“ (l. 1862. Idők tanuja 85. sz.) de felhozott érvei nem elégségesek e rokonság bebizonyítására, melyre Nagy Iván jeles genealogusunk sem lelt még eléggé biztos nyomokat. (M. O. Cs. IX. 709.)

²⁾ M. S. I. a.

Szivesen megnyugszom Toldy F. ime véleményében: „ami Révaink kölcsönlényre nem szorúlt“ s minden vitatás nélkül említem a családi származatra vonatkozó adatokat.

Az anyakönyvi bejegyzések sehol sem jelzik Révaink atyjának nemesi rangját akkor sem, midőn Sándor Pál az ő nejeinek Palásthy Annának közeli rokona, mint csanádi plébános volt a keresztelő; azonban „ignobilis“-nek sem iratik, csupán mint „incola Szentmiklósiensis“, mesterségére nézve „cothurnarius Slavus“, egyhelyütt azonban „cothurnarius Hungarusnak“ van bejegyezve. Ő ezek dacára nemesi származatúnak hitte magát s e származati érzést fia keblébe is átültette. — Erre mutat az is, hogy a szegedi gymnasium akkori katalógusaiban, az első évit kivéve, hol ignobilisnek iratik, a többiben mint nobilis van bejegyezve. A kegyesrendi „Rullák“-ban vagyis a rendtagok lajstromaiban, — kétségkívül a keresztelési levél nyomán — szintén „ignobilis“-nek iratik.

Révainak későbbi időből kelt írásbeli nyilatkozata nyomós tanuságul látszik a mellett szólni, hogy benne erős volt a meggyőződés nemesi származata felől.

1782-ben Loóson tartózkodásának mindjárt első napjaiban arra kéri Bécsben lakó Paintner barátját, hogy néki eltévedett pecsétnyomója helyett újat készíttessen, s előre bocsátván, hogy hisz ismeri az ő családi címerét (Scis gentilitium nostrum stb.) mind szóval elmondja, mind pedig rajzban is megküldi azt, hozzá tévén, hogy idegen és reá nézve jelentés nélküli pecsét nyomót használni szégyenel.¹⁾ Mind a leírás, mind a rajz, melynek hű másolatát a Paintnerrel folyt levelezésben szemlélhetni, egybevetve a Révayak nemesi címerével egészen találkozik, úgy a mint Nagy Iván művében a nemes Révayak családi címerét említi. (M. O. Cs. IX. 721. l.)

Azonban nevének majd *i* majd *y* végzettel írása némileg azon gyanút is gerjesztheti, hogy tán mégis inkább csak ingatag, mint bizonyos alapú volt azon hiedelme, hogy ő a Révayak nemesi ágának sarjadéka. Nem leljük nyomát, hogy a korában is eléggé díszlő Révayak valamelyikéhez olyatén bizalommal közeledett volna mint némely

¹⁾ Ad haec cures celeriter in aere communi incidi insigne meum, ut aliquo sigillo uti possim ad obsignandas litteras. Meum hic in Loós, nescio, quomodo his diebus perdiderim. Alienis et nihil significantibus pudet me uti. Scis Gentilitium nostrum. Lupus est e Corona eminens in campo viridi; idem conspicitur etiam superius itidem ex simili Corona, Cassidi cancellatae incumbit. Lupus utrobique tres rosas tenet. Sed multo melius videbis in ipsa hac imagine, licet non satis diligenter elaborata. (I. Révai M. levelei Paintnerhez Méry Eteltől másolva az Akademia levéltárában. Magy. irod. levelezés. 149. sz. 3. lev. — E levelek eredeti példányai a pannonhegyi levéltárban vannak. Ezekből közölte Méry Etel az Akademia levéltárában létező másolatot, mely IV-r. kötetbe foglalva Révainak 89 levelét tartalmazza Paintner Mihályhoz s végül egyet Mártonfi J. erd. püspökhöz. E 90 levél tartalmára több ízben kellendvén hivatkoznom, röviden R. — Paint. jegyzéssel és a levélszáma melléklésével teendem azt.

más előkelő családhoz, habár Karaba Ág. kedves tanára, mint utóbb a Révayaknál nevelő, tán készséggel közvetítette volna.

Másrészt a Révayak sem tanúsítottak nyelvbajnokunk iránt rokonsági érzelmet még akkor sem, midőn a hazai tudományosságban már magas jelentőségüvé vált Révai M. több előkelő hazafi pártfogását esdekelve kérte irodalmi kiadványai ügyében.

Főnkeltlen írja ugyan Révay Péter, hogy családja kiváló díszesül tekinté a tudományok és tudósok becsülését,¹⁾ de tudunkra Révai Miklóssal nem éreztették ezt.

3. A szülék állapota. A családfa magában meddő kérdésnek nyomozásánál fontosb érdekű lenne a szülék állapotáról értesülnünk, úgymint a melyből bajnokunk első neveltetése s különösen szellemi tehetségeinek mintegy első nyilatkozása iránt legalább hozzávetőleg meglehetősen gyánítást képezhetnénk. — De adataink erről is csak gyéren tudósítanak. Jelzéseikből Révaiék családi állapota vékony sorsúnak mutatkozik. Az anyakönyvi bejegyzés szerint az incola szónak alkalmasint csak incolinus = inquilinus = zsöllér értelményét, vehetjük.

Az alakulóban lévő s mintegy kezdetleges állapotú helységnek csizmadiája bizonyára inkább csak szegény sorsú lehetett.

Hisz a gyülevész lakosság egy része oláhság vala, mely ma is többnyire maga rögtönzi könnyű lábbelijét, a bocskort. Révaiék soványdad állapotára mutat az is, hogy mint Horvát István jegyzé,²⁾ bajnokunk születése után szülei az anyai rokon lelkészhez³⁾ menekültek egy időre, mi csak 1752-ig tarthatott, a lelkésznek Sándor Pálnak elköltözése miatt.⁴⁾ Azon innen Révai Miklós ismét szentmiklósi lakos volt kimultáig, és pedig hagyományos adatok szerint szegényes sorsú, kit a környékbeli, különösen a csanádi — akkoron még magyar⁵⁾ lakosság tótos kiejtése miatt többnyire tót csizma-

¹⁾ Literae profecto, et historiarum cognitio ita ornant virum etiam principem: ut sine iis non vir, sed viri simulacrum: non princeps, sed principis idolum merito censeri debet. Ab his igitur ut paterna institutione nunquam abhorruerit: ita privatum meae gentis familia, quae Dei beneficio a trecentis fere annis gravissimis Reipubl: honoribus inserta Hungaria floret praecipuum ornamentum literas: et literarum literatorumque favorem et amorem palmarium facinus semper duxerat. (Petri de Reva „Commentarius de sacra corona. Autor ad Lectorem“.)

²⁾ I. Horvát Istv. „Jegyzéseit“ Révairól a n. Muzeumban azon kéziratí csomagban, melyben Révainak ívrétű kéziratái foglaltatnak. Az egybevetés könnyítése végett ezeket az idézetben M. S. rövidítéssel jelzem.

³⁾ M. S. I. a.

⁴⁾ Sándor Pál 1741. igtattatott be a csanádi plebániába és 1752. szeptemberben vált meg attól, a nagybecskereki plebániára költözvén át. (Kasics K. és Killer Fr. értesítő levelei 1876. jul. aug.-ban.)

⁵⁾ Killer Fr. közlése szerint 1765. Csanádra németek költöztek, a magyar lakosság pedig onnét Zomborra (Kis Zomborra) húzódott át.

diának nevez vala; habár ő magát nemesak magyarnak, hanem a hírneves Révayakkal rokon nemesnek is tartotta.

Kazinczy F. azon cikkében, melyet a „Hazai Tudósítások“ 39. sz. (1808. pünkösöd hó 14) e címmel közlött: „Révainak nevei és születési napja“, elmondja egyebek közt, hogy Perecsényi Nagy László írta ki az ő kértére a csanádi matriculából azt a „Révai Mathias Jacobusról“ szóló keresztelési bejegyzést, úgy mint ki 1752. jul. 23. születettnek van beírva; (mint láttuk ebből támadott a születési kérdés zavara.) Szinte ő tőle értesülve írja K. F. ugyanott, hogy „Révaink atyja ifjú korában végszélbeli ember, azaz katona volt, de csak közkatona lehetett, mert — u. m. — a plebánus, ki vesztegetve bánván mások iránt a titulusokkal — Révai atyjáét a nélkül hagyta“. —

Csupán erre építik R. életirói, hogy apja katonaviselt ember vala, mert „végszélbeli“ volt. Ezen állításnak pedig egyéb alapját nem leljük, mint azt, hogy Révai Miklós a csanádi plebánia halottak lajstroma szerint békési születésű volt. Békés pedig akkor tájban szintén a határvidékhez tartozó vala. ¹⁾

Írásbeli határozottabb tanúság nem maradt fenn arról, meny nyiből álló volt fegyveres szolgálata. Hogy az valami tetemes nem lehetett, abból is gyanítható, mert legalább tudtomra sehol sem tesz arról szellemi bajnok fia magán leveleiben sem említést, melyekben pedig gyakran eléggé beszédes és ömlengő bizalmasai irányában.

Révai M. katona voltáról talán az is támogathatja némileg a fönnebbi gyanítást, hogy a realis viszonyokkal szemben némi impraktikus fennhéjzás jellemezte a kevéssé élelmes, de családi származatáról fennen érző falusi csizmadiát; mely sajtáságos disharmonia, — általános tapasztalat szerint elég vastagon kirívó vonás arisztokratizáló fajunk jelleméből még e mai demokratizálás mellett is, — habár indokoltabban és sublimált alakban mint apai örökség rászállva gyakran föltetsző lesz hősünk életében.

Ifjúkori pályatársai közt nagyon járta az a vélemény, hogy benne családi nyavalya a fellengősség, s különösen azok, kiket fönkelt elméjének régióiból az ő sasszemeivel olykor nagyon is alant botorkálókul nézett le, őt viszont a régi időből ismeretes jelentőségű „csizmadia hetykeség“-ről vádolgták. ²⁾

Különös, hogy Révairól szülőföldén is maradt fönny illetén véleménynek átszállingózása még az utóbbi időkhig is egyes, habár csak homályos hagyományshalokban. Ennek némi tanuságául vehető talán az, mit Szalay Pál a szentmiklósi nyolcvannégy éves csizmadi-

¹⁾ I. Vanicsek Fer. „Specialgeschichte der Militärgrenze.“ Bécs 1875. ismeretétést Pesty Frigystől az 1876. „Századok 149.“ 150. l.

²⁾ Katsor Keresztély és Koppi Károly jegyzetkái meg szóhagyomány.

ától Szkoran Mitától hallott, ¹⁾ csakhogy ennek úgy lehet némi jelentősége, hogy a jámbor aggastyán az atyjától hallott emlékezőt mondotta el Szalaynak.

Révai Miklós nemesi önérzetének bizonyosságául tekinthető már az is, hogy ő az ottani legelőkelőbb családdal kívánt komaságra lépni t. i. a kis-zombori Rónayak elődével, Oexel Mátyással, a nemességre 1714-ben emeltetett gazdag serföző Oexel család egyik sarjával. ²⁾

Ezen komaságnál fogva kétszeresen indokolt lehet nyelvbajnokunknak Mátyás névre kereszteltetése, t. i. a születés napja és a keresztatyja iránti tisztelet által, melyet azonban, mint látni fogjuk, hő-sünk tapasztalatai által nem igen látott indokoltnak; mert a Mátyás névnek a gyermekkorra való emlékeztetés mellett még történelmi varázsa sem támasztott benne ahhoz való ragaszkodást. ³⁾ Nem érezte különös hállára kötelezőnek e név emlékét. A vagyonos német serföző, úgylátszik, nem igen eszmélt odáig, hogy a szép tehetségekkel megáldott és a tanulhatási alkalmat epedő vágygyal óhajtó keresztfiának módot nyujtson arra, hogy nála s atyjánál többet érő hazafivá válhassék.

Nem leljük nyomát annak sem, hogy a szegény Révai-család sorsát tetemes gyámolítással könnyítette volna, holott az néha elég sanyarú volt, a mint az bajnokunk irataiból is kiérezhető.

Sándor Pál lelkész, az anyának Palásthy Annának közeli rokona is csak gyéren lehetett oly helyzetben, hogy szükölködéseket jelentékeny segélyezéssel enyhíttesse, különösen, miután részint a rendezetlen viszonyok, részint saját nyugtalan természeténél fogva Csanádról, még 1752. eltávozva, különféle állomásokon megfordult s részben távol vidékre jutott.

E férfiunak hiteles adatokból ⁴⁾ ismert viszontagságos élet

¹⁾ I. Szalay Pál közleményeit az 1861. „Idők tanujában“ és „csanádi egyh. Történ. Adattár“ II. 462. l.

²⁾ Oexel család Torontál v. m. birtokos nemes családja, melynek előde Oexel Jakab 1714. III. Károlytól címeres nemességet nyert, vezetéknevét 1847. előtt változtatta Rónayra és birtokáról Kis-Zomborról írja előnevét. (I. Nagy Iván M. O. Családai VIII. k. 203. lap.)

³⁾ Kazinczy F. főnnebb idézett cikkében mondja, hogy indirecte a János nevéről kérdezé őt s azt Révai bérmálási, a Miklóst szerzeti, Mátyást keresztnevének mondá, melynél a János nevet bizonyos oknál fogva inkább kedvelvén (azt nem mondta, miért) kilépte után csatolá szerzetes nevéhez, melyen már ismeretes vala.

⁴⁾ A Függelékben inkább helyén lesz őt is, mint több mást, kikről az életrajz folytán említés történik, teljesebben ismertetnem. Módot nyujtanak erre azon hiteles kútfőkből merített adatok, melyeket kiváltkép Kasics Károly püspöki levéltárnok s némi részben Killer Frigyes szives tudósításaiban nyertem. Itt csak annyit említek, hogy Sándor Pál Antal gyulafehérvári származású, előbb a veszprémi, aztán pécsi egyházmegyének tagja, 1741. elején a csanádi püspök helyettes-tikára (prosecretarius); 1741. júniusban gyoroki administrator és septem-

folyama nagyon kevésbé látszik igazolni azt, mit róla Horvát István jegyzetei nyomán Toldy Ferenc sejt, hogy néki Révai M. nevelésére s különösen hazafias érületének fejlesztésére valami nyomas befolyása lehetett. Erre nézve Révai M.-nak gyermekkorára vonatkozó emlékezései is máskép értesítnek, mint az a következőkből kitetszik.

A szülék sanyarú körülményei okozhatták azt, hogy első szülöttük Mátyás elég későn juthatott az iskolához, sőt mint pályatársai emlegeték, apjának mesterségéhez is kénytelen volt hozzá fogni.

Saját szavaival is bizonyítja ezt, midőn olykor inséges állapotában s e miatti keserű érzetében ily nyilatkozatra fakadt; „maradtam volna inkább a csizmadia tőkénél, semmint hogy tudományos igyekvésem ily nyomorultjává lettem.“ Egyik levelében is ilyesmire fakadva, mint egyetemi tanár panaszozó inséges állapotát s a fűtésre való fa hiányát. (1805. aug. 29. Takács J.-hez írt lev.)

4. Iskolázott-e valóban Révai Csanádon? Az itt jelzett adatok szerint némileg kétes. — Meglehet, hogy csak atyja oktattatta a fogékony elméjű gyermeket a legszükségesebb tudnivalók első elemeire addig, míg aztán valahogy Szegedre juthatott.

Minő kedvező körülmény okozhatta, hogy tizenhárom éves korában végre az ohajtott deák iskolázáshoz foghatott: erről körülményes adataink nincsenek.

Saját vallomása szerint szellemi fejlődése tulajdonképen Szegeden indíttatott meg s folyt az elemi ismeretektől kezdve a gymnasium bevégezteig. Lehet, hogy az anyai rokon vagy más jóakaró lelkész ajánlása eszközölte a kegyesrendiek általi felkaroltatását, kik meggyőző tudomást szerezvén jeles tehetségeiről, szívesen nyújtottak neki módot az iskolázhatásra anélkül, hogy abban anyagi fogyatkozások gátolnák. Kortársainak emlékezése szerint,¹⁾ olykép gondoskodtak róla anyagi ellátás tekintetében is, hogy azt legtöbbnyire a k. rendi társházból nyerte.

Eleintén csekélyes szolgálattétel, majd később némi magántanítás által szeresheték kellékeit. E mellett mint jeles tanuló kiváltképpen részesítettett azon jótéteményekben, melyek részint alapítványként részint időnkénti adakozásokból a tanár testület ajánlata mellett jutottak a szűkölködőbb tanulóknak.

Szegedi iskolázásáról a „Latina“ 24. lapján így nyilatkozik :

berben már csanádi plebános 1752-ig. Időközben ezalatt más hivatalt is viselt a csanádi plebánia megtartása mellett (1742. és 43. püspöki titkár is volt). 1752—5. nagybecskereki plebános és azontúl Világosan lelkész 1761-ig, a köv. évben pedig Kis-Zomboron igen rövid ideig működve mint helyettes lelkész a csanádi megyéből elbocsáttatást kért, de 1769. ismét visszakérült a pécsi megyéből a csanádiba, hol 150 forint vékony pensióból tengődék kimúltáig 1775. dec. 10. Temesvárt az irgalmas barátoknál.

¹⁾ Grosser János, Hoffmann Ágoston, Vidos Incze, Kertész Józsefnek s másoknak, kik R. M. pályatársaival érintkeztek, szóbeli közlése.

Szegedinum, Libera Regiaque Civitas ad Tibiscum in ipsa Marusii confluentia, ubi potissimum adolescentiae partem transegi, dum primis litterarum elementis humanioribusque studiis imbuerer apud Scholas Pias, quae in hac civitate frequenti admodum et celebri gaudent Gymnasio.“

A „primis litterarum elementis“ kifejezésből gyanítva alkalmasint vékony ismerettel juthatott Szegedre, habár mindjárt az első évben a gymnasium előkészületi osztályán átugratva a major parvisták osztályába találjuk besorozva.

Minő viszonyok s körülmények közt élte eddigi gyermekkorát: erről világosabb tudomásuk nincsen. Az ő emlékezéseinek nyilvánításából az tűnik ki, hogy gyermekkorra kevés örömet nyujthattott neki.

„Elegyes versei“-nek 170—3. lapján a „Magam képe“ című költeményében sötét képet állít elénk már élte korányáról, így panaszkodván :

„Ki igen idején (már nagyon korán) mikor nevelkedni
Csak kezdettem gyengén életre gerjedni,
Tárgya lettem a vad kegyetlenkedésnek,
S bennem dúló kedve telt az üldözésnek !
Még is érzem, s mikor jut csak eszembe is,
A sérelmek után hosszab időre is,
Szakad újra szívem, könyveim hullanak,
És engem zokogó jajra fakasztanak.“

Miből állott e kegyetlenkedés és üldözés, hol, mikor s kik okozták azt neki, erről nem értesít sem maga, sem más. A csanádi iskolában tapasztalt-e kiméretlen fegyelmet, vagy egyébütt inaskodva, csak pusztá gyanítás. Szegeden inkább az ellenkezőt tapasztalhatta, ha csak az nem gyűjtötte meg baját, hogy azon szerfölötti érzékenység, mely mint ideges természetének sajátja, később annyi kellemetlenséget szerez vala neki, talán már akkor tetemesen jelentkezett benne úgy, hogy a szülék körében az atya betegeskedése miatt is kevesbbé fegyelmezett gyermeknek kivált eleinte nagyon is zokon eshetett azon sok korlátba ütközés, mely az ő autonom hajlamait minden lépten nyomon akadályozá.

Ilyesmit föltennünk eléggé biztathat egyebek közt: Révainak azon verse is melyben 32 éves létére is panaszolja hogy

„Ott vesze nyers ifjuságom tüze, minthogy előltek.“
(Elegyes versek VI. Alagya 86. l.) már úgy mint a szerzetben, mely őt Mátyásból Miklóssá fejlesztette.

Alkalmilag már itt eleve is jelezhetjük, hogy az irataiban előforduló sűrű panasz nem gyéren csak is az ő költői érzékenykedésének exuberatiójaként tekinthető.

Gymnasiumi tanuló korában, leszámítva az akkori szigorúbb fegyelmet, mely meglehetősen távol tartatott a mai visszásságtól,

sok élvet és halára kötelező jótékonytságot volt alkalma tapasztalni. Kitetszik ez némileg az ő higgadtabb kedély állapotában ejtett nyilatkozataiból és különösen pályaválasztásából, mely leginkább nyomatékolja azt, mit tanuló koráról a pályatársaitól átszármazott emlékezések s némely írásbeli jegyzetek bizonyítanak. — És maga a tény, hogy kezdetől végig ott járta ki 6 éven át a gymnasiumot s azután nyomban a szerzet tagjai közé vétette föl magát, annyit legalább is enged következtetnünk, hogy valami nagyon rossz dolga nem lehetett ott Szegeden. Ha pedig valamit szenvednie is kellett; annál jobb, hogy türelem-tanuláshoz is jutott alkalma. — Akkori érzetével ő állapotának több kielégítő semmint busító hatását érezé.

Egyebek közt sejteti ezt az 1773. Rátóthi Pálhoz mint Szegeden volt iskolatársához irt elegiában: (1. Latina 24. l.)

(Si) bene nos olim Urbs fovit protensa Tibisci,
Audiit et nostros conscia ripa iocos.

A Szegeden működő kegyesrendieknek sokképen állott módjukban a szegény tanulók számára pártfogolást eszközölhetni. Ugyanis alapítításuknál fogva a lelkési hivatalt ekkoron az egész városban ők kezelék. Így mint hitszónokok s hitoktaték s egyszersmind az elemi iskolák felügyelői, továbbá némely jótékony célú vallásos egyleteknek is intézői jelentékeny befolyással bírtak a lakosságra, s könnyen szeret teheték, hogy a jeles tehetségű ifjaknak gyámolítást eszközöljenek, gyakran ingyenes ellátást is a jómódú polgároknál. Ilykép az országnak különösen felsőbb részeiből sok szegény ifjú nyerte Szegeden kiképeztetését egész az újabb időkig.

Révai Mátyással annál örömebb éreztették e kedvezményeiket, mennél inkább föltetszett azon kiváló szellemi tehetsége, melytől idővel sok telhetik.

R. M. életfolyása ezennel mintegy nyiltabb térre jut eddigi homályából. Róla már mint tanulórról mind világosabban értesülünk majd kortársai jegyzeteiből, majd némileg a tanodai hivatalos iratokból is. Ha nem is épen tüzetesen az ő egyéniségéről, de azon viszonyokról, melyek közt szellemi fejlődése hat éven át feltűnő eredményrel eszközöltetett, jelentékeny felvilágosítást nyújtnak adataink, melyeket egyebek közt különösen a szegedi collegium és gymnasium irattárából nyertem.¹⁾ Ezek közül nem egy becses részletet szőhetnénk R. M. életrajzába, mely alkalmasint érdekelhetné mindazt, ki a tanügyre nézve is korszakivá vált férfit kiképződését örömeztetné nyomról nyomra behatóbb tudományos kíváncsisággal.

Azonban nehogy a tova széledező előadás valahogy nehezebb próbára tegye a sietőbb olvasók türeimét, egyelőre csak nagyból érintgetem azon szellemi mozzanatokat s az átalakulásra készítő jelenségeket, melyekről más alkalommal részletesebb említést szán-

¹⁾ Horváth Sándor k. r. tanár szivességéből.

dékozom tenni: itt csak annyiban hozom elő, a mennyiben azok a nemzeti művelődés és irodalom két jelesének Dugonics András- és Révai M.-nak ifjúkori képeztetését némileg megvilágítják. Mert mégis csak érdemelhet egy-két figyelő pillantást azon veteményes kert, melyből egy évtizedi időközzel a nemzeti szellem gyarapítására egyebek közt a magyar irodalomnak két ily termékeny nyé vált csemetéje került ki. — És midőn azon óriási csapás, mely a szép jövővel biztatott várost e napokban érte s melynek nyomasztó súlya alatt mindegyre kínosabban vívódik, oly gyászos határt vet másfél századi művelődési törekvéseinek, hogy ne lenne érdemes itt is egy pár pillanatot vetnünk szellemi haladásának nehéz kezdeményeire s a mult századi tanügyi viszonyaira?

5. Visszapillantás a szegedi tanintézet multjára. 1720. történt, hogy Szeged városa, a több mint százados török nyomás alól fölszabadultán, és sok egyéb súlyos viszontagságaiból is fellábadozva, mihelyt lehetett, a társadalmi fejlődés legfőbb tényezője: a nevelés és oktatásügy iránt iparkodott gondoskodni.

Romokból kellvén építkezését kezdenie, mindenben csak a legjutányosabb eszközökre gondolhatott, — de azért azok célszerűségét gondosan szem előtt tartotta.

Iskola és egyház azon időben még ama természetes rokoni viszonyban állottak, melynek felbontogatása, mint látjuk, nem sok áldást hoz az általa boldogulni vágyókra.

Szeged városának akkori hatósága mindkét tekintetben a közérdek igényeit tartá szem előtt és az ország főpapjának is jóváhagyásával mind a lelkészeti, mind az oktatási ügynek kezelésére az akkorban lendületnek eredt kegyesrend tagjait kívánta a város kebelébe. Fenntartási alapul az egész városbeli lelkészeti hivatal is át adatott nekik. — Szűk körülmények és sok akadály közt törekedhetett a szerzetes testület fontos feladatának megoldására. Mindezek mellett kitelhető buzgalommal igyekvék a közbizalmat kiérdemelni. Jeles hitszónokok ¹⁾ s buzgó oktatók szép sikerrel lendítgették a lakosság lelki épülését. ²⁾

Az iskolák tanítása szerencsés tapintattal kiszemelt egyénekre bizatván mindjárt kezdetben örvendetes gyarapodásnak indult. A jeles tehetségű s jól képzett Péczy Domokosnak mint első tanárnak már 1720. a parva és principiorum osztályban 120 tanítványa vala. 1724^{1/2} már a poesis és rhetorica osztálya is megnyitvatván, ennek tanítása a latin classicusokban kiválóan jártas és nagy könnyűséggel verselő Viola vagy (mint némelyek nevezék Fiala³⁾) Jakabra biza-

¹⁾ Mint Kubránszky László, Demka Sándor, Molnár Máté, Orlits Dániel s mások. (Katsor K. rendtört. jegyzetei.)

²⁾ Az írott tanuságok inkább általános elismerést fejeznek ki; egyesekről l. a követk.)

³⁾ l. Horányi Script. Sch. P. — Katsor K. „Viri doct. illustres.“

tott, ki szintúgy, mint Pécsy D. derekasan teljesíté föladatát.¹⁾ A gymn. ifjuság száma már 1727-ben 300-ra emelkedett.

Pécsy D. kinek jeles érdeme volt a szegedi tanodák kezdetbeli gyarapodásában 1720—33. működött ott elismert sikerrel, utóbbi évben már mint praefectus gymnasii. Ekkor jelentékeny feladatú állomásra, Krajovába küldetett, hogy ott a III. Károly alapította kegyesrendi tanintézet élén működjék. (Horányi Scr. Sch. Piar.)

Utána nyomban nagy hatást gyakorolt ott Deményi László,²⁾ a jeles latin író és szónok, ki valamint több más tanintézetben, úgy a szegedi tanodában is ünneplés alkalmakkor hatásos latin beszédekkel lelkesíté a tanuló ifjuságot,³⁾ sőt Szegeden a szent Demetről nevezett templomban is tartott emelkedett szellemű latin beszédet, melylyel hathatósan gerjesztette a latinul értő értelmesekben is a nemesb érzelmeket. Ő volt az, ki Szeged városa tanácsát arra bírta, hogy az ifjuság által előadandó színművek játszhatására alkalmas theatrumot létesítsen 1735-ben⁴⁾.

Ez időtt ott töltött egy pár évet Koricsányi Mark is, a múlt századi latin költők egyik legtehetségesebbike, kit már mint rendi növendéket a szegedi értelmesbek „a jó poéta“ elnevezéssel emlegetének.

Ez utóbbiról még odább is lesz alkalmam jellemzőbben szólhatni, s még inkább egybűtt, hol hazánk múlt századi latin költőiről szándékozom méltányló elismeréssel emlékezni. Itt e rövid főlemlítések leginkább annak jelzéseül legyenek, hogy Szegeden mindjárt kezdetben némileg a tanodán kívül is éreztetik e szerény munkások az emelkedőbb szellem lengedezését, mely aztán a körülmények szerint lehetőleg növekedve jelentékeny befolyást gyakorol vala a város társadalmi átalakulására.

Hazafias szellemök azonban egyelőre még latin nyelven eszméltet vala, minthogy a magyar nyelvre nézve akkorou még mostoha körülmények voltak általában, meg a rend akkori tagjai többnyire felső vidékiek valának, és a szegedi lakosság elvegyűltsege sem igen engedé a magyar szellem üdülését.

1) Élénkebb emlékezetben csak azok nevei tartattak fenn, kik némi irodalmi művekkel is kiléptek. — Pécsy D. és Viola J. mint kik irodalmi lucubrationokkal is figyelmet keltettek, Horányi Scriptorum Sch. Piar. művében ismertetvék, tanítási érdemeik méltatásával. — Így p. Fialáéről ezt jegyzi H. E. „a suis discipulis ob insignem in explicando gratiam et perspicuitatem facilemque methodum mire amabatur.“

2) Életéről s kiadott műveiről l. Horányi „Scriptorum Sch. Piar.“

3) E beszédek közül 15-öt nyomtatásban is kiadott e címmel: „Orationes Ladisl. Damiani in variis Hungariae Gymnasis habitae. Tirnaviae 1742. D. L.-nak e tanodai beszédei közül egy pár a tanügy akkori állapotára jelentékeny világot vet. Ennek alább egyikét részletét fogom kiemelni.

4) I. erre vonatkozó hálanyilvánítását „Eucharisticon pro novo theatro habitum Szegedini Cal. Aug. 1735. az 1742. kiadott 15 beszéde között.

E kezdeti emelkedést nyomban csökkenték egy időre a csakhamar ismételve beállott csapásos évek, különösen az 1739 s 1740-ben jelentkezett nagymérvű mirigyvész s majdan némely elemi pusztítások is. ¹⁾ De már a múlt század közepén jelentékeny haladás indult ott meg. A derekasabb latin oktatás mellett a realisabb irány s az élő nyelvek u. m. a magyar s német méltatása is feltűnőbben jelentkezék.

Különös lendületet nyert ekkoron a tanítás ügye Szegeden az által, hogy Nemcsényi Adolf, mint rendtartományi főnök 175³/₄. Szegedre tette át ²⁾ lakását a végett, hogy e különösen fontos rendeltetésű intézetnek emelését közvetlen befolyásával mennél hathatósabban eszközölhesse, s azon elveket sikeresebben érvényesíthesse, melyeket mint a közoktatás célszerűbb kezelésére üdvöseket ekkoron a kegyes tanítórend jelesbjei mindegyre növekvő buzgalommal sürgetének. ³⁾ Azt tudva, hogy Nemcsényi Adolf nemcsak jeles theologus és a latin remek irodalomban igen jártas férfiú volt, ⁴⁾ hanem korához képest a természettudománynak is jeles avatottja vala, ⁵⁾ és hogy ő bizta meg Bajtayt, mint egykori növendékét, hogy tudományos tapasztalatok végett teendő utazása közben szorgosan jegyezze föl mindazt, a mi a hazai ifjuságnak nevelésére s különösen a közoktatókká képezendő szerzetes növendékeknek célszerűbb oktatására szolgálhat, mit jeles növendéke csakugyan teljesített is; ⁶⁾ — ezt tudva, elgondolható, hogy a tudós főnök egy évi közvetlen befolyása által a szegedi tanintézet mint egy új stádiumba lépett.

És e jeles kezdeményt derekasan folytatta nyomban Tapolcsányi Gergely, ⁷⁾ ki ép ily szándékkal kívánt Debrecenből Szegedre áttétetni. E hírneves magyar hitszónok, ki hathatós ékesszólásával Debrecenben nagy diadalt aratott vala, még inkább azon jeles halotti beszédével, melylyel a Károlyi Sándor gróf feletti gyászszertartás alkalmával parentált, ⁸⁾ Rómában a rend központi tanácskozásában magyarországi rendtársait két ízben képviselte (1748 és 1754) és kiváltképen az utóbbi alkalomkor Bajtayval együtt ott igen fontos

¹⁾ l. Historia Domus Schol. Piar Szegediensis. — Katsor K kézír. jegyzetei, és „Domus Szegediensis C. C. 1815. RR. Sch. Piar Superiores Szeged. 1815.

²⁾ l. Domus Szeged. Sch. P. Superiores p. 7. és Katsor K. jegyz.

³⁾ l. Katsor Ker. K. i. jegyzetei.

⁴⁾ l. Horányi Scriptorum Sch. P.

⁵⁾ Katsor K. u. o.

⁶⁾ Katsor Ker. „Viri doctrina illustres in Schol. Piar Prov. Hung. kéziratb.

⁷⁾ Katsor K. u. o. A Ferenczy-Danielik „Magyar írók“ című művében hibásan Györgynek iratik.

⁸⁾ Katsor K. u. o. és Horányi „Scriptores Schol. Piar. Mindkettő kiemeli Károlyi Ferenc grófnak magasztaló nyilatkozatát, melylyel ez Tapolcsányi Gergely — az atyja gyászünnepélyén mondott nagyhatású beszédeért Pázmányhoz hasonlítja s annak főpapi székére méltónak mondja. E kissé nagy mondásból annyit bizvást elfogadhatunk, hogy T. G. nem középszerű tüncmény volt a korabeli egyházi szónokok közt is.

közoktatási eszmecserében vőn részt, melyet leginkább Konarski Szaniszló, a rend lengyelországi tartományának kiváló jelese, indított meg, mindenkép azon lévén, hogy ama célszerűbb tanítási rendszer és mód, — mely az ő irányadása folytán rendtársai által hazájában felkaroltatott és már szép sikerrel gyakoroltatik s mely többnyire azonos avval, mely Rómában a kegyesrendiek Collegium Nazarenum nevezetű minta-intézetében használtatik, — a rend más országbeli tagjai közt is érvényesíttessék, hogy így a szerzetnek célszerűbb nevelés és oktatás általi emelkedését eszközölje.

Konarskinak illetén eszméit és törekvéseit valamint Bajtai úgy Tapolcsányi is lelkesen pártolák. Erről tanúskodnak irataik s a rólok szóló jegyzetek. ¹⁾

Efféle szellemi lendület eszközlése végett kívánkozott Tapolcsányi nyomban az 1754-ki római gyűlés után a szegedi társházba áttétetni, hogy a Chelucci Paulinus és Corsini Eduard javallta nevelési s oktatási elveket, melyek általános elfogadtatása mellett Konarski kiváltképen buzgólkodék, ő is hazánkban valamely népesebb tanintézetben foganatosíthassa.

És valóban ernyedetlen kitartással is folytatta e buzgalmát 1773-ban történt kimúltáig. Egyenlően éber figyelemmel kíséré e tanintézet haladását akkor is, midőn 1760-tól 1766-ig a rendtartomány élére állítva az egész testület ügyei fölött kell vala őrködni, különösen alkalmas tanerők odarendelésével igyekezett e föltetszően népesedő tanintézet fölvirágzását emelni. ²⁾

Dugonics A. iskolázása idején e szerint már a szegedi gymnasium jelentékennyé vált a hazai tanintézetek között. Életrajzi vázlatából is tudjuk, hogy oly hatást gyakoroltak lelkére buzgó tanítói, valamint a rendnek ottani jeles hitszónokai is, hogy „születési előnyei és szellemi képességének kiváltsága mellett, szülőinek s rokonainak lebeszélése ellenére is azon testület tagjává kívánt fölavatni, melynek ifjúkori képeztetését köszönhetette. Leveleiből s egyéb jegyzetekből kitetszik, hogy különösen Tapolcsányi Gergely kiváltképen megnyerő befolyással volt lelkületére; hozzá intézett levelei még annak végső éveiben is a fiúi kegyelet s igazán benső tisztelet nyelvéen írvák. ³⁾

Ugyanezen Tapolcsányi Gergely tetemes részben folyt be Révainak képeztetésére is, egyelőre ugyan inkább közvetve, 1766. után pedig közvetlenebb módon is.

¹⁾ Katsor K. rendtörténeti jegyzetei K. i.

²⁾ Katsor K. rendtört. jegyzetei K. i.

³⁾ Ezek egyikét az 1868. „Magyar Sion“ decemb. füzetében közöltem.

II. Révai iskolázása Szegeden

176³/₄–176⁸/₉-ig.

1. A mit Révai a „Latina“ 24. lapján mond a szegedi gymnasiumról, hogy az nagyon látogatott és hírneves, ¹⁾ a „gaudent“ igéből úgy látszik ugyan, mintha azon korra vonatkoznék, midőn azt nyilvánította (1792.): de a viszonyokat egybevetve azt látjuk, hogy leginkább az ő ottani iskolázásának idejére szól az; mert a tanintézet statisztikai kimutatásaiból ²⁾ az tűnik ki, hogy a mult században az idétt volt az legnépesebb, (t. i. 3¹/₂–4¹/₂ százra ment az ifjuság száma) ez után pedig nem sokára apadásnak indult, különösen II. József intézkedéseinek ³⁾ következtében évtizeden át folyton alább szállván, 1790. a minimumig (90-ig) fogyott le úgy, hogy II. József korabeli zilált állapotból csak küzdelmesen bontakozhatott ki a mult század végével ⁴⁾ különösen oly tekintélyes férfiaknak, mint Egerváry Ignác és Dományi Márk ⁵⁾ hathatós tevékenysége által lendítve. Ehhez jelentékenyen járult az is, hogy Szeged városa kiváltképen Dugonics András buzdítása s közvetítő hatása által ösztönöztetve, a philosophia 2 osztályának alapításával tanintézetét lyceummá emelte. Egerváry Ign. mint a mathesis tanára s egyszersmind igazgató, meg Szűcs István mint a philosophia tanára 1792. dec. 11-én ünnepélyesen inaugurálták s Bielek Liszló-

1) „... apud Scholas Pias, quae in hac Civitate frequenti admodum et celebri gaudent gymnasio.“

2) Ezek lényegeseb részének kivonata (Gúl János igazgató és Ugróczy Ferenc tört. tanár által összeállítva) 1815. e címmel jelent meg: „Domus Szegediensis Schol. Piar. Superiores sat.“ Tartalmazza az intézet elöljáróinak neveit, a tanuló ifjuság és a rendtagok évenkénti létszámát s némely fontosabb mozzanatok jelzését 1720–1815-ig. Innét merít Palugyay I. Magy. Orsz. leírása II, 234.

3) Az intézet ekkori hanyatlását, valamint a visszasság leküzdése után újabb virágzás felé haladását okadatoltan s jellemző vonásokkal írta le a classicus latin tollu Strobl György igazgató 1805–9. a társház történetkönyvében „Historia Domus Schol. Piar. Szeged.“ II. k. Kéziratb.

4) Ezeknek ártalmas eredményeit lesz alkalman a következő részletekben tényadatokkal kimutathatni.

5) I. Horányi „Script. Sch. Piar. I.

val, ¹⁾ ki a történelem előadásával bizott meg, nyomban megis kezdették a bölcséleti tanfolyamot. Ez óta abban nem egy előkelő tehetségű s buzgalmu tanférju működék a hazai közoktatás javára; az intézet pedig a hazai tanintézetek sorában jelesül halad vala napjainkig mintegy folytonos gyarapodással úgy, hogy már a mult évtized elején az egész birodalomban legnépesebb gymnasiumként emlegettetett, s habár a reáltanodák emelkedése egyidőre csökkenté a gymn. ifjuság számát, az 1877^{7/8}-ki tanévben már ismét 760-ra növekedett az. E számot is meghaladta az idei, s ily kiváló növekvésében érte a város nagy catastrophája, mely csapást sokáig nyomasztóan fogja megsinleni nemzetünk.

2. Amaz előbbi virágzására, melyben Révai látta ott tanultakor, közel félszázadi viszontagságos törekvés juttatá. — Emelkedésének belső indokait már kezdeményeiben is meglehetősen jelezve találjuk, melyek egyszersmind későbbi virágzásának is mintegy csirái gyanánt tekinthetők. — Ugyanis mindjárt megindításakor valamivel realisabb és célszerűbb irány felé kezdett az haladni, mint nem egy azon intézetek közül, melyek akkor hathatósabb pártolásnak örvendhettek. Kit, tszik ez egyéb tanúságok mellett az ott kezdetben működött tanférfiak egyes kézirati maradványaiból s némelyiknek nyomtatásban megjelent műveiből is. Különösen Deményi Lászlónak tanodai beszédeiből ²⁾ több helyütt elég bátor kifejezésekben nyilatkozik ama kritikus felfogás, mely helyteleníti az akkori közoktatásnak még némely tekintélyesült intézetekben is dívó fonákságait, és valamint az izlés, úgy az értelem s itélet képezésére is természetesebb tanmódot kíván érvényesíttetni. ³⁾ — És figyelmet érdemel, hogy az ily eszméltetőbb nézeteinek nyilvánításai miatt némi komoly megrovások ellenében a szegedi polgárság értelmeshjei s maga a hatóság is Deményi iránti rokonszenvezését fokozottabb mérvben tanusítá. ⁴⁾

3. Meglátszik már e kezdeti működés tanúságaiból, hogy e befolyásos oktatók tapiutatosan alkalmazák a hazafiai motívumokat is,

¹⁾ Mind a három ismertette Horányi E. „Scriptores S. P.“ művében.

²⁾ I. Ladislai Damiani „Orationes in variis Hungariae Gymnasis habitae.“ Tyrnaviae 1742.

³⁾ Köztök nevezetesen a) „de expedita ratione Philosophiae studendi; b) „de verborum proprietate cincinnis et fuce Elocutionis praeferenda“; c) de neglectu literarum humaniorum“ címűekben lelhetők ilyesek. Ez utóbbit 1735. mondotta mindjárt, a mint Szegedre jutott a tanév megnyitásakor; vele azonnal élénk figyelmet keltett, s azontúl is egész otléte folytán nagy becsültetésben részesült. E viszonynak a szegedi tanügyre nézve többrendbeli üdvös eredménye lón látható ez a már említett „eucharisticon pro novo theatro“ című 1735. Szegeden mondott beszédéből; melyben jelezve találjuk, hogy Szeged akkori értelmisége érdeklődő figyelemmel viseltetik a közoktatás ügye iránt s hatósága némi áldozatokra is megnyerhető vala szép szerével.

⁴⁾ I. u. o. a IV. Oratio előtti epistolát 114—7. l. hol Szeged hatósága iránti hálaérzelmeinek ad kifejezést.

melyek különösen a multak emlékeinek felköltésével mind megnyerőbb hatásuk valának.

Pécsy Domonkos iskolai szindarabjaival és alkalmi verselményeivel, melyekben jeles honfiakat u. m. Koháry István, Szapáry Péter, Csáky Imre, Erdődy László stb. vagy hazafias érzelmeket s érdemeket dicsőít vala, habár a forma tekintetében az akkora szokásos mesterkelt alakzatokat is használgatta, Viola (Fiala) Jakab szintén iskolai sziuműveivel és valamint a hatalmas vénajú Koricsányi Márk, ¹⁾ úgy ő is a haza hajdani szebb napjait emlegető s gyászos romjai fölött borongó költői ömlengéseivel sikeresen ébresztgeté s ápolgatá Szegeden a hazafias érzelmeket, ²⁾ természetesen a legitim szelleműeket.

¹⁾ I. Horányi „Script. Sch. Piar.“ hol neve így magyarosítottan van írva, másutt többnyire Koricsánszki vagy a szerzetesek akkori szokása szerint, a család név mellőztével csakis szerzeti nevén fordul elő, t. i. Marcus a Sto Davide. Költői tehetségének, — mely eszmékben s képekben egyiránt dúsan s Ovidius könnyűségével ömleszté tartalmas distichonait, — számos nagyobb terméke közül nyomtatásban főképen „Apologiája“ örökíti, melyet Halapi Constantinhoz intézett volt; ennek „Apologorum Moraliu libri VI.“ című könyvében, melynek összes tartalmából föltűnően kiválik. Róla is elmondható, hogy elméjének csak egy szüleménye jött napvilágra, de az aztán oroszlán ám (az Aisoposi mese szerint: *ζνα ἀλλὰ λέοντα.*) — Mily hatást gyakorolt ez a sajátóság érzelmű költő Révaira; azt odább lesz alkalmam megemlíteni. Róla Révai a „Latina“ 21. l tesz említést, hol önkészítette epitaphiumát is közli.

²⁾ Mindhármukról meglehetősen értesít Horányi E. „Scriptores Sch. Piar“ művében; részletesebben pedig Katsor K. a „Virí doctrina illustres.“ Kéziratban és rendtörténeti jegyzeteiben. — Katsor K-ről, kire gyakran kell hivatkoznom, már itt eleve is megjegyezhetem, hogy az ő tetemes mennyiségű kézirati hagyatékában (I. Horányi Script. S. P.) — habár kissé kritikátlanul jegyezve — sok hasznavehető adat rejlik mult századi rendtársairól, kiket ő nagyobb részint személyesen ismert. Az itt említettek épen kortársai. Viola Jakab pedig igen kedves tanára Pesten, kiről e szerint kiváltképen érdekes az ő értesítése. Élénken emlegeti több helyütt ennek igen megnyerő tanításmódját, bámulatos emlékező tehetségét, hogy egyebek közt különösen Bonfiniust és Q. Curtiust emlékezetből bárhol híven idézgette és a latin költőkbl is többeket nagy könnyűséggel citált. — Katsor értesít arról is, hogy a 2000 latin hexameterből álló „Szegedidos“ Libri 4., melyet Deményi L. az ő „Ars orandi“ művével együtt adott ki névtelenül, — Viola J. műve, mely nem egyéig ugyan mint alakatlan merengés Szegednek homályosan visszaálmódott multja felett, a mint a költő arról holmit a nép idősbjeitől hallott volt; de legalább bizonyosága ez is azon buzgalomnak, mely a multak emlékeinek fölélesztgetésével iparkodott lelkesíteni. A versek könnyű folyama is érezteti azt, a mit róla Katsor K. följegyzett, hogy mindennemű iratát rögtönözte, s minden törölgetés nélkül azonnal tisztára írta bármely fogalmazásait; azért nem is kívánta nyilvánosságra juttatni, csak idősb korában átdolgozva szándékozott holmit kiadni, de azt megelőzte kora halála. Katsornak irott tanúsága annál is nyomósabb, minél teljesebb bizonyágát adta annak tetteg is, hogy kedves tanítójának szellemét magába véve, azt hosszú életén át nagy munkásságban gyümölcsözteté, s annak valódi mássa lón. Minthogy épen Katsor írja nevét is Violának, (I. „Virí doctr. illustr.“) azért a rokonszenves tanítványnak e részben is előnyt engedhetünk Horányi fölött, ki őt Fiala néven ismerteti. (I. Script. Sch. P.)

És nyomban magasb céltudat s törekvés felé is ösztönözgeték őket e hazafias érzületet, komolyan sürgetvén a célszerűbb önművelés általi értékesülést, hogy az ifjú sarjadék a hazának mennél sikeresebb szolgálatára váljék. Erős vonásokkal leljük kifejezve az illetén buzdtást különösen Deményi Lászlónak fönnebb említett iskolai beszédeiben, és azokon túl még a Matyasovszky László nyitrai püspök dícséretéről (de laudibus L. M.) meg a tudományok műveléséről (de literarum cultura) szólókban, melyek mindkettejét kidolgozottabban 1733. Nyitrán mondotta, de tartalmilag Szegeden is ugyanazt sürgette.

Az ily irányban és szellemben kezdett működés nemesak a köznevelés és oktatás ügyének volt tetemes javára, hanem jótékony befolyásu volt az a társadalmi élet nemesbülésére is, fokonként növelé a családi és társadalmi érdeklődést a tanodák iránt, és a kölcsönös jó viszonyból mindkét részre hasznos eredmények háramlását eszközölte.

4. Ha nem is minden megszakítás nélkül, elég sikeresen fűződék e kezdemény odább azon korig, mely — mint említém, — a mult század derekán már az intézetnek örvendetes virágzását láthatta.

Vidéki városok élete a mult században még nem levén kitéve azon gyors lüktetésnek, mely ma már a gőz és villany által fokozva, nem csekély mérvben zavarja a természetes fejlődést, elszigeteltebb s így önkéntesebb buzgalommal ápolgatá a keblökben keltett szellemi mozgalmakat, s a mi egy évtizeden át jól megfogamzott, a mostoha körülmények dacára is tovább fejlett az.

A hajdani nagy halász-telep terjedelmes nomadi környékével, ugy a mint azt Zsigmond korában Bertrandon de la Broquiere francia utazó látta volt,¹⁾ a Mátyás-korszakban csak is a lelki élet első szükségeinek kielégítésével vigasztaló lendületet nyerhetett, akkor épülvén két késő-gót-stylü temploma (a belvárosi és alsóvárosi); de iskolák tekintetében még igen kevésre mehetett. — Hogy a török világ folytán a szellemi életre nézve mily nyomasztó állapot vala Szegeden, tudható a már ismertetett tanuságokból, s még bővebben ismerhető lesz a kiadandó körülményesebb adatokból, melyekhez annak idején gyűjteményem is szolgáltatathat némely járulékot.

Igy a jelenleg gyászba borult város multjának vajmi fontos mozzanataul tekinthető a mult század első negyedében keletkezett tanodája.

Az képezé ugy szólva városias művelődésének oltó ágát, a mint hogy annak kelténél csak is 5 évvel előbb lön mezővárosból királyi várossá.

Türelmes olvasóim a következőkben nem lényegtelen indokait lelhettek annak, hogy itt e város kulturai kezdeményeinek mintegy alkat-elemeit kutatgatom. Mert ime nagyon vékony szivárgású for-

¹⁾ I. Tört. tud. pályamunk. 1842. III. 285. 1.

rískábból eredezett azon csermely, amely aztán tovább haladtával gyarapultan dús termékenységnak lón eszközlője.

5. Hősünk szellemi fejlődését nem jelentéktelen viszonyok fűzik Szeged mult századi életéhez. — Szeged Révai szellemi életének mintegy bölcsője. Ott álmodá ifju korának eszményibb álmait, melyek tetemes részben megvalósulásának alapját is jobbára ott vette meg. Rendkívül fogékony lelke az iskolákban s azokon kívül is nagymennyiségű elemeit szította ott magába azon szellemi birtoknak, mely aztán oly dúsan kamatozék nemzeti művelődésünk ügyének. — Sajátlag Szegeden ébredt föl az ő lelki világa, ott kezdett a költői magaslát felé emelkedni ifju képzelme, ott gyúlt föl keblében a hazaszeretet lángjával a szülőföldre iránti lelkesülés is, melylyel még később is mintegy büszkén hangoztatá: „Tsanadinum mihi natale solum.“¹⁾ Hisz a Csanád romjai fölött búsongó latin elegiája, melyet Szegeden 1768. mint költészettanuló irt volt, mind ennek nyílt bizonyosságát adja, s mint 5 évi ott tanulása folytán tett haladásának némi mutatóványa, jelentős tanuság az egyszersmind elméjének gyors fejlődéséről, valamint azon irányzatról is, mely felé törekedni megindult.

E zsenge költeményének írásakor is mintha nyitva állt volna előtte a „Topographia Magni Regni Hungariae,“ vagy csak kevéssel előbb olvasta volna abból a L. VII. C. I. 5 §-t, melyet a kiadásakor jegyzetül csatol ahhoz, oly igen kitetsző az elegia tartalmából, hogy e Topographiából merítette a hajdani Csanádról való fogalmát. Azt pedig tanárai ismertették meg vele.

Mint szegedi tanuló kezdte érezni s megérteni, hogy mi volt az a Csanád egykoron nem csak magára, hanem az országra s nemzetre nézve is, s hogy így mily nagyjelentőségűek annak búsongó romjai, melyek közelében az ő szegényes bölcsője ringott.

Nagyon természetes, hogy így értesülten sokkal inkább kívánta ahhoz csatolni világra jöttét, semmint annak még csak alakulóban levő fiók közséje nevéhez, mely költői lelkületére egyébként sem gyakorolhatott valami különösen lendítő hatást.

Nem csekély rész tudható be Szegednek abból is, hogy Révai a belvárosnak akkoron még egyvelő lakossága közt igen jutányos módon tehetett szert az ott hallgatott nyelvek elsajátítására, s ennek aztán oly jó hasznát vette nyelvészkedésében.

Efféle tekintetek talán meglehetősen indokul szolgálhatnak arra, hogy kissé körülményesebben is tárgyalhassam szegedi iskolázását s tán némi mentségül is lehetnek, ha valahogy az életrajz arányosságának rovására történnék az.

6. Attól is tarthatok, hogy különösen az olyas iskolázási viszonyok, — melyekből hiányzanak a pezsgő vérű ifjuságnak holmi martialis

¹⁾ „Latina“ ró. l.

hajlamra mutató mozzanatai, — nem egy kedélyes olvasóra inkább távolító semmint vonzó hatást gyakorolnak. — Pedig lám a gyulékony kedélyű Révai M. tanulói életének tanúságai között tudtoma nem találkozik olyan csattanósféle adat, mint a minőt nemcsak Petőfi, hanem Kisfaludy Károly, sőt Vörösmarty M. diákkorából is annyi kedvteléssel említnek föl s mint hős bravourokat elüljáróik rovására és az ifjuság épülésére (!) igazolnak is némely életirók.

Hősünk, ki elég korán bajnoki küzdelemre — már úgy mint a szellemi téren vivandóra — szánta magát, úgy látszik, tanuló korában még komolyabb vala, mint életének dereka táján. Legalább tudomásom szerint az olyan vérmesebb „életrevalóság“-ot mutató jelenségek nem tartkítják életének e szakát.

És mégis úgy vélem, jóval több mondani való van az ő diák-életéről, mint akárhány más nagyra termett férfiueről. Mint látni fogjuk, saajátságosan oda munkáltak körülményei, hogy elég korán az iskola emberévé képződjék s attól még akarva se válhasson el élte fogytáig. Ily iskolai bajnoknak tanuló évei annyival is fontosabbak, minthogy végre is az iskola volt, mely fáradalmainak legértékesebb koszorúit juttatá. — Miért ne kutathatnók kissé behatóbban, mint eddigi ismertetői, mily talajból s minő gyökszálakon át szivárgának keblébe érzelmvilágának első elemei, s minő atmosphaerában fejtekezének szellemének első csirái, kiknek ápolása s dajkálása által indíttatva eredtek oly viruló tenyészetnek.

7. Lássuk különösen iskolázási viszonyait.

176³/₄-ben, midőn Révai a szegedi tanodába fölvétetett, a gymnasium élén, mint igazgató Rátay Egyed működék, ki egyszersmind a társház főnöke vala. — A tanári testület pedig a következő négy egyénből álla, kik a névtárban ekkép jeleztetnek:

Horányi Alexius prof. rhetoricæ et poeseos, arithmeticae item et scripturae in sua schola, praeses oratorii maioris, exhortator studiosorum.

Tomeján Alexander prof. syntaxistarum et grammatarum, arithmeticae et scripturae in sua schola.

Laczko Ambrosius prof. minor. parvist. vicecatechista Hungaricus, praeses oratorii minoris, magister scripturae in sua et altera schola.

Lekics Glycerius prof. principist. et maior parvist. vicecatechista Germanicus, magister arithmeticae et linguae Graecae in sua schola. A két utóbbi még próbaéves tanító, rendi növendék, mint gyakorlati önképzők a tanításban, a testület idősbjeinek vezetését s útmutatását követve. Ily kalauzolásra pedig különösen Rátay Egyed egészen alkalmas férfiú vala. Mint az intézet szellemi vezéréről érdemes lesz némi jellemző ismertetést iktatnunk ide.

Rátay E. szegedi születésű, egyenes magyar lelkű, komoly tanultságú s tekintélyes műveltségű férfiú vala, ki rendje különböző tisztességes állomásain jelesen működvén, Szegedről 1766-ban a pesti társ-

ház kormányzására tétetett át, hol mint egyszersmind a rendkormányzat tagja 1771-ben mult ki. Róla a rend irattáraiban lelt jegyzetek szép elismeréssel szólnak, mint olyanról, ki kezdettől fogva buzgón karolta fel hivatási feladatát és a vele együtt beöltözött Koricsányi Márkkal és két Cörver testvérrel, János és Elekkel, kik a rend kiváló jeleseivé lettek, mintegy verseny-törekvéssel igyekvék a szükséges ismeretekből mennél többre szert tenni, mit élte fogytáig folytat vala.¹⁾

8. Ezen tekintélyes férfiúnak vezérlete alatt állott akkoron a szegedi tanintézet, midőn abban Révai M. tanuló pályáját megkezdette. Némi tájékozódás végett röviden tán bemutathatjuk a tanító egyéneket is. Elsejők ismeretes ugyan mint író, de itt mint tanterfűről helyén lesz alkalmaslag legalább annyit említnem, hogy azon tanügyi mozgalom következtében, melyet már fönebb érintettem, épen 1754. Bajtay főnöksége alatt azon szerencse érte Horányit, hogy csakhamar ujonc-éveinek végeztével, mihelyt fogadalmat tőn, Rómába küldetett a fensőbb tanulmányokra, minthogy kitűnő tehetségei és tudományszomja nagy kezességül tekintettek arra nézve, hogy kiképeztetése dúsan gyümölcsöző lehet a hazai oktatás ügynek, e mellett szülei és rokonai is elősegíték ez óhajtásának valósulását. Igy értesít ő erről Schedius L. révén: „Superiorum haud secus atque parentum voluntate in principem Italiae urbem commigravit, sublimiores scientias excoluit.“²⁾ Négy évi komoly tanulmányozását még némely műveltebb országokban tett tudományos tapasztalásokkal is tetézvén³⁾ 1759. óta évenként más-más tanintézetbe rendeltetett a végett, hogy bőven hozott ismeretkinceseit itthon mennél nagyobb közhaszonnal érvényesíthesse. Igy lőn, hogy már Vácson, Nyitrán, Kecskeméten s Magyar-Óvárott ily célból egy-egy évet töltve ekkor Szegedre jutott, hogy különösen a rend ifjabb egyéneit avassa be azon célszerűbb oktatásmódba, melyet ekkoron a jeles Chelucci Paulinus kimulta után Rómában Corsini Eduard, a rend nagy tudományú főnöke, nálunk pedig a Bajtay után tart. főnökké lett Cörver János, ki testvérével Elekkel együtt szintén

¹⁾ Róla a röviden ejtett jellemzésekben is megemlítik a rendtörténeti jegyzetek, hogy „vir priscae gravitatis, philosophiae et theologiae eximius professor“. Igy a pesti k. r. társház főnökeit kimutató tábla Dományi Márktól összeállítva, (Domus Pestiensis schol. Piar. Superiores 1802.) Szintűgy a szegedi társház főnökeit és némely statistikai adatait tartalmazó nyomtatvány Gúl és Ugróczytól, (Domus Szeged. S. P. Superiores), hol azon fölül életének főbb mozzanatai is jeleztetnek, megemlítvén, hogy Balassa gróf fiának is nevelőjök volt, aztán a veszprémi seminariumban igazgató (regens seminarii iunioris Cleri-Secularis), meg hogy a rend római tanácskozásában 1760. a rend magyarországi testületét képviselte. Ezen utjáról jegyzett naplója (Diarium Itineris Romani Pris Aegidii Rátay 1760.) csak rövid jelzését tartalmazza a figyelve megtekintett dolgoknak.

²⁾ Scriptores Schol. Piar. II. K. XI 1.

³⁾ U. o.

Rómában tanult volt, — nagy buzgalommal sürgetének ¹⁾ — Horányi mindegyiköktől külön is hathatós buzdítást vón az ily szellemenben való működésre, és Corsini őt mint e tekintetben igen alkalmas egyént szívesen ajánlotta itthoni elöljáróinak s nevezetesen Bajtaynak is. ²⁾ — Mennyiben igyekezett ő megfelelni e kitüntető bizalomnak, még egyébütt is lesz alkalmunk fölemlítgetni. Itt még csak azt érintem, hogy illetén gyakorlati tevékenysége mellett a még fiatal Horányi már irodalmilag is igyekvék ama fontos feladatnak megvalósulását előmozdítani, — mint ez kiadványainak sorozatából látható. ³⁾

Hasoalókép Tomeján Sándor is a testületnek egyik jelesb műveltségű férfia vala, ki latin tanultsága mellett, nagy sikerrel képezte magát a rajzolásban és architektúrában, e célból Rómában is 1½ évet töltvén; működésének különös feladata vala egyszerűsmind az ifjabb tanítóknak képezése, s azt készséggel teljesíté, egyebek mellett buzgón lelkesítvén őket a rajzolásra is, mely ez időtt nagy becsre emelkedék.

Ilyetén vezérelt mellett a két ifjabb próbaéves tanító is ellenőrizve és támogatva jó sikerrel munkált. Ezek egyike, Laczkó Ambróz szintén buzgón művelte magát, egyebek mellett különösen a mennyiségtani irányban, valamint az építészetben is, mely tanulmányok értéke akkoron országszerte növekvőben vala.

Lekics Glycér pedig, ki születésére nézve Budán lakó dalmata szüléktől származott volt, mint Horányinak földije és hajlamainál fogva is buzgó tisztelője, ekkor kiváltképen a humaniorákban képezte magát már másodévben vezéreltetve Horányi által, annyira serénykedék az ó-remek irodalom tanulmányozásában, a latin mellett a görögben is, hogy magán buzgalomból tanoncaival is megismerteté a latin mellett a görög nyelv elemeit is. ⁴⁾ A lelkes fiatal (még csak 21 éves) tanár illetén ügyszerető igyekvésével alkalmasint több jóra való ifjuban is gerjesztett kedvet az ő kedvenc tárgyai iránt, de Révai Mátyásnál aligha talált fogékonyabb tanítványra. Bizvást föltehetjük ezt a következményből, mely ha csak csekély részben tudható is be a jól kezdésnek, de ennek becsületére válik. ⁵⁾ Sok példa van rá, hogy az első impressiók igen

1) Katsor K. rendtört. jegyz. és Corsini s Córver főnöki rendeletei s utasításai.

2) Katsor K. rendtört. jegyz.

3) *Scriptores Schol.* Piar II. k. XVII. 1.

4) E buzgalma nem volt épen időelőtti, minthogy a kezelése alatti maior parvisták is korra nézve 9—18 évesek, a principisták pedig valamicskével idősebbek lévén, megbírhatták a két nyelv elemeinek párhuzamítását.

5) Minthogy ama fölöttébb kitüntetett életrajz közelebbi vizsgálatot indított meg az iránt is, hogy mit tanulhatott Révai tanítóitól, s mit nem: már mintegy kényszeredve érezzük magunkat arra, hogy lehetőleg részletesen nyomozzuk a Révai fejlődésére befolyást gyakorlott tényezőket, képzetésének kezdete óta.

nyomós hatást gyakoroltak némely fogékony lelkű gyermek egész életirányára. Miért ne gyaníthatnók, hogy Lekics Glycernek szerencsés befolyása szintén jelentékeny elemét képezte Révai jövőbeli fejlődési irányzatának. Ilyesminek föltevésére elég alapot nyújtanak a róla szóló emlékjegyzetek, melyek szerint igen tisztességes jellemű, vallásosan becsületes lelkületű, tudományos buzgalmu férfiú volt, ki nemcsak tanítványainak tisztelettel párosult szeretét bírja, hanem az előkelőbbeket is. ¹⁾

Ily kedvezőknek mondható auspiciumok közt indult meg Révai Mátyás tanulói pályáján a szegedi tanintézetben. És hogy a jó kezdet hasonlóképp folytatva jeles sikerrel végződött, azt nyomós tények igazolják. Toldy Ferenc nyilatkozata szerint is itt szerezte ő azon „derekas előképzést a latin classica literaturában, melynek alapján ismeretekre, izlésre és szellemre csakhamar legjobb költőink és íróink sorába emelkedhetett.“ (T. F. utolsó munkája Révai VII.)

9. Minthogy azonban ezen emelkedés csak serény küzdelemmel, kitartással és bizonyára jelentékeny elősegítéssel történhetett: hadd lássuk kik kalauzolák őt továbbá gymnasiumi pályáján:

176⁴/₅. Zsigmondovics Illés vala a gymnasium praefectusa, Gábrich István a principisták tanára, kinek vezérlete alatt Révai 32 pályatársával folytatá tanulását.

176⁵/₆. már Tapolcsányi Gergely igazgatósága és házfőnöksége alatt Thoma Bálint által oktatta serénykedék a grammatica tanulmányozásában szintén 32 pályatárssal.

176⁶/₇. szintén Tapolcsányi Gerg. igazgatósága alatt mint syntaxista Kovács Antal tanára által oktattatott, ki 48 syntaxista s 43 grammatista, összesen 91 tanulónak vala mentora.

1768-ban Koretz Orbán igazgatása alatt 48 társával Karaba Ágoston vezérlete alatt a költészet tanulásával foglalkozék.

1769-ben Peck Damascen igazgatása alatt 48 pályatársával a rhetorikai osztályt végzé Hájos Gáspár tanársága alatt.²⁾

Révai Mátyás mindezen osztályokban a „Natio“ rovatban Hungarus-nak, a „Conditio“ rovatban első évben „ignobilis,“ a többi ötben „Nobilis“-nek jeleztetik, a „Patria“ rovatban mindenütt „Szent Miklós“ olvasható, a „Comitatus“ rovatban „Csanád“ van írva, csak 1766 és 67-ben van így: „Ex Banato.“

Életkorára nézve az első évben tizenhárom, a második és harmadikban tizenöt, a negyedikről kezdve 16, 18, 19 számokkal van

¹⁾ Lekics Glycerről 1779. jul. 21. (életkora 36 évében) történt jámbor kimalta után Katsor K. ezt írja az ő rendtört. jegyzeteiben: „spectatae religiositatis vir ac honestatis, Colocae clero iuniori Philosophiam tradens, amorem discipulorum, Archiepiscopi et Canonicorum Collegii demeruit ita, ut eximie diligeretur, promagistri munere raro exemplo expleto hectica afflatus dum in materna domo pro cura moraretur Budae pie decessit.

²⁾ Rólok helyenként jellemző ismertetéssel is találkozandunk.

jelezve. E rendetlen sorban következő évszámok onnét származhattak, hogy korának följegyzése majd a tanév elején, majd annak végén történt. Végeredményül azonban ez is az 1750-ben születésre mutat; ugyanis 176³/₄-ben mint 13 éves lépett a szegedi tanodákba és 1769-ben mint 19-éves végezte a gymnasiumi tanfolyamot.

10. Didacticai tekintetből a szegedi gymnasium akkori katalógusából érdekes adatok vonhatók ki, ¹⁾ melyekből tanulságos statisztikai egybevetést állíthatni ki.

Az ifjuság összes száma 176³/₄-től—176⁹/₇₀-ig 345 és 449 közt ingadozik. ²⁾ A tanulók e mennyiségét 1764—66-ig tüzetesen csak négy tanár oktató, azon innen 1769-ig öt. E szaporítása a tanerőknek akkor kezdődik, midőn az ifjuság száma 345-ről egyszerre 449-re szökkent. Egy-egy tanár a maior parván kívül két-két osztályt kezel, azon alul pedig egy, utóbb két tanegyen kezelte az előkészületi osztályokat. Egy-egy osztályban alig egypárszor található 60-nál több tanuló, de egyes tanárok vezérlete alatt kettesével, sőt alantabb többsével is levén a kezelt osztály, együttesen 150-ig emelkedő szám is található egy tanár kezelése alatt. ³⁾

Ilyetén sommás tanításnak nehézségeit csak azon körülmény és mód enyhítette valamennyire, hogy az elemiekben részint a még tanuló rendi növendékek, részint más idősebb tanulók, mintegy Bell-Lancaster-féle mód alkalmazásával kiegészítőül használtattak. Ez utóbbinak lehetőségét feltetszően láttatja az ugyanazon iskolabeli tanulók tetemes korkülönbsége, mely olykor 5—9 évi különbözést mutat. Így 1764. Révai Mátyás pályatársai közt a legifjabb növendék 9-éves, a legidősebbik 18 éves; ugyanekkor a minimistáknál a legifjabb 7-éves, a legidősebb 16 éves.

Efféle kiegészítésnek a többi osztályokban is jó módját ejthette a testület, melynek solidaritásánál fogva némileg azon tagok is hozzájárultak az oktatás közügyéhez, kiknek tüzetesb feladatuk a lelkészeti hivatal vala; hisz úgy is a hiterkölcsei oktatás képezése ez idétt a köznevelés leglényegesebb részét.

E közreműködési viszonyosság különösen a szegedi társházban kitetszik a rendtagok ottani tisztí teendőit jelező katalógusából is. — A házfőnök (rector), kiben az egész testület tevékenységének számai összpontosulának, valamint a lelkészeti, úgy a tanügyi működésnek is intézőként áll élén; amabban lelkészi helyettesek (vicarii parochi), emebben az iskolák felügyelője (praefectus schola-

1) Ezeket kértemre Horváth Sándor k. r. tanár volt szíves kijegyezni.

2) I u. o. és Palugyai J. Magy. Orsz. leir. II. 234. l.

3) Erdélyben 1848 előtt még volt egy némely ily szabásu gymnasium. Így 184⁹/₁ Besztercén tanítván egy teremben tanítgatám a principistákat minor és maior parvistákat, a másik tanár a grammatistákat és syntaxistákat, a harmadik a rhetorika és poesis tanulóit; tehát hárman 7 osztályt tanítottunk; csak-hogy kevés számu ifjussággal inkább megbirható ilyesmi.

rum) és az iskolák látogatói (visitatores scholarum) pótolák és segítyezék a hitszónokok és hitelemzők (concionatores, catechistae.) Olykor „vicepraefectus scholarum“ és „inspector scholae trivialis“ címzetűek is láthatók a rend szegedi háza tagjainak katalogusában. A lelkészkedéssel foglalkozók pedig egyszersmind a vallásos társulatoknak és jámbor egyleteknek vezérlői, elnökei (ilyenek valának különösen a jótékonyssággal egybekötött áhitatosságot gyakorló „Mária egylet“ és „Szenháromság egylet“). Ezek után is sok jó alkalom volt a szűkölködő tanulók buzgalmát és a tanítás ügye iránti segédkezését jótékony gyámolítás által ösztönözhetni s hasznosíthatni.

11. Ilyetén úgy szólva a patriarchalis viszonyokra emlékeztető szervezet a mai felfogás alapján bírálva, a hiányoknak tán nem csekély számát láttatja; de másrészt igen üdvös tanulást nyujthat a komolyan egybevető elmének arról, hogy mikép igyekezett az ügyszeretet buzgalma fedezni ama hiányokat. — És ily tanulságoknak még jó hasznát is vehetjük; mert az idő jelei nagyon arra mutatnak, hogy e mai pazar fényűzés még a legszükségesebbekben is fogyatkozást fog maga után vonni, a midőn majd a kényszerültség parancsolandja a takarékosagnál szorosabb nélkülözést.

Bizony szűkös állapot volt az a szellemi tehetségek kiművelésére nézve, midőn azon sokféle tanodáknak, -- melyek most már szinte fölös számmal is fejlesztik az észszel élelmeskedőket — hiányában, csak is az oly szegényes ellátású gymnasiumok valának mintegy általános képző intézetek a különféle pályákra készülő nemzedék számára. Igaz ugyan, hogy akkoron még nem iránylottak annyira század életpályák, mint eme specialis szakmákra különítő korban; de mégis kellett az egyházi és polgári hatóságokhoz megkivántatott hivatalnokokon kívül ügyvédek, orvosok, mérnökök, építők, gazdatisztek s t. eff.

Mindezekre csak mintegy általános alapvetéssel készíthetett elő az oly kevés erővel s eszközzel rendelkező gymnasium. Ezen alapvetés pedig a valláserkölcsei érzület képezése mellett az értelmi fejlesztést főleg a latin nyelv és számtan által igyekvék eszközölni. Amannak mint az akkori tudományosság vehiculumának mennél alaposabb tudása természetesen egyik legkiválóbb föltéte volt a műveltebb sorba juthatásnak; emennek ismeretét a köznapni élet szükségéi is sürgetve követelék. — E tantárgyaknak kiváltképp való előnyösítését jelzik a katalogusban a tanító egyének címzetei is, melyekben azonban az arithmetica tanítása mellett a scriptura is megemlítetik, annak bizonyosságául, hogy arra szintén nem csekély súlyt helyezének, mit fenmaradt kézírataik még nyomósabban láttatnak.

E főbb tárgyakhoz a többi tananyag csak mintegy kitöltő s összefoglaló kellékként járult és meglehetősen függő vala a tanárok egyéni kedvtelésétől. — Így történt, hogy péld. a görög nyelv-

vet is taníthatta privát szenvedélyből az, kinek úgy tetszett, természetesen az intézeti előljáró jóváhagyásával, hisz eléggé indokolható annak szüksége a latin nyelvnek alaposabban tanulhatásához.

(Mellékesen megjegyezhetem itt, hogy részletesebben vizsgálva e tanításmód, különösen buzgó kezelés mellett, oly sikerre is képes vala, mint a minőt az angolok magán tanodái („privates schools“) eredményeznek, melyekben a nemzet nagy többsége nyerte oktatását napjainkig, s melyek angolos szívóssággal szítnak azon régi szabáshoz, miszerint az ó-remek irodalom és mennyiségtan képezik a főtantárgyakat s mintegy alapul szolgálnak, hogy az egyéb szükséges ismeretek lehetőleg gyakorlati oktatással rájuk építtessenek.)

Hogy a görög-római archaeológiát s mythológiát a classicusok megérthetése végett tüzetesen is tanulatni kellett, azt szinte fölösleges említni; hisz legtöbb része a törekvésnek oda volt fordítva, hogy a classicusok megértessenek s megkedvelve sikerrel tanulmányozza azokat az önművelő buzgalom, mint a további szakképződésnek alapföltéteit. — Azok értelmezése közben aggattak leginkább a tanultabb és ügyszeretőbb tanárok holmi realismereteket a tanulók lelkére, ki ez ki amaz oldalról túlnyomóbban s hol több hol kevesebb sikerrel. Egyébként a tüzetesen betanulandók: u. m. a hazai- és világtörténelem főbb mozzanatai, a földrajz és természetisme alapvonalai csak is vékonyka füzetkébbe foglaltattak, hogy a gyöngébbek is megbírassák, még pedig ép ezek tekintetéből többnyire alant tartott stylben; — a jobb tanulók e compendiumokhoz csatolák az illető tárgyra vonatkozó kivonataikat.

Ama szerényebb adagok befogadása is elégségesnek tartatott azoknál, kiknek nem lehettek valami magasb igényeik; de a feltörekvőbb s tehetségesebb elméktől az önkéntes művelődésnek nagyobb mutatványai követeltettek. Ezek részint némely olvasott művekből készített kivonatokban, részint irálygyakorló dolgozatokban, leginkább pedig a classicusok műveinek betanulásában tűntek elő. És a felköltött vetélykedésnél fogva az ugyanazon osztály ifjainak még nagyobb különbözését láttaták, mint az, melyet fönnebb a különbözőségben jeleztünk. — Eléggé szóló példa erre mindjárt maga Révai Máttyás is, ki már a Topographia Magni R. Hung. mellett Kazy Fer. és Desericiust is forgatja és nyomtatás alá adható verseket ir, midőn pályatársai közül akár hányan még csak a rudimentákkal küzdenek s a compendiumokat magolgtatják, — s ezek helyesebb felfogása végett némelyek az ő segítségét is igénybe veszik.

Ezen különbség okozá, hogy ugyanazon tanodákból a képzettség fokai szerint különböző irányba oszlott szét az ifjuság. Nem említve az előkelőbbek szülöttjeinek előnyeit, a szegényebb sorsú jelesek a tanodai kitüntetések s tanári ajánlatok hathatósan elősegítheték kiváltképen a papi pályára, melyre azon idő viszonyaihoz

képezt a rokonok részéről is leginkább ösztönöztetének. Kik az egyház-megyékbe nem kívánkoztak vagy be nem juthattak, valamely szerényebb szerzetes testületben kerestek menedéket, vagy éppen közepesebb tehetséggel a néptanítói hivatást karolták föl. — S ezt a tanintézetekben a lelkesb tanfériak szem előtt is tarták, hogy a gyöngébbeknek módot nyújtsanak tehetségeiket a kántortanítói minőségben értékesíthetniök. Nem egy érdekes adatot lelünk arról, hogy mikép iparkodott némely családiash szellemü tanintézet a tanítóképezde hiányát pótolni.

„Pap vagy mester“ (világi vagy szerzetes pap és iskolamester, mailag néptanító), ez volt még e század első felében is nálunk azon vidéki szegény gyermekek alternatívája, kik a súlyosabb kézi munka elől a tanulás által kívántak menekülni. S kiket aztán a fensőbb tudományok iránti vágyódás erősebben megszállt, azok a mulandó javakról és tündöklési ambitiokról lemondva, s a szellemibb érdekek felé aspirálva, jobbára a tanító szerzetes rendek valamelyikébe kívánkoztak. E tekintetben a mult századokból több példa van arra, hogy a vallásosabb családi és iskolai nevelésnél fogva némely jeles származatú ifjak, sőt főrendüek sarjadékai is egy-egy szigorúbb szabályzatú szerzetes rendbe léptek; míg másrészt a szegényebb sorsuak közül némelyek a „Martinus Biro quamvis sit egentior Iro, attamen egregio par cupit esse viro“ ismeretes versnek biztatása szerint, némi fennhéjázó vágyakat is ápolgatának, melyek aztán olykor megvalósulásra is jutottak.

2. A mennyiben Révainak tanuló korabeli érzelmeiről némi fogalmat szerezhettünk, azok saját nyilatkozatai szerint is tartózkodók valának a rangi ambitióktól,¹⁾ inkább szorítóztak a tisztán szellemi érdekek felé vágyódásra. Úgy látszik, azon ohajtozás vonzotta őt a fensőbb iskolázás felé kezdettől fogva, miszerint a hétköznapias munka sanyaruságaitól menekülten a lelket vidítőbb foglalkozásban örvendhessen az életnek. Iskolázása folytán pedig mindinkább megizelvén a szellemi gyönyörködést és tanulási sikere által is biztatva, ő a szegény ifjak két irányú kilátását akkép egyesíté, hogy a tudományok papjává kívánt avattatni.

A főnnebb jelzett viszonyok közt ő elég korán befűződött tanulása mellett egyszersmind a tanítási foglalkozásba is. Mind szellemi hajlamainál s képességénél fogva, mind anyagi segélyre szorulása által sokképen ösztönöztetett erre s úgy érzé, hogy ezt neki szintén hivatási feladatúl szabta a Gondviselés. — Avagy hol is elégíthetné ki inkább az ő eszményies vágyait, — melyek oly idegenek a köznapi élet banausiáitól, — mint a szende s örök ifjú Muzák szolgálatában foglalkoztató tanítói pályán? Ott, ahol lelkének a magasb szellemekkel való gyakori társalgás által fokonténi

¹⁾ L. „Latina“ 24-5. l.

emelkedését és a szeretett haza s nemzet fölvirágoztatására való üdvös hatását kiváltképen eszközölheti.

Egyrészt tanárainak bizalma s kedvezései, másrészt segédmüködésének a „docendo discimus“ szerint mintegy kettős sikere folyton növelék benne e hivatási érzetet. — Azokból következtetve, amik a Karaba Ágoston tanárával való szellemi viszonyáról tudósítanak,¹⁾ jó alapon föltehető, hogy mint kitűnő tanuló a többi tanárainak szeretetét is bírá. — Nagy érdekében áll vala azt kiérdemelnie; de a tanároknak is volt okuk oly jeles tehetséget különös jó indulattal pártolniok, hisz ő vala az iskolának kiváló dísze, pályatársainak szorgalmi példánya. — S ilyesmii akkoron, különösen vidéki városban nem keveset jelentő dolog volt. A nyilvános vizsgálatokon és tanodai ünnepélyeken, vagy más díszes alkalomkor szavaltatással vagy egyébként kitüntetett ifjak az iskolán kívül is figyelem tárgyai valának. — Bizvást hihető e tekintetben is, a mit Révai M. tanulói viszonyairól a hagyományos emlékezősekből tudomásul nyertem, hogy őt nemcsak saját tanárai szivesen méltaták olyatén társalgásra, mely önképző törekvéseinek nagy javára vált, hanem a szerzetes testület más tagjai is, kiknek közlékenységéből az ő tudományszomja sok hasznost sajátíthatott el. Tőlök nyert olvasás végett oly műveket, melyek értelmi világát hathatósan szélesbíték. Örömet viszonzá ő efféle nyereségét a tőle telhető szolgálattokkal, mint szépen irni tudó, kiváltképen írásbeli segédkéssal. Így különösen Tapolcsányi Gergelynek tőn ilyféle szolgálatot, ki 1766-ban Szegedre visszajutva, miután köszvényes fájdalmi miatt a hivatali teendőktől fölmentetett, még gyöngékedése dacára is munkálkodni óhajtván, főleg Calasanzii sz. József életének magyarításával kívánta hálás kegyeletét tanusítani; de egyszersmind azon is igyekezett, hogy a buzgón szerette rendnek mennél alkalmasabb sarjadékot neveljen. Ennek a lelkes férfinak hatása jelentékenyen folyt be ekkoron Révai érzületének alakulására.²⁾

A próbaéves tanárokon kívül időnként egy-két magántanuló rendi növendék is vala a szegedi társházban, kik ott fennsőbb tanulmányait folytaták az idősebbek vezérlete mellett. Ezekkel is bizalmas eszmecserében áll vala bajnokunk, ki koránál s még inkább szellemi érettségű gondolkodásánál fogva, inkább a komolyabb társalgást keresie, s ki fölöttébb nagy szükségét érezte annak, hogy

¹⁾ Latina L. I. Eleg. XIV. 46—49. l. — és Karaba Ág. 179³. febr. 24. irt levele, melyben Révairól azt a nagy nyomatékú tanuságot teszi, hogy őt valamennyi tanítványai közül, kiket valaha oktatott, mindenkép legkedvesebbnek s leghálásbnak mondja: „— Omnium, quosquos aliquando institui, meorum discipulorum, secundum omnes et numeros, et modos, et mihi, et erga me gratissime. — (I. Kardos Adorján, Versegi F. Motskolódásai 192. l.)

²⁾ Az érintetteken kívül Nécsey Jeromos, ki Karabától és Hannuliktól értesült volt Révai M. ifjabbkori viszonyairól, szintén emlegetett róla ilyeseket.

égető tudvágyának mennél alkalmasabb kielégítését szerezze. Az egyhangú város egyébként sem nyújtott még akkoron az ifjúságnak olyatén szórakozási alkalmakat, mint a minők az újabbi időben ott is mint egyébütt lábrakaptak. És Révait a szellemi élvezek utáni sóvárgása mellett még sok egyéb körülmény is tartózkodásra intette a könnyelmű kedvtelésektől. A családi inséges állapot, kiváltkép atyjának 1766. történt kimulta után nagyon komoly hangulatban tarták kedélyét. Nagy szüksége volt arra, hogy kifogástalan viseletével inkább növelje jóakaróinak számát, semmint hogy tévedéseivel a megnyerteket is elidegenítse.

Mondhatni szerencséjére alakultak így körülményei. — Örvendetes állapotú ifjúság őt könnyen súlyedésre szédítette volna. — Kiváló előnyére volt növekvő ismeretszomja; ez növelte lelki erejét magasb küzdelmekre, visszatartván az ifjúkor tévedéseitől. — A hivalkodó kedvtelések helyett sokkal inkább kereste az ismeretek bővítésének alkalmát. — A fiatalabb rendtagokkal mintegy vetekező szorgalommal tanulmányozza holmit az iskolai tárgyakon kívül is, különösen a hazai történelemre vonatkozókat s egyebeket is a szerint a mint egyes szellemesebbek törekvései versenyvágját fölgerjesztették. Egyszersmind életszabályaikba is beleélte magát. —

Ilyetén szellemi viszonyának igen jelentékeny emlékét találjuk a Kamánházi Ignácnak halálára előbb latinúl irt, azután magyarra fordított alagyájában, melyben a „nagy reménységű ifjúnak idő előtt való halála“ miatt búsongván, elmondja a valóban jeles növendéknek azon tulajdonait, melyekért oly nagy ragaszkodással viseltetett iránta. Némileg eszményítettnek látszik a kép, de mint adataink is vallják, csakugyan a valóságból van az merítve. Deseritzky Incének unokája, Kamánházi Ignác valóban oly szellemdús és tudomány-szomjas, fennsőbb szellemi életre törekvő, e mellett szende s tiszta erkölcsű lélek vala, mint a minőnek képét az alagya tükrözi.¹⁾ Habár ennek írásakor (1774.) Révai kedélyén már a borongó hangulat kezd erőt venni, mint azt a fényvonások mögötti túlsötét árnyalás mutatja:²⁾ mégis talán ép ez okból annál élesebben jellemzik azok ama példányok egyikét, s alkalmasint legkiválóbbikát, melyek bajnokunk ifjú lelkét tanuló korában leghathatósabban megragadák, s mintegy eszménykép gyanánt lebegvén szemei előtt nem csak célzataik s törekvéseik követésére, hanem az ő életpályájokhoz való csatlakozásra is indították.

Kamánházi Ignáccal való ismeretsége csak rövid idei együtt-léteből eredett, de annál hatásosabb volt az lelki alakulására s alkalmasint pályaválasztására is.

E föltevésnek meglehetősen alapját éreztetik azon eszmék, me-

¹⁾ Továbbad még lesz alkalmam ezen érdekes jelenségről holmit a rendtörténeti jegyzetekből főlemlíteni.

²⁾ I. „Latina“ 31-4. l. és „Elegyes Versei“ 15-18. l.

lyeket ekkori gondolkodásának irányelveül említ, kiváltképen a Karaba Ágostonhoz Nagykárolyból írt levelében. Elmondja ebben, mennyire szívébe rejtette azon tanácslását, miszerint a mulandó javak helyett a maradandó értékű lelki kincsek keresésére adja magát:

Et tua dicta haerent animo seruata fideli:
 Juvit enim haec memori condere dicta sinu.
 Hoc id erat, quod divitiis inhiare parandis,
 Nec vano poteram laevus honore capi.
 Fluxa docet rerum series, nihil esse perenne:
 Ingenio solum vindice vita manet.¹⁾

Bizonnyára a többi mentora is szintúgy ajánlgatá, sőt gyakorlatilag is példázá azon elveket; hisz a testületnek akkoron még valóban igen szerény helyzete eléggé láttatá, hogy azon elvek mint szerzetesi maximák érvényesek közöttök. Költészet-tanárának azért tudja be Révai leginkább azok ajánlását, mivelhogy ez a szigorúbb kifejezésű „vanitas vanitatum et omnia vanitas praeter amare Deum“ helyett vágyait a pindusi dicsőség felé látszék terelni, mint az imént idézett 3 distichon végsorai mutatják.

Mint a következő is bizonyítja, rá nézve azon hatásuk meg volt az említett intelmeknek s ajánlatoknak, hogy ő valóban nem számítgatva a mai sarjadék módjára a kilátásokat, melyekre a tudományos műveltség jogosultságot érezhet, megszokta már ifjantan a tudományokat s általán a szellemi kincseket jóval nemesebb indokoknál fogva becsülni. Habár a lélek nemesítésére, a haza felvirágoztatására, a közjónak gyarapítására való hasznuk mellett az egyéni diesszerzés és névörökítés motivumát is jócskán szem előtt tartja: mégis mintegy föltett szándéka, azokat jobbára önmagukért szeretni s belső értékökért szerezni. Ez okból nemes vágygyal karolt fel már szegedi tanuló korában minden alkalmat, mely által ismereteit gyarapíthatta. A kegyesrendiek közt többen találkoztak mindegyik évben, kiktől egy vagy más irányban a kötelezett tárgyakon túl is nyerhetett utmutatást és segédeszközöket önképzésére.

Igy például 176⁴/₇. tanévben Ege Sándor,²⁾ magister principiorum tüzetes feladata mellett nagy kedvteléssel oktatgatá a rajzban az arra vállalkozó ifjakat. A következő évben pedig Poór Kajetán³⁾ magister syntaxeos, némi physikai mutatóványokkal gerjesztgette a tanulókat a természettudományok kedvelésére. — Révai Mátyás éber figyelme minden ily alkalmat javára fordított. Minthogy pedig a szónoklattan ekkoron a gymnasium egyik legkiválóbb feladatát tekintetett: Révai M. ki minden lélekemelő tárgy iránt élénken érdeklődék, hogy ne lelkesült volna a dicsőségre jogosító szónoklás iránt? — De arra nézve gyakorlati tájékozódást csak az egyházi beszédekből nyerhetett.

1) „Latina“ 47. l.

2) és 3) Röviden ismertetvék Horányi E. „Scriptores Sch. Piar“ című művében.

Kétszeres érdekekkel figyelte meg ezeket, mikor csak szerét tehette, kivált a hatásosabbakat. És valóban nem csekély befolyással voltak reá azon jeles magyar szónoklatok, melyeket Horváth Benedek, Csanky Gábor s a még idősb korában is örömet és nagy hatással szónokló Tapolcsányi Gergely hallat vala, kinék egyházi szónoklatai egy évtizeddel előbb a fiatal Dugonicsot is nagyon föllelkesítették arra, hogy magyar egyházi szónoklat által is igyekezék kitüntetni tehetségét. Ilyetén törekvésének tanúságait láthatni ma is a nemzeti Muzeumban levő kéziratok között, hol ifjú korában mondott egyházi beszédei is olvashatók.¹⁾

Hát vajon az ily több irányban feltűnő sikerrel haladó ifjúra ne lett volna szintén hathatós befolyással a fáradhatlan munkásságu Hájos István Gáspárnak, a retorikában tanárának hazafias buzgalma? Ki volt ez a Hájos I. G.? Kevesen törődnek avval már tanultabbjaink közül is. — De itt, úgy hiszem, a történeti igazság postulatuma e szerény alakot kissé közelebről ismertetnünk. — E lángbuzgalmu jászberényi „szittyá magyar“ volt az, ki már ekkoron nagy szorgalommal munkál vala Horváth Benedek székely származásu rendtársával szövetkezve²⁾ a magyar nyelv ősi mivoltának s történeti fejlődésének nyomozásában. E célra gondosan kutatá s keresteté a régebbi magyar nyomtatványokat s kéziratokat, tanulmányozá a nép nyelv hagyományos sajátosságait; és ilyetén akkoriban igen különösnek látszott foglalkodásába bevonta az értelmesebb ifjakat is, t. i. Bél Mátyás példája szerint ő is a tanulók által gyűjtetett anyagot tanulmányai számára. — Hogy ne keltett volna ilyesmi élénkebb figyelmet s érdeklődést az oly értelmes és oly lelkesült magyar érzelmű Révaiban, mint akárhány másban pályatársai közül? — Meglehet, hogy azon magas költői világában, hova őt Karaba Á. dicséretei s buzdításai emelték volt az előbbi évben, az ő parnassusi fényes álmadozásai még nem igen engedték, hogy az egyébként is kissé ridegebb modoru tanárnak efféle szellemi bányászati foglalkodásait behatóbban megértse vagy épen megszivlelje; de mint látni fogjuk, ennek tovább is közeli szemlélője levén, lassanként oly alapját sajátítá el jövőbeli nyelvészkedésének, hogy ez a termékeny fa, melyen idővel az „Elaboratior Grammatitica“ is megteremhetett, csirájában ama talajból, sőt mondhatni gyökszálakból nyerte első s leghathatósabb táplálkozását.

¹⁾ Révai M. kéziratok közt is maradtak fenn egyházi beszédek. (I. Horvát Istv. főljegyzését Horányi E.-nél „Scriptores Sch. Piar.“)

²⁾ Röviden ismertetvék Horányi „Scriptores Sch. P.“ — bővebben a rendtört. jegyzetekben. Hazafias törekvéseikről a következőkben még szándékozom holmit fölemlíteni. Méltatásuk igen helyén van Révai életrajzában, kire az ő buzgalmuk közvetve s közvetlenül is hathatósan befolyt.

III. Révai M. pályaválasztása.

1. Pályaválasztás! Vajmi relativ fogalom ez! Egyik beleszületik, másik belenőveltetik vagy épen belenővelődik sorsába. Ez mintegy beletermettnek látszik abba, a mi rendeltetéseül jutott, amaz némileg beleilleszkedettnek. Vannak, kik valahogy beletörődve megnyugosznak végre a sanyarú helyzetben is, míg mások boldogtalan szövetségű házastársként váltig tusakodnak még kedvező állapotjukkal is.

Mint tudva van, bajnokunk nem számíttatik azon boldogok közé, kik sorsukkal megelégedve nyugodt kedélylyel munkálkodhatnak valamely fennsőbb cél javára. — Kik vagy mik okozták életének azon dissonantiáit, melyeknek néhutt nagyon is keserű kifejezését leljük irataiban? Mennyiben tudható be elégtelensége pályaválasztásának, melyet némelyek inkább pályatévesztésnek tartnak s életbajainak mintegy főforrásaul tekintenek?

E kérdésekre a határozottabb választ majd csak az életrajz egész szövegéből vonja el az olvasó legjobb belátása szerint. A tényadatok összegéből és láncolatából eléggé indokoltan ki fog az telni. Némi türelemmel kellend ugyan azt beváltania; de ez annyival is ajánlhatóbb, minthogy hősünknek leginkább életpályája végén merülnek fel olyatén jelenségei, melyek utólag élesebb megvilágításban tüntetik elő annak előbbi részeit, meg R. M. jellemének egész mivoltát. Ezek által alkalmasint nem egy odáig nyuló kételynek megoldását, sőt némely visszás dolognak kiegyenlítését is látandjuk eszközölni.

Addig is előlegezzünk itt azokból legalább annyit, amennyi szükségesnek látszik arra, hogy a pályaválasztásnak kérdéséhez jó alapon hozzászólhassunk, aminthogy kell is azon inkább érzelő vagy részvét-szenvelgő semmint logikailag érvelt felfogással szemben, melyre főképen Révai maga adott okot gyakori zúgolódásaival, sőt olykor sorsa elleni erősebb kifakadásaival is.

Történt ez különösen akkor, amidőn némely szándékainak, mint hitte, könnyebben megvalósíthatása végett 1794. secularizáltatás után a rendből kilépett. Ekkor ugyanis ellenfelei közt némely befolyásos egyének — nem rendtársai — hivatali állásért sűrűgő lépéseit gátolák s egyebek közt azon váddal is terhelték őt, hogy nem

rendes uton eszközölte fölmentetését szerzeti kötelezettsége alól.¹⁾ — Révai ezért nagyon fölháborodott s ingatott ügyét azok előtt, kiknek pártfogását megnyerni kívánta, azon mentséggel igyekvők támogatni, hogy hisz ő nem is valódi hivatás szerint lépett a szerzetbe, hanem „akaratlanul vonatik vala abba s hogy ott már ifjokora virultában szörnyű sok bántalommal illetetvén szinte elnyomaték st. eff.²⁾

Mentségnek annál gyöngébb érv, minél sujtóbb vádat tartalmaz; de azzá sem lehetett, mert a régi mondás szerint, qui nimum asserit, nihil asserit.“ — Azonban enyhítse a beszámítást az, hogy elkeseredettsége miatt dúlt kedélyéből ömlöttek panaszai.

2. Ezen későbbi zilált állapotának illetékebb tárgyalása Révai életrajznak hátrábbi részéhez tartozván, itt csak nagyból érinthető, a mennyiben a pályaválasztás kérdésével összefügg. — De már is megemlítené vélem, hogy Révainak főnebbi vádja tetemesen súlyosbított azáltal, hogy azt Guzmics Izidor 1830. a „Révai M. pályája“ című iratában ilykép tette közzé: „Bécsből mégis Budára ment, hogy secularizációját bátorságba helyeztesse. Ó a vád ellen e nyomós okokat tevő: Akaratja ellen vonatott a szerzetbe; s itt fiatal korát vexák között tölté sat.“³⁾

Igy tolmácsolva és minden a viszonyokra s körülményekre vonatkozó fölvilágosítás nélkül nyilvánosságra hozva, még pedig oly férfiú által, ki mind papi jelleméről, mind tudományosságáról oly dicséretesen ismeretes, csakugyan sokkal nyomósabb jelentőségüként tűnhetett föl ama nyilatkozat, semmint a mennyit nyomhat, ha azt eredetiben az egész levél szövegével s a jelzett körülményekkel egybevetve latolgatjuk.

Szinte különösnek mondható, hogy Guzmicsnak e figyelmetlensége vagy épen tán az ő kegyeletes elfogultsága Révai iránt valami nagyobb félreértéseket nem támasztott. — Mily könnyen fölhasználhatta volna valami élelmes irkáló ezt a motívumot arra,

¹⁾ Mind ez körülményesen fog tárgyalatni az illető helyen.

²⁾ Révai 1795. Paintnerhez intézett latin levelében e panaszát így fejezi ki: „inventus attrahebar et in primae inventutis ut flore enormi vexatione pene obruebar.“ E datum nélküli levelet, mint az a szövegből kitetszik, Rátóton írta, hova épen azért ment, hogy nyomasztó s valóban kuszált körülményei miatt támadt keserűségeit barátjának elpanaszolja, kit azonban honn nem levén, emiatt még inkább fölháborodva, meglehetősen terjedelmes levélben öntötte ki epés indulatát. Az egészen mintegy lázas izgatottsága érezhető kezdettől fogva, mely így fakad ki: „Horreo scribere de rebus meis; quod calami mora mihi tristes vicissitudines meas recolenti, acrius recrudescant animi vulnera; vivaciusque se menti sistat infausta sors mea lugubri sua et terrificá imagine, quae me tot acerbis fluctibus admonet ita natum esse, ut perpetuum sim crudelis fortunae ludibrium.“ S így tovább. Egyebek közt azt is mondja e levelében; „Hunc animum habui omnium acerbissimum.“ (I. Rév. Paintn. lev. 31. sz. m. t. akademia levéltáráb.)

³⁾ I. 1830-ki Tudományos Gyűjtemény II. k. 20. I.

hogy elérzékenyítő regénynyé vagy épen holmi hatásos színművé fűjja fel! (Persze hogy erre a jó Guzmics még nem gondolhatott; akkor még a regény- és színműgyártás nem fejlődött oly üzletté, mint azóta.)

Azonban, mint egyik másik életrajzból mégis kitetszik, eléggé hathatós érveléseül vétetett az azon meghasonlottságnak, mely Révainak kedélynyilatkozatait tartalmazó kiadott irataiban is oly sajnosan érezhető.

Valóban csodálkozni is lehet azon, hogy a jeles elméjű Guzmics minden bírálatot nélkülöző jóhisszemmel „nyomós ok“-ként fogadta ama vádat, sőt még keményebbé is magyarította azt, holott épen azon levelek tanulmányozása folytán, melyek tartalmából „Révai M. pályáját“ egyébként eléggé tartózkodólag állította össze, igen alkalmas módja volt Révai viszonyait realis mivoltuk szerint átláthatni.

A kritikai egybevetéssel olvasó ama 89 darab levél tartalmából, melyek legtöbbszörre Paintnerhez írvák, Révainak különösen a szerzete iránti viszonyairól is kissé más fogalmat merít, mint a minőt a jó lelkű Guzmics a róla írt pályaképben kifejez.¹⁾ — De neki is megvoltak a korabeli viszonyokban sarkalló indokai, melyekről odább szólhatunk majd kissé világosabban.

3. Itt pedig siessünk végezni a felkapott ellenvetéssel, melyre a következőkben nemcsak a felhozandó tényadatokból, de Révainak higgadtabb perceiben ejtett nyilatkozataiból is elég cáfolat jut még. Sőt némileg már magában is foglal az ő vádja olyast; mert kopasz mentség a szorongattatásból való menekülésre, és nemcsak hogy minden bizonyíték nélkül szűkölködik, hanem azon fölül oly határozatlan ráfogást és gyanúsítást tartalmaz, melyből még távolról sem lehet sejteni az okolható tényezőket.²⁾ Még a tüzetesen tanulmányozónak sem sikerül annak igazolására elégséges tanúságokat felkutatni.³⁾ Különösen a bántalmaztatásról (vexatio) szóló panaszáának valóban az ő szerföltötti érzékenykedésén kívül alig lelhetni egyéb jelentékeny alapját. S így vádja másik pontjának elestével az előbbi is tetemesen meggyöngül.

Még sem vélem azt csak úgy egyszerűen elvetendőnek mint egyáltalán minden alapnélkülit, sőt illőnek tartom annak itt komoly

1) Ez. életrajz folytán jut elég alkalom arra, hogy szíves olvasóimmal azok tartalmát megismertethessem.

2) Sehol sem leltem eddig oly adatokat, melyek ama vádat körülményesen megvilágítnák úgy, hogy a „quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando“ szerint eligazodást nyerhetnénk arról, vajon kiket terhelhet sajátlag a nagy általánossággal egy egész testületre vetett vád, melynek több tagjáról egyébkor maga is illő elismeréssel nyilatkozik.

3) Huzamos kutatásaim mindaddig nem jutottak ily eredményre, bármint igyekeztem az objectiv igazságnak e részben is eleget tenni. A megbízhatóbb adatok inkább elejtik hősünk főnebbi vádját.

figyelembe vételét, s még gyöngéd méltatását is, természetesen a viszonyok s körülmények tekintetbevételével.

Vegyük azt úgy, mint nyelvész mondatát, ki még felforrt indulatában is grammaticae ír, — mit Révainál nincs okunk kétségbe vonhatni — : vajon mit fejezhet ki e két szó: „*in vitus attra he bar*“ nyelvtanilag értelmezve? — Azt, hogy Révai Mátvás mint gymnasiumi tanuló ez idétt szándékán s akaratán kívül a szerzetbe lépésre vonzatást tapasztal vala, hogy a rend kebelében levők részéről reá gyakorlott hatás vagy tán biztatás által is vonzatik vala abba, habár különben nem volt még ahhoz önkénytes hajlama vagy épen kész-akarata. — Tudni való, hogy a végzetlen mult (*imperfectum*) idejű kifejezés a hatásnak huzamos időn át folytatott tartósságát is jelentheti. És ha az „*in vitus*“-nak is enyhébbik jelentését vesszszük, az „önkénytelenül vagy akaratlanul“ kifejezéssel tolmácsolván azt: mennyivel elfogadhatóbb érteményét nyerjük azon mondatnak, melyet a gyöngéd szívű Guzmics bizonyára nem szándékosan oly kemény és elfogadhatlan érteményűvé magyarított úgy, hogy az valóban nem egy méltatlan gyanakodásra nyújthatott alkalmat; mintha bizony Révait a rend tagjai a gymnasium végeztével mintegy erőszakkal vonták volna be vagy némileg erőtetve bírták volna rá a szerzetbe lépésre, hol aztán annyi gyötrelmet okoztak neki st. eff.

A mily jogtalan az illetén felfogás azon testület irányában, mely Révai Mátvást nevelte, oly tarthatlan és érvelhetlen az egyszerűs mind Révaira nézve is. Mert nem igen könnyű azt elhinni, hogy oly korú (19 éves) és oly fejlett értelmű, meg tán az önéretességben sem valami gyöngé ifjú minden saját vonzódása nélkül, sőt épen akarata ellenére behódítható vagy bevonható legyen a szerzetes életbe, és ott a megpróbáltatás szigorú fegyelmétől sem riadva vissza, továbbra s mindenkorra lekötölte magát.

Az ilyféle felfogástól meglehetősen elütő lesz az, melyet a viszonyok fejleményeiről szóló hiteles adatokból nyerendünk.

4. Bajnokunk azon képe, mely az imént érintett vonásokból tükröződik az olvasó elé, kissé korán van itt föllebbentve ama dúlt kedélylyel, mely meghasonlottságában oly válságos viszonyokat idéz elő és szakítva előbbi kötelezettségével, oly terhes küzdelemmel tusakodik a reménye szerinti megnyugtatóbb sorsért! — Hisz tárgyalásunk rendje szerint még alig kísértük őt gymnasiumi tanulmányainak befejeztéig. Mily más volt még akkor az ő kebelvilága!

Akkor ugyanis, egy százévnegyeddél előbb, a mint a róla fennmaradt hagyományos emlékezésekből és némely írásbeli följegyzésekből ¹⁾ egybevetés útján kiveszszük, a fiatal Révai Mátvásnak üde

¹⁾ Orosz Zsigmond a kegyesrend tart. főnöke nyilatkozata Révairól Koppizhoz „*Quantum diversus ab illo tantopere dilaudato iuvene, quem nostri tam amantur fovebant et in spem instituti meliorem alebant!*“ Koppi K. jegyzetkái 1782. — Sztintgy Zimányi István Lajos Naplójegyzeteiben.

kedélye alkalmasint inkább hasonlított még a hullámtalan folyóhoz, melynek sima fölszine kedvesen tútkrözi vissza a parti virágokat, a futó árnyakat, vándor fellegeket és derült eget a ragyogó égi testekkel, és viszont a kebelében létezöket sem rejtegeti az élesebb látású szemek elöl. — Távol voltak tőle azon indulatzajlások, melyek később annyiszor háboríták belvilágát. — Legfőlebb egy-egy komolyabb búsongás vagy aggodalom fellegzett rá az inséget szenvedő anyáért vagy némi hazafias borongás szállta meg olykor, elegiai hangulatba ejtvén le eszményies föllengéseiből.

Ekkor főleg tanulmányainak élve leginkább azon vala, hogy tanárainak és pártfogóinak jó indulatát s kegyét kiérdemelje; mert csak is azok pótolák a szülei gyámolítás hiányát. — Tanárai iránti tiszteletének s kegyeletének nem csekély bizonyosságát leljük abban, hogy volt tanárai szívesen emlékeztek rá mint olyanra még évek multával is. ¹⁾

Igen természetes, ha mint ilyent a rend tagjai közéjük kívánták, valamint az is, hogy Révai Mátyás is sok indokot érezhetett erre, habár az ifjúdad s költői képzelmekek más kecsagetőbb életképeket is lebegtetének lelke elé.

5. Már előbb említők, hogy legtöbbsnyire a rend tagjai körében tartózkodván, mintegy szokás által is bele nevelődék azok állapotába, kiknek foglalkozásában meglehetősen részt is vőn úgy, hogy azt már ő is mintegy rendeltetési feladatának tekintheté, a mint hogy az csakugyan valósággal az is volt. És ha tán egyéb vonzatásnak engedve más életösvényt választott volna is, bizonyára nem oly könnyűnek érezte volna ekkor a teljesen megválást s már mintegy elszakadást azon testülettől, melyhez hat évi iskolázásának derűsborús folytán annyi szellemi érdek s lelki tartozás csatolá, melynélfogva bármily más vágyai dacára is meglehetősen erős hajlamot érezhetett arra, hogy azok sorstársává kívánjon lenni, a kik őt szeretettel felkarolták s gondozgatók, lelki életre ébreszték, tovább eszmélteték és szellemi látkörét folyton szélesbíték, míg őt a fensőbb tudományok előcsarnokáig, s egész a Parnassus tövéig is elkalauzolák.

És ugyan mi különös volna abban, ha egy kegyeletes szívű ifjút hat évi gondoztatás után a jövője fölötti tünődés egyéb vágyainál hathatósbabban indít arra, hogy tehetségeinek kiképeztetését hasonló hazafias tevékenységgel kívánja meghálálni? — ha tán egyébként magánabb vagy önösebb kívánságai szívesebben vonzódónának is valamely könnyebb s gyönyörködtetőbb pálya felé?

Romlatlan ifjú lélek, kivált az eszményies irányú, készséggel vállalkozik az öngyőzelem sőt önfeláldozás erényére is, ha valamely

¹⁾ Így pl. azon levélben, melyet 1793. febr. 24. Karaba Ágoston írt Révaihoz, a privyeyei társház tagjai s köztök kiváltképen Laczkó Ambró egykori tanára nyilvánítja iránta igen szívélyes visszaemlékezését. — Szintígy mások is, kik mint tanulót ismerék (Zimányi I. Lajos Naplójegyzetei szerint).

hathatós indok sarkalja. Ilyetén jelenségek jóval számosabban kerültek elő még a múlt századi vallásosabb családi nevelésből is, mint a mai korszellem önző sarjadékai közül.

A viszonyok és körülmények egybevetése szerint minden arra mutat, hogy Révai Mátýásnak a szerzetbe lépését inkább eszközölte a vonzódás, semmint a vonzás és hogy a rend tekintélyesjei részéről csakis megkinálás s egyszerű ajánlaskép intéztethetett hozzá a felhívás, melyet ő alkalmasint kegyeletlenségnek tartott visszautasítani.

6. De talán buzgóbb tanárai közül valamelyik már előbb is célzatosan arra terelgeté hajlamát, hogy idővel a rend számára nyerje meg. — Befolyásos tanároknak sok sikerülhet, ha értik ezt a kiváló tudományt, melyről Cicero azt mondja, hogy „ars artium et scientia scientiarum est regimen animorum.“ — Évvel a tudománnyal valamint az anyák gyöngéd tapintatával működve nagy eszméket lehet az ifjú szívekbe beigézni. És melyik lelkes tanár nem igyekszik arra, hogy legjobbnak tartott meggyőződését mennél sikeresebben beoltsa azon tanítványa lelkébe, kit arra fogékonyak tapasztal s kit avval boldogíthatni vél, sőt általa még a közügynek is nagy javát hiszi eszközölhetni?

Révai tanárai a rendtörténeti jegyzetek szerint oly egyének, kik szerzetők feladatának megfelelni s annak becsületét előmozdítani, gyarapítani igyekvének; ildomosan hazafias érzelmeikről is figyelemre méltó tanúságok lehettek. ¹⁾

Ha valamelyikök Révai Mátýásnak a szerzetbe lépést ajánlgatá, bizonyára nem megfontolás nélkül, sőt az ő körülményeit számba véve, igen alapos indokból és jó szándékkal cselekedte azt, s az is föltehető, hogy egyszersmind ildomos módon is intézte azt, különben kétségkívül meghíúsult volna igyekvése.

Efféle jóakaró tanácslásra vagy buzdításra talán még ma is jogosultságot érezhetnek az olyanok, kik atyai gondnal és szeretettel több éven át odáig nevelnek, gyámolítanak s vezérelnek egy szegény állapotú, de jeles tehetségű ifjút, hogy azt már a közreható tevékenység pálya-küszöbén kell útba igazítani, nehogy fáradalmaik sikere kárba vesszen. — A mily joggal képezheték őt a legalmasabbnak s legcélszerűbbnek látszó foglalkozásra, szintoly gyámjoggal tanácsolhatják is, hogy oly pályára lépjen, melyen a tőlök nyert képzettséget az ő felfogásuk szerint leginkább hasznosíthatja a közügy javára.

Ha ilyesmit ma is joggal tehetni, midőn az egyéni szabadság fogalma oly igen tág körűvé szélesült: mennyivel inkább jogosult dolognak tartatott az nálunk a múlt század dereka táján, midőn

¹⁾ Rólok különösen a „Függelékben“ illetékes ismertetést szándékom közzélni, a mennyiben az adatokból telhetik, hogy világosabban kitűnjék, minő alapot nyerhetett tőlök Révai tanuló korában.

a kiskorúak fegyelmezéséről s általán a subordinatioról vajmi más fogalmak valának érvényben!

7. Azon időben, midőn még a közoktatás közelebbi viszonyban áll vala a neveléssel és szigorú fegyelme dacára is családiasabb vala a mai szaktanításnál, mely a nevelést magától mindinkább eltávolítván, csakis a családi körre kívánja szorítkoztatni s leginkább azokra utalni, kik közül nagyon kevés ért ahhoz igazán, — tehát azon időben, midőn atyahelyettesül nevel vala a közoktató, a mint arra részben még tapasztalatból is emlékezünk, a szülék gyakran ki is nyilváníták, midőn a tanárnak gondjaiba ajánlák gyermeköket, hogy mivé kívánják növelni s növeltetni, hozzá tevén, hogy ha Isten rásegíti s iparkodni fog, s ez annyit tett, hogy a tanár is igyekezzék őt arra irányozni. — Mondanánk sem kell, hogy szegény szülőknél ez legtöbbszörre oda szólt, hogy a család érdekében is bárha pap lehetne belőle.

S ily körülmény forgott fönn Révai Mátyásra nézve is, a mint azt némely adataink eléggé gyaníttatják. — A szegény özvegy anyát nemcsak vallásos buzgalma, hanem családi súlyos gondjai is nagyon arra ösztönözték, hogy a papságba lépendő Mátyást mint szülőtteinek legidősbikét mentül előbb a család támaszává nyerje. ¹⁾ — Ez óhajtásáról, ha nem nyilatkoztatta volna is azt, tudomásuk volt Mátyás tanárainak.

Az anya alkalmasint csak általában fejezte ki azon óhajtását, hogy Mátyás pappá legyen; Mátyás pedig az anyai kívánságot egybevetvén szellemi céljaival és tekintetbe vehén egyszersmind az akkori s ottani viszonyokat, leginkább arra érezhette magát indítatva, hogy oly irányú papi pályát válaszszon, melynek tüzetesebb feladata a tudományokkal való foglalkodás.

8. A mint az ő akkori érzületét különösen verseiben jelezve találjuk, vágyai — Karaba tanaihoz híven ragaszkodván — nem vonták őt a mulékony dolgok utáni törekvésre; sem birtok-gyűjtés, sem rangi emelkedés felé nem irányultak, csupán a szellemi foglalkodás gyönyörei vonzották. ²⁾ Még négy évvel később is így vallja ezt Rátóthi Pálhoz, a nagyszombati seminariumban tanuló növendék-paphoz írt elegiájában, ki Szegeden iskolatársa volt, azt emelvén ki különösen, hogy az ő óhajtása főképen a költészettel való foglalkodás s hogy egyéb dicsőséget és címeket szívesen nekik enged, megelégedvén csupán a múzsák adományával, ha azt sikerrel művelheti, a mint hogy erre igyekszik is egész szorgalommal; ³⁾ ennek tanúságul nyomban föl is említi abbeli tanulmányainak némely tárgyait.

¹⁾ Kortársainak emlegetései szerint a családi inséges állapot miatt anyjának különös óhajtása vala, hogy pappá legyen. (Nécsey Jeromos és Vidos Ince értesítéseiből.)

²⁾ l. „Latina“ 47. l.

³⁾ „Vos, quibus ingentes animi, quibus ardens ignis
Coelos in superos nobile svadet iter:“

És az ilyen csak is költészkedésre való erős hajlammal, mely a gyakorlati élet terén kellő ügyességeknek többnyire nagyon is hiájával van, ugyan merre fordulhatott volna akkoron a szegény család szülötte inkább, mint a tudományokkal és tanítással foglalkozó szerzetes rendek valamelyikéhez? Csupán a verselésből megélhetésre számítani, szerfölött gyarló elszámolás lett volna akkor is. Még oly élelmes poeta is mint Pankl Franciscus „presbyter, poeta laureatus academicus“¹⁾ a mult század első felében, minden hevenyésző képessége mellett is megsinlé az ily hajlamát. — De még mellékesen is bajos volt akkoron valamely világi hivatalban irodalommal foglalkozni.

Mit tehetett egyebet Mátyásunk, mint azt, hogy a műzsák ajándokainak művelhetése végett valamely tanító szerzetbe lépjen? De melyikbe? Már e kérdés megoldása az említett viszonyok közt nem kerühetett fejtörésbe.

9. Szegeden ekkoron csakis szerzetes papság vala és pedig 1) a sz. Ferencrendiek, kik a 14. század derekán Bosznjákországból jöven be hazánkba, legott Szeged alsóvároson is megtelepültek,²⁾ s mint a nép kedveltjei ők voltak azok, kik a törökvilágban minden más papság hiányában nemcsak a városban, hanem az egész vidéken, sőt a csanádi egyházmegyében is többnyire magok teljesíték a lelkeszeti szolgálatot. Még a csanádi püspök teendőit is a szegedi zárda főnökök pótolák,³⁾ mint arra a megyétől távol tartózkodó püspökök által meghatalmazott helyettesek, generalis vicariusok. — 2.) A minoriták a felső városon, kik Szerbiának török hatalom alá jutásakor Belgrádból a mult század második negyedében távozva (1739) kezdettek Szeged felsővároson működni.⁴⁾ — Azonban mint már említők, az egész városbeli lelkeszeti ügy öszpontosítva a kegyesrendiek által

Nominibus mundum vestris, titulisque replete,

Vos stupeat celsos orbis uterque viros.

At mihi quam magni Phoebus dabit instar honoris,

Quam summis tangam sidera verticibus!

Si non Castalias iratus denegat undas.

Et sinat indemni ludere me calamo.

1. „Latina“ 24. l. Elegia V. Paulo Rátóthi, diocesis Veszprimiensis clerico Veszprimio Tyrnaviam 1773.

²⁾ Ily címet használ kiadott műveiben neve mellett, olykor kiteszi azt is, hogy ő „hungarus Zollnokiensis és A.A. L.L. et Phil. Magister.“ Koricsányi Márk kéziratban maradt latin elegiáinak egyike erősen ostorozza élelmességét azért, hogy magyar létére Bécsbe ment poetáskodni. Latin versei igen könnyen folyók és elmésséggel fűszerezvék. — Róla még lesz szó odább.

²⁾ Varga Ferenc Szeged v. tört. (Szeged 1877.) 179. l.

³⁾ Az erről szóló okmányokat olvastam a zárda levéltárában. — Szegedi A. Kilit „Szeged alsó városi fejedelmi templom s kolostor tört. vázlatá.“ Szeged. 1852. VII. 54. l. — és P. Ordinanz Konstantin „Titkos értelmű rózsá“ című művében (Szeged, 1831.) 78 s köv. lapokon szintén említetnek.

⁴⁾ l. Palugyay Imre Magy. Orsz. legújabb leírása II. 231. l. és a zárda évk.

kezeltek 1720 óta 1789-ig, a midőn az felosztatván előbb három s 1805. ismét 4 plébánia lett,¹⁾ miut a hogy a mohácsi vész előtt volt.²⁾

E szerint a kegyesrendiek, mint a lelkészet s tanügy kezelői, e kettős előnynél fogva Szegeden jelemtékeny tekintélyvel s befolyással bírtak és az ottani tanuló ifjak közül, a kik papi pályára éreztek vonzalmat, leginkább a piarista rendbe kívántak fölvetetni. Ez időtájt pedig erre a korviszonyok is szolgáltatnak indokokat.

10. A piarista rend ez időtt általán is, meg hazánkban különösen már egy pár évtized óta folyton emelkedőben vala. — E lendületnek eszközzésére több belső és külső tényező munkál vala össze, de tán leghathatósabban azon válságot sejtető jelenségek, melyek új korszak alakítását vevék célba.

Theiner Ágostonnak bő tudományyal és szellemesen írt, habár több tekintetben erősen kifogásolható eme műve: „Geschichte des Pontificats Clemens XIV. (Leipzig u. Paris 1853)“ nagymérvű képekben tünteti elő azon ádáz küzdelmet, melylyel az oly hatalmas gyarapodott Jézus-társaság rendje ellen kiváltképen a mult században tusakodik vala amaz ellenséges érzelem, melyet a nyugati nemzetek kebelében mindegyre erősebben szitogatának ellenfeleik. — Már a mult század derekán terjedelmessé nőtt története vala e százados torzsalkodásnak.

Azon messzelátó elmék, melyek e mozgalomnak mélyebb indokait észlelék, korán megsejtették annak fokozatos következményeit, s azon valának, hogy a vészes forradalomra fajulandó áramlattól főképen a legfélthetőbb szellemi kincseket lehetőleg megóvják. Kiváltképen az ifjú nemzedéket igyekeztek a vallásos nevelés által biztosítani, nehogy az megvesztegettsék azon romboló irányú eszmék által, melyeknek irodalmi nyilatkozásai mindegyre aggasztóbb jeladásai valának a baljóslatú célzatnak.

Nem egy óvó intézkedésre és közvetítő törekvésre sarkalták ezen előérzetek a vallásügy őreit s híveit. Föltetszőleg nyilvánult ez különösen Rómában azon figyelem fokozódásában, melylyel a szent-

¹⁾ U. o. 230. l. és Hist. Domus S. P. Szeged.

²⁾ Mátyás király patronatusi jogot adományozó levele 1458. Szeged városa titkos levéltárában. Varga Ferenc „Szegedváros története I. 243–4. l. 41. okm.

Itt alkalmilag helyén lesz fölemlítnem, hogy az előbbi fejezetben („Révai iskolázása Szegeden) a 324. l. 27. sorban az is szócskának átvetődése (is csak helyett csak is szedetvén hibásan) azon téves érteményt adja, mintha azt állítanám, hogy a Mátyás korszak előtt templomai sem voltak még Szegednek. Ez nagyon ellenkeznék avval, mit ez előtt írogattam volt Szeged régebbi kulturai mozzanatairól. Azonban a 17 templom, melyekről az 1722-ki tanuvallomások szólnak — I. ezekről Palugyai Imre M. o. leir. II. 218. l. — alkalmas nt nem mind magában a városban volt, hanem a tágas határa körében léteztek, — melyek némelyikének nyomai, sőt rommaradványai is lehetőek — szintén azon hagyományos számba értendők.

szék az ifjú nemzedék nevelése iránti gondoskodást nyomósabban sürgetni, azt egyéb tüzetes feladatok mellett a papságnak, kiváltkép a szerzetes rendeknek meghagyni és az addig csak szerényebb körben s minőségben működött tanító szerzeteseket elősegíteni igyekvők.

Igy történt egyebek közt, hogy XII. Kelemen pápa 1731. májushó 1. kelt rendeletével engedélyt adott a kegyesrendieknek mind alsóbb, mind felsőbb iskolákban nemes származású ifjakat is taníthatni, növeléket kormányozhatni és társházakat alapíthatni más szerzetesek belegyezése nélkül;¹⁾ mert ez előtt ilyesmi ellen a jezsuiták tetemes akadályokat gördítének s ez okból különösen Lengyelországban²⁾ némely viták támadtak e két tanító rend tagjai között.³⁾ Ezt a pápai rendeletet VI. Károly császár 1735. kiadott oklevelénél fogva tartományaiban nyilváníthatni engedi, sőt maga jószántából is azon van, hogy a piarista rendnek gyarapodását elősegítse.⁴⁾ Tetemesen érezhető vala e hajlama hazánkban is, hol (mint magyar király III. Károly) 1730. a marmaros-szigeti társházat alapította,⁵⁾ sőt e szerzet működését Oláhországban⁶⁾ is sikeresíteni kívánta, egyelőre Krajovában rendelvén számára megtelepedést 1734. Ez azonban a törökök általi visszafoglaltatás miatt 5 év múlva abba maradt.

11. E körülmények annyira emelő hatást gyakorolának az eddig nagyon is szerény állapotú piarista szerzetre, hogy az a hatalmas szervezetű s nagy mérvben működő jesuita rend mellett némileg vetélkedő serénységre buzdula hazánkban is, valamint másutt s kiváltkép Lengyelországban a már említettem Konarski Szaniszlónak nagyszerű törekvése folytán.⁷⁾ Ennek hatása nálunk is igen érezhető vala; sőt már ezt előzőleg is nyilatkozték a magyar piaristák közt azon irányzatnak fölkarolása, melyet Rómában az elévülhetlen érdemű Chelucci Paulinus indított volt meg.⁸⁾ Megjegyzést érdemel, hogy e példányszerű szerzetes, tudós és tanfőrfő jeles irányzatú igyekvését XIV. Benedek pápa is hathatósan elősegíté, valamint az

1) Constitut. CC. RR. Schol. Piar. — Compend. Privileg. et Bullar. sat.

2) Erről bizonyít a nyomtatásban is kiadott vilnai versengés.

3) 4) Mindezeket itt csak mellékesen s futólag érintem a korviszonyok jelzése végett, egyébutt leendvén alkalman behatőbb ismertetésökre.

5) Hogy e kedvezése a nemzet rokonszenvével is találkozik vala, kitűnik abból is, hogy a piarista szerzet már az 1715-ki országgyűlésen törvényes befogadtatást nyert. (Decr. I. Art. 102.)

6) Figyelemre méltó, hogy e szándék egy évtized múlva egyébutt kitudulva s Rómában fölterjesztve újabb kísérletet szült, melynek megvalósításával Desericzky Ince és Conradi Norbert valának megbízva Bukarestben, de sikerre nem juthatott.

7) Ezen nemzete művelődés-történetében korszakot képező férfő életét s munkásságát külön munkában szándékozom részletesen ismertetni, mihelyt im e dolgozat be lesz fejezve. Az itt futólag érintett korviszonyok és solidaris törekvések a nevelés és oktatásügy javára ott bővebben fognak tárgyalatni.

8) Tanuság erre egyebek közt Deményi László, Halapi Constantin, Desericzky Ince s mások buzgalma. (Katsor K. rendtört. jegyzetei).

ő buzgó tanítványáét Konarski Szaniszlóét is, habár ennek törekvései Lengyelországban a jezsuitákkal holmi kocódásokat idéztek elő és a közoktatás és nevelés ügyének meglehetősen az újabb tudományok méltatásával is eszközözlendő átalakítására irányultak volt.

Ezek szerint is a mult század dereka felé a mint a Jézus-társaság rendjének már két századon át oly messze szétragyogó csillaga az ellene mind sötétebben tornyosuló fellegek közt elborúlni kezdett, másrészt a piarista rendé mintegy emelkedőben vala. Egyrészt kiméletet tapasztalt az új korszak alakítására készülőkötől, mint nem irigyelhető állapotú s nem félelmes hatalmú ellenfél, másrészt hathatós támogatást nyert a vallásos nevelés és oktatás ügyét megmenteni buzgólkodók részéről. Mert szabályzataikhoz híven ragaszkodó tagjai szűk körülményeik közt a tisztes fegyelem és szerzetesi szerénység mellett a tudományos művelődésben is szép igyekvést tanusítának; sőt az újabb vizsgálódásoknak elfogadható és a hívő bölcseséggel megegyeztethető eredményeit is jobbára ildomosan hasznosíták, méltatván egyszersmind a társadalom józanabb igényeit, különösen pedig tisztelvén és ápolván a törvényszerű hazafiasságot. A rendnek közoktatással foglalkodó tagjai közt nem csekély számmal találkoztak, kik irodalmilag is meglehetősen tanuságot tőnek szellemi munkásságukról.

Ilyen vala jobbadán a kegyesrend akkori viszonya, midőn bajnokunk annak szárnyai alatt növeltetését s képeztetését nyeré.

12. A főntebb jelzett lendületnek azonban egyik legkiválóbb mozzanatául tekinthető az, hogy XIII. Kelemen pápa a rend dicsőült alapítóját 1767. a szentek lajstromába igtatta be. Ezen megdicsőítését a vallásos oktatás¹⁾ eszméjének nyolcados ünnepélylyel tették emlékezetessé Calasanzi József fiai. Jeles dicsbeszédék tartattak róla ez alkalommal²⁾ s ezek nagy része nyomtatásban is megjelenvén, mintegy folytonosítá a kegyeletes érzelmek növekvését.

Díszes szertartással ülték meg a nagy jelentőségű ünnepélyt a szegedi kegyesrendiek is 1768. az egyházban és a tanintézetben, a lelkes beszédeken kívül drámai előadásban is ábrázoltatott némely epizó d a szent férfiú életéből.

A szegedi gymnasium mult századi catalogusában, illetőleg

¹⁾ A főntebb érintettekre bizonyít az is, hogy 1767. jul. 16. Calasanzi Józseffel együtt hirdettetett ki dicsőültként a vaticani egyházban a többi közt még Emiliani Jeromos, a somascoi szabályzott papok alapítója és Fremiot de Chantal Joanna Francisca, a Salesiánák alapítója, mint kik szintén felkarolták volt a vallásos oktatás ügyét.

²⁾ A világi és szerzetes papság közt jeleskedő szónokok nagy készséggel vállalkoztak a szép eszme tárgyalására. A Jezus-társaság tagjai közül is többen, s köztük a „történetíró titán“ Katona István is — mint őt Lányi Károly nevezi l. Magy. f. egyh. tört. I. k. XX. l. — szép latin beszéddel magasztalta Cal. sz. Józsefet Nyitrán. Közzé van téve e cím alatt: „S. Josephus Calas. Oratione panegyrica celebratus a Steph. Katona S. J. Tirnaviae 1769.

anyakönyvében némi jegyzetkék főlemlítik azon iskolai ünnepélyeket, melyeken az ifjuságnak a tanév folytán a 3 vizsgálaton kívül még 3—4-szer nyújtott alkalom részint szavalatokban, részint dialogusokban és színművekben előadási ügyességét a szülék és iskolabarátok vendégkoszorúja előtt bemutathatni. A szavlati darabok (kötött és folyóbeszéd) néhutt tartalom szerint is jelezzék, különösen a drámai előadások.

Az 1767⁷/₈. tanév folytán előadottak jegyzékéből itt csak a következőket emelem ki:

Karaba Ágoston a költészet és szónoklat tanára — egyéb szavalatokon kívül, melyek közt folyó és kötött irányú különösen óda és elegiai-féle dolgozatok adattak elő (alkalmasint a Révai Mátvás készítette elegia is) — szeptember 4-én drámai előadást tartatott, melynek tárgya vala azon hatásos cselekvény, mely szerint Calasanzi sz. József Barcelonában két előkelő nemes által támasztott lázadást bölcs közbejárásával lecsillapított.

Az említett catalogus szerint Lengyel Domonkos a minimisták tanítója is adatott elő a kisebb ifjak által drámai cselekvényt Calasanzi sz. József gyermekkorából. Ezen előadás, mint jelezve találjuk „die tertio solemnitatis canonisationis S. Patris“ tehát az ünnepély nyolcada közben történt, szintén 1768-ban.

Ezek tán jelezhetik némileg az ifjuságban ez alkalommal kellett érzelmeket. Mellékesen említem itt még, hogy közben magyar nyelven is tartatott egy-két előadás, s magyar tárgyú latinul, különösen Poor Kajetan osztályaiban, ki a syntaxistákat s grammatistákat tanítá; — Hájos G. I. pedig 1769. egyéb declamatiokon kívül két vígjátékot adatott elő, egyiket latinul, másikat magyarul „ad imitationem Captiveorum.“ De ezekről majd a függelékben némileg részletesebben.

13. Révai az 1768. évben a költészeti osztályba járt s Karabának vala tanítványa, kitől elfogadott s mélyen a szívébe vésett maximáit már említők.

Vajon nem tehetni-e fel, hogy olyan érületére, mint a minővel eddigelé mutatkozék, könnyen gyakorolhattak e jelenségek elhatározó hatást?

Katsor K. rendtörténeti jegyzeteiben olvasható, hogy ekkoron számosabb jeles tanuló kívánczozott be a szerzetbe, s a többi közt Szegeden is 3 vétetett be a javából.¹⁾

Révainak még egy éve volt a szándék érlelésére.

Ki volt az, ki tán fontolgatása közben ajánlgatásával s érvelgetésével is érlelé szándékát? — Honnét tudnók, ha ő nem mondja?

Talán Calasanzi sz. József bajnokainak ama vitéz rokkantja, ki sok üdvös fáradalmai miatt megtörődve már a hivatali teendőkre

¹⁾ Katsor rendtört. jegyz.

alkalmatlan levén, még azzal kívánta fiui kegyeletét leróni,¹⁾ hogy a dicsőült alapítónak életét nemzete nyelvén megírja.

Ily érzelmmel telt szívéből miért ne fakadhatott volna, tán épen iratás közben, mintegy ilyenféle atyai felszólítás: Hát neked Mátyás, nem volna kedved azon életösvényre lépni, melyen én 45 éven át szolgáltam az egyház és haza szent ügyét és szolgálám bármédig, ha erőmtől telnék, azon dicső szeutnek táborában s zászlaja alatt, kinek ime élete megírásával teszem végső hódolatomat? . . .

Tapolcsányi a pártfogó s mintegy atyahelyettes gondozója Mátyásnak miért ne intézhetett volna ily kérdést hozzá, a gondozott-hoz? — És talán Mátyást annyi jótétemény emléke, mennyit a testülettől s különösen jeles pártfogójától vőn, nem engedte tagadó választ adnia.

Meglehet, hogy tán mintegy önkénytelen szívességgel, (Homeros szerint: *ἔκων ἀέκοντι γε θυμῷ* Ilias IV. 43.) nyugovék bele az indítványba.

De alkalmasint megragadóbb vala azon vonzerő, melylyel a szelleműs és nemcsak az ő, hanem mások jegyzései szerint is oly eszményies mivoltú ifjú növendéke a rendnek, a már említettük Kamánházy Ignác rá hatott, kivel épen gymnasiumi pályája vége felé ismerkedett meg. Mennyit s mily élvezettel beszélgete evvel a tudományos életéről s arra való készülésről, Desericzkyről, Kamánházy-nak nagybátyjáról, kinek műveit már olvasgatá s bámulá, aztán Rómáról, hol Desericzky nemzetét védte, s hol annyi ismeret-kincset gyűjtött volt st. eff. Egyébként is Rómáról évek óta gyakrabban volt beszéd a szegedi társházban, Horányi és Rátai, Tomeján és Tapolcsányi örömet szóltak a világváros csoda tárgyairól. Szegedről az akkor még vajmi campestris laposságú városból (a mint hogy úgy is írták Mező-Szeged)²⁾ örömet szállongott tovább a fonkeltebb elmék képzelete. S ezek a bár tán inkább csak közvetve tudomásul vett beszédek mily biztatók lehettek Mátyásunk kedélyére, hogy mint a rendnek tehetségesebb tagja ő is részesülend azon szerencsében, hogy Rómába juthat tanulás végett; legalább nem egy adat erősen gyaníttatja ezt.

¹⁾ Figyelemre méltó, a mint az érdemesült férfiú ezt az előbeszédben előadja: „Szándékoztam ugyan — u. m. — azonnal, mihelyt szerzetemben terhebb hivataloktól, az inakat és velőket faggató nyavalya miatt menekednem adott, minden attól szabad órámat és elmébéli tehetségeimet valami olyatán munkára fordítani, melylyel vagy édes hazámnak dicsőségét elébre mozdíthatnám, vagy az Hitünk igazsága mellett fel álván sat.; de ide vonzott leginkább a fiúi kötelesség, hogy a kinek Szerzetes Regulája alatt már 45 esztendőket töltöttem vala, annak hálá-adó szívvel, szinte azokban az időkben, melyekben az Apostoli Szent Széktől megdicsőítettett; bűntületét elébre terjeszteném, és öregbitemém nemzetem előtt . . . (I. Tapolcsányi Gergely „Sz. Kalazantzius József Sommás élete“ Szeged. 1770.)

²⁾ Tapolcsányi G. is így jegyezte előbeszéde alá: „Irtam Mező-Szegeden, Tisza folytába 1770. észtenőben.“

14. De még a hazafias érzet motivumát sem lehet említetlenül hagynom.

Maga mondja el Christzovich Imre püspökhöz 1778. írt levelében,¹⁾ mily erős volt már benne tanuló korában a hazafias érzet. Vajon honnét vehette volna azt egyebünnen, mint tanáraitól? — És látta ezek népszerűségét e miatt a magyar polgárok előtt. — Hogy ne indíthatta volna ez is arra, hogy e testület tagjai közé kívánkozzék?

Révainak ifjúkori tanulmányait s célzatait a Dugonicséival egybevetve oly szembeszökő hasonlatot találunk első fejlődésük s irányzatuk között hogy ennél fogva pályaválasztásuk indokait is rokonneműeknek gyaníthatjuk.

Mindkettejük már szegedi tanuló korában valami sajtáságosan fokozott honfi érzelemtől és a szellemi művelődés iránti forró vágytól vala áthatva. Ilyetén lelkesültségök vonzotta őket kiváltképen azon pályára, melynek szerény munkásait a vallásos indokok mellett Cicerónak ama hazafias buzdítása is hathatósan ösztönzé: „*Quod munus reipublicae afferre maius, meliusque possumus, quam si doceamus at que erudiamus iuventutem?*”

Az említett viszonyok s körülmények egybevetése után talán nem lehet valami téves ítélet azt mondanunk, hogy az „*invitus attrahebar*”-féle nyilatkozat, vagy holmi keserű kifakadása sorsa ellen, nem igen vehető komolyabban, mint olykori haragos felpattanása a magyarság ellen, mely neki annyi bajt okozott, vagy éppen a haza elleni zugolódása, melyet pedig bizony forrón szerete.

Mintegy ilykép lett tehát Révai szerzetessé, inkább vonzódba semmint vonzatva és ha tán neki egyénileg nem is kiváló szerencséjére, de a hazai tudományos ügynek kétségkívül nem csekély nyereségére.

Egyébiránt a tényadatok mind ezt teljesebben fel fogják deríteni s módot nyujtandnak a biztosabb ítélet ejtésre.

¹⁾ Minthogy e levele, melyet 1778. aug. 31. írt Nagy-Váradon, igen jelentékeny okmány ifjúkori törekvéseiről, az illető helyen teljesen ismertetni fogom azt, itt annak csak kezdő sorait mutatom be, mint a melyek a Szegeden folyt tanulói pályájára vonatkoznak. „*Illustrissime Domine! Fere puer cepi cogitationem illustrandae patriae meae. Nam illis mansuetioribus litteris, quibus adolescentior aetas solet imbui, cum ad multa alia tenerior animus effingeretur, tum hoc maxime mihi inditum est, eam terram, in qua essem in lucem editus sanctam esse mihi, atque omni opera studioque, quod quidem fieri per me possit, et adjutandam, et ornandam. Cui cum omnia pene decora essent detracta, omniaque furore barbaro ruinis immersa veterem splendorem, dignitatemque amisissent, ista intuens sensi mihi animum quodam dolore incendi. Illo aestu scripsi Elegiam pueriliter imitatus Sannazarium de ruinis Cumanis, itidem, de ruinis Tsanadiensibus, jam tum, cum adolescens Szegedini in re Poetica exercitabur. Deinde idem ignis majores vires cepit, multoque magis inflammatus est, ubi me Religio Scholarum Piarum suscepit. (Kasics K. másolata szerint a csanádi püsp. könyvtárban létező eredetiből.)*

IV. Révai M. Szegeden.

Az iskola és társadalom mennyiben járulhatott Szegeden Révai M. szellemi képződéséhez ?

1. 1769. őszén ifjú bajnokunk, már mint a kegyes tanítórend jeleltje, Kecskemétre rendeltetett, hogy ott a rend öltönyét fölvéve annak szabályai szerint szerzetes tanítóvá képeztessek.

Orosz Zsigmond vala ekkor a rendtartomány főnöke, kivel ez életrajz folytán elég alkalmunk lesz közelebről is megismerkedetni,¹⁾ nevezetesen épen a Révaira vonatkozó viszonyokból.

Révai M. tanárainak dicséréte, főleg Tapolcsányi Gergelynek, ki Orosz Zsigmondnak a főnökségben közvetlen előde vala s ki általán tekintélyes ítéletű férfiúként ismertetett el,²⁾ meleg ajánlata, de egyszersmind saját tapasztalata is³⁾ nagyon elégséges indokul szolgálhatott a bölcs főnökek arra, hogy a kitünő tehetségeinél és szorgalmánál fogva már is jeles képzettségű ifjú jövőjéhez szép re-

¹⁾ Már eleve is megemlíthetem bemutatásául, hogy e több tekintetben emlékezetes és különösen Révait illetőleg jelesen befolyásos férfiút egész mivolta szerint élethűen tükrözve találja az olvasó Horányinak 1782. fölötté mondott emlékbeszédében. Ezen a mily egyszerű, oly őszinte nyelven tartott parentationak — mely méltán tekinthető egyszersmind szerzője egyik legsikerültebb művének — tartalmát bőven igazolják a történeti adatok s jelentősen nyomatékolja azt Révainak az Orosz halála fölött kesergő elegiája is. (l. Elegyes verseit 85—9. l.) Feladatomban igénye szerint mindkettejőkről tüzetesebben kellend szólanom annak idején.

²⁾ „Vir scientiae ac prudentiae laude spectatissimus“ I. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ s Katsor i. h.

³⁾ 1769-iki febr. 21—28. napjaiban tartotta Orosz Zsigmond a szegedi társház hivatalos látogatását, s ezen egy hét folytán, mint a protocollumi bejegyzés vallja, örömmel vette tudomásul az ottani tagok összes működését, különösen pedig tanügyi buzgalmát: „non mediocri solatio se perfruum sensit audiendo et experiendo magnum zelum videndo. Videndo praeterea per visitationem institutam Scholarum ex diligenti institutione docentium nostrorum praeclaros juvenutis, nostrae institutioni creditae, in iis artibus, quae ejus aetati conveniunt, fructus et progressus.“ Ez alkalommal kétségkívül tudomására jutott a gondos főnökek az ifjuság jelesbjei közt Révai Mátyás szellemi értéke is, ki ekkor alkalmasint már mint a rendbe kívánckozó mutattatott be neki.

ményeket fűzzön.¹⁾ S elég jó alapon állíthatjuk, hogy Révai M. is nem kis mérvben vala ekkor hangolva az ily jogos remények való-sítása iránti buzgalomra.

Erősen hazafias érzelmei főleg oda irányultak vala, hogy a magyar nemzet szellemi és erkölcsi értékének növeléséhez egykoron az ő részéről is telhetőképén járulhasson s ez által róhassa le leg-inkább honszeretetének mélyen érzett tartozását.

Ilyetén érületének mindegyre hathatósabb fokozódását esz-közlé pályaválasztása. Eléggé nyomós vallomását leljük erről külö-nösen a Christovich²⁾ püspökhöz 1778. aug. 31. írt levelében.³⁾

Némileg a Szegedről Kecskemétre költözés is járulhatott ahhoz, midőn a meglehetősen parlag alföldi síkságnak akkoron jóval gyé-rebb életjelenségei még fájdalmasabban érezteték a hazafiasan eszmélővel a honfi teendőinek tömérdek sokaságát.

A Csanád romjairól írt elegiáját ismerve elképzelhetjük, mely gondolatok s érzelmek raja kísérhette az eszményies irányzatú ifjút ezen útjában, mely egyszersmind határvető vala életének gondtala-nabb szaka és komolyabb stadiuma közt. — Bizvást föltehetjük róla, hogy többnyire a hazának multja és jövője fölötti merengé-seivel sűrűen vegyülve váltakozának egyéni élményei s reményei fölötti tünődései. E közben alkalmasint komolyan fontolgatá a lelkes ifjú eddigi serénykedésének eredményeit, hogy azok alapján immár serdültebb s majdan férfi kora törekvéseit is mennél sikeresebben hasznosíthassa forrón szeretett hazájának javára.

Ilyesmiket jó alapon tehetünk föl róla azon tanuságok szerint, melyek azonkori érzelmeit tükrözik.⁴⁾ Képzületünkben rokonszenvesen kísérve őt rendeltetésének küszöbe felé, méltán vehetünk még egy-két pillantást egyszersmind azon viszonyokra is, melyek közt bajnokunk tanulói pályája áthuzódék s melyek oly jelentékeny befolyásúak va-lának szellemi kifejlődésére, sőt egész életbeli tevékenységére is.

Főleg az iskolaügyet vehetjük szemügyre, melyet a mai költ-séges közoktatáshoz mérve, majdnem kezdetleges gyaroltságúnak mondhatna a bírálóbb ítélet, különösen a berendezés tekintetében, de a melynek némely eredményei mindamellett annyira föltetszők még ma is a komolyan vizsgálók előtt, hogy szinte bajosan érthe-tők meg a korviszonyokkal egybevetve. — Révain kívül több más jelesség meglehetősen bizonyosságát tünteti elénk annak, mily jó alapot

¹⁾ Kitészik ez Orosz Zsigmondnak már idéztem nyilatkozatából (I. III. fej. 38. l. jegyzetében.) — Hasonló nyilatkozatát leljük egyik érdekes levelében, melyet 1782. jan. 8. Koppi Károlyhoz intézett volt.

²⁾ Néhutt Krisztovichnak iratik; de mint Kasics Károly püspöki levéltár-nok értesít, sajátkezű aláírásai a főtebbit igazolják.

³⁾⁴⁾ „Fere puer cepi cogitationem illustrandae patriae meae. — — Deinde idem ignis maiores vires cepit, multoque magis inflammatus est, ubi me Religio Scholarum Piarum suscepit. — (Kasics Károly másolata szerint a csanádi püsp. könyvtárban létező eredetiből.)

bírt az akkori iskola adni arra, hogy a valódi tehetség és szorgalom akár korszakot alkotó tevékenységre is képesülhessen.

S ez okból is méltán indul már a tudományos érdeklődés növekvő serénységgel ama többnyire rejlő tényezőknek kutatására. — Hadd derüljön ki világosabban, mit vőnek elődeiktől, kik utódaikra oly fontos becű vívományokat szállítanak s azok által a nemzeti művelődésnek oly tetemes elősegítését eszközölték.

Jusson alkalmilag itt is nehány szemerke ahhoz az épülethez, a melynek összealkotása ezentúl mind sürgetőbben igényli a hazai tanfériak buzgalmát.

2. A mult századi közoktatás rend- és módszere iránt fokozódó kíváncsiságnak nálunk még valóban kevésé igyekezett eddig megfelelni a történelmi búvárkodás. Különösen a kath. tanügyet illetőleg, — a mint ez a II. József előtti időben a szerzetesek által kezelt iskolákban egyházi főnhatóság vezérlete alatt foly vala, — még kevésé ismertetvék az érdekes részletek s alig méltatvák a lényegesebb mozzanatok is.¹⁾

Mintha csakis a „Ratio educationis publicae“ keltével kezdődneek sajátlag a kath. közoktatás története, olyatén homály borong az azt előző időbeli tanügy fölött.²⁾ Inkább csak fölszínes általánoságban említetik a hazai iskolák akkori tevékenysége — még az alpművekül tekintett oktatástörténeti munkákban is. És mennyi hiány s mennyi hiba azokban még a lényegesebb jellemvonásokat illetőleg is!

Ezen fogyatkozás kétségkívül tetemes részben esik magoknak az illető testületeknek rovására, úgymint melyek gyakran elmulaszták tevékenységök jelentősb részleteinek följegyzését is, akár szerénységből, akár a történelem iránti figyelmetlenségből. Különösen

¹⁾ Bizonyosság erre egyebek közt, „A magyarországi kath. gymnasiumok története“ című könyv, melyet Mészáros Ferenc mint m. k. helytartótanácsi titkár a hivatalosan fölterjesztett adatokból szerkesztett össze s adott ki 1865-ben. Így csak is hivatalos soványságú lehetett az többnyire csak kényszerűlten benyújtott száraz kivonatokból összeállítva. Pedig találkozhatnék még a nagy fogyatkozások dacára is ilyesekből a tanító szerzetesek irattáraiban, vagy archívumi maradványaiban anny, hogy azokból akár egy tanügytörténeti adattárt is lehetne némi ideig folytatni. Ezt pedig ez idő szerint talán érdemes dolog is lenne eszközözni, legalább olyatén egyháztörténelmi adattárképen, mint a minőnek eszméjét egypár évtized óta már többnek ajánlgatám figyelmébe s melynek megindítását leginkább Ortway Tivadar jeles tudósunk szerkesztése mellett lett volna kívánatos eszközözletni, midőn ez a csanádi egyházmegyére szorított „adattárát“ 1874. kénytelen volt a részvéthiány miatt megszüntetni. — Az óta még több körülmény emlékeztet e jámbor óhajásra.

²⁾ Ilyesmit érezet egyebek közt a Beer Adolf és Hochegger Ferenc műve is „Die Fortschritte des Unterrichts wesens in den Culturstaaten Europas (Wien 1867) 266. l.

De Lubrich Ágostnak dús tartalmú művéből: a „Nevelés történelméből“ is kitetszik (l. III. 105. l.), hogy a mult századi kath. tanügy történetét az államszabta rendszer előtt behatóbban ismertetni még nem lehet az ahhoz kellő előmunkálatok hiánya miatt.

azon időkbén, midőn bevégzett műveikre pro coronide a szerzetesek főleg az „Omnia ad majorem Dei gloriam“ vallásos epiphonemát szokták tűzni, szerénységök öncsekélylőbb vala, semhogy működésök jelesb sikerét is hirdetni kívánták volna. Így lőn, hogy a középkorias igénytelenség olykor még világraszóló remekléseit és ilyesek alkotóinak nevét is alig jelölte az ismertetésnek valamely csekélyke jegyével. — De még a névkitétel sem annyira az egyénre, mint inkább csak a testületre vonatkozó, minthogy némely rendekben a családi név mellőztével többnyire csakis a szerzetes nevet s mivoltot említi.¹⁾

Az újabb kornak teoriákban hivalgó szenvedélyét átalában nem igen ápolák a régebbiek. Túlnyomóbb volt náluk a gyakorlati cselekvésre való gond az elméleti tervelésnél, amint hogy a művészetek történetének tanúsága szerint is a legfontosabb elméleti szabályok a megalkotott remekekből vonattak el. A képző- és szőlőművészeti teoriák egyiránt utólag alkottattak az előbb létesült remek nyomán. Szintígy támadt a (Cicero szerint) „ars artium és scientia scientiarum“-nak nevezett szellemképző mesterség is. Még az egyébként eléggé beszédes hellének is nagyon kevésbé részletezék paedagogiájok és didaktikájok elméletét a modern perissolog didaktikusokhoz képest.

Valamint őseink és több más nemzetek hajdanában harcziás ügyességöket gyakorlati úton közlék utódaikkal s megelégtették, magok számára csupán azt az öntudatot, hogy valamit emberül megtettek, annélkül hogy tettök hírért meszsze terjeszteni igyekeztek volna: mintegy olyképen gondolkodának a multak szellemi munkásai is. Nem törődének azzal, hogy az ily igénytelenségért majd meglakol egykor emlékök, sőt utódaik is; mert lám most gyakran sötét barbárság vádjá hárul rájok, a miért hogy nem írtak távolról sem oly részletes kimutatásokat, értesítéseket s protocollumokat sem, mint a mennyinek jegyzésére a mai tanférfiak utaltatnak mindenről, a mit tanítanak s taníthatnának óránként.²⁾

Ama fukarul nyilatkozó időszakok tanügyi mozgalmait e szerint majd csak huzamosb kutatás nyomozhatja ki annyira, hogy azok bensőbb életének meglehetősen jellemző képét nyerhessük még egyes részletekben is.

Ily célból íme itt is legalább egy két tájékozó pont különösen a mult századi közoktatás történetének földerítéséhez, leginkább a piaristák tanítását illetőleg.

¹⁾ E szokás a mult század közepeig fönmaradván némely szerzetekben, (a többi közt a kegyesrendieknel is) nem kevésbé nehezíti az eligazodást történeti jegyzeteiknek felhasználásában.

²⁾ Csakhogy aztán a tanügy jövőbeli történetíróját ellenkezőleg épen az ily tengernyi adat miatti „embarras de richesse“ ne zavarja erősebben meg, sem mint a mostani hiányok, ha még is fönmaradhat valami a csakis ephemer hevenységzetre való gyári papirból.

3. A kegyestanítórendnek alapítója Calasanzi sz. József előbb gyakorlati példaadással, majd vezérlő útmutatásával jelölte ki munkatársainak a megvalósítandó eszme végezt követeteni kívánt tanítás és nevelés módját; majd a rend szabályzatában¹⁾ jobbra általános irányzással, az egyes tagokhoz és társházakhoz intézett igen számos leveleiben²⁾ pedig olykor részletesebben s körülményesebben is kifejezte azt, határozott útmutatást adván arra, hogy mily rend és mód szerint kívánja teljesíttetni általok az eléjük tűzött feladatot, nemcsak a valláserkölszi nevelés, hanem az értelemfejlesztés tekintetében is. — Kegyeletes társai és követői pedig élő szóval adott oktatásait s gyakorlati eljárását is hű emlékezetben tarták s becses hagyománykép megőrzik.

A Calasanzi sz. József által sugallt eszmékben, mint üdvös tartalmú magvakban rejlik oktatási s nevelési elveket lépésenként fejlesztgeték ki a rendnek tartományi és általános gyűlései (Capitula Provincialia et Generalia.) Ez utóbbiak Rómában tartatának jobbra 6 évi időközönként.

E mellett a rend szervezete szerinti fensőbbiség és rendi hatóság intézése azoknak gyakorlati kivitelét. — A részletekre nézve többnyire a Jézustársaság tanrendszerét követék egyelőre példányul; mert ez mind alkottatása,³⁾ mind pedig szíltében feltűnő sikerű⁴⁾ gyakoroltatása által oly nagy tekintélyre emelkedett volt Európaszerte, hogy elleneseiknél is több helyütt nagy figyelembe vétetett, sőt néhutt mérvadóul is tekintetett.⁵⁾

1) I. „Constitutiones CC. RR. Schol. Piar: több részében, különösen L. II. C. VIII és IX. „De Gubernatione Gymnasiorum seu Schol. Piarum.“ továbbá „Regulae et Ritus Communes.“ „Regulae Praefecti Scholarum, Reg. Scholasticorum“ sat.

2) E nagybecsű leveleinek egy részéből némi kivonatokat tett közzé Nicht Guido (ab Angelis) a kegyesrend tagja e címmel: „Documenta Spiritualia ex epistolis S. Josephi Calasantii . . . Nicolsburgi 1772.“

3) Létesítését illetőleg valóban figyelemre méltó azon rendkívül óvatos és sokszorosan megfontolól eljárás, melylyel azt a rend atyái Aquaviva Claudius rendfőnök intézése alatt összealkoták. — Possevin Antal, a Jézus-társaság egyik legkiválóbb tagja, salesi sz. Ferencnek Paduában volt ifjúkori mentora (l. Wetzler-Welte Kirchen-Lexicon 1852. VIII., 615—621.) — „de cultura ingeniorum.“ című jeles művének, melyet a „Bibliotheca selecta“-jában is kiadott volt — XXXIX. fejezetében (Ratio studiorum statuta in collegiis societatis Jesu) valóban érdekesen s tanulságosan ismerteti a rendnek ama nagy horderejű művét. „E tanterv — mint Mészáros Fer. is főnnebb említett művében (10. l.) megjegyzi, a rend eloszlataáig mindenütt pontosan megtartott, s azon elven alapult, hogy a sokoldalú tudományokkal főlületesen elhalmozás vagy a tudományos pedansokká képezés helyett a tudományok első alapját megvetve, tanítványait képesekké tegye, hogy hajlamukhoz képest további önképztetésüket önállólág eszközölhessék sat.

4) „A jезsuiták kitűnő eredményyel tanítottak, minek oka jó előkészült-ségük, buzgalruk és helyes módszerükben keresendő.“ Fraknoi V. után dr. Kiss Áron a nevelés és okt. történet kézikönyve. 1878. 98. l.

5) „In Oesterreich wie im übrigen katholischen Europa war die gelehrte

4. „A kegyesrendi gymnasiumokban is — szinte egyforma rendszer követetett,¹⁾ de nem oly változatlanul mint a jezsuitáknál, hanem a viszonyokhoz képest időnként módosítva. Ugyanis a kegyesrendiek közt is találkoztak már a 17. század második felében, kik behatóbb észlelés és tapasztalás útján gyarapított didactikai ismereteiket nem csak szűkebb feladati körükben s rendi tanácskozásaikban igyekeztek a közoktatás javára hasznosítani, hanem írásba foglalva szélesebb hatáskörben is iparkodtak azokat érvényesíteni. Nem említve ezennel a más tartománybelieket, kiknek művei s eszméi a solidaritásnál fogva hozzánk is áthatottak és tanügyünkre élénk befolyásúak valának, tüzetesen hazánkra nézve igen jelentékeny vala nevezetesen Moesch Lukácsnak honunkban folyt tanügyi működése, főleg mint helyettes főnöknek egyszersmind irányadó tevékenysége. Ő ugyanis mainzi születésű létére a lengyel provinciának lón tagjává s mint olyan előbb magán nevelőül a bajmóczy Pálffy grófokhoz hivatva került hazánkba, hogy itt jeles tanultságát s nemes buzgalmát a tanügy emelésére hasznosítsa. S hogy ez neki a mostoha körülmények dacára meglehetősen mérvben sikerülhetett, arról jelentős tanúságok szólnak a rend történeti adatai közt.²⁾

Moesch Lukácsnak nyomtatásban megjelent munkáin kívül még kéziratban maradt³⁾ és a kegyesrendiek központi levéltárában létező — tetemes mennyiségű tudományos dolgozatai jeles bizonyosságot tesznek a nevelés és tanítás igazán hivatásos emberéről; jellese azon szabályzat is, melyet h. főnöksége alatt a tanügynek lendítése végett szerkesztett volt, s mely e cím alatt „Ordo studiorum in provincia S. P. Hungariae sub Praeside P. Luca a S. Edmundo a^o. 1695.“ lelhető a kegyesrendiek központi levéltárában.

Ezeket túl a rendfőnöki utasítások és rendi gyűlések határozatai

Mittelschule nach der Ratio et institutio studiorum der Jesuiten eingerichtet und selbst den protestantischen Schulen Ungarns war das Vorbild dieser Schulorganisation massgebend.“ (Beer A. u. Hohegger F. Die Fortschritte des Unterrichts wesens. I. 267. l.)

1) I. Mészáros Fer. u. o. 11. l.

2) Életét s tudományos és irodalmi működését I. Horányi, „Scriptores Sch. P.“ és Katsor K. „Viri doctrina illustres e Schol. P. Prov.-Hung.“ k. i. művében.

3) Köztök kiváltképen figyelemre méltó e című terjedelmes kézírata: „Bibliotheca Mathematica P. Lucae a S. Edmundo e S. P.“ két osztályban, melyek geometriai, astronomiai, geographiai, chronographiai jegyzeteket s dolgozatokat tartalmaznak elég ügyes rajzokkal illusztrálva, közben saját észleleteit s astronomiai vizsgálódásait tárgyalják, sőt a hadi tudományra vonatkozók is vannak köztök u. m. „Methodus Architectonicae militaris, polemicae offensivae et defensivae, Tacticae et Castra Metationis“ (ügyes rajzokkal). Prividiae 1692. — Ez utóbbiak nyomatékolkják azt, mit róla Katsor K. és Horányi említnek, hogy Buda ostromlásakor Pálffy grófnak hadtani tudományával is hasznos szolgálatakat tőn. „ . . . cum eo (Comite Pálffy) castra sub Budam posita petiit, multumque sua in castris metandis peritia insigni ad Budae faustam expugnationem contulit, praeclaramque scientiae militaris famam Caesareo in exercitu post se reliquit.“ (I. Horányi Script. Sch. Piar. II.)

igazítgaták időnként a rendi alapelvek szerinti tanítás módját. Kiváltképen Focius Joannes Franciscus rendfőnök „decreta Visitationis Generalis Apostolicae 1696,“ valamint Groll Adolf rendfőnök s mások üdvös intézkedései tanúsítják ezt.

5. A kegyesrendnek hazánkbeli működését a terhes kezdet után csakhamar tetemesen akadályozák a Tökölyi-féle és egyéb háborgások. Legalább egy pár évtizeden át vala miattok mintegy tengődésre kényszerítve. — Midőn pedig a török invasiók és szabadsági felkelések, vallási és politikai belvillongások lezajlása után némi tevékenységnek eredhettek a szellemi élet tényezői: legott megindult a vallás-erkölcsi organumok működése s azonnal a nevelési és oktatási buzgalom felélesztését vette célba. Ekkor a kegyesrend is nyomában lendületesnek indítatott. Tanintézetei a mult század első negyedében már szám szerint is szaporodának, meg intensiv gyarapodásuk is fokozódék, kiváltképen midőn a már említettem indokoknál fogva a rendnek működési köre a fensőbb tudományok tanítására való feljogosítással is szélesbítettett.¹⁾ Ekkor a más országbeli rendtársakkal versenyt igyekeztek a magyar piaristák is mennél alkalmasabb tanerőkre szert tenni, és pedig a rendi központtal való szerves viszony útján gyarapodva. E végett vékony állapotuk dacára is azon voltak, hogy ők is küldhessenek növendékeket Rómába fensőbb kiképzetés végett. De meg azok is, kik mint a rendtartomány küldöttei a rend közgyűléseiben részt vettek, vagy ezentúl még a rendfőnök kormánysegédeik is megválasztattak, rajta valának, hogy a világvárosban szerezhető tanügyi tapasztalásokat a hazai művelődés javára mennél inkább értékesíthessék. Ilyenül ismeretes különösen Deseritzky Ince²⁾ meg Erdős István³⁾ római működése is. Ezeken kívül több másnak példányszerű képesültsége s irányadó tehetsége lendítgeté a rend kebelében növekvő közbuzgalmat. Nem említem itt Kubranszky László,⁴⁾ Szlopniai Elek,⁵⁾ Halapy Constantin⁶⁾ s több mások tanügyi érdemeit, kiknek szerényen serény buzgalmáról, — mely a mult század első felében a piarista rendnek üdvös hatású működését folyton növelé, — egyébütt alkalmasabban szólaltathatom a kegyelet elismerését; de Nemcsényi Adolfot méltán emelhetem ki ezennel is a kegyesrend mult századi jelesbjeinek sorából, mint olyant, kinek célzatai s törekvései jó tova áthatának a jövőbe is. Nagy befolyású vala közvetlen hatása is, de még tetemesebben növelte azt közvetve jeles tényezőkké képezett tanítványai által. Ilyetén érdemeiről meghatólag tanuskodnak a rend levéltáraiban lelhető történeti adatok. — Ezennel egyebeket mellőzve és a Katsor K. és Horányi E. írta biographiáját is csak pusztán említve, elég legyen

¹⁾ l. az előbbi fejezetben 44. l.

²⁾ Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ és Dományi s Katsor jegyzetei.

³⁾ ⁴⁾ ⁵⁾ Dományi és Katsor jegyz. és „Suffragia“ v. „Comp. vitae Deftor“.

⁶⁾ U. o. és Horányi Script. Sch. Piar.

a kiváló tekintélyű Dományi Márknak ide vonatkozólag érdekes jegyzéseiből róla egy pár vonást az alanti jegyzetben idéznem.¹⁾

6. Már az első fejezetben említettem, hogy Nemcsényi Adolf eszközölte ki leginkább Bajtaynak, mint egykori növeltjének s aztán a rend nagyreményű növendékének magasabb kiképzetését végeztetett Rómába küldetését, a midőn őt egyszersmind azon feladattal bízta meg, hogy ott és majdan hazatértekor útjában egyebütt is a művelt nyugaton mennél bővebb s alaposabb tanügyi ismereteket szerezzen, itthoni hasznosítás végett. E kívánatnak lehetőleg megfelelően Bajtay, ilyenmű tapasztalatait s tanulmányait két dolgozatban foglalta össze u. m. 1) *Methodus instituendae iuventutis apud Scholas Pias* 2) *Ars instituendi tirones nostros CC. RR. Schol. Piar.*²⁾

Bajtay, valamint számos s valóban igen becses iratait elmulasztotta közzétenni, úgy tanügyi tapasztalatainak s tanulmányainak dús eredményét is visszatartotta a sajtó általi nyilvánítástól. De mint a rendnek tartományi főnöke értékesíteni igyekezett fáradalmainak e gyümölcseit,³⁾ az utána nyomban következő provincialis

1) *Quae in viro Religioso Sch. Piar. desiderari possunt, omnia aflatim complexus est. Persuasissimum sibi habuit se non fungi officio, nisi ut ipse erat, ceteros etiam videret observantes. Insignis ille Grammaticus, Poeta, Rhetor, Philosophus, Theologus. — Jaurino post sexennium redux Convictui nobilium Nitriae praefectus fuit, deinde Collegio, mirum quantum utrobique profuerit. — Ut litterarum studia promoveret, omnes intendit nervos, neque fuerunt frustra eius conatus, praeclaros, eosque complures educavit viros, qui deinde ornamento erant Provinciae, inter quos enitet J. A. Bajtay, Gloria Instituti nostri. — — Non poterant haec latere, et ideo ab omnibus, inprimis a Regni Proceribus, et Praesulibus maximi habitus est. (I. M. Dományi „Series Chronologica Superiorum Sch. Piar. Prov. Hung.“)*

2) Bajtaynak e két érdekes dolgozata szintűgy mint több más becses műve csakis kéziratban maradt, s idő folytán egyéb becses irataival együtt eltűnt. — Hiába nyomozván évek óta hollétöket hazai könyv- és irattárainkban, a múlt évben Hannuliknak egy kézirati jegyzetkéje szerint, mely azt állítja, hogy Bajtaynak kéziratai holta után az udvari levéltárba kívántattak föl, ott igyekeztem hollétökről tekintélyes közvetítők által bizonyos tudomást szerezni. De az egyház és hazai tudományosság két kiváló jelesének szorgalmas utánjárása által sem sikerült ez. Szerencsésebb volt e tekintetben Molnár Aladár orsz. képvis., ki ezen évi február hó 14. 15. s 17. napjaiban folyt ily tárgyú beszélgetéseink közben tudomásul vévén a Hannulik-féle jegyzet tájékozását, legott megígérte, hogy Bajtaynak tanügyi fontosságú kézirateit a bécsi levéltárakban, főleg az általa tervbe vett tanügyi munkálat érdekében érdeklében nyomozni fogja. Mint a hírlapi közleményekből is tudva van, ezen igyekevése már jó részben sikeres is. A bécsi „Cabinetsarchiv“-be bejutván, ott Bajtaynak meglehetősen nyaláb kézirati hagyatéka közt lelte e című kéziratát is: „De gubernatione gymnasiorum“ és „De ratione tradendi.“ Ennek másolatát szíves közlése folytán átpillantván azon nézetben vagyok, hogy eöben csak kevés része van meg annak, a mit Bajtay a Horányi említett tanügyi irataiba foglalt. De így is igen becses részlet lesz ez a múlt századi tanügy történetéhez.

3) Katsor K. rendtörténeti jegyzeteiben említi, hogy Bajtaynak paedagogiai és didacticai jegyzetei a Mária Theresia kívánatára készült tanrendszer összeállításakor is felhasználhattak.

Cörver János¹⁾ pedig még nyomósabban igyekezett azokat saját tapasztalataival és észleleteivel egybevetve, közhasznúakká tenni a rendben. Kitészik ez visitatiói rendeleteiből s körirataiból. Különösen a módszerre nézve 20 pontba foglalt utasítást állított össze e cím alatt „Methodus instituendae juventutis apud Scholas Pias in Hungaria, praescripta per P. Joannem nepomucenum Cörver a Matre Dei Praepositum Provincialem Anno 1757.“

Ezek nyomán állíttatott össze kevésbé utóbb egy teljesebb tanügyi szerkezet is, melyben mind a tantárgyakról, mind pedig az időrendről és fegyelmi ügyről részletesebb utasítás adatott a kegyesrendi gymnasiumi tanítóknak úgy szintén a nevelést illetőleg a convictusok felügyelőinek is.²⁾

7. Nagyjában tehát az itt említettekben is meglehetősen összeállítható a kegyesrendiek múlt századi tanításának rend- és módszere, a mint ők különösen Mária Terézia korában, még az államilag szabott systema előtt — hazánkban is az egyházi főnhatóság vezérlete mellett, — a rendi szervezet által folyton fejleszték és a helyi s egyéb viszonyok s körülményekhez képest többé vagy kevésbé sikeresen gyakorolták vala.

Hogy a hazánkbeli kegyesrendieknek illetően a kor sürgetőbb igényeit lehetőleg tekintetbe vevő paedagogico-didacticájok s methodicájok valamivel kimerítőbb leírásban egybefoglaltan nem igen található, annak okát a már mondottakon túl könnyen kifejtetheti azon adatokból, melyek tanúsága szerint némely tanügyi módosításuk ellen tetemes nehézségek támasztattak.³⁾ Sőt még utóbb is holmi

¹⁾ Cörverék (János és Elek testvérek, a kegyesrend kitünő tagjai) szintén Rómában nyerték fensőbb képeztetésüket, hol valamint Nápolyban is próbatudási előadásuk kiváló figyelmet keltettek. Ez után a műveltebb országok tudományos intézeteiben szerzett bővebb tapasztalattal térve vissza, szellemi kincseiket nagy buzgalommal igyekeztek a hazai művelődés javára értékesíteni.

Cörver Elek volt az, ki 1745. a Leibnitz-Wolf-féle bölceletet, melyről már Nápolyban a kegyesrendiek intézetében nagy tetszéssel tartott volt előadásokat, — a pesti k. r. tanintézetben is tárgyalván élénk figyelmet gerjesztett képzettsége iránt. Mind kettejéről érdekes adatok lelhetők Katsor K., Dományi M. és Horányi E. említett műveiben.

²⁾ Ez és a főnebb jelzettek kéziratban megvannak a rendtartomány központi levéltárában; némelyikök a rendt. vidéki társházaiában is lelhető. Vajon ezek tartalmából állíttatott-e össze az a „Fusior descriptio Systematis et Methodi docendi in Gymnasiis Schol. Piar.“ melyet a kegyesrendiek az állami tanrendszer készítése előtt fensőbb helyre fölterjesztettek, mint ezt a Barkóczy primás irattárában kimutatásában jelezve találjuk az országos levéltárban? Erről mindedig biztos tudomáshoz nem juthattam, minthogy maga az a „fusior descriptio“ sem az országos levéltárban nem lelhető sem a kegyesrendiek levéltárában ily cím alatt nem fordult elő eddigi kutatásom folytán.

³⁾ Ilyesmiről bizonyít egyebek közt az is, mit Horányi E. („Script. Sch. Piar.“) Cörver Elek életrajzában említi: „Quamvis autem Aemuli novam hanc docendi methodum acerbis perstringent verbis, ac tetris apud viros magna auctoritatis, livore armati, notarent coloribus, et tamquam religioni periculosam traducerent, nihilominus tantum abest, ut a bene coeptis abiret, ut potius ho-

izetlenségek következtek azok miatt úgy, hogy tanácsosabb volt azokat inkább csöndesen érlelni s csak is élőlőszóval ápolni, sem mint kellemetlen surlódások élesztőjévé tenni az írásbeli terjesztés által. — Egyébként is jóformán pótolva látták ezt a lengyel piaristák törekvése által, kik illetén nevelés és oktatásügyi módosításukat, illetőleg átalakításukat az egyházi főhatóság jóváhagyásával is tekintélyesítve, nyomtatásban tették közzé e címmel: „Ordnationes visitationis apostolicae una cum collectione capitulorum provincialis sat. Pro Provincia Polona CC. RR. Sch. Piar. 1754.¹⁾)

E tartalmas és terjedelmes mű igen fontos okmány és kútfő a piarista rend kebelében történt szellemi mozgalmakról; címe szerint sajátlag a lengyel piaristák számára van ugyan alkalmazva, de tartalma magában foglalja mindazon elveket, melyek a szerzetnek jelesbjei által egybűtt is helyeseltettek, a Rómában tartott közgyűlések alkalmával a rendtartományok képviselői által megbeszéltek, és aránylag nagy részt el is fogadtattak.²⁾

Nem kevés adat szól arról, hogy az idétt a magyar piaristák közt is élénken mutatkozzék ezen elveknek alkalmazása, annál is inkább, minthogy Konarski Szaniszlóval, — ki, az e műben érvényesített eszméknek, nevelési s oktatási rend- és módszernek fő sugalmazója volt, — a rend magyarországi tagjainak kiváltabbjai, különösen Bajtay A. és Tapolicsányi G. személyes ismeretségben és szívélyes viszonyban állottak.³⁾

8. De az érintettek mellett még számos köriratok, társházi visitatiók alkalmával tett rendeletek s egyes tanultabb szerzetes tanférfiak jegyzeteiből kivont adatok egybevetése szükséges ahhoz, hogy csak a kegyesrendiek multszázadi tanításáról alaposabb s valamivel kimerítőbb ismertetést nyerhessünk; minthogy még ugyanazon tanrendszernek és módszernek eredménye is oly igen eltérő lehet a tényezők különböző alkalmazása által.

Itt alkalmilag elég volt legyen egyszerűen jeleznem az ilyesnek jelentősb forrásait.⁴⁾ Egyébűtt lesz inkább helyén az itt röviden

minum summorum patrocinio adiutus, indulgente potissimum immortalis memoriae Augusta Domina Hungarorum Maria Theresia placita sua, et Ecclecticam philosophandi rationem edito specimine Anno 1743. „De recta philosophandi ratione“ per omnes Regni provincias diffusio indicaret, ac confirmaret.

¹⁾ Ezen mű tanügyi érdekes tartalmánál fogva különösen a lengyel nemzet oktatás-ügyét tárgyaló művekben mint korszaki átalakulást jelző, érdemleg van méltatva, néhutt részletesebben bírálva is. (l. Lukaszewicz Jos. „Historia Szkól w Koronie i w wielkiem Ksiestwie Litewskiem“ Posen 1851. — és „Die Piaristenschulen im ehemaligen Polen und ihre Reform durch Konarski. Von Adolf Sarg. (A meseritzi 1864-ki realiskolai programmban.)

²⁾ Ezen szellemi mozgalomról egybűtt lesz alkalmam részletesebben szólhatnom, különösen Konarski Szaniszlónak életrajzában.

³⁾ Erről már az I. fejezet végén van említés (l. 16–17. l.)

⁴⁾ Nem alap s nem is indok nélkül említém az itt felhozottakat. Ezeknek ily

érintetteknek teljesebb földerítése a hazai tanügy érdekében úgy, a mint időnkénti módosulatai és a helyi viszonyok szerinti árnyalataival concretebb képe adható.

Általában jellemezhető a kegyesrendiek tanításmódja is azon egypár vonással, melyet főnnebb a Jézus-társaságéről Mészáros Fer. szavaival főlemlítettem. Nem igyekezett ez sem arra, hogy az ifjúságot sokféle ismerettel elhalmozza s túltömje, hanem az arra természeteket rá tudta bírni s képesíteni is az önmunkásság általi továbbhaladásra s jóalapú önképzésre.

9. Azokból, a miket az előbbi fejezetekben a szegedi tanodákról említettem, eléggé kitetszhetik, hogy többnyire azokban is az imént jelzett rend- és módszert érvényesítették s hogy annak elvei javában gyakoroltattak is azon tanintézetben, mely Révainak többszöri nyilatkozata szerint is, különösen az ő korában virágzó állapotú volt s egyike a hírneves¹⁾ tanintézeteknek.

Már az első fejezetben említettük, hogy a mult század derekán kiváló lendületet nyert az leginkább Nemcsényi Adolf²⁾ rendtartományi főnöksége alatt, s hogy ezt Tapolcsányi Gergely még inkább fokozta.

Azokhoz képest, a miket eddig a tanügyre nézve általán, megkülönböztetve a szegedi tanodára vonatkozólag érintettem, már alkalmasint nem is annyira felőtlő Toldy Ferencnek Révai szegedi iskolázásáról ejtett megjegyzése,³⁾ hogy t. i. „ott nyerte had évalatt a kegyesrendieknek akkor híres gymnasiumában ama derekas classica előképzettséget, melynek alapján ismeretekre, izlésre és szellemre csakhamar legjobb költőink s íróink sorába emelkedett.“⁴⁾

Ha az ily gyors emelkedését jó részben eszközöző tényezők érdemeit még körülményesebben kimutatnók is, azzal Révainak sem

rövid érintéséből is gyaníthatja a figyelmes olvasó, hogy a hazai tanügy történelméhez nálunk még az anyaggyűjtés sem valami nagyon haladott előre. — s hogy annak megírásához jóval több kell, mint a mennyivel a divatos felfogás azt eszközölhetni véli.

¹⁾ L. „Latina“ 24. és Somogyi Jánoshoz 1802. aug. 17. írt levelét, melyben említi, hogy „Márkovits úr, az Universitas Rectora, valaha volt tanuló-társam a Szegedi híres gymnasiumban, barátságos indulattal viseltetvén hozzám tegnap 16-ta Augusti iktatott be hivatalomba . . .“ (m. n. n. uzeum könyvtár Révai k. i.)

²⁾ E derék tanfőnök érdemcímét nyomósan jellemzi Horányi is a róla írt e pár sorban: „Post haec clerum Jaurinensem ab Adolpho Groll Antistite accitus in scientiis theologicis via, et ratione longe nobiliore, quam tum mos Patriae ferebat, primus non sine applausu toto sexennio erudit.“ — Katsor K. pedig így szól róla: „Specimen educationis praeibuit in Antonio Bajtay (privigno Grassalkovich) quem ut suum convictorem Nitriae egregie excoluit, tum qua Provincialis subsidia cognitionum ac instrumenta comparavit Mathematica, Geographica, Geometrica . . . ipse varia scientiarum genera solerter tractavit.“ (Viri. Illustr. Schol. Piar. P. I.)

³⁾ I. idézve a II. fejezetben 26. l.

⁴⁾ Toldy F. utósó munkája Révai M. VII.

tehetsége sem szorgalma nem foszthatnék meg illetékétől. Hisz hány másnak jutottak az övénél jóval kedvezőbb körülmények s még sem eredményeztek csak valahányad-résznyi sikert sem!

Oly eredmények, — minőt Toldy F. ime praegnans nyilatkozata jelez, — factorait behatóbban ismertetni már a tárgyi igazság érdekében is illetékes, és ez idő szerint még egyébként is igen hasznos. — Méltán gondolkodóba is ejtheti a tanügy iránt érdeklődőt ama kezdetleges gyarlóságúnak tartott oktatás ily sokat mondó sikere kivált most, midőn a mai mesterkélt s fennen kérkedő didacticát s methodicát eléggé meddő eredményei oly annyira cáfolgatják, hogy minduntalan átalakítási tervek gyártása van folyamatban.¹⁾

10. A szegedi tanintézet a főnnevezettek szerint csakugyan jó alapot nyújtott Révainak arra, hogy azzá válhassék, a mivé lett, ugyanis nemcsak a latin nyelvben nyert ő ott derekas classicaai előképzést, hanem az ő oly sokoldalúvá kifejtett műveltségének mintegy concret alapját is ott szerezte. Mondhatni ott vette elméjébe a magyar nyelvészetre való buzdulását, s ez ismeretnek első csiráit, melyek tovább fejlesztése által a magyar nyelvtudomány megalapítójává lőn.²⁾

Ha az iskola úgy, a mint az ekkoron lehetett a taneszközök tetemes hiányában, csak a tudomány iránti forróbb vágyat kelté is föl s ha a felbuzdult elmét helyesen tájékozta arra, hogy mikép kelljen önként tanulni: már is jelesen megfelelt feladatának. Ilyetén eredmény bizony nagy költséggel berendezett mai iskoláinkban sem valami sűrűn mutatkozik. Révai pedig még többhöz is jutott Szegeden.

Még nem egy részben hiányos adatainkból is eléggé kiviláglik, mikép nyerte Révai magyar érzelmének tudatosabbá ébresztését, értelmének bizonyos szellemi irány felé tájékoztatását s azon akarati szilárd elhatározását is, miszerint életét tisztán szellemi célzatú törekvésekre szentelje. Saját vallomása szerint is Szegeden történt lelkének illetően fölszereltetése azon oktatás folytán, mely szíves közlekedéssel s magántársalgási buzdításokkal, meg különösen jól válogatott olvasmányokkal tágitá fokonként szellemi látkörét.

Érdekes megfigyelnünk erre vonatkozó nyilatkozatait, különösen a Chrisztovich Imre csanádi püspökhöz intézett levelében, hol nyíltan vallja, hogy midőn gyöngédebb lelke sok egyébre képezteték a sze-

¹⁾ A tanügyi reformláz eme forrongása közben (Mickievicz Ádám vallomásai szerint — l. „a szláv nemzetek irodalmáról.“ 1847. tartott felolvasásait — ilyesben sinlődék a lengyel nemzet is egy század előtti bukása felé haladtakor) mintegy meglepő fordulattal kezd feltűnni, sőt hathatósan erősbövedve nyilvánulni az a felfogás, mely e mai pazar költségű tanügyi kísérleteken okulva, takarékosabb és a valódibb cél felé vivő tanrendszert óhajtván, nem egy tekintetben méltató vallomásokat tesz akaratlanul is az előbbed váltig becsmért régebbi oktatásról. — Egyebek közt nem kevés nyomát lelhetni ilyes véleménynek Lán-czy Gyula imént megjelent művében is „A felső oktatás reformja 1879.“ l. 9. 21. 22. 57. sat. ll.

²⁾ L. II. fejezet végén. 34. l.

lidebb tudományok által, már mintegy gyermekkorában felköltetett benne a vágy szülőföldjének hajdani multját behatóbban megismerni s olyatén munkálkodásra vállalkozni, melylyel azt némileg földeríttesse, — tehát már ott gerjesztetett keblében azon lelkesedés, mely egész életében végleheleteig leghathatósabb ösztönzője vala nagymérvű és sikerű munkálkodására.

11. A költészeti buzgalomra ébresztetését pedig érdekesen tárja föl azon elegiában, melyet 1774-ben intézett Karaba Ágostonhoz, költészettanárához. (I. „Latina“ 46. l.)

Quid petis Augustine? tuo qui munere quondam
Crevi, dem titulis debita metra tuis?
Primus vidisti iuvene hanc in pectore venam,
Conscendi collem te duce Gorgoneum.
Grandem animam in pectus pueri inspirare solebas,
Jussisti et dubios altius ire pedes.

Leniter accrescens cum tua cura fui,
Et tua dicta haerent animo servata fideli:
Juvit enim haec memori condere dicta sinu.
Hoc id erat, quod divitiis inhiare parandis
Nec vano poteram laevas honore capi

Hálás ömledezései közben ugyanott fölemlíti egyszersmind azon jelenetet is, midőn őt Karaba a költészet további művelésére mintegy fogadalommal kötelezte, miután a feladvány sikerült kidolgozásában az ő költői szerencsés vénáját felismerte volt.

Ah meminī et certe meminisse iuvabit, ut illo
Carmine me puerum laudibus etuleris.
Jussisti Aeneam scribi, ardente undique Troia,
Sustulerit patrem qua pietate suum.

S miután e tanuló feladatából 2 distichont idéz, így folytatja:

Prae reliquis haec te rapuere, et laudis amantem
Illico me veluti religione ligas:
Macte animo! felix puer inquis, lumine vidit
Nascentem placido te Dea Melpomene:
Te petat, intactum Aeneam quae flamma reliquit,
Perpete ni studio Delia sacra colas.
Altarum mihi mens incensa cupidine rerum,
Ut tunc admonitu creverat illa tuo!
Creverat, ut crescunt adiutae sulphure flammae; — —

Ily tüzelő buzditást vevén Karabától 1768-ban, nemcsak akkor lobbant dicsszomjas lelke magasabb fellángolásra, hanem e tűz mintegy kifogyhatlanul égeté azontúl is.

Ez indította meg keblében azon hippokrene-forrást, melynek gazdag ere mintegy kiapadhatlanul ömledezteté előbb ugyan a latin elegiákat, később pedig költői képességének egyéb szüleményeit.

Érzelmeinek ezen főzaklattatása azonban a költői kedélynek magasztosult állapotával csatlakozni szokott bajokat is vonta maga után. Mind erről későbbi viszonyai elég tanúságot nyujtnak.

Lélektanilag behatóbban vizsgálva az imént idézett versek tar-

talma Révai jellemének mintegy tengélyére mutat. Mentorai között kiváltképen Karaba Ágostonnak sikerült ezt fölismernie. Ő volt az, ki a dicsszomjas ifjú lelkéhez ez úton legközelebb férhetett, hogy rá leginkább hathasson.

12. Nyitját leljük Révai főntebbi nyilatkozataiban egyszersmind pályaválasztása indokának is. Hisz a mulandó javak megvetésével és ama magasabb élvezet s tartósabb dicsőséget ígérő szellemi irány-
nak hódoltával nagyon közel állott már ekkoron azon elhatározásá-
hoz, melynél fogva élte választútjának sziklás meredekei felé tartson
s lemondván a fiatal szívet kecsgetetőbb kilátásokról, oly pályára
szánja életét, melyen csupán amaz eszményi érdekeknek használhat.
Eléggé jelzik ezt a főntebbi versekben vallott érzelmek: „G r a n d e m
a n i m a m i n p e c t u s p u e r i i n s p i r a r e s o l e b a s“ stb. Ily élvezet karolva
fel ifjontan mintegy stoikus komolysággal tette fel magában, hogy
ama szellemi magas ösvényről sem kincsek, sem világi kitüntetések
iránti vágy által nem engedi magát leszédíttetni.

S ebben már erősen bennrejlük a szerzetes életre való elhatá-
rozásnak csirája, melynek felsarjadását nyomban meglehetősen meny-
nyiségű körülmény segítette elő.

Hathatósan járult ehhez azon emlék-ünnepély is, melylyel éppen
ez évben Calasanz sz. József szerzetes fia a rendalapító iránti ke-
gyeletet megújítani igyekeztek s egyszersmind azon eszmét is di-
csőíteni iparkodtak, mely hivatásuk feladata.

Ezen ünnepélynek nemcsak pillanatnyi hatása vala a lelkesebb
ifjakra, hanem fokozva növelék azt tovább is az ezen alkalommal
kelt nem csekély számú dicsőítő iratok a kötött és kötetlen irány
különféle nemében, melyek közül néhány nyomtatásban is terjesz-
tetett.

Ilyetén alkalmi productumok akkoron — a hirlapok hiá-
nyában s az irodalmi műveknek is gyér volta miatt — vajmi ka-
pós dolgok valának s valóban sokkal élénkebben foglalkodtaták
nemcsak az érettebb korúakat, hanem még a serdülő tanuló ifjúsá-
got is, mintsem azt mai felfogással elképzelhetnők. Akárhány efféle
szellemi termék lemásolás útján kéziratképen is bejárta az országot.
Különösen szerzetesek gyakran pótolák még ekkor is a nyomdász-
nak nálunk lassú mozgását. — Ily átírás és kijegyzés a rend tag-
jaitól eltanulva kedvenc foglalkozása lőn Révainak is már ifjú
korában. Maig fennmaradt kéziratai közt is több mutatványa lelhető
ilyetén szorgalmának.¹⁾

Révai ily irányzatú serény önképzésének már ekkor hatha-
tós ösztönzője vala a honszeretet is, melyet jó korán fölgerjesztett
volt keblében a szegedi iskolának kétségkívül hazafias szelleme. Habár
többnyire latin nyelven tolmácsolgató az a honszeretet szent köte-

¹⁾ Odább lesz alkalmam ezekről részletesebb említést tehetnem.

lességeit, de a viszonyokhoz képest lehetőleg termékenyítő hatással tette azt.

13. Bepillantva azon tankönyvekbe, melyek a mult századi tanulók által használtattak, nem ritkán tetemes nyomait leljük az akkori iskola hazafias szellemének. A többi közt egy compendiuma Magyarország földrajzának homlokán viseli a jelmondatot: „O cara Patria, quae me genuisti, dulcis Pannonia.“ — Bél Mátyás pedig, ki az ily honismét tárgyaló művek kútfőjeül szolgált, „Prodromusában¹⁾ Cicero eme mondatával buzdíta a honisme tanulmányozására s megszívelésére: „Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est.“

Ilyesek a latin classicusokból merítve, hangsúlyozva mondattak el a tanszékekén, s hazaszerte visszhangoztak a tanuló ifjuság ajkain és szívében, némelyekben harcias vágyakat élesztve, másokban békésebb cselekvési szomjat kelteve a haza javára, egyiket az évtizedek előtt lezajlott Rákóczy-korszakra emlékeztetve élénkebben, a másikban sokkal távolabbi multak iránt ébresztve sóvár vágyat s kutatási szorgalmat.

Hogy a szegedi gymnasiumban kezdete óta ildomosan ápolgatták a hazafias szellem, már jeleztük némileg a fönnebb mondatokban,²⁾ hol egyebek közül névszerint a Viola és Pécsi, Deményi és Koricsányi, Nemcsényi és Tapolcsányi nyomósabb befolyását említők föl. Ha az előbbieket nagyobbrészt a latin classicusok által csak homályosan szólaltathaták a „percara patria dulcis Pannonia“ szeretetére gerjesztő buzdításait: az utóbbi már jóval közvetlenebbül érezteté a magyar haza iránti lelkesülést. A latin nyelvnek nagy kedvelése mellett is inkább magyarul élesztgeté azt, s mint jeles szónok és tanférfiú az egyház magas észszékén és az iskola hódítóbb tanszékén egyiránt bölcs buzgalommal és nagy sikerrel tolmácsolá, — olyannal, a minőnek akkori hatását az itt ott szakadozottan fennmaradt adatokból már ma csakis hozzávetőleg gyaníthatjuk némileg.³⁾

Valamint a lengyel piaristák s köztök kiváltképen Konarski Szaniszló akkor tájban a nemzetök művelődését nagyobb mérvben a nemzeti nyelv buzgó művelésével is igyekvének sikeresíteni: szint ilyen buzgalmat iparkodott kifejteni nálunk néhány rokon szellemű táisaival Tapolcsányi Gergely is. — Tehetségeihez képest nyelvének s tollának erejével, meg erkölcsi tekintélyének, mely jelenté-

1) Hungariae antiquae et novae Prodromus 1723. Norinberg.

2) I. I. fejt. 15. l. és II. fejt. 21. l.

3) Azon siker, melyet Tapolcsányi Debreczenben mint hitszónok aratott és azon szép diadal, melyet Nagy-Károlyban a Károlyi Sándor feletti gyászszónoklatával és Nyitrán Eszterházy Imre felett tartott emlékbeszédével kivívott, sejtetheti szellemi hatásának egyéb sikereit. (I. Horányi Script. S. P. Dományi Márk és Katsor K. i. h.)

keny vala, egész súlyával arra törekvék, hogy a magyar nemzet erkölcsi és értelmi művelődésének emeléséhez lehetőképen hozzájárulhasson. Ő az első egyike a rend tagjai közül, kik a múlt század derekán hathatósan fáradozának a végett, hogy a magyar nyelv művelését a rend kebelében előmozdítsák.¹⁾

Horváth Benedek és Hájos I. G., kiket már fönnebb említtem, szintén részesei valának e lendületnek és pedig leginkább Szegeden munkáltukkor. Mennyi érdem illeti meg e részben különösen a szép emlékü Orosz Zsigmondot is, erről illetékesen kívánok emlékezni annak idején.

14. És a piarista rend eme magyarosodásának góciát leginkább Szegeden találjuk föl. Jelentékenyen tanusítják ezt a szerzet szegedi telepéről szóló írásbeli bizonyságok.

Úgy hiszem, nem lesz itt helyén kívül arról holmit alkalmilag legalább némely eredményében tudomásul vennünk. Egyébként is ide tartozó, hogy a nemzeti művelődés javára oly dúsan gyümölcsözőt fák sarjadásának nemcsak közelebbi talaját, hanem légkörét is teljesebben ismerjük, mindazon környező viszonyaival együtt, melyből nem kevés táperőt szíttak volt magokba.

A magyar nemzeti érzelem ápolása Szegeden úgy, a mint az a múlt század második negyede folytán mindinkább szilárdulva gyarapodék, kiváló mérvben tudható be a többi között az itt névszerint fölemlített tanfériaoknak.

E város ugyanis a törökök eltávolítása után német és szláv fajta (illyr, dalmata steff.) lakókkal meglehetősen elárasztva, e mellett a vár katonai őrségének fegyelmezése alatt a magyar nemzeti érzelem nyilvánításában tetemesen gátolva²⁾, a múlt század első negyedében mintegy háttérbe szorulását láttatá a magyar elemnek úgy, hogy a jövevény elemek ily körülmények biztatása folytán már mindegyre merészebb jogigényekkel kezdének föllépni s különösen vallás-gyakorlati ürügy alatt követelék azokat.³⁾ — Miután azonban

¹⁾ Tetemes részben Tapolcsányi G. érdeme, az is, hogy Dugonics a kegyesrend tagjává és oly hő magyar hazafivá lett. Iránta való különös szeretetének egyéb tanuságai közt emlékezetre méltó az is, hogy már mint rendtartományi főnök 1765. jun. 23-án Dugonics A. zsenge áldozata alkalmával Tapolcsányi mondotta az egyházi beszédet. — (I. a szegedi kegy. r. tárház lelvéltáráb. „Visitationes canon. ab a. 1722—74.“ Horváth S. k. r. t. közlése.

²⁾ A Rákóczi-féle mozgalom után még jó ideig forradalmi szellem gyaujával terheltetett a magyar érzelemnek élénkebb nyilvánítása. Szeged városa, mint tudva van, a fönnebb érintett viszonyok miatt a Rákóczi mozgalom iránt sem tanúsíthatott rokonszenvezést s az után az idegen elemek előnyósítése miatt még inkább bénítottott hazafias érzülete.

³⁾ Azon kívül, hogy a görög keleti vallású szerbek jelentékeny számmal valának, — mint ezt Szegeden a két „rác templom“ maig mutatja, — a kath. plebánia hívei közt is a számos német és dalmát számára saját nyelvén tartaték az Isten igéjének hirdetése. Ezek is szívósan ragaszkodván fajiságaikhoz olykor bátran hangsúlyoztaták külön követeléseiket.

a Péro-féle lázadáskor a „gens inquilina“ és „variarum gentium colluvis impiissimo Graecorum Schismate implicata“ — mint Deményi László nevezi,¹⁾ — az ő rémletes garázdálkodásaival nagyon is kimutatta perfidiáját: a törvényszerűbb gondolkodású magyar nép azontúl bátrabban vallhatá nemzeties érzelmeit.

De az előbbi mostoha viszonyok közt a magyar érzelem, — majdnem szintúgy mint a török uralom folytán, — belsőbb lelki világába menekülten egyrészt hitéletével fűződék szorosabb kapcsolatba, másrészt történeti s hagyományos multja emlékei felé sovárgóbban andalított vissza. — Mindkét tekintetben jelentékeny eredményeket szült e belműködése. — Berzsenyi szavai szerint „fojtva erősödék“ s látszó külfogyatkozását bennható fokozódásával kárpótolgatá.

15. A nép lelki kalauzai mindkét irányban hathatósan ápolák a szegedi magyar elem nemzeti szellemét. — Nyomós tanúságul szolgálnak előbbi tekintetben egyebek közt azon tartalmas egyházi beszédek is,²⁾ melyek akkoron tartatának a szegedi templomokban. Utóbbi tekintetben pedig eléggé szóló bizonyosság azon buzgalom, mely ott a nemzeti, illetőleg különösen a néphagyományok s emlékezések megóvása s összegyűjtés általi megmentése végett már a mult század első felében hathatósan sűrög vala.

Egyház és iskola — ügyeinek helyes kezelése mellett — olyatén szellemi befolyást gyakorolnak vala egykoron a társadalmi életre, hogy kölcsönös viszonyaik nagyon üdvös eredményűek valának. — A szűk cellák mecsei jótékonyan világotlakt ki a polgárzatra; még akkoron nem ejté azokat homályba utcai gázvilágítás. — Értelmi és kedélyvilág növekvő gyarapodását nyeré szerény vezérlőinek tevékenysége folytán.

Mindkét részben kiválóan meleg elismerés illeti meg több mászon kívül a névszerint is megemlítendő Horváth Benedeket, Hájos I. Gáspárt és Tapolcsányi Gergelyt. — Ilyetén érdemeiket elég legyen itt csupán egyszerűen jeleznem, míg egyébűtt kellőbb méltatásukat adhatom.

16. Nem mulaszthatom el azonban annak megemlítését, hogy a fönnebb érintett viszonyokban tetemes indoka rejlik egyszersmind azon sajátoságos szellemi iránynak is, mely különösen Szegeden lelte föltetszőbb ápoltatását. Legalább úgy látszik, hogy Szeged talaja

1) I. „Orationes in variis Hungariae Gymnasiis habitae Tyrnaviae 1742.“ 343—4. I. E lázadásról közeli tapasztalat nyomán figyelemre méltó vonásokat jegyzett föl Deményi L. a Szegeden 1735. aug. 1-én tartott beszédében, mely e címmel: „Eucharisticon pro novi theatri exstructione Oratio XI.“ fordul elő a fönnebb jelzett Oratiók közt. Egyéb beszédei is meglehetősen tájékoznak a korviszonyok iránt, ez pedig különösen a szegedi társadalmi állapotra is jelentékeny világot derít.

2) Ezekből nem csekély számmal található még a kegyesrendiek könyvtáraiban kéziratban hagyottak, különösen a pesti társházában is, melyek a fönnebbi állítás mellett bizonyítanak.

teteszes contingenssel járult ahhoz a régmúltba s ázsiai síkságok felé visszaálmódozó „szittya magyarság“-nak cultusához.¹⁾

A „Szegedidos libri 4“ írójának (Viola Jakabnak) és Pécsi Domonkosnak ködös ábrándképei, Koricsányi Márknak szürkületi sejtelmek, Deményi Lászlónak eszméltetőbb intelmek²⁾ s jámbor óhaj-tásai mint jól elhintett magvak egypár évtized múlva Horváth Benedek és Hájos I. G. buzgalma folytán megtermették³⁾ egyebek közt azon szellemi irányzatot is, melynek aztán legkiválóbb képviselője Dugonics András lőn, — ki különösen Horváth Benedek serkentésére már ifjú korában szorgalmasan irogatá össze a nép közt dívó énekeket (vallásos- és világiakat), s a nép egyéb hagyományos emlékezeit.⁴⁾

Dugonics A. mintegy concret személyesítője azon irányzatnak, mely a főnnebb érintett viszonyokból Szegeden ilyképen fejlődék ki, nem válva meg azon érdekégtől és faji elfogultságtól sem, melyek azok reagens jelleméből származnak, sem azon nyerseségtől, melyet a népies elembe mélyebben benyúlás s annak előszeretettel ápolása hoz vala magával.

Mennyit vőn ott magába s tartott meg mindebből a Dugonicsnál tíz évvel ifjabb Révai s mikép hasznosítá azt a nemzeti szellem javára, a következőkből bővebben ki fog tetszeni.

Most elég legyen egyelőre ennyiben jeleznem, hogy mintegy ily minőségű vala azon szellemi atmosphaera, melyben Révai Szegeden hat éven át növekedék, és szellemi gyarapodásának szer-veit fejleszté.

1) Különösen Hájos I. Gáspár és Horváth Benedek nyomán Dugonics András és utána Vedres István, Katona Dienes, Somogyi Antal meg a két Maróthy testvér (Mátyás és István), kikről rövid ismertetést közöltem Danielik J. „Magyar írók életrajz gyűjteményé“-ben) e század derekáiig nyúló füzérét képezik e nemű szellemi generationak. — Maróthy Istvánt, e szittya magyar érzelmeiért különösen kedvelte Vörösmarty M. is. (I. Gyulai P. Vörösmarty életrajza III. 29. l.) Horvát Istvánnak szintez okból nagyra becsülője.

2) I. I. II. fejezetben, 14. 15. 19—21. l.

3) l. u. o.

4) Ilynemű jegyzései nem kevés számmal lelhetők még a maig fennmaradt kéziratok között is a nemz. Muzeumban és a kegyesrendiek pesti könyvtárában, a többi közt azokban is, melyeket Kis Sándor k. r. t. Szegvárott lelt fel a Vidovich családnál.

V. Révai Kecskeméten mint ujonc-növendék.

1. Kecskeméten kezdendő új stadiumának kedvező előjeleül tekinthetni kiváltkép azt a kettősen szerencsés találkozást, mely őt legott Bolla Imrével, mint leendő pályatársával és Hájos I. Gáspárral, iménti tanárával s leendő laktársával hozta együvé.

Hogy sejtette volna ő még akkor, minő augurium rejlik e részint új, részint megújítandó, illetőleg jobbitandó ismerkedésben jövőjére?

Szíves olvasóim elé is majd csak a további fejlemények táják ki világosabban, mily indoknál fogva mondható e találkozás kettősen szerencsésnek, — melyet így utólag az életíró könnyen nevezhet jósjelnek. — És a viszony eredményeiből következtetve tán nem is épen valami túlzás, már itt eleve annyit is mondanunk, hogy e két szerény jelenség csakugyan jelentős csillagzataként de-reng föl Révai M.-nak komolyabb pályaszaka kezdetén.

Már a beöltözés előtt is, mely okt. 14-re vala kitűzve, olykép tájékozta magát R. M. ott leendő állapota iránt, hogy épen nem találta azt elidegenítőnek. — Míg azok, kiknek vezérletét követnie kellend, előre is bizalmat keltettek benne, s másokban is szintén sok jó indulatot vón észre: Bolla iránt már a találkozás első perceiben meleg rokonszenvet érezett. És méltán. Úgy tetszett neki már eleve is, hogy e jelentős kifejezésű ifjában igazán neki való társat nyer. ¹⁾ S ezen előérzetét nem is cáfolta csalódás.

Nem egy szép tanúság szól arról, mily jótékony befolyású lett e barátság Révai érzelmeire s gondolkodására. ²⁾

A beöltöztetés rendes napjáig csak kettejök jelenvén meg, Petrasko Sándor, a tárház főnöke előbb üdvös intelmekkel figyelemzettvén őket hivatásuk komoly megfontolására, október 14-én a szokott szertartással rájuk adta a rend öltönyét. Ezt előzőleg Révai a kereszteléskor kapott Mátyás nevét boldogult atyja iránti szeretet-emlékül Miklósra kívánta változtatni. S e mellé — az e rendben szokásos szerzetesi vezetéknevül kettős tiszteletből azt választotta, melyet Bajtay A., a rend egyik kiváló díszje — ekkor már erdélyi püspök, — kinek ő hatalmas beszéde ³⁾ miatt lelkes bámolója

¹⁾ Koppi K., Endrődy Ján. s Dományi M. jegyzetkí.

²⁾ U. o. és Hoffmann Ágoston, Nécsey Jeromos s mások szóbeli közlése, Strobl György, Hannulik Chrys, Benyák Bernát és Simay Kristóf elbeszélése nyomán, l. alább 77. l.

³⁾ Oratio habita Budae ad amplissimos Hungariae Ordines III Idus Maii 1749. (Occasione fundamentorum ad Regiam excitandam iactorum.)

vala, — viselt volt a rendalapító iránti kegyelethől. — Így lett ő a szerzetbe léptekor Nicolaus a Matre·Dei.¹⁾ — Bolla pedig Imre nevét Mártonra cserélte át, melyen aztán később irodalmilag is hazaszerzte ismeretessé vált.

Október végeig csak ketten folytatók legott megkezdett tanulmányaikat, avval a nemes serénységgel fogván hozzájuk, mely mindkettőjük jeles tulajdona vala, még pedig azonnal a céltudatosb önképzés eszközeit is felkarolva, különös kedvvel ragadták meg az ajánlottabb erkölcsképző műveket s latin classicusokat.

Aztán még két pályatárs járult hozzájuk. Ezek meg november 1-én öltöztettek be, név szerint: Horváth Vince és Szabó János. Ez utóbbit leszámítva, — ki a kellő tulajdonok hiánya miatt nem vált be szellemes társai közé, sem általán a rendbe, a miért is mint ilyen az év végével elbocsáttatott, — a három pályatárs valóban összeillő derokas triast képezett, és kezdet óta szép reményekre látsozott jogosítani.

Révainak irodalmi zsenyéiből²⁾ és Bollának 1785-ben hozzá intézett költői leveléből,³⁾ meg egyéb tanúságokból is világosabban ki fog tetszeni, mi volt e hármás baráti frigynek alapja, s mi sarkalta őket már kezdet óta oly szép törekvésre, melyet ez okból is érdemes, lehetőleg beható figyelemmel kísérnünk. — E végett rendén lesz itt is némileg megismerkednünk az intézet beléletével s azon tényezőivel, kiknek bajnokunk némi befolyását tapasztalá.

2. A társház főnöke szintúgy, mint azon két egyén, kik ott az ujoncnövendékek képezésével tüzetesen foglalkozának, névszerint Kázmér Demeter, a mester, vagyis a lelki irányzó, (magister Noviciorum) és ennek az oktatásban segítője, Belányi Bernardin (promagister, vagy az akkori catalogus szerint „Correpetitor Noviciorum“), rendjök ama derekas közbajuokai közül valók, kik nem álmódosva fellengős elméletekről vagy épen új rendszerek feltalálásáról, minden gondjukat arra fordíták, hogy bármily szerény minőségű rendeltetésüknek éljenek s az eljök szabott teendőket teljesítvén, lelkiismeretes hűséggel szolgálják az egyház és haza legfontosabb ügyét. Az ily elvonult s igénytelen tevékenység bármi szép

1) A családi nevek hajdanában, mint a régi okmányokból látható, a világiaknál sem dívtak úgy, mint korunkban; még kevésbé a papságnál. A szerzeteseknél még a mult század derekáig is többnyire mellőztetett a családi név, főleg a születési előny eszméjének háttérbe ejtése végett. Megkülönböztetésül azonban részint a martyrologiumból az előljárók által kiszemelt nevek adattak föl, részint a belépő tetszése szerinti névhez mintegy vezetéknevül még egy másik választandó, szintén valamely szentre vagy a ker. hitélet jelentősb momentumára vonatkozó.

2) „Magyar Alagyaéknak egy könyvök.“ 1778. s. „Elegyes versei“ 18. l. VII. Alagya Bolla Mártonnak édes szerzetes atyafinak 1777. — 35. l. XII. Alagya u. o.

3) Révai M. „Elegyes Versei“ 260. l.

érdeme pedig — némely gonosz ármányon kívül, — mely mindenüvé befurakodik — bizony még ma is — e nagy fölvilágosultság közepett — bár meddig észrevétlenül ellappanghat szerénysége rejtekében. A küldölgökkel elfoglaltabb közfigyelem csakúgy nem veszi tudomásul, mint a hogy az ily belvilág munkása a külsőnek nyüzsgelmei iránt nem érdeklődik. — Mennyivel inkább rejtőzhetett nálunk egy század előtt az oktatásügynek közmunkása, midőn még tanügyi lapok vagy tanítói gyűlésezések sem izgaták az iskolák embereit a közélet piacára és zajongó szereplésekre!

Bajnokunk e mentorai valóban sem a hírneves tanférriak és paedagógok közt nem emlegettetnek, sem rendjök kiválóbbjai sorában nem tűndöklenek. Rég feledett nevéknek a multak rétegeiből mintegy kikaparására csak is ily alkalmi kíváncsiság nyújthat némi indító okot. — Mert, — a mint már a fönnebbieken nyomatékolva megemlítettem, — a R. M. ifjúkori képeztetéséről fölvetett kérdés miatt itt a pragmatismus igényét szigorúbban figyelembe kell vennem, hogy hősünk szellemi fejlődésének tápláló szerveit, s ha még oly szerény tényezőit is, a mennyiben az adatokból telik, jellemzően ismertessem.

Az itt érintettekre nézve azonban bíráló nyomozásom eredménye is olyan, melyet nem ok nélkül emelhetnék ki akár részletebben is ama kor nevelési bensőbb viszonyainak tanúságaul.

Azon adatok szerint, melyek egészen hiteles bizonyságokul tehinthetők, ¹⁾ csakugyan olyanokul jellemeztetnek ők, kik tanításukat lelkiismeretes példaadással nyomósítván, tisztökben példás hűséggel jártak el.

Míg Kázmér Demeter az „igaz szíví és jó példával“ vonzó magister az ő „lángoló buzgalmával“ előbb semmint buzdító intelmeivel szerzetes növendékeit a fensőbb lelki tökélyesség ösvényére terelgetni igyekvék, addig segédje értelmi képességének és ügyszerezetének egész odaadásával azon vala, hogy őket a szükséges alapismeretekbe beavassa.²⁾

¹⁾ Ilyenek különösen a rend két kiváló tekintélyű tagjának: a szigorú erkölcsű s éles ítéletű Lihan Paulinnak és a szép jellemű Dományi Márknak tanúságai. Kázmér Demetert Dományi M. így jellemzi: „Non vulgaris verbi divini praeco et magister Noviciorum, quidquid faciendum aliis inculcavit, ipse factis expressit.“ (Series chron. Superiorum, 5. l.) Lihan Paulin pedig így: „Vir recti cordis et boni exempli, qui cum laude absolutis sublimioribus studiis, Grammaticae, Poesi et Rhetoricae docendae singulari discipulorum progressu operam dedit. Praefecti Scholarum, Concionatoris et Magistri Noviciorum muneribus ardentis zelo, atque incremento literarum et spiritalium fructum est perfunctus. V.-Rector et Rector — bis Domus Carponensis — observantiae religiosae disciplinam verbo exemploque promovit. stb. † 1794. 4. sept. a. aetatis 74. (l. Compendium vitae Defunctorum nostrorum v. Liber Suffragiorum de a 1794.)

²⁾ Belányinak illetén buzgalmáról egyebek közt meglehetősen tanúság olvasható ki egy a rendtartományi főnökhöz intézett leveléből, melyben némi örömmnyilatkozattal írja le, mennyiben sikerült neki végre nem csekély küzdelem

Ily jó közepes minőségű tényezői, ha úgy tetszik, közmunkásai a hazai nevelés és oktatás ügyének bajnokunk ekkori kalaúzai, kikre ha semmi viszfényt nem villantana is ily jeles növendékeik későbbi dicsősége: mégis annál érdemesb ez idő szerint kegyelettel gondolnunk rájuk, hogy önzés és dicsvágy nélkül oly híven s emberül felelének meg nem csekély horderejű feladatuknak, s magokban valamint képzetekben méltán követhető példányokat tüntetnek utódaik elé.

Igaz, hogy Révaival és két társával, különösen a munkálkodást illetőleg nem igen gyűlhetett meg bajuk. E serény törekvésű trias magasb célzatok által tüzelve, épen nem szükségelte a tevékenységre való buzdítást. Irányukban inkább némi mérséklés és a rendes kerékvágásban megtartás vala a felügyelők feladatának tetejeseb része. S így jobbra a szószerinti értelemben vett moderatorkodást kelle gyakorolniok, kiváltképen az olyatén szertelen serénykedés irányában, mint a minőt Révai már akkor tanúsíta, kihez a mód nélküli hazafias lelkesedésben Horváth Vince is meglehetősen hasonlított, valamint az egyébkénti vérmességben is.

Efféle fiatalok irányában — úgy a huszéves korban — a mily nem könnyű a moderatori szerep, oly üdvös lehet, ha csak némileg eltalálta is a kellő fegyelmelés módját.

Különösen Révaira bizony nagy jótéteményűek lehettek az igazán atyai lelkű magisternek oly képező hatású tulajdonai. — Ki tudja mivel fajulhatott volna az a képzelmes és gyulékony kedélyű ifjú ily fegyelmi korlátok s ily moderatorok általi fékeztetés nélkül?

3. Ennek a minden exorbitatiótól óvó komoly fegyelemnek már magában is elég következetes eredménye az, hogy a külvilág szórakoztató jelenségeitől elvont lelket mind mélyebben tereli magába és mind hathatósabban készíti arra, hogy azt a belvilágát mintegy szellemországgá tágítsa s népesítse. — Innét a szellemi tényezőkkel való ismerkedésre törekvés a könyvek által.

után egyik hiányos alapú s gyöngébb tehetségű növendékének elméjét a felfogásra alkalmasabbá fejleszteni. — A nem nevezett növendék alkalmasint az ekkori másodévek egyike. (E levelét a k. r. pesti tárház könyvtárában leltem.)

Belányi Bernardinról a „Compendium vitae Defunctorum nostr.“ című életrajzi adatok közt ezt találjuk följegyezve: „post humaniores litteras in variis Provinciae Domibus laudabiliter doctas gestamque juniorum Comitum Barkóczy per complures annos non sine rara commendatione praefecturam primus Seminarium Claudiopolitanum solido sexennio ita gubernavit, ut communem tota Transilvania laudem tulerit et adprobationem. Inde ad regendum Prividense Collegium translatus complures e viris honoratissimis Domui illi benefactores ac Patronos conciliavit conservavitque.“ † 1787. 23. Maii a. aet. 53. (Hasonlóképen említi Katsor K. és Dományi M. i. h.) Szintígy nyilatkozik Petrasko Sándorról Dományi Márk, mint ki szorgalommal és sikerrel tanít vala, a nyelvtan- és szónoklatra, továbbá hasonló buzgalommal működék mint hitszónok, lelkész, tanodaigazgató és a kecskeméti tárháznak gondos főnöke 10 éven át, hol † 1771. (I. Dományi, Series chron. Superiorum, 18. l.)

E három szellemes ifjú főleg a szerzetes pálya kezdete óta jelesen ily irány felé tartott.

Ők már a serdült kornak komolyabb gondolkodásra képesítő szakába¹⁾ lépve, az eléjük tűzött hivatási feladatot is lehetőleg magas fokozat szerint fogalmazzák, s nagy eszményi célok megvalósítására látszának kiindulni.²⁾

Önképzési alapul meglehetősen előkészülettel s jó irányzattal voltak ellátva.³⁾ Mindhármukban a majdnem határtalan hazafias lelkesültség tüzelé leginkább a vetélykedő serénységet. — Ily céltudattal azon valának, hogy idejöknek minden parányi részét jól hasznosítsák. Tüzetes teendőiket könnyen győzvéen, a mellett sokra mehettek az önművelődés dolgában.

De ennek becslése végett jó lesz tudomásul vennünk ama-zokat is:

Részint a szerzetes életre képesítő askétikába, részint a nevelői s tanítói pályára szükséges alapismeretekbe kellőleg bevezetni vala tüzetes feladata a kegyesrendi noviciatusnak. — Az ily ujoncokat nevelő intézet collegium vagy domus probationis néven is jelezteték; minthogy a bevett növendékek ott két évi próbaidőt töltenek (anni probationis), melyek elseje szigorúbb s „annus canonicus”-nak neveztetik, — hogy ezek folytán a rend tagjaivá lenni kívánkozók annak szabályaival közelebbről megismerkedve, ahhoz képesti mivoltukról s képességeikről némi meggyőződést szerezhessenek s viszont hivatásuk valódiságáról is valamelyes tanuságot nyújthassanak.

A tantárgyak is e szerint egyrészt a belső lelki életre vonatkozók, u. m. a hiterkölcstan, hittan-clemzés, a szerzetes életnek általán, különösen a tanító szerzetességnek s főleg a kegyes tanító-rendnek feladatát, szabályzatát s fogadalmait tárgyaló oktatás; — másrészt a gymnasiumi tantárgyak behatóbb átismétlése, kiváltképen az első évben a latin nyelvnek a görög nyelvtannal is támogatott alaposabb tanulmányozása, hogy a második évben biztosabb alapon sikerüljön a latin classica literaturának közelebbi ismertetése, meg a költészet

1) Életkoruk s tanulmányaik meglehetősen érlelheték arra. Bolla 19-ik, Szabó és Révai 20-ik, Horváth V. pedig 22-ik évében vala; — Bolla és Szabó már a philosophiai tanfolyamot is elvégezte volt, Horváth csak a logikai osztályt, Révai pedig csak a rhetoricait. (Catalogus Religiosor. Prov. Hung. Sch. P. 1770.) De annál inkább sarkalá becsvágya, hogy amazokat túlszárnyalja. — Költői önrézete az elsőbbséget a szellemi viadal és diadal dolgában nem örömet engedte bárki másnak, ki vele versenyre kelt. — (Zimányi I. L. Naplójegyzetei).

2) Az odább említendőkből részletesebben is ki fog tetszeni, merre irányultak vala lelkes törekvéseik.

3) Bolla és Horváth Pesten a kegyesrendiek intézetében tanulván, a Rátay Egyed igazgatása alatt buzgón oktató Lengyel Felix és Schaffrath Leopold előadásából sajátíták el a philosophiai tanulmányok alapismereteit. (Ismertetvék Horányi E. „Scriptores Schol. Piar.” Rátayt I a II. fejezetben, 23. 24. 47. l.

és szónoklat elméleti és gyakorlati tanulmányozása, e végett írásbeli dolgozatok készítése, főleg latinul, időnként a szükségesebb élő nyelveken is;¹⁾ ezek mellett a neveléstan és módszertan alapismérete többé vagy kevésbé rövidre vont compendiumból, az ó- és újkor földrajza, a világtörténelem rövid vázlata, a számtan és szépírás.

Ezek képezték e szerzetesrend ujonc-növendékeinek két évi tüzetes tanulmányait.

Mintogy pedig a munkaszeretet, közhasznú tevékenység s e végetti önképzés, sőt lelki tökélyesedés e szerzet főfeltételeiként állíttatának szemek elé: a drága időnek minél takarékosabb felhasználásáról igen gyakran kellett számolniok, s különösen kielégítő tanúságot adniok arról, hogy az oktatás és nevelés sikeres gyakorlására szükséges kellékekben s ismeretekben magokat önkénytes szorgalommal is tovább képezgetik. Kezdetben mindjárt kiváltképen arra sürgettettek, hogy a latin nyelvnek, mint az egyház és tudományosság s még akkoron a közigazgatás nyelvének mennél biztosabb ismeretére szert tenni igyekezzenek, azon mennél készségesebben s hibátlanabban írassanak s beszélhessenek. Ez irányban különösen kellett számolniok önképzési haladásukról szorgalmi kidolgozásaikkal és a classicusokból meg a szent atyákból betanult részletek előadásával.

4. Sarjadékainak ily irányú nevelését mintegy kezdet óta iparkodott a kegyes tanítórend lehetőleg célszerűen eszközölni; azonban jóval inkább törekvék e buzgalmát sikeresebbíteni akkor, midőn a közoktatás terén mindegyre jelentősb tényezővé növekedhetett. — Lendületének azon mozzanataival, melyeket már fönnebb említettem, arányos vala buzgalma az alkalmas tanerők fejlesztésében. — Ugyanazok, kik a rend közoktatási és nevelési tevékenységét sikeresebbé igyekeztek fokozni, igen természetesen a rendi sarjadék célszerűbb képezését is minden jó módon elősegíteni buzgólkodának. Erről elég nyomós bizonyágot lelhetni a kegyesrend történeti adatai közt. Nem csekély tanúságot szólnak erre nézve egyebek közt azon jegyzetek is, melyeket a rend kiválóbbjai tőnek, kik vagy Rómában

¹⁾ A hazai nyelveknek, különösen a magyar és német nyelvnek műveltebb mód szerinti tanulását és gyakorlását a rendi növendékeknél már a mult század első felében is eléggé hangsúlyozták a rendtart. főnökök rendeletei. Így olvassuk pl. a nagykárolyi társház történetében az 1744-ik év derekán tartott hivatalos látogatás alkalmával jegyzett rendeleti pontok közt, melyeket Szilpniai Elek provinciális az ottani ujonc növendékek elé szabott, a 7-ik pontban e következő meghagyást: „In Scriptura, Arithmetica et Linguis, quas aliqua ex parte jam sciunt, se exercent et perficere conentur; cum Scripturae et Arithmeticae doctio sit de voto Professionis nostrae, Linguarum vero peritia in hac Patria magnopere necessaria, et si quidem in moribus quoque Juventutem excolere, qui in Activitate, Humanitate et Civilitate consistunt, Professionis pariter nostrae foret, sategant semet et in his excolere ac expolire, ut habiles efficiantur ad expoliendum discipulos suos, cum tempore ipsis ad erudiendum committendos et concredendos.“ (Hist. Dom. S. Piar. Nagykárolyiensis I. 384. l.

képeztettek, vagy külföldi intézetekben gyűjtött tapasztalatok által gyarapultak vala, s ezen ismereteik alapján a sarjadék alkalmasabb nevelését s oktatását sürgeték s javaslaataikkal elősegíték. E nemes törekvést kiváltképen Bajtay A., Erdős István, Cörver János, Cörver Elek, Königsacker Calas. József, Paschgall Adolf, Horányi E. s mások is időnkint meg-megújíták gyűjtött ismereteikkel.

Azon jeles irányelveket, melyek főleg Chelucci Paulinnak — a kegyesrend kiváló díszének — köréből hatottak volt szét a szerzet távolabbi testületeiben is, mint regeneráló eszméket legfeltűnőbb sikerrel a lengyel piaristákkal szívleltette meg Konarski Szaniszló, ki az ő nagy mesterét mind irodalmi, mind közoktatási s nevelési példányszerű törekvéseiben a mily bátran, oly nagy sikerrel is követte. — De nem kevésbé lelkes vala nálunk is az azok iránti fogékonyság; csakhogy a mi hazai viszonyaink közt távolról sem sikerülhetett volna még akkor egy Konarski Szaniszló-féle hatványos szellemerőnek sem annyi, mint a mennyi ott, habár szintén csak merész föllépésekkel és bámulatos küzdelemmel sikerülhetett.)

Ezeknek itt ennyiben érintése, úgy hiszem, meglehetősen indokolva lesz a következőkben.

5. Midőn Révai a noviciatusba jutott, a közoktatás és nevelés ügyének akkori sürgősebb igényei már mindegyre gondosabban tekintetbe vétettek a tanárokká képezendő növendékek kezdeti nevelésében is.)²⁾ Vizsgább figyelem fordítatott arra, hogy a rendi növendékekben rejlő bármily irányú jó tehetségek mennél behatóbban fölismertessenek és a közoktatásra hasznosíthatókká fejlesztessenek, vagy ha erre még hiányzott a mód, legalább buzdítás által élesztessenek. — Nyomósabban hangsúlyoztattak a gyakorlati élet követelményei. Még az ókori latin classicusok tárgyalása közben is oda irányoztatának az elmék, hogy az azokból elsajátítandó eszméket s tanulságokat a mindegyre növekvő igényű társadalom javára fordítani igyekezzenek.

Azokat a társadalmi regeneratió felé sovárgó vágyakat, melyek a 7 éves háború után a birodalomban s különösen hazánkban is mind élénkebben nyilatkoznak, a kegyes tanítórend kebelében is

¹⁾ Erről körülményesebb folvilágosítást nyújtand Konarski Szaniszlónak részletesb életrajza, elég alapot nyújtván a két szomszéd nemzet szellemi állapotainak s viszonyainak egybevetetésére.

²⁾ Jóval alaposabban kezelték a latin classica literatura s a hozzá megkivántató subsidiáriák ismertetése. E mellett komolyabban sürgetteték a görög nyelv tanulása, valamint a történelem és földrajz meg a fensőbb számtani műveletek értelmezése. S mindezekre hathatósan buzdítottának az ujonc növendékek oktatói is. — Katsor Keresztély, ki ekkoron a privígyei noviciatusnak vala mestere, ujonc-növendékeit az itt érintett tárgyakon kívül a francia nyelvre is taníttatá s maga is örömmel jegyzi, hogy egyéb tanulmányaik mellett abban is szép sikerrel haladának, névszerint dicséri különösen Kamánházy Ignácot és Zimányi I. Lajost, kikről itt már többször volt s lesz még említés.

elég értelmesen tolmácsolák a kiválóbb képzettségű tagok, kik vagy mint előkelő családok gyermekeinek nevelői, — s ilyenek akkor meglehetősen számmal valának, — vagy pedig más kedvező körülmények által a műveltebb külföldön szerzett tapasztalatokkal tágíthatták ismereteik körét.

Ezidétt már a real iránynak fokenkénti lendültével az iskolai oktatás is kénytelen vala annak legalább valamelyes ismertetését illetékesebben felkarolni.

Szinte feltűnőnek mondhatnók, a korviszonyok indokait nem ismerve, azon élénk érdeklődést, mely ekkortájtban az építészet s különösen a polgári építés mestersége (*Architectura civilis*) iránt jelentkezett. — A köz- és magánépítkezés ekkori sűrűsége ösztönöz hazánkban a polgári szüleket arra, hogy gyermekeiket ily előnyös iparágra képeztessék. — De a latin irányú tanítás mellett ez csak mellékesleg s csakis magánoktatás útján történhetett. Ilykép arra a kegyesrendiek között is vállalkoztak némelyek. — Így jutott, mint említők, Révai is Szegeden a rajzolás alapismeretéhez, különösen a jó lelkű Ege Sándor¹⁾ szívességéből.

S ha már Révainak előbb is nagy kedvtelést szerzett időnként a rajzolással való foglalkozás: mint szerzetes ujonc kétszeresen örömet gyakorolgatá azt, midőn csak lehetett. — Hisz az imént érintett körülmények ösztönzése folytán a rendi növendékeknek is melegen ajánltaták a rajzolásnak különben is igen hasznos tanulása annál inkább, minthogy imént a rend egyebek közt több oly intézet kezelésével bízott meg, melyekben fokozottabb mérvben megkívántatott a tanító egyéneknek több oldalú s különösen realis irányú képzettsége.²⁾

Egyébként is a múlt században a hetedik évtized mondhatni a piarista rend leglendültebb korszakául tűnt föl.

6. Ha a fönnebb jelzett mozzanatok figyelembe vétele nagyon érdekében állott a rendi testületnek: szintűgy ösztönző hatású vala az bizonyára egyes tagokra is, kik így tehetségeiket és szorgalmu-

¹⁾ L. II. 33. l. — Ezért Révai M. gyakran és szíves elismeréssel emlegette különösen idősebb korában a „jó Ege bácsit,“ (így emlegetik őt a Frey Ferenc barátjával folyt levelezésben) s Pesten laktakor minden alkalommal örömet talákozott vele, megújítván iránta tanulókori gyöngéd érzelmeit. Helyén találok itt alkalmilag e derék tanfőnöknek s kiváltkép jeles nevelőnek — kit mint ilyen napjainkig kedvesen s hagyományos kegyelettel emlegetnek még egykori növendékeinek sarjadékai is, — különösen azon érdemét hangsúlyozni, hogy ő volt azok egyike, kik az itt érintett realirányt az egyébként is buzgón teljesített oktatás mellett sikeresen művelék s rendtársaiknak példaadólaj ajánlák (l. Katsor K. s Dományi M. i. h. s Horányi Script. Sch. Piar.)

²⁾ Ilyen volt nevezetesen az Esterházy Ferenc gróf cancellár alapította szenci intézet (1763) és tallósi árvaház (*orphantrophium*) 1766, — az Esterházy Miklós gróf (1765) alapította tatai collegium, s kiváltképen a kir. alapítványú váczai Theresianum 1767. alapítva, melyek tatait kivéve, a bekövetkezett mostoha viszonyok miatt nem sokára megszűntek.

kat már többféleképen értékesítheték. Föl is tetszett azonnal nem egy jobb képességűnek ezen új irány felé törekvése, a különösen midőn az némikép a fensőbb figyelem méltatása által is buzdították. Volt rá példa, hogy különösen a szenczi intézet számára való teljesebb kiképzetés végett egy pár növendéke a rendnek a birodalmi fővárosban iskoláztatott.

Ily kedvezményben részesült a többi közt Königsacker Cal. József¹⁾ és Klobucsek Alajos 1763. s köv. évben, kik aztán csakugyan a szenci intézetben jeleskedének.²⁾ — Meg a Rómában székelő rendi főnökséggel is főnállván még a szerves összeköttetés, időnkint oda is juthatott tanulmányozás végett egy-egy kitünőbb tehetségű növendék; habár az anyagi tekintetben szűk állapotú rend magától ezt igen nehezen bírta kimódolni. — De már azon nehány szerencsésb kitüntetés példája is, melyekről fönnebb említést tettem, biztató hatású lehetett, különösen a rendnek ez idétti verőfényesb időszakában az adományozottabb képességű fiatalokra. S mily nagy motívum lehetett az ily kilátás például oly lelkesült, becsvágyó s ismeret-szomjas lélekre, mint a minő Révai Miklósa vala!

7. Ismerve Révainak szellemi magaslatokra törő vágyait s önértetességét, minden egyéb tanúság nélkül is bizvást feltehetőök róla, hogy biz ő ily kitüntetési reménynek nem volt hiányában, sőt igen jogosultaknak vélte illetén vágyódásait. Nem is titkolta ezt ifjúkori bizalmas társai³⁾ előtt, nyomós oknál fogva illetékesnek hívén magát arra, hogy őt a rend olyanná képeztesse, a minőül lehetendni tehetségeitől és kitartó szorgalmától telhetőnek érezte.⁴⁾

A kik ismerik Bolla Márton és Révai M. tudományos tevő-

1) Grófi családból származott, a mily szerény s jámbor erkölcsű szerzetes, oly alapos és széles tudományú tudós, kiváltképen jeleskedett a theologiai és számtani tudományokban. Ez utóbbi szakban 3 művet adott ki, 1785–90 rendtartományi főnök vala. (I. Katsor K., Dományi M. i. h., Horányi „Script Sch. Piarum“ s Wurzbach Const. Biogr. Lexicon.)

2) Ezen szenczi jeles intézet tüzvész által elpusztítván 1776. megszűnt. 13 éves rövid fennállása folytán figyelemre méltó eredményeket tanusíta. Róla még lesz szó ezen életrajz folytán.

3) Zimányi I. L., Hannulik Chr., Dományi M. s mások gyakran emlegették ezt, hogy Révai M. illetén kitüntetésekhez nem juthatását fájjalta leginkább. S e miatt zúgolódék némely elűjárói ellen, mintha az ő tehetségeit s igyekvéseit nem ismerték volna föl vagy méltatni nem akarták volna; holott mint látni fogjuk, a dolog valósága másban áll. — Ezekben kulcsát leljük azon keserű panaszainak, melyek némely leveleiben olvashatók rendje ellen, a kedély meghasonlása korszakából. Utóbbi éveiben azonban már egészen más érzelmeket vallott arról, midőn az élettapasztalatok lesimíták kedélyháborgásainak hullámlzásait. — De ezekről körülményesebben értesülendünk ez életrajz további folyamatában.

4) Leginkább azt forgatta elméjében, hogy mily nagy kedvezményt tapasztalt e tekintetben Horányi Elek már ifjú korában, kit ő leveleiben mindenkor ellenszenvesen említ. Igen valószínű, hogy azok egyikének tartá, kiket a rendben érdemtellenül pártfogoltaknak mondogat vala.

kenységének eredményeit, elképzelhetik, mily vetélkedő buzgalommal indulhattak annak ősvényére mindjárt kezdetkor ily nagyra termett ifjak.

Horváth Vince pedig Bollának földije, ¹⁾ s előbb is barátja, igen alkalmas kiegészítője lett a hármasság egységnek. Volt úgy, hogy buzgalom s lelkesedés dolgában ő mint „Buzgófi“ ²⁾ még Révain is túl akart tenni, és nem igen titkolgatta, hogy neki is valami nagy szándékai vannak a hazai művelődés, tudomány s irodalom előmozdítására nézve. ³⁾ És hogy e szándéka nem épen gyermekész ábrándja, azt a hazai történelemnek igen komoly tanulmányozásával bizonyítja. — A magyarok őstörténelmének magyarul megírása vala kedvenc eszméinek egyike. Desericius és Pray műveinek olvasása igen éleszté e hő vágyát és Pusztaszer szomszédsága is meglehetősen fokozá azt. — Mindhármuk hazafias lelkesültséggel levénelve, örömezt beszélgetének a nemzeti hajdanról s a haza viharos multjáról s mindegyiköknek az vala kívánsága, hogy annak földérsítéséhez részéről is járulhasson valamivel. Révainak ily ohajtását főnnebb már említők. ⁴⁾ Bolla pedig tetteleg igazolta ilyetén ifjúkori vágyát. — Eszményileg fenszéges célok lebegtek szemek előtt, melyekre leginkább hazafias érzelmeik tüzelék erősbülten azon valláserkölcsi indokok által, melyeket a szerzetes nevelés ápol vala szívökben.

8. Valóban nemes, mert tisztán szelleml érdeklő barátság, igazi lelki rokonság fejlődött közöttük, — Cicero mondása szerint teljesülvén rajtok, hogy azonos törekvésök s tanulmányuk hathatósan összecsatoló kapocs gyanánt szolgált nekik. ⁵⁾ Meg az sem hiányzott bennök, a mit a nagy bölcselő-szónok a valódi barátság lényeges föltételeül tart, mondván, hogy a barátság csak a jók közt állhat fönn. — Előre is elmondhatjuk már itt, hogy Révainak ezen ifjúkori kedves barátsága tisztán sugárzott át még későbbi borultabb napjainak föllegein is élte alkonyáig. Nem homályosítá azt be semmi meghasonlás. Tudtommal nincs rá adat, hogy az valaha megzavartatott volna. Ellenben nagybecsű hatását igazolni fogják az érettebb kor szép tanuságai.

Bolla és Horváth Pesten iskolásván, ott, mint már némileg pezsgőbb életű városban a művelődés több oldalú fejlődésével ismerkedhettek meg, és a philosophiai tanulmányokból az önképzésnek többféle irányát s módját sajátíthatták el. — Baráti közlekenység-

¹⁾ I. Révai „Elegyes versek“ I. k. 7. Alagya 22. l.

²⁾ Enyelegve Buzgófinak nevezgeték őt; — maga is mondogatá, hogy neki már születésénél fogva is buzgó hazafivá kell lennie, minthogy anyja Buzgó Ilona. (Zimányi I. L. jegyz.)

³⁾ U.-az. Nyomósítja ezt az is, a mit Révai M. róla 1778. a Bollához intézett Alagyaiban ír (I. „Elegyes Versei“ 36. l.)

⁴⁾ I. IV. fejezet.

⁵⁾ „Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus“ Cic. Orat. pro Q. Ligario VI. 21.

gök természetes, szívességgel részesíté Révait is minden hasznos ismereteikből. Ő is örömet viszonzá ezeket az övéivel úgy, hogy a három értelmes s lángbuzgalmú ifjúnak eszmecseréje mindig érdekes és kölcsönösen gyarapító vala. Még elmésségeik is mint a kedélyes társalgás fűszerei, inkább az emelkedettebb gondolatvilágból kerültek ki. Egy-egy martialis epigrammban vagy attikai sóval csipős mondatokban villantak el ironikus ötleteik,¹⁾ majd eredeti majd olvasmányaikból kölcsönzött kifejezésekkel.

Triasunk az önképzésük végett ajánlott művek közül kiváló kedvvel karolta föl a latin classicusok tanulmányozását, jöllehet tudományszomjuk szívesen foglalkodék egyébbel is, a mivel ismeretkörüket tágíthaták, kiváltképen a mi az izlés és ítélet fejlesztésére hatósként javasoltatott nekik.

Kortársaik²⁾ nyilatkozatai szerint, míg Révai M. ekkor még inkább a költőkben gyönyörködék, Bolla M. már föltetsző hajlamot tanusíta a magvasabb prozaikusok s komolyabb történetírók iránt. Cornelius Neposon túl Sallustius és Tacitus felé vonzódék inkább, habár némi költői kedvteléseinél fogva Horatiusnak komolyabb műveit és Sarbieviust is élvezettel tanulmányozá és pedig, mint látni fogjuk, nem siker nélkül.

9. Nehogy azonban az ó-classicusok szerfölötti megkedvelése által azoknak túlbecsülésére ragadtassanak s ez úton az azok iránti elfoglaltság valamiképen hiterkölsi ártalmokra váljék: szellemi kalaúzaik buzgón figyelmökbe ajánlották az újabb latin irodalom keresztlény szellemű termékeit, különösen tanácsolák pedig a k. rendi jelesebb írók műveinek olvasgatását. Ezek közül Bollának különösen megtetszettek Chelucci Paulinus „Oratiói“, melyeket azután is növekvő élvezettel s tanulsággal olvasgatott és társainak nemcsak tartalmuk, hanem alaki szépségeik taglalásával is ajánlgata³⁾

1) Mily könnyen rendelkezett ilyesekkel Révai termékeny elméje már ifjú korában, annak egy pár igen érdekes mutatványa olvasható a „Latina“ 62—64. lapjain, hol a „2 epigrammata et totidem phaleucia“ kétségtelen tanúságai az ő epigrammákra is ügyes elmésségének. Későbbed még bővebb bizonyosságát adta az elmés rögtönzésekre való képességének. De a másik kettő is meglehetősen rendelkezék a fálpra esett ötletekkel.

2) A miket itt Révai M. és társainak önképzési törekvéseiről körülményesebben érintek, többnyire jelesebb kortársaik jegyzeteiből s levelezéseiből merítem u. m. Keszthelyi László és Koppi K., Hannulik és Endrődyéiből, st. részben meg azok révén vettem tudomásul, kik a hozzájuk közel állottaktól értesültek volt. Ilyetén szóhagyományi adatokat csak bírálatos latolgatás után veszek tekintetbe, ha az írásbeli jegyzetekben is meglehetősen alapot lelek hitelességre l. 67. l.

3) Mily szép emlékekkel hálálta meg Bolla M. élete alkonyán ezt az üdvös hatást, melyet még ifjudad lelkére Chelucci Paulinus szelleme gyakorolt vala! — Paulinus elévülhetlen becsü beszédeinek ő eszközölte legillőbb kiadását, még pedig stereotyp nyomattal Budán 1822. Azok szellemképző értékéről oly emelkedett fe fogást ad egyszerűen nemes „praefatio“-jában, mely egészen méltó Bollához szintűgy mint Chelucchihoz.

még pedig oly sikerrel, hogy kiváltképen Révainak lelkére ez által gyakorló azon nagy hatást, mely később oly tovaható következményekben nyilvánula. ¹⁾

10. Révait az ő költői révedezéséből valódi jó geniusaként ébresztgette a komoly s érett gondolkodásban már akkor jókora haladást tett Bolla. És ha az neki csak némi részben sikerült is, annyira mégis rávette az érzelmi és képzelmi túlzásokra meglehetősen hajlamos Révait, hogy ez a subjectiv érzelmeket olykor érzélgős hangulattal zengedező poetáktól a tárgyiasabb s egészségesebb kedélyűek felé fordítá figyelmét. Sannazarius helyett is inkább Halapi Constantinus ²⁾ olvasgatását javasolgatá neki; — noha aztán ennek „moralis apologus“-ainál mégis sokkal erősebben ragadta meg olykor tétovázó lelkét Koricsányi ³⁾ Márknak meglehetősen háborgós kedélyből fakadt apológiája. Ezt Révai azokból ekkor kezdette ismerni, utóbbad pedig kedélyének elkeseredése s meghasonlása folyton fokozódó rokonszenvre hangolá iránta. ⁴⁾

Az ilyes egyensúlyvesztésre nagyon hajlandó Révainak mily mondhatlan jótétemény lehetett kivált ingatag ifjú korában egy oly határozott jellemű szívélyes és értelmes kebelbarát, mint Bolla; ezt a következőkben nem egy jelenség fogja láttatni.

10. Révai M. ez idétti fejlődésének világosabban földerítése végett Bollát is közelebről kell ismertetnem. Baráti viszonyaiból fog teljesebben élénk tükröződni R. M. mivolta. És ezek közt jelentékenyen befolyásos vala rá Bolla barátsága.

Bolla M. jellemi kialakulásának igen erős alapját képezte azon törekvés, melylyel magát már kezdet óta egészen beleélni igyekezék a meggondoltan felkarolt hivatás feladatába. Ennélfogva legjobb szándékú iparkodásában is azt tekinté mérvadó irányul, a mit rendeltetése törvényeinek illetékes tolmácsai, lelki vezérei nemcsak parancsolnak, hanem bármely gyöngéd célzással is javasolnak vala. Az ő korán érett elméje vagy komoly erkölcsi érzülete helyesen fölfogta már ekkor, mily üdvös dolog a tapasztalás nélkül szűkölködő ifjúnak, — legyen bár a lángész tehetségeivel megadományozva, — ítélet dolgában elméjét az igazán jóakaró és bölcs mentorokra bízni és az erkölcsi ösvényen egyébként könnyen tévedező lépteit azok tanácsaival biztosítani; — mert valóban igaz az, hogy „magnum compendium in auctoritate.“

Ily biztos irányadóul tekinté ő főleg a szerzet akkori tart. főnöktét, Orosz Zsigmondot. — És e felfogása nagy becsületére válik ifjúkori gondolkodásának, meg jövőjének is némi előjeleül vehető.

¹⁾ Erről a továbbiakban többször lesz alkalmam szólani.

²⁾ Róla l. Horányi „Scriptores Schol. Piar. hol „Alapi“-nak iratik.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Erről a következőkben lesz szó.

11. Orosz Zs. a mily jeles példány vala a szerzetesi erényekben, oly mély s alapos ítéletűnek s messze előrelátónak ismerték őt¹⁾ a haza akkori jobbjai, s mint ilyent tisztelték is szelében.

Ily valóban bölcs és atyai érzelmű létére Orosz Zs. főnöki feladatának nem csekély részét helyezte abban, hogy vezérletjeit szent tisztjök teljesítésére ne csak általános érvekkel buzdítsa, hanem az időviszonyok módosuló alakulására is figyelmeztesse, azok követelményei iránt jókor eszméltesse, s helyesen tájékozva körülményes eligazodásra is segítse.

Fölöttébb nehéz viszontagságok közt folyt s másfél évtizedet meghaladt kormányzása alatt nagy bizonyosságait adta egyéb jeles tulajdonai közt azon beható észlelésének s bölcs előrelátásának, melylyel oly üdvösen irányozgatta övéit, hogy azokat sok bajtól megóvhatja, — s mintegy biztos delejtűvel kalaúzóla hivatásuk célja felé.

Ily tapintatos szellemi vezérlésének szép és sikeres tanúságait lehetett tapasztalni különösen a rend ifjú sarjadékinak képeztetésében. Igen éber gonddal ellenőrzé ezt részint alkalmas megbizottjai, részint hivatalos látogatásai által alapos értesülést szerevén annak lényeges mozzanatairól s eszélyesen egyengetvén annak igazítandó aránytalanságait. Így történt, hogy midőn 1770. febr. derekán ily célból a kecskeméti társházat hivatalosan meglátogatta, mélyen belátó psychologként jól fölismerte a többi közt azt is, mi várható e három tehetséges ifjútól. Jól értesülve a latin remekírók iránti buzgó hajlamukról, szívesen méltatta ugyan abbeli szorgalmukat, de egyszersmind atyai jóakarattal figyelmeztette őket azon káros következményekre is, melyeket a hajdani classicusok egyoldalú tanulmányozása vonhat maga után.²⁾ Történeti példákkal világítja meg intéseit azon időtől, midőn az úgynevezett „restauratio literarum“

¹⁾ Kitetszik ez Lihan Paulinusnak a mily szabatos, oly találó jellemzéséből, melyet Oroszról a „Nulla Maior“-ban a róla szóló lapra jegyzett: „Vir ad Instituti decus natus; probatae vitae, solidae virtutis, variarum, quae viros Calasancianus ornant, cognitionum, acris iudicii, atque in rebus agendis ac discernendis gravis prudentiae et longae prospicientiae. A praecipuis Ecclesiastici et Politici ordinis viris in honore et pretio habitus; quodque in consiliis dandis sinceritate, integritate, ac perspicentia veri polleret, homo ministerialis dictus.“ — Horányi és Katsor is említik róla, hogy az ország előkelő s nagy tekintélyű férfiai nem ritkán keresték föl őt nemcsak azért, mivel jeles családi származatánál fogva több előkelő országnagygyal vala rokonságban, (l. Horányi, oratio in exequiis Sig. Orosz. 1782.) hanem mivel a vele való társalgás mindig szellemi nyereséggel járt. — Az ily bizalmas eszmecserékből viszont ő is teljesebb tájékozódást merített a közügyek állása iránt. — Messze ágazó összeköttetései fennmaradt leveleiből is láthatók.

²⁾ Orosz Zs. Horányinak s másoknak nyomós tanúságai szerint (l. Oratio in exequiis) classicus műveltségű, több oldalú képzettségű tudós volt, kiváltképen a philosophiában s theologiában jártas. — Fennmaradt jegyzeteiből látható, hogy ifjú korában már komoly irányban képezé elméjét, és serényen felkarolá a feladatára kellő ismereteket.

korában az ó-classicusok s antik világ feltámasztása oly szertelen lelkesedést gyulasztott némelyekben, hogy az által elkapatva a pogány Hellas és Róma szellemét a kereszténységnek mellőztével igyekvének visszaiglatni.

12. E törekvésnek — mely néhutt elég furcsa fanatismussal formaszerinti cultusban is kifejezését adta a kereszténység megdöntésére irányult célzatának¹⁾ — további eredményei ismeretesek a közép- és újkor vajadásáiból.

S a mint akkoron a renaissance kezdetével a föltámogatott ókor szellemének ily rajongó cultusa csakhamar az előbbi korszak dermetegségével merőben ellentétes lázrohamosságot idézett elő, melynek annyi pusztító vész lőn következése: úgy a szélsőségeknek bizonyára szintoly veszélyes összeütközéssé válандó találkozásával fenyegetődznék vala már a 18. század ekkori izgalmai is, melyeknek baljóslatú irányzatai az állami és társadalmi szervezet bomlasztását látszának célozni.²⁾

Ily törekvésekkel szemben a fentartó (conservatív) elvek hívei mélyebben puhatóldzván a bajok forrásai, az óvó és ellenszerek iránt, — mint ez újabban is tapasztalható, — a szertelenül elfajult irodalom és szédelygővé korszosult tudóskodás mellett — nem említve a romlás számos egyéb forrásait s tápelemeit — terhes vádat emeltek az ókori pogány classicusoknak aránytalanul felmagasztalása, illetéken túl becslése, vagy olykor nem épen bírálatos értelmzése ellen is. — Mintegy a Gaume „Ver rongeur“-jében újabban hallatott vád szólamlott meg már akkor is.

S ehhez képest az eszmélőbb férfiak mintegy ellen- és óvszerül, a mily fontos indokból, oly nyomatékos érvekkel ajánlgaták az egyházi kiválóbb íróknak az ifjabb nemzedékkel való megkedveltetését.

1) Tanusítja ezt a 14. században támasztott „Sokratesi társulatok“ szerkezete, melyet a „Janus Junius Tolandus Euganesius“ névvel takaródzó író ily című kiadványában ismertet: „Pantheisticon, sive formula celebrandae sodalitatís socraticae sat.“

2) A mi ekkor különösen Franciaországban az irodalmi művekben és társadalmi romladozásban mint forrongási elem nyilatkozték, abból eléggé láthaták a belátók, hogy minő következmények várhatók már a közel jövőben, szintúgy mint napjaink jelenségeiből bizony jóstehetség nélkül is látható, hogy — a mi rothad, szervezetében bomladozik, az bizony nem életre való. — És vajon kell-e szemlélhetőbb bizonyosága a desorganizáló erjedésnek, mint a szeltében növekvő erkölcsi féslés ?!

Úgy hiszem, komoly gondolkodású olvasóim nem találják épen helytelen dolognak, ha jelen viszonyaink érdekében is kissé hangsúlyozom azon erkölcsi momentumokat, melyekre ezen életrajz folytában egyébként is több ízben kell még reflectálnom ép azért, hogy Révainak kialakulását és tevékenységét kora viszonyainak szemmel-tartásával körülményesebben s lehetőleg jellemzőbben állíthassam elő. Révainak pályája nagy válságok korszakán vonul át. Érdekes lesz megfigyelnünk, mennyiben hatnak azok rá s mennyiben bírta azok irányában önálló gondolkodását megővni.

13. A kegyesrendiek közt is természetesen figyelembe vétettek e nagyfontosságú nézetek, és az fűdvös óvszerek illeték szerint méltányoltattak, habár azokra nézve oly indokolt nyilatkozat ekkor nem került ki tőlök, minőt e század derekán Auer János a rendnek osztrák provinciabeli jeles tagja tett közzé. ¹⁾

Orosz Zs. nemcsak főnöki állásánál, hanem éles belátásánál s benső meggyőződésénél fogva is a szilárd alapú vallásérkölcsei nevelésnek s oktatásnak vala sűrgetője. — Azonban oly ildomos tapintattal gyakorlá ezt, hogy az ő hő, de körültekintő buzgalma ²⁾ alkalmasint Debreczenben a más hitű tanultak közt is nem kevés elismeréssel találkozhatott azon huzamos idő folytán, melyen át ott működik vala — (egy év kivételével 1749—1766.)

De az ő tanügyi szándokainak megvalósítását tetemes részben gátolák a nemsokára bekövetkezett nagy változások, melyeknek már előzményei is meglehetősen bénítólag hatottak törekvéseire azon nyomasztó bizonytalanság miatt, melyben az államnak a közoktatás ügye iránti célzatai igazodtaták.

E férfiúnak magokban is méltán föltűnő jelességei különösen azon nehéz viszontagságok keretében váltak kimagaslólag föltet-

¹⁾ 1. Die Kirchenväter als nothwendige und zeitgemässe Lectüre in den Gymnasien vom wissenschaftlichen und aesthetischen Standpuncte aus dargestellt von Joh. Auer, Priester aus dem Orden der frommen Schulen, Prof. der griechischen Sprache und prov. Director am k. k. akademischen Gymn. in Wien. 1853. — Ez a 322 lapra terjedő mű a mily kevéssé vétetett figyelembe megjelentekor, oly nagyon igazoltatott ép azon részről, mely megvetőleg vagy ellen-szenvesen fogadta. S így most annál tanulságosabb lehet megfigyelése.

Mint hogy e szellemi irányzatok küzdelmének némi ismertetését nemcsak Révai életviszonyainak és korának jellemzőbb tárgyalásához látom szükségesnek, hanem talán jelen tanügyi hullámzásainkra nézve is mondhat az holmi meghallgathatót: nem lesz fölösleges, itt alkalmilag megjegyezmem, hogy Auer J. műve bizony a nem épen vallásos álláspontú tanfériak és tanügybe beleszólni szerető tanultak figyelmét is jóformán megérdemli, a mennyiben tanulságosan tárgyalja az egyházi íróknak tudományos szempontból való méltóságát különösen Libanius, Muretus, Bentlei, Herder, Heyne, Jenisch, Humboldt, s Müller János részéről. — Ezekhez nálunk a többi közül különösen Kőlcseyt sorolva elmondhatjuk, hogy egy kis eszméltetés végett jó lenne azt az oktatás és nevelésügyről komolyabban gondolkodóknak legalább utólag behatóbb figyelmökre méltatniok, midőn annak célzatát már egy pár évtized is oly tömördek szomorú következménnyel igazolta — egyebütt is, de tán nálunk legsújtóbban. Mert a mint már oly szomorú világításban tűnik ki, alkalmasint mi lakolunk leggyászosabban a mohón felkarolt félszeg szaktanításért, s a balul értett „szabad tanítás és szabad tanulásért.“ Itt csak egyszerűen érintem e bajt azon hiszembben, hogy az annyira felhívó ügynek találkozni fog illetékesebb tárgyalója, ki részletesen kimutassa, ha kell concret esetek felsorolásával is documentálva, — mert bezeg van ám ebből bőven! — hogy mit eredményez az oly végtelen specialításokra szétágazó értelmi képesítés a leglényegesebbnek, a valódi erkölcsi jellemnek elhanyagolásával, meg a tudományágak természetes összefüggésének ignorálásával.

²⁾ Horányi „Oratio in exsequiis“ Sig. Orosz.

szókké, melyek közepett a kormányzott hajónak a végveszélytől megóvása is nagy bölcsesség bizonyítékául ismertetik el.¹⁾

Minő belátás, körületekintő ildomoság s bölcs mérséklet szükséges ily viszonyok közt azokban, kik a tudomány, közoktatás és nevelés sáfáraivá avatandók föl: mind erről lelke egész buzgalomával igyekvék a bölcs lelki vezér övéit, különösen a rend fiatalabbjait már eleve értesíteni, illetőleg oktatni;²⁾ mert olykor huzamosabb időre is terjeszté ily cél végett az ő hivatalos vagy atyai látogatásának tartamát.

Az a gyöngye testben lakozó erős lélek³⁾ egyszersmind elég hathatós ékesszólással is rendelkezett arra, hogy eszme gazdagságát legalkalmasabb kifejezésekben tárja föl.⁴⁾ — Ilyetén képesültségeről, ha egyéb tanuság nem volna is, eléggé nyomósan szól az, miszerint Rómában a rend közgyűlésein két ízbeli jelenléte annyira hatásos volt, hogy ott a közkívánat őt óhajtá az egész rend kormányának élére állítani, s ettől csak mindenkép szabadkozására nagy nehezen mentetett föl.⁵⁾

Ezeknek fölemlítésével is közelebbi ismeretéhez jutánk azon férfúnak, kivel itt még többször találkozandunk, s kit Révaiért különösen kívánatos mennél teljesebben ismernünk.

Ily célból említem még az újabb gondolkodással szemben nyilatkozó nézetét.

14. A főnnebb jeleztem körjelenségek közt kétségkívül nagyon búsító hatású vala a hívő bölcsesség tisztelőire azon szellemi áramlat közeledése, mely a hitnélküli morál képtelenségét igyekvék érvényesíteni, azon képzelgésben, miszerint az ész uralma eléggé képes már a kinyilatkoztatás tanainak tekintélyét pótolni.

Mindazok, kik a szellemek megkülönböztetésének adományával

¹⁾ Horányi „Oratio in exsequiis“ Sig. Orosz.

²⁾ Egyebek közt saját jegyzeteinek s leveleinek némely maradványaiból is láthatók ily irányú buzdításainak nyomai.

³⁾ Sed Oroszius noster ab ipsa natura sortitus erat quamdam animi firmitatem, quam studio deinde et industria animique moderatione ita perfecerat, ut hac possimum Virtute, quae ab Ambrosio ceteris excelsior merito nuncupatur suo zelo fervido et circumspecto coronidem veluti imposuerit“ sat. (Horányi u. o.)

⁴⁾ Révai is így említi az ő hozzá intézett szavainak hatását:

„És mi kegyes légyan, de azonbann lágyan is úgy szóllt:

Hogy tsoda nagy tehető, s volt szava szívreható“ (Elegyes versek 87. l.) Jellemét illetőleg pedig ezt mondja róla u. o.:

„Benne velős meg vizsgálás, sok előre kilátás,

Vólt bátor végzés, s ingadozatlan erő.“ (Elegyes versek 89. l.)

⁵⁾ „... ipsum ex omnibus regnis, e variis nationibus una voce Patres convenientes ad supremum Ordinis totius Magistratum capessendum invitarent, rogarentque; ac deinde reluctanti omnibus viribus aegre admodum cederent, animique demissionem suspicerent, ac venerarentur. Cuius rei testes etiamnum ab exteris ad nos missas litteras tamquam illustrem quemdam thesaurum inter monumenta Provinciae conseruamus.“ (Horányi u. o.)

bírnak vala, határozottan visszautasíták a „teljes fölvilágosodás” s egyéb hatáshajhászó nevekkal csábítgató új tanokat. Így tőnek a kegyesrend tanultabbjai is, kik a tudomány újabb vivományaiból elég készséggel karolták föl azt, a mivel a társadalom valódi igényeinek megfelelő hasznos szolgálatot vétek tehetni; de a szédelgésre vetemült vizsgálódás korcskinövéseinek elfogadására nem tanúsítottak jelentékeny hajlamot. S még ott is, hol egyébként az új kor szelleme iránt legtöbb deferentiával voltak: — a szabados gondolkodás különféle kábaságaival bukása felé tántorgó Lengyelországban, elég bátran tiltakoztak az ellen. Különösen a széles tudományáról, hazafias és erkölcsi jelleméről, meg sokoldalú alapos műveltségéről ismeretes Konarski Szaniszló, ki különben oly súlyosan vádoltatott a szabadelvűsködésről.¹⁾ Már 1767-ben tette ő közzé lengyelül azon iratát, melyben az észnek cultusát a revelatio tanai föle magasztaló szabados gondolkodástól óvja a lengyel nemzetet. Ugyanazt kiigazítottan 1771-ben adta ki latinul e címmel: „De Religione honestorum hominum.” Meghatóan jelzi e mű eszméltető tartalmát a cím után közvetlenül következő jelmondat: „hoc fonte derivata clades” Horat. s kiváltképen ez alatt szintén a munka homlokára tűzött igen jellemző symboluma a 18. századi vallástalanságának („impietas seculi”). E kép már magában is jóslati tanúságot tesz e nagy hazafi bölcseségéről.

A rend legtekintélyesebbjeinek ilyen levén nézete az új áramlat irányában, kétségkívül ez vala a legderekasabb gondolkodókkal együtt Orosz Zs. felfogása is. — Ily szellemenben tolmácsoló ő is vezérlettségeinek a józanabb bölcsélet biztos tanait.

15. Hogy Révainak a szerzetes pályára képeztetése iránt közelebbi tájékozást szerezzünk, több körülményt tekintetbe kell vennünk, főleg a rend akkori irányzatát hazánkban. S ez mintegy személyesítve tűnik föl akkori irányzójában, Orosz Zsigmondban. Az ő szellemével megismerkedve, világosabb fogalmat nyerünk arról, hogy minő példány iránt lelkesült már ekkoron az ifjú Bolla s mily irányelvek megszívlelésére igyekezett rábírní egyszersmind az ő kedves Miklósát mindjárt szerzetes pályájok kezdetén.²⁾

Bolla és Horváth már előbb mint pesti tanulók mély kegyelet

¹⁾ L. Theiner A. „Geschichte des Pontificats Clemens XIV.” 1853. I. 297. l. E vádnak szertelenségét sőt alaphiányát lesz alkalmam indokoltan kimutatni Konarski Sz. életrajzában.

²⁾ Élte alkonyán, midőn annyi keserű tapasztalat után szíve érzékenyebben visszahajladozék rendtársai felé, Egerváry Ignácnak és Dományi Márknak olykor könyezve vallotta be, mennyit köszönhet a rend jobbainak s köztök kiváltképen Bollának, mint fiatalos gondolkodása józan mérséklőjének. (Ilyetén elismerését tetteg is tanusítá, mint erről odább körülményesebben szólandunk.) Bollának komolyabb eszméltetéseit a noviciatusban a jó szellem sugalmaiként emlegeté: „Bolla Martinus erat mihi bonus genius.” (Nécsey Jeromos, Vidos Ince, Kertész József sat. közléséből.

érzetével teltek el a köztiszteletben álló főnökök iránt, ki — mint a hazai ifjúság célszerű neveltetésének őszintén buzgó barátja, — minden jó alkalmat és módot felhasznált arra, hogy a rendalapító Calasanz József példája nyomán,¹⁾ az ifjúság lelki gyarapodását előmozdítsa.²⁾

Ezen s egyéb jeles tulajdonai mintegy varázshatású tekintélyt szereztek neki általán a nemesebb gondolkozásúak közt, kiváltképen pedig a tanuló ifjúság jobbjában. Mert tudni való, hogy akkoriban még megvolt az ifjúságban az az idealismus, melynek napról napra megdőbbentőbb fogyatkozása ellen immár a kiválóan realis szaktudomány emberei is zokon panaszkodnak, nagyon is sokallván azt a szertelenül realistikus gondolkodást,³⁾ mely már az idétlen gyermekeket is oly korán torzíttja okosdiakká, meg többnyire erkölcsileg férges csemetékké.

Orosz Zsigmondról, mint az ifjúságnak oly példányszerű mentorról s valódi lelki atyjáról a romlatlan ifjú kebel meleg érzelmével beszélgete a két bajtárs gyakran a lelkesültség hangján, — mely nem lehetett hatástalan Révai érzelmeire. Jelentékenyen fokozá ez benne is a fiúi kegyeletet Orosz iránt. S midőn az említett látogatás alkalmával oly közlőről volt alkalmá tapasztalhatni azt, a mit barátainak lelkes ömledezéseiből annyiszor hallott volt, nem kevésbé lőn meghatva annak valósága által.

16. Azonban az ő gyulékony lelkesedése kedélyének könnyen változó hangulatával nem ritkán elég hamar módosult más irány felé. Természetének illetően minőségéről számos jelenség szólánd élte folytatában.

Az atyai üdvös tanácsok közt fordult elő egy és más, a mit ő másokra nézve ugyan igen bölcs ajánlatnak tartott, de hogy ő azokat teljesebben megszívlelhesse, arra nem igen érzett magában elég erőt. Nem sietett ennek kimondásával. Kimélte a kegyeleti érzelmeket társaiban, tapasztalván különösen, mily jó hatásúak valának azokra

¹⁾ Munkatársainak sikeresebb buzdítása végett olykor saját példájára is hivatkozik a szent buzgalmú férfiú. „Ego octogenario iam maior — írja a többi közt Peri József házfőnökhöz Carmaniolába 1639. febr. 5. — frequenter eo in subsidium modo huius, modo illius Scholae, quod ipsum etiam unusquisque Superior facere, et per vices Scholas adire deberet sat. Szintígy írt olykor másokhoz is. (l. Nicht Guidó „Documenta spirit. ex Epistolis S. Jos. Calas. 1—7. l.)

²⁾ „Nulla ferme erant Scholastica exercitia, quibus ipse non adesset, nec contentus audire iuvenum progressum, eos saepe tentando propria experientia explorare volebat, et pigros reprehendendo, laudando diligentes, timidus erigendo, omnibus ad studia magis magisque excolenda calcar addebat.“ — (Horányi „Oratio in exsequiis Sig. Orosz“.)

³⁾ Csak imént is több ízben volt alkalmam a hazai tanügynek s tudományosságának egy pár kitűnő bajnokától, kik szintén real szaktudósok — ilyeskről értesülhetni. Egyébként újabban a lapokban is nagyon zsongnak már holmi igen terhes aggodalmat keltő jelenségek a modern tanügyről.

az atyai intelmek. Hisz kénytelen vala elismerni, hogy azoknak fogadata csakis jó hasznú lehet a feladati ügy javára.¹⁾

Azonban sem Révai nem volt olyan zárkózott keblű, sem barátai oly figyelmetlenek, hogy ne vették volna csakhamar tudomásul, mi ejti a különben elég kedélyes Miklóst időnként komolyabb tünődésbe.

Habozás volt ez az iránt, vajon képes lehet-e ő kellőképen meghódolni azon szigorú elveknek, melyek a szerzetest a hírnévre juttató tudományszerzéstől és sokkép indokolt szellemi törekvésektől is oly annyira tartóztatják, sőt a szemlélfelhető világ tárgyainak kedvelésétől is mennél inkább elfordítani kívánják, mint a hogy az olvasásul buzgón ajánlott asketikus művek²⁾ azokat megvetendő hívságos dolgokul leszólják? Mert hisz ezek szerint neki az oly igen vonzó nyájásabb Helikontól is meg kellene válnia, hogy a ridegebb askesis ösvényén ama szerinte „komorabb“ világszemlélettel megbarátkozhassék.

E tünődéseire leginkább azon atyai figyelmeztetés szolgált okul, melylyel gyöngéden tudtára adatott, hogy a szerzetesi szellemenben haladásra (profectus in spiritu religioso) nem igen látszik jelentékeny hajlamot tanúsítani; minthogy különösen az épületes olvasásra szabott időt is, ha szerét teheti, a „libri spiritualis lectio“ helyett inkább tordítja tudásvágyának gyönyörködtetésére, úgy mint olykor a pogány classicusoknak tanulmányozására. Meg kedélyének mérséklésében s indulatainak fékezésében sem láttat annyi gondot, mint a mennyi a tanítóvá képezendő szerzetes növendéktől kétszeresen igényelhető.

Ilyetén jóllehet szelid intelmek olykor komolyan gondolkodóba ejtették fiatal bajnokunkat az iránt: vajon nem volt-e mégis téves

1) Még később is, kedélyének zilálttá lett állapotában meleg elismeréssel tesz tanúságot Orosz Zs. ilyen mivoltáról s arról, hogy mily igen szófogadók valának iránta vezérleteinek jobbjai. „Nyájadnak szavaidra tanult jobb része . . . (Elegyes Versek 88. l.) sőt még ő maga is jóakarólag javasolja rendtársainak, (1782.) hogy Orosz Zsigmondnak tanácsát kimulta után is kövessek, mint biztos irányút, „erős“ alapút:

„És te kivált, jobb rész! magadat meg alázva, tanácsát

Holta után is akard, mert erejébe hihetsz.

Ezzel tiszteld meg szent hamvait olylan Atyádnak:

A ki helyébe te mást már soha fel se találsz.“ (u. o.)

2) Azon elévülhetlen becsű könyvben, mely a „Krisztus követéséről“ szóló épületes oktatásaiért századok óta legüdvösebb lelki kalauzként használtatik s különösen a szerzeteseknél a bensőbb lelki életre vezérlő művek közt kiváltképen ajánlhtatik, mindjárt az első fejezetekben vannak ilyen intelmek: Így pl. „Ista est summa sapientia, per contemptum mundi tendere ad regna coelestia.“ (I. 1. 3.) „Stude ergo cor tuum ab amore visibilium abstrahere, et ad invisibilia te transferre. Nam sequentes suam sensualitatem, maculant conscientiam, et perdunt Dei gratiam.“ (I. 1. 5.) Szintígy a II. és III. fejezetben a hiú tudásvágyról és tudományos gőgről . . . De mily indokoltan mondatik mindez, kitetszik az egésznek szövegéből; mert a valódi lelki életre való összegyűjtekezés csakugyan megköveteli a szórakoztató érzéki világtól való elvonatkozást.

lépés e pályára vetődése, mely több olyast követel és pedig fontos okoknál fogva méltán, a mi tőle bajosan fog telhetni.

17. Efféle töprengését azonban Márton barátja legott szintoly értelmi erővel, mint gyöngéd szeretettel vette ostromlás alá s valóban nem sikertelenül enyhítgette azt azon érveléssel, mely szerint maga az értelmi fensőbb művelődés is szükségképen megkívánja a szellemi tisztítkozás olyatén nemét, mint a minőt a szerzetesi askesis céloz. Hisz a tisztán szellemi érdekek általán az érzékiségnek menél inkább megfékezését igénylik.

És e fontos thema gyakran képezte ezentúl a két tehetséges ifjú szerzetestárs vitatkozásainak tárgyát. — Tüzetes és magántanulmányaik elég bő anyagot nyújtottak nekik a valóban nagy eszméikkel egybefüggő kérdésnek különböző szempontból való feszegetésére.

Révait nemcsak természetének azon csökönös önállószkodása, mely nem egykönnyen fogadá be mások nézeteit, vagy legalább nem örömet vallá be azok elfogadását, hanem nagymérvű tudványa is gyakran ösztönözgette arra, hogy Bollának térítgető érveit más és más ellennézetekkel cáfolgassa még akkor is, midőn azok helyeségéről nem kételkedett. — Az ő izgékony természetének szintén jól esett időnként egy kis szellemi gymnastika, főleg azt tudva, hogy mily jó szívből keletkeznek ostromoltatásai s azt érezve, hogy mily szellemi nyeresége van azokból. Mert a jó Márton valóban komoly tanulmányt tett a végett s mint „absolutus philosophus“ az ő „humanista“ ellenharcosával éreztetni is akarta, hogy a philosophia mégis sokkal erősebb érvekkel szereli föl az elmét, mint a magában vett rhetorika. — Azon volt, hogy a pogány elméktől kölcsönözött argumentumokkal is nyomósan bizonyítsa be neki az askesis szükségét még a szerzeten kívüli tudományos életre is.

De még inkább behatolni igyekezett azon irányú művekbe, melyek szellemébe kebelbarátját is lefűzni óhajta. S ezt ő mulaszthatlan erkölcsi kötelességének tekintette. E célból ugyancsak komoly figyelemmel tanulmányozá a „Tripartita status religiosi Consideratio sive doctrina de cura religiosae perfectionis“¹⁾ című művet, meg egyéb efféléket, melyek akkoron a kegyesrendi ujonc-növendékeknek a már említett célból buzgón ajánlottak szellemképző olvasmányul.

18. A különbség a két jeles ifjú közt az eddig érintettekből is látható. Révai eszményies hajlamú, erősen alanyi érzelmekkel. Hazafias célok lebegnek szemei előtt, de főleg a hírnév s költői dicsőülés álmái ösztönzik. Bolla realisabb irányú, tárgyiasabb felfogású, kevésbé képzelmes, de annál ítéletesebb, a költészetben is kedvtelést lel, de inkább csak kedélyének üdítéseül, komolyabb tanulmányainak fűszereül tekinti azt; serény igyekvése pedig egészen oda tart, hogy

¹⁾ Kraus Mihály kegyesrendi áldozár műve, kiadva Varsóban 1698. és 1705.

a választott pálya igényeinek mennél kellőbben megfelelhessen, a hivatás feladatait minden részben lehetőleg teljesíthesse.

Mi természetesebb, mint az, hogy a sok jeles tulajdonaiért őszintén kedvelt, de az ő praktikusabb nézete szerint még nagyon költőies gondolkodású Miklóst minden kitelhető buzgalommal igyekvők ábrándvilágából a valódibbhoz közelebb vonni, s mintegy asszimilálni? Lelkes ifjakban a proselytismus buzgalma gyakran erősebb, mint a már alaposabb meggyőződésű idősbeekben.

Bollának buzgó igyekvését, hogy Miklósát az ő meggyőződése szerinti üdvös elveknek megnyerhesse, valóban a legnemesebb szándék vezérelte, az igazi barátság ösztönözte. Látta, mennyit nyerhet benne s általa a jó ügy, de azt is, hogy mindazt könnyen kockára vetheti, sőt bizonyos kárba ejtheti az egyéni dicsvágy, a változékony szeszély, ingadozó akarat s nagyon tétovázó alakulása a jellemnek.

Ez okból kiváló gondja vala elméjét a költői álmokban ringatódzásból komolyabb szellemi foglalkozásokba mélyebben bevinni; egyelőre legalább mérsékelni e szenvedélyét, s az általa úgynevezett „derültebb“ költői világból a komolyabb műzsák felé terelgetni, majd a pedestris oratio terére, s a tárgyiasabb világban mozgó Klio felé kecségetni. Ily hajlamok a költői mögött legközelebb látszottak előtörni Révai tettszomjas lelkéből. Ezek fokozására acélozgatá őt Bolla, Horváth Vincének is hozzájárultával, kinek a hazai történelemben mintegy szenvedélyesen telt kedve. (I. Elegy. Vers. 36. l.)

„Mily szép dolog lenne, ha te egykor Csanád multját történelmi tollal dicsőítenéd meg, s egyébként is arra vetnéd magadat erősebben, hogy a forrón szeretett haza hajdanának tudományos földértéséhez járulj, a mellett meg is zenghetnéd mindazt, a mi arra érdemes!“

Mintegy ilykép szólott B. Márton komoly hangnyomattal Miklósához, midőn ez — a mint élénkebb perceiben szokta volt, — társainak holmit declamálván, egyebek közt a Csanád romjairól írt elegiáját is érzelmesen elszavalta. S különösen annak végső distichonai hangsúlyozott jóslatára vonatkozólag B. ily megjegyzést tőn:

„Nem hasznosabb-e, ha az ébredő haza („Surgens Patria“) új díszének növelése végett régi dicsősége emlékeit föltárogatni s tanulságosabban megismertetni igyekszünk, mint ha csak annak romladékai fölött búslakodunk, vagy épen a most emelkedő díszének is egykoron végkép elpusztulását jósolgatjuk?“¹⁾

1) „Atque utinam nimium ne sim eventura locutus,

Serus et haec dicat carmina vana nepos!

Nec tu semper eris laudatae Regia Budae,

Surgentis Patriae nunc decus omne meae“ sat.

(I. „Latina 16. l. Elegia II. Tsanadinum in suis ruderibus.“) Toldy F. „ebben a mulandóság szomorú képeinek, tán gyarló, jóslatát, de már a római nyelv meg-

19. A komolyan eszmélődő Bollának ily észreadásait mindig megdölgöndölással fogadta Révai. Hazafias érzületét s becsvágyát hathatósan gyulaszták az efféle nógatások. Ily ösztönzések fakaszthatták őt egykor e jelentékeny ígéretra: 1) No meglátjátok még s talán nem is valami nagyon sokára, hogy azt a Csanádot majd történeti leírással is földeríti még a ti nyavalygós poetává készülő Révaitok. 2)

Mennyire rajta volt azon, hogy illetén ígérétét mentül derekasabban beválthassa, arról a továbbiakban lesz szó. Hogy ily tanulmányokra azonban csak az ujonc-növeldebből kikerülve, különösen Tatán adhatta magát tetemesebb serénységgel, kitetszik a Christovich püspökhöz írt levélből. 3)

Bolla ezek szerint is jól nyitjára talált Révai lelkének, s olykép hozzáfért ahhoz, mint kevesen mások. Okosan bánt gyengéjével: a nem kis mérvű becsvágygyal. Ezt és hazafias lelkesültségét ildomosan kezelve, alkalmasan eltalálhatta a módját, mikép szállítható le Miklós barátja lassanként az ő mythikus felhőiből. Szeszélyességre hajlamos kedélyének egzsensúlyozása végett ajánlá neki a szellemi foglalkozásnak lehető változatosságát és abbeli mohóságának mérésékésését.

Így lőn egyebek közt folytatva időnként a rajzolás is, melynek alapját még Szegeden nyerte volt⁴⁾, különösen Ege Sándortól.

Ügyes fogással épen a Révai által fennen magasztalt „divina poesis“-ban eszközzendő tökélyesbülés végett ajánlgatá neki, hogy

lepő birtokára mutató festését“ látja. (I. a Révai életrajzának töredéke „Fővárosi Lapok“ 1875. II. félv 206.—7. l.) Talán azért gyarló, hogy hazánk büszkeségének egykori elenyészését említi? Hisz Berzsenyi az ő erélyesen feddő ódájában („A Magyarokhoz“) szintén ilyesre eszméltet, még pedig indokoltan. — Révai e zsenge művének másik fele már csakis a mulandóság eszméjében mereng. Ezen elegiájáról a Christovich püspökhöz 1778. írt levelében ezt mondja: „Illo aestu (t. i. melyre őt adicső hajdan romjainak fájdalmas szemlélete gyulasztá) scripsi Elegiam pueriliter imitatus Sannazarium de ruinis Cumanis, itidem de ruinis Tsanadiensibus, iam tum, cum adolecens Szegedini in re Poetica exercitabar. Deinde idem ignis maiores vires cepit“ sat.

1) „Martino carissimo sibi sodali permultum rogitanti ac persaepe sollicite monenti, ut mentem ad severiora studia magis converteret, promisit, se inter alia et historici studii specimina daturum, cui postmodum sollertem dabat operam“ (Zimányi I. L. jegyzetei).

2) Ut animum a nimia Poetarum lectione aliquantum avertat, interdum et sortem Poetarum miseram, aerumnosam, instabilem et vagam dicitabat, nisi seria quoque praeter lusus poeticos tractare norint, ac genus istud hominum persaepe commiseratione dignum aiebat“ (Martinus) (Zimányi I. L. u. o.)

3) „Simul, atque excessi e Novitiatu, quia me literis totum dedidi, id mihi in animo constitui, ut aliquid ex hoc genere esset a me patriae consecratum Itaque primum sat. (Christovichhoz írt lev.)

4) Ennek elismerésül küldötte el Révai M. már mint egyetemi tanár, né-mely még akkorig megtartogatott rajztani szereit s képletgyűjteményeit a szegedi rajziskolának, mint ezt Illyés Agoston kegyesrendi áld. rajzitanitónak hála kifejező leveléi tanusítják (I. m. n. muzeum könyvt. Révai Commerc. epist.)

a realisabb ismeretek gyűjtésére több gondot fordítson. Mert így tartalmasabbak s tárgyiasabbak lesznek majd költői productumai. Bolla is verselgete közben és a Sarbievius felé szárnyalásban is tön kísérleteket,¹⁾ minden költői dics igénye nélkül. Őt a „bonarum artium studium“ inkább a szónoklat tanulmánya felé vonzá. Melegen olvasta föl olykor lelkesítés végett társainak a legszebb helyeket Paulinus (Chelucci) Oratioiból s el-elmondogata egyes eszméltetőbb részleteket Bajtaynak akkoron igen emlegetett beszédéből, melyet a budai királyi lak alapkővének letételekor tartott volt, 1749. május hó 12-én.

Ím ez aztán a „Surgentis Patriae decus“-nak halhatatlan emléke, mondogató Bolla, mely bizonyára túl fogja élni azt, a minek magasztalására készült!

Az effélék a „carissimus Martinus“ őszinte ajkairól úgy lelkesen ömledezve jól betaláltak Miklósunk szívébe. Kiváltképen Bajtay hatályos beszéde, melyet Révai már tanulókorában olvasgatott volt, gyakran képezte beszélgetéseik tárgyát. Azon széleskörű világismeret, mely abban feltárul, s azon meleg honszeretet és emelkedett bölcsesség, mely oly férfias és méltó ékesszólással adja elő a legüdvösebb célzatokat, mikép lehessen a hazát úgy a harc, mint béke mesterségeivel fentartani s dicsőíteni,²⁾ mintegy vetélkedő bemélyedéssel elemezve, képezé a lelkes trias bizalmas társalgásának legkedvencebb themáját.

20. Ily nemes viszony, ily szívélyes harmonia dacára mégis mennyi hiányzék még abból, hogy nézeteik a lényeges dolgokat illetőleg is azonosakká lehessenek!

Majdnem olykép, mintha a történelem két igen különböző korszakának szelleme vonná szét lelkeiket, Bollának érzülete mindinkább az antik jellem s nem kevés részben a középkor szigorúan fegyelmes erkölcsi szilárdsága felé gravitál, míg Révaié az ókor szellemének tanulmánya mellett is többnyire az újkor fesztelenebb s könnyűdebb irányzata felé hajlong.

Bollát az ő igazán benső szeretete³⁾ Révai iránt, szintúgy mint

1) Hogy Bollának a latin lyra is mily jól sikerült, erről egyébutt fogunk emlékezni, addig is utalhatjuk az iránta érdeklődő olvasót azokra, a miket Bolláról Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ művében említ. Teljesebb ismertetését egyébutt adandjuk.

2) E jeles beszéd illetékes ismertetését némely akkori lipcsei tudós dicséretével I. Horányi „Memoria Hungarorum“ és „Script. Schol. Piar.“ műveiben. A monumentalis beszéd ma is igen megérdemli a latinul olvasó hazafiak figyelmét. Van mit tanulnia belőle a mai nemzedéknek is.

3) Érdekes bizonyosságát látjuk ennek egyebek közt Bolla M. azon ódájában is, melyben Révainak 1785-ben, midőn ennek szándékait s törekvéseit már többen félreértették, -- mint „igaz barátja örvend“ (I. R. M. Elegyes Versei 260. l.) nagyszerű irodalmi vállalatáért.

hivatásáról való magasztos fogalma s ahhoz való kegyeletes ragaszkodása ellenállhatlan indokokkal ösztönzék arra, hogy semmit el ne mulasztson ily nagyra termett tehetségnek teljesebb megnyerésére. Ő úgy volt meggyőződve, hogy Révai csakis a szerzetes tanítói pályán és az ott ajánlott elvek elsajátítása által lehet igazán azzá, a mivé lenni kitűnő képességeinél fogva rendeltetve van. Révaira annál hatásosabb volt Bollának e buzgalma, minél gyöngédebb kimélettel tanusítja ez az ő szellemi előnyeinek elismerését. „Jól van barátom, ints, oktass és feddj, — mondá olykor Bollának kedélyesen; — mind jó ez nekem, mert a szeretettől mindent jó néven kell vennünk.“¹⁾

Révai érzelmes lelke, a mint ez későbbben írt leveleiből bőven kitetszik, mindig nagy szükségét érezte ily szellemes barátságának s azt még a véleménykülönbséggel is örömmel fogadta. Ezért Bollának lelkes buzgalmat soha sem vette kevésbe. Szerető szívvel hallgatá üdvös tanácslásait; ingadozó lelkének, határozatlan elméjének jól esett az ily acéloztatás s erősbülni, edződni tapasztalá erkölcsi érzületét, különösen ily tapintatos szellemi delejezés által, minő a kedves Mártoné vala, ki az ő jeles példányától, Orosz Zsigmondtól oly ügyesen tudta elsajátítani már ifjantan azt az ildomos buzgalmat, melyet „fervidus sed circumspectus, moderatus et prudens zelus“ kifejezésekkel oly sűrűn ajánlgatnak a tekintélyes egyházi írók.

21. Valóban egybevetve azon emlékezéseket,²⁾ melyek Bollának egyebeken kívül már ezen — a szerzetben első — pályatársaira gyakorolt szellemi hatásáról szólnak, némi tekintetben ama nagy következményű szellemi befolyásra emlékezünk, melylyel Loyola Ignác Párisban a sz. Barbara nevezetű collegiumban vele együtt philosophiát tanuló Faber Pétert és kiváltképen Xaverius Ferencet az ő asketikus irányzata felé hódítá. Mily eszélyes módon nyerte meg különösen ez utóbbinak tudományszomjas dicsvágyát azon magasztosabb célokra, melyeket ő élte feladataul tűzött volt ki! Hogy

Bizonyára nem keveset mondó, hogy Bolla Márton, mint rendjének már tekintélyes tagja ekkor is ily érzelmes rokonszenvvel ír neki:

„Lelkem édesded fele, én szerettem
Drága Miklósom! kit az engedetlen
És irígy sorsnak vak hatalma tőlem
Messze szakasztott“ sat.

Ily gyöngéd baráti viszonyt tanusítanak még a Révai életének fogytán váltott sorok is. Barátságuk szellemi alapját pedig világosan vallja az itt érintett ódának tartalma, melyben a „fénylő tudományos elméd“ s „neveddel hangzik az ország“ kifejezések nyomós bizonyosságai annak, a mi a kettejük közti viszonyról itt főnebb említetik.

¹⁾ Ilykép nyilatkozott ő higgadtabb perceiben bizalmas barátainak jóakaró figyelemzetéseire későbbi éveiben is, midőn azok helyességét belátta. (l. az V. fejt. 67. l. 2. jegyz.).

²⁾ Ezek közül öt említtem az V. fejezetben, 67. és 77. l.

könnyebben férhessen lelkéhez, elejente még tudományos hiúságát is legyezgeté.¹⁾

Érdekes lehetett valóban az a nemes küzdelem, melylyel Bolla a már ekkor emelkedett érzelmű s határozott itéletű ifjú a szelleműs, de tétovázó irányú s bizony nem könnyen kezelhető természetű Révait az ő felfogása szerinti üdvösebb iránynak teljesebben megyni igyekvék.

A kik e két szálás termetű s megnyerő alakú ifjút közelebről megfigyelheték, midőn ők nézeteik vitatásában küzködének s jeles tehetségeik szellemi fegyvereit egymás irányában sérelem nélkül villogtaták, vegyítvén észkokokat elmésséggel, magvas mondatokat költői ötletekkel s könnyeden szállongva a gondolatvilág magasb s mélyebb regioiban, — azok behatóbb észlelettel elgondolhaták, hogy e két reményteljes ifjúból valaha derék bajnokai válhatnak az ügynek, mely őket megnyeri, s talán különböző irányban, de hathatós tényezőkként fognak munkálni a haza javára; mert annak fölvirulása vala szívőknek forró óhaja, s ebben Horváth Vince társukat is hű elvrokonuknak tapasztalák.

Mindhármukat varázsige s mintegy jelszó gyanánt tüzelé a „*Surgentis Patriae decus.*“ Az ébredő haza díszének előmozdítása. — Elgondolható, hogy Révainak tüzes elméje már ekkor nem közönséges mérvű képeket alkotott arról, mint fog ő arra törekedni. S a mily közlékeny vala, el is mondogatá egy és más szép tervezetét, szíves elismeréssel az iránt, a mit egyebek közt barátainak köszönhete. Bolla irányában nem egyszer tőn ily nyilatkozatot: „Ha valaha lesz belőlem valami, amint akarom és hiszem Isten segítségével: bizony jó részed lesz neked abban, kedves Mártonom!“²⁾

22. Vegyük már kissé szemügyre a társházbeli viszonyokat is. Mert alkalmasint háramlik azokból valami az imént ismertetett ifjak szellemi alakulására. A 24 egyénből álló szerzetes testületben tíz áldozár vala, kik az iskolai működésen kívül részben mint hitszónokok s hitoktatók, meg a lelkészeti ügy egyéb teendőiben is közreműködők. Ilyenekül a nép lelki oktatása végett a magyar irodalomnak legalább az egyházi feladatra vonatkozó termékeivel tüzetesen is foglalkozának. De meg egyébként sem lehettek érdeklődés nélkül a magyar nemzeti érzélem azon növekvő pezsgése iránt, mely az említett Pero-féle lázadás óta némi visszahatással nyilvánula ott is; — és ez idétt mind emelkedőbb önérzettel kezdé felkarolni a magyar érzület ős hagyományával a magyar nyelv ügyét is. — Névszerint a közkedvelt-

1) (L. „Das Leben des h. Ignatius“ aus dem Französischen des P. Dominicus Bouhours übersetzt v. Albert von Haza-Radlitz, Wien. 1861. II, 22. 103—4. l. és Leop. Ranke „Die römischen Päpste im 16. und 17. Jahrh.“ I. Berlin 1838. 191. l.

2) Nécsey Jerom, s a fönnebb jelzettek közlése.

ségű Rákóczy Miklós,¹⁾ a jó Egerváry Lőrinc és Botka Albert kegyesrendi hitszónokok,²⁾ az ottani társadalmi élettel némi kölcsönös viszonyban állván, mint közvetítői működének a hiterkölcsei nemesbítéssel egybefüggő józan hazafias érületnek is. Ennélfogva legalább közvetve némi befolyással valának, arra is, hogy a rend növendékei szintén ily irányban képződjenek, már csak azon lelkes szónoklataik által is, melyek ottan a hitkülönbözés versengése miatt sikeresebb hatásra törekvő buzgalommal adattak elő s vétettek figyelembe. — Megjegyzendő itt, hogy akkoron a kegyesrendi ifjú sarjadék növeltetése tetemesb részben irányult vala a lelkészeti képesítés felé — mint ahogy az újabban eszközölhető. Már az egyházilag vezérelt közoktatás végett is igen ajánlott vala az egyházas művelődés felkarolása, meg mivel a rendnek több helyütt valának lelkészeti s különösen hitszónoki állomásai. Így kétszeres okból hathatósan élesztett az ifjabbak kedve már az ujonc-növeldében az egyházi szónoklásra. Triasunk, s különösen Révai nem kevésbé vala lelkesülve e nagy fontosságú feladat iránt.³⁾

23. A társházi szerzetes személyzet ketteje némi irodalmi foglalkozásaival is buzdtításul szolgált nekik. Ezek egyike Hájos I. G., ki egészségi fogyatkozása (mellbetegsége) miatt egy időre a tanítástól fölmentve némely tudományos, különösen magyar nyelvészeti munkálkodásainak éldegele.⁴⁾

1) Rákóczy Miklóst Katsor és Dományi mint példás életű s buzgó tanítót és hitszónokot emlegetik, „qui quod verbo docuit, spectatae vitae exemplis confirmavit . . . Instituentis Noviciis praefectus, exemplo magis quam verbis praeluxit, silentii et paupertatis rigidissimus custos“ (Dományi M. „Series chron. Superior. 43. 1.)

2) Katsor K. rendtört. jegyz.

3) Ezen hajlamának időnként jelentékenyebb nyilatkozásával is fogunk találkozni. Hogy ebbeli képessége is nem közönséges mérvű lehetett, arra tanúságul vehető az, hogy rendi elöljárósága is megkínálta (1785) hitszónoki állomással (Szegeden), meg később mint állami tanárnak is ajánlatott felsőbbjei részéről az exhortatori állás.

4) Az ezen évi Catalogusban így fordul elő a kecskeméti társház személyzete között: „elucubrador opusculorum aptandorum usibus humaniores Scholas docentium et confessarius; a következő (1771-ik) évben pedig ugyanott e címmel: „elucubrador opusculorum deservientium usibus linguae patriae studiosorum“ — Ebből úgy látszik, hogy Hájos a gymnasiumi felsőbb osztályok tanítóinak számára készítgete ez ideált valamely segédkönyveket vagy valamely tankönyvecskéket az akkori tanigények szerint, különösen pedig iskolai tanításra való alkalmasabb magyar nyelvtan s tán némi olvasókönyv összeállításával foglalkozhatott. Ilyesmihöz ugyanis már jóval előbb készülgetett volt Horváth Benedekkel együtt. Sajnálható, hogy efféle iskolai használatra szánt dolgozataiból már alig találhatni fel valamit. Pedig a mult századi oktatásra nézve azokból is lehetne némi tanúságot meríteni. — Orosz Zsigmond rendtart. főnöknek hozzá (1776—1782.) intézett leveleiből kitetszik, hogy Hájos több rendbeli dolgozatát kötetenkint felküldözgette hozzá Pestre s hogy a jó főnök azokat figyelmesen áttekintgeté, meg a tanultabbaknak is átadta olvasgatásra, lehetőleg jutalmazgatta is némi kegyes adományaival, sőt kiadatásukat is igyekezett eszközölni; de mint sajnálkozva jelenti, ez neki az idő mostoha viszonyai miatt nem sikerülhet.

Hájos I. G. nyelvészeti vizsgálódásainak eredménye, a meny-nyiben az némely még maig fennmaradott irataiból kitetszik, ma már rég meghaladott álláspontot jelez. Korában is alig vívhatott volna az ki azon szakbeli művek sorában valami jelentősb állást, ha sikerült volna is Maecenasra szert tennie. De itt egynél több okunk van arra, hogy e szerény mécs virrasztásairól érdemlett kegyelettel emlékezzünk.

Hájos ernyedetlen szorgalma és a magyarságért lángoló buzgalma különös jelentőséggel bírhat azon tekintetből is, hogy nyomosan jelzi azt a magyarosodási törekvést, mely a múlt század derekán a piarista rendben mindegyre föltetszőbben fokozódék.¹⁾ Ennek némi tanúságaul vehetők az akkoron használatba vett vezetéknevek magyarosításai is,²⁾ s meg az, hogy azon ősmagyar nyelvi vizsgálódásoknak is, melyeknek Hájos I. G. és Horváth Benedek,³⁾ különösen buzgó hívei valának, kívülők a rendben még több kedvelői találkoztanak,⁴⁾ kik azt, ha nem is épen irodalmilag, de mint tanárok a nemzeti érzelem élesztő szereül ápolák s terjeszték, és hogy a rendtartomány élén álló vezérférfiak is szíves pártolóivá lettek az ildomosan magyarosító iránynak, különösen Tapolicsányi Gergely, ki lelkes ébresztgetése mellett példaadásával is buzdítá ővéit a magyar irodalmi működésre,⁵⁾ s meg nyomban utána Orosz Zsigmond az ő tapintatos

¹⁾ Ennek a hazafias szellemnek első föllendítése a rendben alkalmasint leginkább Deseritzky Incének és a tekintélyes Erdős Istvánnak tulajdonítható. Ez utóbbi ugyan csak zajtalan, de hatásos befolyásával éleszté az eszmélőbb törekvéseket a rendben — (ezekről s így róla is a következőkben még illetékesebb említést teszünk); — amaz pedig nagy figyelmet keltett irodalmi mozgalmaival, különösen az 1743. Romában közzétett „Vindictio pro cultu literarum in Hungaria” című munkájával, azután pedig a „De Initio ac Maioribus Hungarorum” című nagyobb művével még kiválóbb mérvben emelte azokat.

²⁾ Ilyen magyarosított nevek már az eddig említettek közül is ezek: Deményi (Demian-ból), Szlopnjai (Kollarik-ból), Nemcsényi (Skorecz-ból), Koricsányi (Koricsánszky-ból), továbbá Hagymási (Czibulká-ból), Hangyási (Mravik-ból) Fegyveres (Zbroyni-ból) sat.

³⁾ Horváth B. e nemű munkálkodását méltatással említi Deseritzky és Horányi, újabban pedig Szabó Károly és Békési-Concilia Emil (l. alább), különösen a régi hun-zékely írás nyomainak kutatása végetti buzgalmát. Sajnos, hogy azon jeles magyar Grammaticája, melyről Horányi emlékezik, (Scriptores S. Piar.) Hájos kézírati műveivel együtt eltűnt.

⁴⁾ Szabó Károly a régi hun zékely írásról szóló közleményeiben (l. Budapesti Szemle, új folyam V. k. 134—139. l.) Horváth Benedek és Hájos I. G. illetén buzgalma mellett fölemlítették Deseritzky Ince, Cetto Benedek, Novota László és Simay Kristóf ke yesrendieknek az iránti buzgóbb érdeklődése is; de némely magán jegyzetekből látható, hogy még többen is voltak a rendben, kik a magyarság ősi emlékeit élénk figyelemmel vizsgálgaták.

⁵⁾ Tapolicsányi G. volt, ki első lépett ki rendtársai közt jelentősb magyar művekkel; ő buzdítá a többi közt az ifju Dugonicsot is a magyar irodalomra s mint ilyen reményteljes növendékét azzal is kitüntette, hogy Dugonics zsenge áldozata alkalmával rendtartományi főnök létére ő mondotta az egyházi szónoklatot 1765.

buzdításával és pártolásával, mint ezt a többi közt különösen Révaira nézve is jelentékenyen tanusította.

24. Azon tény, hogy oly tekintélyes főnökök, mint Tapolcsányi G. és Orosz Zs. kedvezőleg élelőzteték a rend kebelében a józanul hazafias szellemet, kétségkívül nagy hatású vala, és bizonyos tekintélyt szerzett az a magyar nyelv ügye iránt buzgalkodóknak is. — Így kelt nagyobb figyelem a Horváth Benedek és Hájos munkálkodása iránt is.

A lelkes magyar növendékeket is élénkebben érdeklé Hájosnak, már ekkor a főnök részéről is gyámolított irodalmi szándéka, főleg a magyar nyelv történeti tanulmánya; mert buvárlati céljaira itt is sürgette a régi nyomtatványok és kéziratok gyűjtését. Habár az ilyen ódonságkutató holmi különcdéseit vagy éppen különcségeit miatt akkoron még kevésbé lehetett ment az avatatlannak félreértésitől vagy éppen gúnyolódásaitól: úgy látszik e lelkes magyar ifjú trias elég értelmesen megsejté foglalkozásának jelentőségét, legalább azt, a mire e vas-szorgalmú bűvár célozgat: a magyar nyelv ősi mivoltának s történeti viszontagságainak lehetőleg földerítését, — kegyeletes érzellemmel tisztelék. Örömet elleték munkálkodása irányát, forrásait, midőn mint másodévesek póttanításra alkalmaztatván, már könnyebben hozzáférhettek, kíváncsian kérdezősködének kutatásának indokairól és apróbb részleteiről is.¹⁾ Vitatkozásaik tárgyává tették azt, a mit tőle elfigyelhettek, és a hazafias érzelmekkel telt²⁾ bűvár készségesen, sőt örömmel avatá be őket kutatásainak tárgyaiba s buzgón ösztönzé a magyar nyelvtudomány mélyebb titkainak vizsgálására. Némi vigaszt lelt ő az ifjabbak ily elismerésében azon keserűség enyhítésére, melyet egy némely magyarelles érzelmű keltett volt szívében a szittya magyarság iránti nagy lelkesültségének kigúnyolásával.³⁾

Efféle bajainak elpanaszolásával is oda célozgatá, hogy a tős-

jun. 23. (l. a szegedi k. r. tárház levélt. „Visitationes canon. ab a. 1722—74.“ Horváth Sándor k. r. t. közlése.) E kétségkívül nem csekély figyelmet keltő kitüntetésnek buzdító hatása volt az akkoron ott tanuló Révaira is.

¹⁾ A „Függelék“-ben talán kissé részletesebben ismertethetem Hájos I. G. munkálkodását; itt csak azt említem még, hogy azon vaskos kötet kéziratán kívül, — melynek teljes címével Horányi (Script. Schol. Piar.) egyszersmind annak tartalma iránt is tájékoz, — egyéb műveiből még csak az Alphabetum Scythico-Magyaricum etc. lelhető, a többi vagy elveszett, vagy rejlik valahol. Pedig Horányi szerint is, — ki műveit olvasgatta, — „plura huius generis scribat, ut a vetustate, et rerum gestarum gloria Hungaricam gentem commendaret.“ (l. Scriptores Sch. Piar.)

²⁾ Buzgó hazafias érzelmeinek nyomatékos kifejezését leljük a „Szitósági Magyar nyelv tüköre, sive speculum lingvae Scythico Hunnico-Magyarico-Székelyico Hungaricae sat.“ művének terjedelmes latin előbeszédében, melyből tanulmányainak forrásai is fölismerhetők.

³⁾ Panaszolja ezt a főnnebb említett leveleinek egyikében, s megemlíti a „Speculum linguae etc. előbeszéde jegyzetében is, — (a gúnyoló nevét nem említve). — E műnek I. kötete — melynél többet nem bírt már tisztázni, — jó vaskos kötet ívrétben 628 lapon egyenletes sűrű írással, a rend pesti könyvtárában létezik.

gyökeres magyar érzelmű ifjakat annál inkább buzdítsa az ő irányának megszívlelésére.¹⁾

25. Ekkor tehát — különösen a második évben — már behatóbb pillantásokat vehetett Révai Hájosnak szellemvilágába, s így jóval melegebb érdeklődés támadott benne az egyébként nem igen vonzó külsejű férfiú iránt, kit magába mélyedő gondolkodása s betegeskedése miatt Szegeden mint szónoklat-tanárát az ő poetikus hangulata aligha tapasztalhatott valami különösen megnyerőnek. Avval azonban mégis meglehetősen bizonyoságát adta a Hájos iránti élénk figyelmének, hogy kézírását feltűnő búséggel utánozta. Ezen utánzása fennmaradt kézírataik egybevetéséből első pillanatra föltetszik. S tán nem is épen alaptalan hiedelem, hogy ilyesmi némi sympathiára mutat.

Annyi kétségtelen, hogy Révai az ő rendkívüli fogékonyságánál fogva, mely távolabbról is hamar elsejtette az érdeklőt s bámulatos gyorsasággal elsajátítá a céljaira vonatkozót, Hájostól a 3 évi közelség folytán sok egyebet szítt magába a kalligraphián kívül.²⁾ Kiváltképen az ő utóbbi nyelvészkedési szenvedélyének legalább is erőteljes csíráját fogadta tőle lelkébe.

S mégis meglehetősen idő telt még el ezután is, míg e komolyabb mesterséghez tüzetesen hozzá szegődött. Még röpködőbb vala jó ideig fiatal szelleme, semhogy a szegény Hájos rideg tanulmányait s bányászati munkálkodását tetteleg meg bírná szívlelni. Odáig sok nehéz megpróbáltatáson át kelle szűrődnie. —

26. A másik Zsiger Sándor volt, a humaniorák tanítója, a kinek szintén kedve telt a magyar irodalmi tárgyakkal foglalkozásban. Magán szenvedélyből meglehetősen mennyiségű verset írt össze, közben prózai dolgozatokat is, melyek közül elszórtan maig is maradt fenn kéziratban holmi. Ez utóbb elmebetegség által szerencsétlenül

¹⁾ Tudnivaló ugyanis, hogy a rend tagjai közt a mult század folytán túlnyomó számmal valának a nem-magyar ajkúak, kiváltképen a szláv anyanyelvűek. Ezért keletkezett némely részről a piarista-rend ellen azon megszólás, hogy „tót szerzet“, meg minthogy akkoron a cseh és lengyel rendtársaikkal is némileg közeli viszonyban állának. Azonban figyelemreméltó, mennyire cáfolja e gúnyolódást azon tény, hogy a magyarelles érzelemnek vagy a magyar nemzeti buzgalom iránti ellenszenvnek írásbeli jelentősb nyomai nem mutatkoznak a rendtagok irományi hagyatékaik közt, tót irodalmi munkálkodásnak pedig nincs nyoma. Tudtomra alig lehető szláv mű, mely magyarországi piaristától került volna ki nyomtatásban, sőt kéziratban sem igen maradt olyan, még a számos egyházi beszédek közt sincsen, melynek kiadása szándékoltatott volna. -- A nemzeti érzelem differentiái e szerint csak is igen privát surlódásban, vagy csak ingerkedésekben nyilatkozhattak s tán inkább csak a túlbuzgó magyarkodásra s ennek olykor indícsret gyöngédtelenségeire vonatkozhattak, a mint ez még a Dugonics elleni kifogásokból látható. — Ezekről egyébutt lesz még említés.

²⁾ Hájos a humaniorákban való sikeres oktatás mellett a szépírásnak igen szorgalmas tanításával is jó szolgálatot tőn a közoktatás terén. Horányi szerint: „Grammaticam, humanioresque litteras compluribus annis docuit, et calligraphiam, qua excelluit, summa industria promovit“ (l. Scriptores Sch. Piar.)

férfiú azonban inkább csak mint magyar irodalomkedvelő gyakoroltatott ifjainkra némi buzdító hatást.

Szintúgy Gábrits István¹⁾ is, ki őt a következő évben felváltotta a költészet és szónoklat tanításában. Ehhez Révai, mint Szegeden volt tanárához, bizodalommal fordulgatott a tanulmányaihoz szükséges eszközökért. Annál inkább tehette ezt, minthogy már ekkor néki is rész jutott a gymnasiumi tanításban, helyettesül alkalmaztatván az alsó osztályban való oktatásra, valamint Bolla és Horváth Vince is: úgymint kik jeles képességük által máris eléggé alkalmasaknak látszottak arra, hōgy nyomban tetteleg is tanuságot tegyenek.

Ez által már gyakorlatilag is mód nyújtatott nekik az elméleti irányadásokat követhetni és a rendi feladat iránt közelebbről tájékozódhatni. — És e munka-kör nemcsak hogy vissza nem riasztá kedvöket, hanem inkább megerősíté őket nemes föltételökben.

A fiatal lelkesedés hevével karolták föl e már kiható munkás-ság szép feladatát s jövőre még szebb terveket csinálgattak a végett, hogy mint fognak ők a hazai közoktatás terén még kiválóbb szolgálatoakat tenni a nemzet művelődésére s mikép fognak majd egykor irodalmi művek alkotásával is azok nyomába lépni, kiket mint a rend fénylő csillagait tanultak volt tisztelni s kiknek művei keblökben máris hathatósan fokozák a buzgalmat.

¹⁾ Róla Dományi (i. h.) egyebek közt ezt jegyzi: „a vitae integritate et amore Instituti notus, dimisso clavo (az elöljáróságról leköszönvén) ad parvulos erudiendos rediit stb.“ Kalocsán aszékese gyházban több éven át működék mint hitszónok jeles sikerrel Gondosan szerkesztett egyházi beszédei a debreceni k. r. [társház könyvtárában láthatók több kötetbe foglalva, kéziratban. Ugyanott leltem latin nyelvi meglehetősen folyékonyaságú verselésének is némely mutatványait.“

VI. Révai próbatanítása Kecskeméten.

1. Révai, mint említők, már tanuló korában foglalkozott tanítgatással, sőt abba némileg bele is élte magát és nem találta oly szerfölött bajosnak, mint a hogy azt egy nagyon régi latin közmondással (quem dii odere, paedagogum fecere) akárhány újkori gondolkodású is leszólja. — Neki ez a nem épen könnyű mesterség már kezdetben meglehetősen kezéhez állt, s némely nyomban mutatkozó, idővel pedig bővebb sikert is ígérő eredményeivel annyira kínálkozó vala, hogy azt mind maga, mind közelebbi ismerői bizvást tarthatták nagyon neki való foglalkozásnak.

Ez okból nem is igen ellenkezett azok tanácslásával, kik neki — mint a többi közt Tapolcsányi Gergely és a fiatal Kamánházy Ignác — jóakarólag ajánlák, hogy azt valódi hivatásaul ismervén el, gyakorlati élet-feladataul válaszszsa.

Élete pályájának további szakain figyelemmel kísérve különösen tanítói működés-ét, elég alkalmunk lesz arról meggyőződünk, hogy a mily jóakaratóak valának e javallások nemcsak a közügyre, hanem Révainak egyéni mivoltára nézve is, úgy egyszersmind lélektanilag is alapos felfogásból eredtek.

Holmit leszámítva heves természetéből — mely a tanításhoz annyira szükséges türelemnek szilárdulását nem kevésbé akadályozza, — valóban feltűnő mérvben bírt ő azon ritka tulajdonokkal, melyek nagy előnnyel segítik elő a tanítás sikerét.

Sőt — a mi különösnek látszhatik, de lélektanilag is eléggé indokolt — az iskolai alkalmatlanságok iránt későbbi éveiben is, midőn már a viszontagságok ingerlékenyebbé keserítették, mindig türelmesebbnak tapasztaltatott, mint a társadalmi életnek kellemetlen érintései iránt.

Különösen kedélyének élénksége s elméjének leleményessége, meg alkalmazkodási ügyessége, melyet kiskorúak irányában kiváltképen megnyerő módon tudott kifejteni, oly szerencsés adományai valának, melyek nagy kezeségül szolgálhattak már eleve is arra, hogy belőle jeles tanférfiú válhatik idővel.

S ha ezek egyelőre inkább csak reménnyel biztató tehetékek-ként nyilatkoztak még, úgymint melyek majd csak huzamosb gyakorlat folytán fejlődhetnek kellő arányig s kívánatos összhangzásig:

de az ellenőrző egyengetés mellett már is igen hasznavehetőkül bizonyítottak.

Hisz a derék magister vala egyszersmind a „Scholarum praefectus“ vagy is az intézetbeli iskolák igazgatója.¹⁾

Ez mint a növendékek lelki igazgatója előleges útbaigazítással, meg mintegy nyomban kísérő bírálattal s majdnem folytonos sugalmazással oktatá be a kezdőket, szintűgy az ő tisztvársa is, a „promagister“, ki a paedagogia s didactica elveit elméletileg tárgyalá, élénk érdeklődéssel figyelte meg, mennyiben sikerül nekik azokat gyakorlatilag érvényesíteniök. Mert Belányi Bernardint szintén olyanul ismertetik a róla szóló tanúságok, mint ki tanítás dolgában kellően megállta helyét, sőt példányul is szolgálhatott ifjabb rendtársainak.²⁾

2. Révainak e próbatanítását illetőleg jó lesz itt elmondanom egy kis körülményt, melyre annak idején úgyis emlékeztetnem kellend. Forrásaimból s köztök az akkori hivatalos bejegyzésekből is látható³⁾, hogy ő mint másodévi ujonc csak utólag keletkezett szükség miatt rendeltetett pótoló tanítóul, már a tanév megkezdése után, holott társai Bolla M. és Horváth V. már valamivel előbb, még a rendes dispositiókor bizattak meg némi tanítási működéssel, habár ezek a szerzetbeli úgynevezett „senioratus“ rendje szerint utána következtek.⁴⁾

¹⁾ A tanító szerzetesek szabályzata szerint a társház főnökét (rector collegii) mint a házi testület összes ügyeinek intézőjét, ekkoron a tanítás ügyének tüzetesebb gondozásában pótolá az úgynevezett „praefectus scholarum“, kinek tiszti feladata némileg a mostani tanoda igazgatókéhoz hasonlított, leszámítva ebből az állami tanhatósághoz viszonylást.

²⁾ I. V. fejez. 69. 70. l. Egyéb elismerések közt Zimányi I. L. róla mint Nyitrán volt tanáráról nyilvános hálával vallja, hogy nemcsak a latin nyelvben nyert jó alapú oktatásáért, hanem atyai jóságáért is igen lekötözettnek érzi magát iránta. (I. Steph. Ludov. Zimaniü Carminum Libri IV. Vacii 1784. 157. l.) A három distichonból álló emlékversezef befejező sorai az utóbbiról így szólnak:

„Atque utinam parili ratione rependere possim

Ilia Paterni animi dulcisa signa tui!“

³⁾ Az 1771-ki „Catalogus familiarum religiosorum CC. RR. Sch. Piar. Prov. Hungar.“ című kézirati névtárban — mely a kegyesrendiek pesti levéltárában, a „Familiae“ Nr. 16. jelzetű kötetben olvasható, — a „Familia domus Kecskemetiensis“ rovatban Révai és társai így vannak bejegyezve:

Nicolaus Révai a Matre Dei Clericus Novitius 2-di anni.

Martinus Bolla a Conc. B. M. V. Clericus Novitius 2-di anni, Coadiutor Catechistae, Magister inferiorum classium.

Vincentius Horváth a S-to Joseph Clericus Novitius 2-di anni Coadiutor Catechistae.

Josephus Calas. Szabó a S-to Joanne Nep. Clericus Novitius 2-di anni.

⁴⁾ Ez a senioratusi sorozat a beöltözési időrend szerint alakul. Az együtt beöltöződőknel a születési elsőbbség határoz. Az ujonc és tanuló növendékek között e beöltözés szerinti legidősebb „senior“-nak nevezetik. Ezzel némi köztetítő kötelesség háramlik rá; nem olyan mint a seminariumokban a ductorsággal jár, — minthogy a szerzetes növendékek felügyeletével a rend idősebb tagjai

E rendelkezésnek elégséges okát Révai könnyen beláthatta; de önbecszerete sokkal kényesebb vala, semhogy ily csekélyes mellőzést is egykedvűen tudott volna elviselni. Neki a képessége iránti bizalmatlanság mindig zokon esett. Ezennel pedig leginkább az bántotta őt, hogy a kedveltebb társaktól mintegy különítve a nem szívveltel (Szabó Józseffel) látszott coordinálva, — kinek elbocsáttatása már majdnem bizonyosnak tartatott.

Valahogy mégis csillapítá e fájdalmát a jó társak, különösen a Bolla iránti szeretete s azon érv, hogy ezek már némileg a philosophiai tanulmányokkal is foglalkoztak s így egyébként is derekas mivoltuk mellett illetékesebbek arra, hogy előbb alkalmaztassanak a tanításra, aztán meg az elüljáróknak azon viszonyokra intő figyelemzetése, melyek a testület szerves tevékenységének sikeresebbítése végett nagyon is szükségessé teszik, hogy az egyesek egyéni becsvágyaikat alárendeljék a közügy érdekének, s inkább az igénytelen buzgalom által eszközöljék valódi lelki emelkedéseket. — Ezek s effélék lassanként megnyugtatók; főkép pedig azon gondolat enyhíté kedvetlenségét, hogy hiszen így több időt nyer önképzésére, a vágyott tanulmányoknak felkarolására, hogy aztán jövőre annál méltóbban foghasson ő is a tanításhoz.

De csakhamar jött közbe oly véletlen változás, mely néki is eszközölt pótló tanítási alkalmaztatást. Ezen utólagos megbiztatásnak az a hatása volt rá, hogy még erősebben sarkalá egyébként is vetélykedő szorgalmát. Azért is még inkább túl akart tenni jeles társain mindkét irányban, különösen a gyakorlati tevékenységben; minthogy az iránt némi kételyt sejtett volt bennök s elüljáróiban, kik több ízben hangsúlyozgatók, hogy a nagyon képzelmes költők s igen elméleties okoskodók ritkán válnak be egészen hasznavehető munkásoknak a tanításban szintűgy, vala mint egyéb gyakorlati téren is. Ennek példájaul emlegeték különösen a költői tehetségeiről nevezetes Koricsányit, kinek egyébkénti tevékenysége nem igen volt jelentékeny.¹⁾ Ennek a különös tüneménynek azonban elég közeli ellenpéldáját tudta Révai a termékeny költészkedés mellett egyébként is igen sikeres munkásságú Halapi Constantiuban, ki nemesak tanügyi üdvös tevékenységével, hanem egyéb hivatali teendőknél derekas teljesítésével is példányszerűen díszére s javára vált rendjének.²⁾

Révainak rendkívül gyorsan észrevehő elméjét nem kerülhették ki még a távolabbi célzások sem; a rá vonatkozhatókat pedig főleg élesen szokta felfogni. S az ily célzatos megjegyzések, mindig mint-

biztatnak meg, az ujoncoknak pedig különösen a magister és társa közvetlen felügyelői; — de némi kis felelősség mégis csatoltatik ahhoz esetekesen, meg enél fogva holmi előnyt is képez hozzá a kiskorú felfogás.

¹⁾ A fönnebbieken már említők, még odább lesz róla szó.

²⁾ L. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ ki őt „Alapi“ néven nevezi.

egy dacoló elhatározásra bírták. Már csak azért is megmutatja, gondoló ilyenkor, hogy az nem úgy lesz, a mint mások gyanítják.

S a mit ő határozottan föltett magában, annak teljesítésére aztán szívósan rá is törekedett. Későbbi sokoldalú képzettségének nem egy ága ily ellenkedő (repugnans) természetének tulajdonítható.

3. Ez a sajátága már akkor mintegy polyhistor irányzat felé készítette őt; később pedig még inkább arra hajták azon társas sur-lódások, melyek ellenében már csak az ily indirect szellemi nyere-segekért is érdemes lett volna türelmesebbnek lennie.

Különösen az oktatás folytán mindegyre több és több figyel-meztetést észlelt ki a tanoncok tudvágyából, melyet az ő kedé-lyes nyájassága a tőlök kivánt őszinteségnél fogva gyakran igen is bizalmas kérdésekre bátorított. Így nemcsak azon közmondás igaz-ságát volt alkalma tapasztalni, hogy „docendo discimus“, hanem azt is, hogy bizony a tanítás folytán nagyon is ösztönöztetünk a tanulásra, még pedig különösen a tanítandó kisdedek által is. — Ennek a viszonynak kiváltképen az a haszna is volt Révaira nézve, hogy őt a költői ábrándvilágból mindinkább leszólitgatá a gyakorlati élet igényeinek komolyabb megfigyelésére és az oktatási feladat kö-vetelte alaposabb és szélesebb körű ismeretek szerzésére úgy, hogy e végett jobban érdeklődék már a köznapi életre való ismeretek iránt is, melyek oly jól hasznosíthatók főleg az alsóbb oktatásban. Egyebek közt figyelmesebb lón a jó Egerváry Lőrinc kertészeti s gyümölcsfaápoló működésére, — (mely hasznos tevékenységeért ezt utóbb Conradi Norbert költői elismeréssel is megtisztelte). — Már szó szerinti értelmében is komolyabban megszívlelte, midőn ez a társház tág kertjében levegőző ifjabbakat az „insere Daphni puros, carpent tua poma nepotes“ verssel is buzdítva a pomologia kedve-lésére s a nép közt is terjesztésére lelkesíté.

De e mellett még egyebekre nézve is örömet megfigyelte ő a jó magyar lelkületű Lőrinc bácsi emlékezéseit az előbbi időkről, s ki-váncsian kikérdezgeté őt Halapi Constantinról és Desericzky Incéről, kik neki Privigyén elüljárói valának mint ujonc-növendéknek (1737—9.) s meg a szegedi dolgokról, hol ez mintegy évtizeden át működött, részint tanárkodva, részint lelkészkedve a felső városon, a hol is Dugonicsék közelében lakva, jól ismerte a derék családot, s mint tanár Andrásnak tanulmányaira is befolyást gyakorolt vala.

Ilyetén szellemi érintkezéseknek nem levén hiányában, habár a külső társadalmi élettől elvonva, eléggé elfoglaló teendői mellett a szórakozási perceket is meglehetősen hasznosíthatta. Későbbi irataiból s leveleiből több helyütt kitetszik, mennyire gyarapító s termékenyítő hatással valának szellemére az ifjabbkori változatos eszmecserék, még azok is, melyek iránt kevesbé vala elismerő. Itt az idősbek tapasztalatai és a fiatalok serénykedései nem kevésbé fokozák igyekvéseit. Az ifjabbak közül figyelmes vala a vérmes természetű To-

méczy Ferenc, törekvéseire¹⁾ kit a latin irodalom s költészet szorgalmas tanulmányozójául ismert föl. Mint első évi újonc érdeklődött Skultety Kelemen²⁾ másodévi növendék igyekvései iránt, ki a nyelvek tanulmányozására fordítá kiválóbb szorgalmát; mint másodévi szívesen társalga az egy évvel később beöltözött Petykó Andrással és Jeszenovszky Jánossal.³⁾ Ez is szintén örömet foglalkozott a nyelvek tanulásával és a rajzolásra is erős hajlamot tanusított, meg némi jeleit adta már a régiségek iránti szeretetének is, ezekkel aztán később jelentékeny szolgálatot tón tanítói pályáján.

4. Ilyképen telt le a két próbaév Kecskeméten, melyek folytán Révai szellemi fejlődése az élénk versenyre ösztönző viszonyok között valóban jelentékenyen haladott elő, s egyszersmind azon meggyőződésre is érlelődött, hogy a választott ösvényen haladva eléggé eljuthat feltett szép céljához. S viszont szerzeti elüljárói is meglehetősen kinézheték, mi várható belőle idővel szintűgy mint társaiból.

Triasunk értelmi képességéről bizonyára jó kezességül szolgálhattak tanulmányaiknak szó- és írásbeli tanuságai, melyekből az irántuk élénken érdeklődő főnök is örvendetes reményt meríthetett annál is inkább, minthogy az erkölcsi viseletükről szóló tanuságok is megnyugtatták; habár Révait illetőleg a *conduite*-re nézve a hivatalos értesítésekben is mindig ott volt egy-egy figyelgető pontotcska, mely azt jelezte, hogy van biz' ő benne még holmi kiigazítáni való. — S ennek a kisótláló pontocskának alkalmasint részletes értelmezését is megadták a bizalmasabb magán értesítések. — Már így utólag nekünk is eléggé feltárják azt adataink. — Itt nem sokára közelebből is nyerjük annak némi magyarázatát.

De lássuk előbb a hivatalos jelentések azon lényeges részét,

¹⁾ Ez később többnyire tábori lelkészként működék s e minőségben 30 évig szolgált kilenc háború alatt. Azután tábori főlelkész — helyettesé tétetett Galiciában 1802. (Vicarius Generalis Castrensis in Galicia occidentali) 1804. pedig a krakói egyházmegyébe vétetett át. A latin poesiban viszontagságos élete folytán késő koráig kedve telt. S ennek némely ügyelemre méltó eredményei is maradtak fenn kézírataiban. — 1811. Ujhelyben tartózkodván, Kazinczy Ferencnek is mutatott be holmit latin verseiből; de tetszését nem igen nyerte meg. Kazinczynek róla ejtett nyilatkozata a Sipos Pálhoz intézett leveleinek VIII-dikában olvasható. (L. lipcsei kiadás 1846. 19. lap.) Ott mondja, hogy az „egy Arcashoz“ címzett költői levele Toméczyhoz van intézve. Zimányi is említi őt, Carm. 274. l.

²⁾ Dományi M. mint jeles tanultságú s ernyedetlen tevékenységű tagját a rendnek méltatja, ki mind az iskolai, mind a lelkeszeti működés terén híven megfelelt feladatának. Legtöbbnyire a felső vidékeken működött mint hitszónok és lelkész. A hazai nyelveken kívül jártas vala a lengyel, francia, olasz és görög nyelvben, † 1817. Polhórán.

³⁾ Jeszenovszky Jánosról, mint a közoktatás és nevelés terén, különösen a real irányban igen hasznos szolgálatot teljesített férfiról, úgy szintén Petykó Andrásról a vele együtt beöltözött pályatársról, mint hazafias szellemben és sikeresen működött tanférfiról még lesz szólásunk.

mely a rend kecskeméti társházának irattárában az illető protocolumban olvasható.

E jegyzőkönyv tartalmát ilykép jelzi címe: „Consultationes locales cum secretis suffragiis, Scrutinia de Aptitudine Novitiorum aut Dimissione ab a. 1761.

Ezen könyvnek 16—18. lapjain olvashatók azon scrutiniumok, melyek 1770—1. Révai Miklós és társainak lelkiismeretes megbíráását a rólok ejtett titkos szavazások eredményeiben tüntetik elő.¹⁾

És e néhány szemernyi adat lényegesen jellemző s így valóban fontos tanúságul tekinthető Révainak különösen ezen életszakára nézve.

Ezen scrutiniumok, mint a jegyzőkönyvi kivonat mutatja, akkor 2—3-szor történtek egy évben és jobbára a tanulmányi vizsgálatok után ejtettek meg a társházbeli áldozároknak titkos szavazatai által, kik a vizsgálatokon is jelen lehettek, hogy a megbírálandó növendékek értelmi értékét is latba vethessék. — E vizsgálatok egyikén évenként megszokott jelenni a rendtartományi főnök vagy megbízott helyettese, ki ekkor szintén hozzájárult a scrutiniumi szavazáshoz, mint ezt imez adataink forrása is mutatja.²⁾

A főnnebb jelzett jegyzőkönyvben (16—18-ik lap). Révaira vonatkozólag öt ilyen scrutinium van bejegyezve, u. m. 1770-iki február 17-ikéről, július 23-ikáról és október 6-ikáról, továbbá 1771-ik június 10-ikéről és szeptember 30-ikáról mindegyik íme jelzéssel: „Scrutinium super vita, moribus et ad Institutum nostrum idoneitate infra scriptorum Novitiorum, qui ab infrascriptis Patribus acceperunt calculos sequentes.“ — Ez után a sorban következő növendékek mindegyikéről megjegyeztetik, hány fehér vagy fekete jegygyel (babszemmel) jellemeztettek a szavazók által, kik aztán a szavazás eredményét nevök aláírásával hitelesítették.

Ezekből látjuk, hogy Révaira nézve mindegyik scrutiniumban nyilatkozott egy-egy ellenző szavazat, sőt a legutolsóban kettő is szólott ellene (accepit octo albos, duos nigros calculos), míg Boljáról kivétel nélkül mindig általános helyeslés nyilvánult e kifejezéssel: „Omnes albos calculos accepit.“ Horváth Vincéről pedig két ízben van, hogy „unum nigrum calculum accepit“, háromszor pedig, hogy „omnes albos.“

E szerint is tehát Bolla Mártont erkölcsi fegyelem tekintetében az idősbek összesen kifogástalannak és hármuk közül a legkomolyabb viseltetűnek vallották.

¹⁾ Boldogult Való Cal. József rendtársam jegyezte ki ezeket kértemre 1876. hiteles másolatban.

²⁾ A főnnebb címzett protocollum szerint 1770-iki febr. 17-én Orosz Zsigmond, 1772-iki július 2-án pedig Tapolcsányi Gergely, mint a rendtartomány-főnök helyettese szintén szavazókul vannak aláírva a megejtett scrutinium alatt.

Negyedikökről, Szabó Józsefről pedig az első évben kettő, azután három s végre valamennyi fekete jegy általános rosztalást nyilvánítván, a június 10-iki scrutinium azonnali elbocsáttatását eredményezte (Omnes nigros accepit, decima Junii dimissus.¹⁾)

5. Az utolsó megrostálás, — mint eredménye gyaníttatja, — valamivel szigorúbb lehetett. — És méltán. — Hisz ezennel már a professoria bocsátás forgott kérdésben. Mind e mellett Révaira nézve a tizes ítélet csak is ötödrészben megrovó, egyébként pedig befogadó, vagyis megnyugtató az iránt, hogy a hiányok nem valami javíthatlanok, tán nem is igen kirívók s talán az ajánlatos tulajdonok mellett alig föltetszők úgy, hogy a szavazók négyötöd részében nem keltettek valami terhesebb aggodalmat; — csak egy pár töprengőbbnek vagy tán mélyebben észlelőnek vala iránta erősebb kételye, hogy az indulatai fölötti szükséges uralmat képes legyen valaha kellőképen kivívni, meg — a mi evvel nagyon összefügg, — azt a szerfölött nagyralátó önérzetét s dicsvágyát²⁾ a szerzetesi engedelmesség szabályaihoz vagy csak a bölcsőbb szerénység törvényeihez is eléggé hozzá alkalmazni bírja.

Mennyiben volt e kétely pszichologiai alapú, döntsék el a további fejlemények.

Minden esetre nyomos tanuság rejlik ezen „ultimum Scrutinium“ eredményében, melyre még lesz alkalmunk visszaemlékeztetni.

Triasunk ekkor a lehető legszigorúbb önbírálatra utalva ezenel ismét az élet választójára állíttatott. — A kétség kívül igen igen nehéz számolást önmagukkal és a választandó pálya nagy feladataival tetemesen segíthet a visszagondolás azon számos intő s óvó atyai tanácsokra, melyeket a két év folytán vőnek s melyekből egyrészt meglehetősen önismeretre tehetek szert, másrészt alárendeltségi viszonyaik s a teljesítendő hivatás terhei iránt is tájékozódhattak.

Most újlag szemeik elé állították mentoraik a rendi hivatás nehézségeit s annak igen sok türelmet, sőt önmegtágadó áldozatokat igénylő törvényeit, hatályosan emlékeztetvén őket, hogy a fölöttebb fontos lépés előtt lehető legkomolyabban gondolják át mind azt, mit a két próba éven át azokról részletesen hallottak.

Ifjú bajnokaink pedig mind ezen intelmek hallatára nem léptek vissza, hanem a főnökhöz intézett írásbeli kérelemmel bekebeleztetésüket kívánták. Ezt megnyervén 1771-iki október 24-én a

¹⁾ E pontosabb adat némileg módosítja azt, a mit róla fönnebb (I. V fejezet 68. l.) említettem, hogy „az év végével bocsáttatott el.“

²⁾ Bajnokunk az ő dicsvágyáról maga is számos alkalommal tesz vallo-mást leveleiben s kiadott irataiban is. A többi közt a „Latina“ praefatiojának mindjárt kezdetén (4—5 sor) s a „Magam képe“ című versezetében (I. „Elegyes versei“ 171—2. l.)

szerzetes fogadalmat letették, melyet mind hármuktól a szerzetes testület jelenlétében Lality Elek házfőnök vett át a szabályszerű szertartások mellett, részéről is komolyan hangsúlyozván azon intelmeket, melyek ily alkalommal mondatni szoktak, s mint ezeknek nem egy írásbeli példánya mutatja, hathatós eszméltetéssel intik az illetőket lépésöknek lelkiismeretes számba vételére.

6. Ezután nemsokára tudtokra adatott a következő tanévre szóló rendeltetésök.

Ugyanis az 177 $\frac{1}{2}$ -iki tanévre Bolla Márton és Horváth Vince Kanizsára rendeltettek tanítókul, Révai pedig a tatai collegiumba, melyet Esterházy Miklós gróf alapított 1765-ben, hol az előkészítő s gymnasiumi tanítás mellett növelde is vala külön oktatással előkelő családok magzatainak gondosabb képezése végett.

Az ide rendeltetés Révaira nézve előnyösnek mondható s azt gyaníttatja, hogy a gondos főnök figyelembe vette valamint tehetőségeit, úgy az azoknak célirányos képeztetése iránti módokat is, melyek mint látni fogjuk, e helyzetében nem hiányoztak.

Mentoraik elbucszásukkor sem mulasztották el üdvös tanácslásaikat rövidre vont kifejezésekben szívökre kötni s őket a leglényegesebbekre buzgón emlékeztetni. Valóban jelentékeny adat az, mely erről bajnokunk kortársai emlegetéséből maradt fenn, hogy Révait a jó magister ekkor is különösen az önfékezés és a nyelvnek megzabolázása iránt adott intéseire atyailag emlékeztette.

Így vőnek bucsút ez ifjú levíták az ujoncnöveldétől menvén két irányban legalább a tér fogalma szerint.

Olvasóim egyik másika alkalmasint meg is sokallhatta ezt a szük körben folyt huzamosabb időzést; míg ellenben némely érdeklődőbbek talán már eddig is sejtik, hogy az itt érintett apróbb körülményeket nem ok nélkül említem föl akkor, midőn Révai Miklós-nak serdült kori szellem- és jellem-alakulását, a mennyiben lehetséges, behatóan igyekszem tárgyalni.

Nem egy az odább fölmerülendő jelenségek közül kívánatosnak fogja bizonyítani, vajha még körülményesebben is föl lehetne deríteni egy és más ekkori viszonyának utóbb elkuszáldott szálait!

Korszaki férfiúval levén dolgunk, nem csekélylhetjük szellemi fejlődésének apróbb tényezőit, kezdeti mozzanatait sem; mennyivel inkább érdemlik figyelmünket azok, melyek már a közreható törekvéseket jelzik?¹⁾

¹⁾ Ezt főleg a még óhajtható adatoknak nyomozása érdekében hozom föl itt, azon hiedelemben, hogy most már talán nem lesz valami szerfölött nagy szerénytelenség nyilvánosan is hangoztatnom azt a kérelmet, melylyel eddig magán úton alkalmatlankodtam egyeseknél, kikhez bizalommal véltem fordulhatni e nem magán érdekű ügyben, satis superque elmondván külön-külön hol tollal, hol élő szóval, hogy mit s mi végett óhajtok.

Szíves elismeréssel említem meg, hogy egy-két lelkes üggyársnak nemcsak

7. Révai tehát bucsút vón a sík alföldtől, — hol bizony akkor vajmi kevés bájos látvány izgathatá költői képzelmeit, s csakis a tanulmányaiból s emlegetésekből ismert multaknak többnyire elföldelt nyomai s tán holmi omladékoknak itt-ott még némileg látható maradványai szitogaták hazafias érzelmeit a dicsőbb hajdan felé andalgásra. Most pedig immár a haza fővárosán át a természet szépségeivel is igézőbb, meg a multak emlékeiről is szólóbb vidékekre költözik át.

És láthatja valahára Buda várát, melyet képzelme még egykori fényességével szeretett visszaálmódni azon hagyományos hit szerint, ahogy az Mátyás korában díszlett volt, — meg a — hiedelme szerint — nagyszerű templomokkal s tornyokkal ékeskedő Pestet!¹⁾

De mily különböző vala mindez a valóságban!

Ekkor sem a Mátyáskori Budának hírneves várát, sem az újabb ízlés szerint megifjodó iker-várost nem ragyogtaták oly tündéri szépségben a fölkelő nap sugarai. — A királyi lak²⁾ csak kezdete vala megújulásának, tán összes dísze s jövő fényének egyedüli záloga. Pest pedig hol állott még attól, hogy fővárosi alakot nyerhessen!

Költőileg hazafias képzelmei a prózai valósággal szemben nem egy búsító látványba ütközhettek. S meglehetősen sűrűen szállhattak meg lelkét holmi peleskei-nótáriusi érzelmek is. De mindezek annál

ígéretét bírom némely még kívánatos adatnak nyomozása iránt, hanem időnként érkező adalékaikat is veszem, melyekről illeték szerint nyilvánosan fogok annak idején s helyén beszámolni. — Imént küldötte meg kérésemre jeles buzgalmú rendtársam Nagy Alajos a kecskeméti gymnasium Catalogusából, — melynek címe: „Liber continens Catalogos Schol. Juventutis ab a. 1767—1808“ -- azon tanoncok névsorát, kiket ott Révai 1771. tanított volt. Ezek száma összesen 58. Közülök 33 princípa, 25 maior parvista. Amazok közt kettő pesti német fiú, („civis germanus pestiensis“) a többi pedig 3 kivételével helybeli vagy közel vidéki. — Szintígy pontos kijegyzésben bírom tatai tanítványainak névsorát is Vanke József nagyrebcsült rendtársam szívességéből, egyéb érdekes kijegyzésekkel együt ottani tanítói működésére vonatkozólag. — Bár értesülhetnék enemű tevékenységének mennél jellemzőbb eredményeiről, s egyes kiváltabb tanítványairól is. Nyomós indokok javallják, hogy Révait mint tanfőfiút is behatóbban ismertessem. E szándék a mult századi tanügy története érdekében többszörösen ösztönöz arra, hogy közoktatási s nevelési működéséről mennél alaposabb tudomást szerezzek az illető forrásokból. S minthogy több ok miatt nem tehetem, hogy személyes eljárással kutassam föl mozgékony életének s változatos viszonyainak nyomait s tanuságait, jónak véltem végre ez úton közleni óhajtásomat s azt bizalmas kérelemként ajánlani azon lelkes hazafiak figyelmébe, kik Révai életviszonyai szintűgy mint a mult századi művelődés története iránt melegen érdeklődnek. — Különösen a nagyváradí, győri, esztergami, komáromi tanárkodásáról s tán a Sopronban és Pozsonyban folyt tartózkodásáról is nem egy jellemző vonás kerülhetne ki még az ottani tanintézetek vagy egyéb irattárok akkori iramányaiból.

1) „Atque ubi Pestanae vario stant ordine turres,

Doctus et artíficem, templa superba, labor; (l. „Latina“ L. I. Elegia II. 18. l.)

2) . . . „laudatae Regia Budae“ (u. o.)

erősebben edzék föltett szándékában, mely szerint már most minden kitelhető szorgalommal hozzáfog az oly tevékenységhez is, mely a gyászos idők szennyét segítse a haza képéről s alkatáról lehetőleg letörölgetni, előbb ugyan a Csanád azontúl pedig a teljesebb fogalom szerinti hona multjának földerítésével; mert most már hon-szeretete nemcsak intensive fokozottabb, hanem tágabb körre terjedő is, mint szegedi tanuló korában volt, holott tanítóinak oktatása már akkor is hathatósan keblébe oltá azon honfi érzelmet, hogy szülőföldjét szentnek tartsa és minden tőle telhető szorgalommal igyekezzék járulni honának fölsegítéséhez és díszre emeléséhez. ¹⁾

1) Élénk kifejezését látjuk e célzatának a Christovich I. püspökhöz 1778. aug. 31. Nagyváradról irt levelében:

„Nam illis mansuetioribus litteris, quibus adolescentior aetas solet imbui, cum ad multa alia tenerior animus effingeretur, tum hoc maxime mihi inditum est, eam terram, in qua essem in lucem editus, sanctam esse mihi, atque omni opera studioque, quod quidem fieri per me possit, et adjuvandum, et ornandum. Cui cum omnia pene decora essent detracta, omniaque furore barbaro ruinis immersa veterem splendorem, dignitatemque amisissent, — ista intuens sensi mihi animum quodam dolore incendi. Deinde idem ignis majores vires cepit, multoque magis inflammatus est, ubi me Religio Scholarum Piarum suscepit. — Simul atque excessi e Novitiatu, quia me litteris totum dedidi, id mihi in animo constitui, ut aliquid ex hoc genere esset a me Patriae consecratum. Itaque primum omnium eram vehementer curiosus, atque in eo elaborabam studiosius, ut viderem, quae illae essent res, quae ex squalore merito eruerentur, illustrataeque ederentur. Tum vero vidi materiam hanc esse eiusmodi, quae et copia sua multo esset amplior et dignitate magnificentior, quam . . . “

Országos Széchényi Könyvtár

VII. Révainak tatai tanárkodása.

1. Ifjú hajnokunk 1771. október vége felé érkezett e regényes vidékű városkába.

A kegyesrendiek ezen új telepének kezdet óta az a különös rendeltetése vala, hogy az akkoron szokásos convictus által olyatén nevelő intézetté alakuljon, mely a számba vehetőbb paedagogok szerint, — jó berendezés és mindenkép gondos kezelés mellett — az ily kies vidéken, — a városi zajtól és szórakoztató csáboktól elkülönített s a természet kellemivel üdítő helyen, — igen alkalmas a viruló korú ifjuságnak különösen alapnevelésére s első oktatására. Kezdet óta fel is karoltatott ez illetén előnyénél fogva s idővel a rend által e célra berendezése is akkép történt.¹⁾

Ekkor még épülőfélben van a később oly nagyszerűen kialakult collegium, de benne máris serényen foly vala a szellemi tevékenység. S már közeli sőt némely távolabbi szülők is szívesen adogták oda kisebb-nagyobb gyermekeiket nevelő-oktatás végett, — kik a gymnasiumi osztályokon túl magánlag a philosophiai tanulmányokban is nyertek ott oktatást. Ily serdültebbek tanításával tüzetesen három egyén foglalkozék, mellékesen a testületi solidaritásnál fogva egy- és máskép a többiek is részt vőnek abban, valamint a kisebb tápnövendékek oktatását is közös ügyként segíték elő.

Egy pillantást vetve a tatai társháznak tíz egyénből álló akkori személyzetére, meglehetősen tájékozódunk azon viszonyok iránt, melyek közé Révai az ujonc-növeldeből helyzetetett vala. — Orosz Zsigmond, a bölcs kormányzó, helyes számítással és Révaira nézve is jót akaró gondoskodással tette e rendeletét, hogy majd ott e dús képességű ifjút a sokoldalú elfoglaltatás és javára fordítható szellemi érintkezések egyrészt költői képzelgésében mérsékelhetik, másrészt alkalmasan terelhetik a realisabb tevékenységre, egyúttal a tápnövendékekkel való foglalkozás is türelmi gyakorlatul fog szolgálni, mire nagy szüksége vala.

¹⁾ l. A tatai gymn. 1874. Értésítvényében „a tatai k. r. ház s gymn. tört. vázolata;“ és az 1875/6-dikiban „a tatai gymn. tanárai és a convictus.“

A kisebbek oktatásával bizatván meg, a munkarészből jól kijuttott neki az előkészítés nehéz feladata.)¹⁾

Az itt jelzett tanítási feladat mutatja, hogy fiatal bajnokunk ugyan meglehetősen beleállítatott a calasanzi munkába. — Pedig e mellett még önképzési tüzetes teendői is valának.²⁾ Ugyanis a rendi szabályzat szerint a tanító növendékek kötelesek a tanári pályára szükséges művelődésökről előljáróiknak időnként számolni, melyet az idősbeknek, különösen az avval megbízottak kalauzolása mellett folytatnak.

2. E szerint Révainak itt kötelességeül szabott, hogy Schwartzl Zsigmond tanító növendék társával együtt egyéb, különösen a humaniorákra vonatkozó tanulmányaikon kívül a rajzolást és polgári építést is szorgalmasan tanulják. S ebből hetenkint bizonyos órákban oktatást nyertek Schindler Józseftől,³⁾ ki „architecturae professor“ sága mellett egyszersmind „visitor scholarum és oppugnator philosophorum“ címmel jeleztetik a társház akkori személyzetét kimutató catalogusban. E szerint ő tanítási működésökre is felügyelő vala.

Bajnokunk fiatal ereje ilykép eléggé be volt fogva. S az ő becsületérzésével, ha úgy tetszik, önbecsérzetével nem fért volna össze, hogy tisztí feladatát, főleg az oly léleekben járó s hazafiúi tekintetből is oly fontos tanítási feladatát könnyedén vegye; sőt az erről alkotott eszményies fogalom szerint azt szinte túlhajtó buzgalommal karolta fel.

De mind e mellett a szellemi belmunkásság iránti nagy föltételeiről sem akart lemondani. Hazafias hűséggel igyekezett azon ígétét is beváltani, melyet Bolla és Horváth társainak faggatásaira fogadott volt, hogy „alkalmasint nem sokára történeti leirással is földeríti ő azt a Csanádot.“ S ezennel egész hévvel hozzáfogott már a hazai történetek kutatásához is.

Elképzelhetni, hogy ily tevékenységi mohóság nem folyhatott egészségének károsodása nélkül.

¹⁾ Mint a tatai társház gymnasiumi irattárából nyert adatok mutatják, tanítványai tetemes számmal valának és pedig különböző fokozatúak, ilykép csoportosítva: Principistae 30, maiores parvistae 21, minores parvistae 12, coniu-gatistae 12, comparatistae 4, declinistae 5, minimistae 11, összesen 95.

²⁾ Révai közoktatási teendőjét az akkori névtár ilykép jelzi: „Magister principiorum, et inferiorum classium, Arithmeticae item Historiae ac Scripturae, Praeses Oratorii minoris, certis diebus et horis studens Architecturae, Catechista.“ Az úgynevezett „officia domestica“ szerénti kötelességei pedig ilykép jelezvék: „Praefectus Convictorium, magister Historiae Sacrae et Scripturae in Convictu, Horarius Scholasticus.“

³⁾ Schindler József pedig e feladatát oly buzgalommal teljesíté, hogy e kedvenc tárgya iránti nemes szenvedélye Schindler Zsigmond idősb rendtársával látszék vetélkedni, ki egyéb jeles érdemeit azzal is tetézte, hogy a kegyes-rendiek váci templomának fölépítését is neki köszönhetni. „Perpetuam meretur memoriam, quod Vacii elegans hodiernum Templum a fundamentis fere produxerit.“ (Dományi M. „Series Chron. Superior“ 45. l.)

Azon részlet, melyet imént a Christovich püspökhöz 1778-ban írt leveléből idéztem, eléggé nyomós tanúságot tesz e serény munkásságáról, melyet hivatali elfoglaltsága mellett csakis éjjeli órákban tehetett, még pedig huzamos virrasztásokkal.

Maga is bevallja hat év mulva — a fönnebb jelzett levélben, — hogy „meggondolatlanság“ volt tőle már akkor oly nagy feladatba kapni. Azonban habár nyomban érezte is vállalata merészségét: az ő szívós természete még sem engedte, hogy erős föltételétől elálljon, s e kitartó kutatásával „két éven át többnyire kifürkészte mindazt, a mi Csanád multjára vonatkozólag a hazai történetírókban szembeötlő vala.“¹⁾

De mindennyi hévvel felkarolt munkássága mellett az ő kedvenc költészeti foglalkozásával sem akart egészen felhagyni, áthatva Virgilius eme fönkelt szellemű verseinek sugalmától:

Me vero primum dulces ante omnia Musae,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant; — — — — —
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas;
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!²⁾

3. Ilyetén eszmék iránti lelkesültében sok virrasztással nyujtván meg a rövid napokat, addig dacolt a test fogyatkozó erejével, míg ezt súlyosan kellett meglakolnia, valamint azt is, hogy a legjobb akarató intések által sem engedte magát e szertelen erőfeszítésében mérsékelteni.

Egészségi fogyatkozása a hideg évszak folytán olykor szinte aggasztó symptomáit láttatá; még sem vette eléggé foganatba az idősebb rendtársak figyelmeztetéseit, kik nem csak a közös munka érdekében, de iránta való jó indulatból is inték s tapasztalati példákkal is óvták a túlfeszítő törekvéstől.

Ha valaki, az áldott lelkű Dományi Márk bizonyára legbensőbb részvétellel példázgata neki azon életveszélyeztető bajokról, melyek a túlhajtó szellemi munkálkodásból szülemlenek. Meg is hallgatta ezen szintén ernyedetlen munkásságú, s iránta gyöngéd figyelmet tanusító⁴⁾ — tíz évvel idősebb — tisztársnak makrobiotikai és

1) *Temeritas* ea quidem fuit, qua proventus³⁾ primum aggressus sum Episcopus Tsanadiensis conscribere, deinde meditare res ceteras Tsanadiensis. Duos annos potui aliquomodo in eam rem impendere, quo tempore fere evolvi, quae sunt obvia in Patriis Scriptoribus. Desiderabam postea arcanas historias, et cetera documenta nostrorum sat. (l. Christovichhoz írt levelét).

2) Virgilius Georg II. 475—492.

3) Ez a „*temeritas*“ szó esetlegességi érteménye szerint némileg azon történetesen s rögtön kelt ígérethez is vonatkozhatik, melyet az előbbi fejezetben említettem. (l. 88. l.)

4) Dományinak iránta való nemes részvétéről és mind végig meg nem szűnt jóakarataról, valamint Révainak is viszonti tiszteletéről lesz még odább is

dietaetikai intelmeit: de mégis sokkal erősebb hatását érezte azon ösztönnek, melylyel őt honfi fájdalma¹⁾ s dicsvágya tüzelé,²⁾ sem-hogy a neki annyi élvezet nyújtó hazai történelem búvárlásával, mely oly kitüntető hírkoszorúval biztatta, felhagyni bírt volna; részéről is igazolván, hogy csakugyan . . . „immensum gloria calcar habet“. (Ovid. de Ponto 4).

Mit érne neki az élet, bármily hosszúra terjedő lenne is az, ha azt úgy *ἀμωσος ἀνήρ*-ként mintegy szellemi tengődéssel folytatná? — gondolá s mondogatá is olykor.

Csak is roncsolt egészségének komolyabban fenyegető intései tartották némileg vissza a hosszabb éjjelezésektől. Időnként súlyosbodott kórállapota kedélyére is nyomasztólag hatott. Olykor némi búskomolyság föllegei látszottak azon átborogni. — Ezt ő költői olvasmányokkal igyekezett enyhíteni, azonban elegiacus poetái s még kedvenc Sannazariusza sem segíthettek rajta.

4. Csak a tavasz nyíltával beállt enyhébb időjárás hatott rá gyógyítólag. Ekkor a regényes vidék szépsége egész teljében tárulván föl előtte, költői kedélyénél fogva ellenállhatlan vonzerővel csalogatta ki a viruló mezőkre, melyeken Tata nevezetes forrásainak kristály tiszta vize oly igéző bájjal kanyarog le a Duna hullámaiba. Majd gyarapultabb üdüléssel a fennsíkon s emeltebb helyeken élvezgeté a valóban festői kilátást.

Hogy ezeket gyakrabban s olykor huzamosabban élvezze, arra már most eluljárói a rábizott növendékekért is sürgették. S ily levegőzésének többszörösen jótékony hatását érezvén mind örömezzettségrel járogatta be növendékeivel s némely jobb tanulókkal a környék változatos szépségű tájait, melyeken valóban tibullusi hangulattal andalga. Igazán költői lélekkel tudott ő a természet e pazar szépségeiben gyönyörködni, melyeket akárhány prózai lelkű bámult már meg s vallott az eltanult szólamokkal elbűvölő, elragadó steff. varázshatásúaknak, csak — — a művészet, a költői szellem mulasztotta el mind maig illeték szerint kiemelni, híresíteni. — Révai erre is gondolt. S ennek tanuságát is adta.

Azon kívül, a mit a tatai csermelyt megéneklő kellemes elegiájában lelünk, még jóval több az, mit e regényes vidék ráhatása eredményezett. — Azt az idylli érzelmet fokozott mérvben fejleszté

említés. Annak idején jellemzőbben is ismertetnem kell a hazai tanügynek e jeles bajnokát, kinek tanuságait annyiszor s oly örömezzettségrel használok, erős bizonyosságokkal igazoltaknak találván azon szép vonásokat, melyekkel őt a többi közt Horányi is (l. *Scriptores Sch. Piar.*) jellemezte.

¹⁾ . . . ista intuens — t. i. szülőföldje egykor fényének a barbar pusztítás általi romba dültét — sensi mihi animum quodam dolore incendi . . . “ S ezen égető fájdalom tüzelését mindinkább fokozódó mérvben érezé azután, (l. *Christovichhoz írt levelét.*)

²⁾ U. o.

kedélyében, mely épen jókor kezdette ellensúlyozni elegiakus borongásának érzelgőssé fajulását.

A vérteszedei koszorús bércek, a „síkvölgy“ árnyai, a barlangos sziklák, a bájhegyi¹⁾ szőlők, a halas és hattyas tavak, a „fényes források“, s odább a hazának méltóságos folyama (a Duna) mintegy összerű panoramában tárták egyszerre tekintete elé mindazon természeti szépségeket, melyekért eddig kedvenc költőinek magasztalásai nyomán rajong vala képzelme. Ott látta egy tekintettel Sannazariusus Pausilipusát és egyéb nápolyi tájképeit.

Nem egyszer lelkesülten gondolá át ilyenkor, s néha ifjú környezetének is elmondogatá azon szép részleteket a classicusokból²⁾ vagy Sannazariususból, melyek az épen szemlélt tárgyakra helyesen alkalmazhatók valának. Olykor maga rögtönzött azokról holmit, értelemes növendékeit is buzdítván ilyesmire.

Már ekkor kezdett elméjében egy és más idylli jelenet is alakulni, melyet részint nyomban, részint később ki is kerekített.³⁾

Ezen eddig még nem élvezett gyönyörködéseinek fő pontja azonban természetesen az urasági angolkertnek hírneves nagy forrása volt. Gyors lépdelésű sétái után többször tapasztalt e mellett jótékony enyhülést. — S nem egyszer eredett vele versenyzésre költői venája holmi rögtönzésekben.

Vajmi kevésnek találhatta erre akár azt, a mit Sannazariusus a neki kedves Mergillinae fonsrol⁴⁾ szép zengésű sapphói dalában énekel, akár azt, a mit Horatius a „vitro splendidior Bandusiae fons“⁵⁾ dall⁶⁾

5. Ennek a rá nézve oly jótékony hatású forrásnak az ő múzája jeleutósb szüleményével kívánt áldozni. Tette is ezt egy valóban tibullusi szellemű kedves elegiával.⁶⁾ Diákkori zsengeje után, melyet Christovich püspökhöz 1778. írt leveléhez csatolván elég szerényen gyermekes imitationnak vall, nyomban ez következik kiadott latin költeményei sorában, négy évi időközzel amattól. S így szellemi fejlődésének is némi mérfokaul vehető ez a mellett, hogy a fönnebb említett állapotára is meglehetősen tájékozó világot derít.

Ily okoknál fogva kissé taglalóbb figyelmet is megérdemel ez.

¹⁾ Méltán sajnálta Vörösmarty M. hogy visszásan nevezi e szép hegyet a környék „bájhegy“nek a sokkal ráillőbb bájhegy helyett.

²⁾ Ilyesmit idősebb tanár korában is tett, mint a többi közt Szeder Fábián, Esztergamban volt tanítványa emlegeté (l. Guzmics I. Révai M. pályája. Tud. Gyűjt. 1830. II. f. 39. l.)

³⁾ Nagy János „Nyájas Muzsája. Győr, 1790.“ és „Moskusz, pásztor éneke“ (l. Révai „Elegyes Versei“ 183. l.) nyilvánra jutott nyomait is láttatják ime buzdulásának.

⁴⁾ Actii Synceri Sannazarii Poemat. Epigrammat. L. II. XXXVI. „de fonte Mergillines.“

⁵⁾ Horat. Carm. L. III. od. 13. „O fons Bandusiae . . .“

⁶⁾ „Ad rivulum Tatae prorumpentem“ 1772. „Latina“ 19. l.

Bajnokunk a fönnebb jelzett fordulatot: testi és szellemi üdülését némi synekdochével (pars pro toto) azon „rivulus“-nak tulajdonítja, mely Tatát és völgye Tempéjét átszelvén, fürge mozgásával annak mintegy életerét jelzi. — Idylli hangulata helyes költői fel-fogással e jelképét a lüktetőbb életérnek tekinti rokonszenves gyógyítójául. — S midőn már rendeltetése e jótékony hatása miatt mindinkább megkedvelt vidéktől távozásra inti, ahhoz intézi zokon eső bucsúzását, melynek kiváltképen véli köszönhetni nyomasztó gondjainak és sínlődéseinek enyhültét. — A nehéz elválás is nyomósítja hála-érzelmét, mely ím mily igen indokolt:

Rivule! curarum praesens medicina mearum,
Vive o! et, quoniam cogimur ire, vale.
Quod nec amicorum pervincere fida meorum
Colloquia et docti non potuere libri,
Rivule! tu facis noc, tristemque ex pectore morbum
Exturbas, animum restituisque meum.

Mintegy összefoglalva mindazt, a mit huzamosb időn át a vidék üdítő befolyásának köszönhet, csakis a tündérek kedvelte forrás csermelyének tulajdonítja. Ennek kívánja mindazért háláját leróni avval, a mi egyedül telhetik tőle, t. i. híresztelő verseivel, melyekről — habár némileg tartózkodó önérzettel — már hiszi, hogy hírnévjuttatásra képesek.

O ego! quid tibi iam reddam pro munere tanto,
Sola ego, si quid id est, scribere metra scio.
Perges, ni temere vitam promitto perennem,¹⁾
Tu quoque carminibus clarior esse meis.
Interea devolve tuas argenteus undas:
O volve! et, quoniam cogimur ire, vale.

A már kezdetben is mondott bucsúzásnak végül ismétlése — a többinek közbe foglalásával — helyesen sikerült *ἀποβατήριον*-ná kerékíti ki e hangulatos elegiát.

Apróra elemzésnek itt helye nem levén, csak nagyból érintem azt, a mi az általa helyesen választott momentum kifejezésével egyszerűs mind kedélyi viszonyát is jól tükrözi, némi jelét adván itt

¹⁾ Gondolt-e Révai ennek írásakor Horatiusnak imént említett odájára, melynek végső strophája a „Bandusiae fons“-nak bátrabb költői öntudattal ígér hírnevet? — Főlölesleges kérdés. — Akárhány más hasonló költemény mellett is, — mert hisz a források s csermelyek melletti andalgást bizony eléggé megénekelték már a költők, — bizvást vehetjük ezt eredeti becsünek. Költőnknek saját élményeiből resultál ez s igazán kedélyéből fakad. — És mennyivel indokoltabbnak mondhatjuk már most Révai ígérését az őt üdítő forrás iránt, mint Horatiusét, ki dicsőítését csak im e kevésbé érvelt dicsérethez fűzi:

Te flagrantis atrox hora Caniculae
Nescit tangere: tu frigus amabile
Fessis vomere tauris
Praebes et pecori vago.

És mégis ezért fennköltlen ígéri, hogy:

azon sentimentalismusként is, mely felé hajladozni kezdett volt. Ilyen vonásként vehető ebben a kicsinyítő szavaknak némileg fölhalmozása, mint ez mindjárt kezdetben feltűnik ez első versben:

„Rivule mi! pellucidulo qui fonte scaturis,“

aztán a 4-ik versben:

„Limpidulas gracili murmure volvis aquas“

odább pedig még az „ocellus“ szó. Ezek a részint Catullus és Propertius-nak, részint Sannazarius és más azonkori olasz latin költőknek édelgő s édeskésb költeményeiből ráragadott vonások még némely későbbi érzelgős verseiben is jelenkeznek.

6. Bajnokunk tatai állapotának az előbb érintettem vonásokkal találkozó képét túlkörözi vissza — legalább kicsinyben — azon érdekes költői levélkéje is, melyet a következő évben írt válaszul jeles növendékének Rapf Károlynak,¹⁾ röviden érintgetvén némelye-

Fies nobilium tu quoque fontium,

Me dicente . . .

Az indok különbségét Révainál szükségtelen tovább fejtegetni.

¹⁾ Rapf Károly a tatai gymnasium névkönyve szerint — így értesít róla Vanke József buzgón érdeklődő barátom — „1772. 13 éves, syntaxista, 1773. poeta, 1774. rhetor“; — atyja: „civis germanus, Jaurinensis.“ — Valamint egy évvel idősebb bátyja Ádám, úgy ő is itt végezte a gymnasiumot.“ — Ezután pedig nyomban a tatai convictusból a rend tagjai közé kívánt fölvetetni. Mennyire igazolta a rendben véglehetőleg példásan folytatott életével azt, a mit Révai róla már e levele címzetével is jelez: „Carolo Rapf praeclarae spei adolescenti.“ — nyomósan bizonyítja azt az 1799. történet kimulta után jegyzett életrajza.

Úgy hiszem, nem egy szíves olvasóim közül érdeklődéssel fogja átpillantani e nem közönséges jellemű egyénnek kegyeletes hűséggel vázolt életpályáját, — melyre még egyébként is reflectálnom kellend annak idején.

„Josephus Calasantius (in seculo Carolus) Rapf, Jaurinensis, vir morum innocentia, animi demissione aliisque virtutibus conspicuus, atque Instituti nostri amatissimus, qui licet opulentis parentibus natus, ingenio praeclaro, laudabilique industria in maxima rerum affluentia inter delicias vitam agere potuisset, Pias tamen Scholas ab ineunte aetate amatas, omnibus divitiis, ac commodis praeferebat amplexus est. Expleto tirocinii religiosi tempore, ac Philosophiae cursu, multis annis Grammaticae classes summa industria docuit (Pestini et Veszprimii) ac teneram juventutem ad Dei amorem, studiumque virtutis verbo, ac exemplo usque ad extremos vitae dies mirifice inflavit, quin se ritu solemni Instituto, ac votis obstrinxisset, sacrisque ordinibus initiatus fuisset; cum tamen cum caeteris ad renovationem votorum constanter accesserit, ac summo Servore institutum exercuerit. Nam eo, quo de vita decessit die, viribus ob sputum sanguinis deficientibus scholam ingressus, pueros ad literas et pietatem hortatus est. Mox acuta febris correptus, sacris mysteriis corroboratus, inter nostrorum preces magno sui relicto desiderio, et incredibili discipulorum luctu inter vivos agere desit Veszprimii die 28-a aprilis 1799., cui memoriae causa monumentum posuit Cathedralis ejusdem Ecclesiae Canonice Rssimus D. Hertelendy Casparus.“

Ily emlékezete tartatott fönn Rapf-nak a kegyes rend elhúnyt tagjainak életrajzi vázlatát tartalmazó „Suffragia nostrorum vagy Compendium vitae Defunctorum nostrorum“ című könyvben. — Az itt jelzetek nyomatékául vehető

ket azon szemléleti tárgyak közül, a melyekről kedélytágítási percekben kedvteléssel beszélgettek volt. — Mintha személyes megjelenését fogadná, oly közvetlenül intézi a jó fiúhoz azon monologszerűen hangzó megszólítást, melylyel megörvendezett levelét fogadta, s ennek első megpillantásakor kelt gondolatait ugyanazon familiaris enyelgéssel fűzi tovább, mint a hogy vele együttlétökkor társalog vala.

Ennélfogva kétszeresen érdekes és jellemző eme könnyű folyású s alkalmasint rögtönzött 10 distichon, úgy is mint elmemű, úgy is mint kedélykifejezés. Mint ilyen hadd álljon itt mutatványul egészben:

Carole! delicum, mea nuper sedula cura:

O! disciplinae dulcis alumne meae.

Tene iterum video? tu dextrae basia figis?

Quae mihi narrabis? quae prior ipse loquar?

Quid faciat, dic, utilibus Tata nobilis undis,

Vicinosne trahat marmore clara viros:

Ut nostrae surgant aedes, et ut inclita crescant,

Clarum opus, in medio templa videnda foro;

Ut paterae emtorem alliciant phialaeque frequentem,

Atque alia artificii testea vasa manu.

Insontes refer illecebras, vallemque virentem,

Quo mihi profuerat delituisse loco.

Rivulus ille, mei praesens medicina doloris,

Limpidulis ut adhuc vitreus erret aquis.

Lényege szerint magyarul mintegy ilykép adható e gondolatmenet:

Károlyom, örömem, kedves növendékem! kit imént gondosan oktatgaték, — téged látlak-e ismét? Te vagy az, ki jobbomat kézcsókkal érintéd? Vajon miket fogsz te nekem most elbeszélni? Vagy mit szóljak én előbb? Mondsza csak, hogy s mint van a hasznos vizeiről s márványáról nevezetes Tata? Vonzódnak-e oda most is a környékbeliék? Halad-e erősen a nagy építkezés: a

az is, hogy róla kimulta után Paintner Antal rátóti prépost és Nagy Ferenc veszpr. kanonok gyászverseket irtak, (l. Hist. Domus S. P. Veszprim, 1799.) meg a mit róla Beck Alajos t. rendtársam szívessége tudat, hogy a veszprémi k. r. gymn. jegyzőkönyvében jeles tulajdonságainak említése mellett ez van róla bejegyezve: „in fama sanctitatis obiit“ s hogy 11 évi ott működése folytán általán köztisztelet és szeretet környezte mint példás jámborságú, igen tanult s igen jeles szerzetes tanítót. Tanusítja ez utóbbit számos tőle maradt hasznos könyv, példás életét pedig bizonyítja a Hertelendy G. kanonok állított-émlék. — Ugyanezen érdekes kanonok nem sokára Révainak tudományos törekvéseit is hathatósan pártfogolta, mint ezt az „Elaboratio Grammatica“ Révai monumentalis inscriptióval vallja. (l. Vol. I. T. II). Rapf 1780. philos. doctorrá avatott fel. (l. Merkur v. Ungarn 1786. 84. l.)

E szerint a kedves tanítvány életpályája jóval szerényebb, de lényegében magasabb irányt vőn annál, melyre őt fiatal mentora buzdítgatá. — Mennyiben találkoztak azonban hasznos törekvéseik s mennyiben tértek el egymástól, majd a következőkből fog kiviláglani teljesebben.

piaci nagy templom és collegiumunk építése? — Hát a cserépedény vásárok most is oly élénkek-e még? — Mondd el ártatlan gyönyörködéseidet, beszélj a zöldellő völgyről, hol nekem javamra vált elvonultan időznöm. És a kristály-vizű csermely, sínlődése- nek e hathatós gyógyítója, most is oly fürgén kigyószik-e még?

Itt megakasztva aprólékos kíváncsiságát, önfeddőleg hibáztatja e kérdéseinek sorrendjét s elmés correctióval így kapja föl azt, a mire leginkább akarja ezennel is buzdítani s a mit ez okból legelől kellett volna említnie, hogy hát a latinul verselgetés, melyre őt taníttatta volt, hányadán folydogál? Némi tanuságát kívánja ennek s e végett arra inti, hogy latin versekben kísértse meg kifejezni azon érzelmeiket, melyeket íranta nyilatkoztatott.

„De lám, mily igen későn jut eszembe, a mit első tárgyként, már megszólításom elején kellett volna kérdeznem. Hisz te már verselni is tanultál Károlyom, tanítva vagy a lantot latinul szólaltatni. — Nosza tehát versben hangoztassák gyöngéd ajkaid azon szeretetet, melylyel irántam viseltetel.“

„At sero nimis in mentem venit, illa fuisset
Res prima, alloquii principiumque mei.
Doctus es Aonio, mi Carole, ludere plectro
Doctus Romano dicere metra sono.
Eia! aliquod tenero carmen modulare labello,
Quo tuus ille mei significetur amor.“¹⁾

Ím saját nyilatkozatai azokról, miket fönnebb mások tanuságaiból említék. — Meg egyúttal tán némi mutatványa is annak, mily kedélyes tudott lenni jó indulatú növendékei irányában már mint ifjú tanár.²⁾

Mintha csak Karabát utánozná a latin verselésre való buzdításban; pedig ez már most valóban saját érzületéből foly. Az akkori oktatás szellemében a tanulók latinul verselését ő is a sarkalatos tantárgyban való haladás bizonyosságául, és már a classikus ízlés iránti fogékonyság, sőt a feltörekvőbb buzgalom előjelenségéül tekinté. S ezért sürgette azt.

7. Így a gyermekteg kedvtelések mellett némi enyelgéssel fölemlíti itt figyelme komolyabb tárgyait is. Kíváncsian kérdezősködik a tatai nagy építkezésről: a plebánia-templom és a collegium építésének haladásáról.

Nyomatékos oknál fogva volt ez tudni-vágyásának tárgya.

Ugyanis otllétekor e munka folyama képezte a tatai értelmi-

¹⁾ „Latina“ 3o l.

²⁾ A későbbi tanárkodásáról szóló tanuságok hasonló érzületét tüntetik elénk tanítványai irányában. Azok közül elég legyen itt egyelőre csak a Szeder Fábánéra hivatkoznom. (l. Guzmics I. „Révai M. pályája“ Tud. Gyűjt. 183o. II. 3o. 1) Ilyesekből eléggé kitetszik, hogy Révai valóban rátermett és kétségkívül hívatásos vala a tanítói pályára, amint hogy buzgó úgyszeretettel gyakorlá is e mesterséget élte fogytáig.

ség figyelmének, különösen a társházi rendtagok érdeklődésének s így társalgásának is egyik legfontosabb tárgyát. — Ezek között némelyik alaposabb szakismerettel is taglalgatá azt úgy, hogy Révainak egyébként is minden tudástárgy iránt élénken érdeklődő figyelmé mindegyre feszültebbé fokozódék.

Hisz ő az újra-éledés és haladás csekélyebb mozzanatait is lelkesült örömmel üdvözlé, hogy ne örvendett volna az akkori építés ily nem köznapi alkotásán, midőn egyszersmind az építészet tanulmányozásával javában foglalkozék, ezt már most emeltebb felfogással kedvelvén meg az elméleti s gyakorlati oktatás folytán? Mert a kik őt az akkorban már nagy becsre jutott építészet tanulmányozására buzdítgaták, nem mulasztották el értelmező fölvilágosítással is figyelmeztetni azon arányzatos (symmetrikus) építészeti conceptióra, mely az Esterházy grófok ez idétti jeles építéseit jellemzé. — Az egri lyceum, a tatai collegium, a tatai és pápai plebániatemplomok mintegy emlékszerű eredményei a nagylelkű Esterházyak alkotási buzgalmanak, — mely hathatós impulsusul szolgált ekkoron másokra is.¹⁾ Már csak ezért is mily érdekes szakaszát képezné hazai művelődésünk történetének az oly fényes multú Esterházyak történeti emléke!²⁾

A tatai collegium mai alkata már teljesebb kivitelben láttatja az akkoron még csak kevés részben valósíthatott szép tervezetet.³⁾ De ez már is érdekes tanulmányul szolgálhatott ifjú bajnokunknak, különösen Schindler József értelmezgetése folytán, ki főleg a rendi növendékeket kétszeres buzgalommal iparkodott — a rendi érdeknél fogva is — megnyerni kedvenc tárgyának megszívlelésére és erre egyébkénti műveltsége által is eléggé képes volt ő, mint ezt a róla szóló adatok

¹⁾ Ha azon nemes célzatú mozgalmak jelenségeit, melyek ekkoron némely főrendiek által a hazai művelődés lényegesebb érdekében kifejtettek, behatóbb figyelemmel vizsgáljuk: úgy látszik, hogy különösen az Esterházyak ily irányú buzgalmanak kiváltképen a hírneves Esterházy Károly volt már mint váci püspök megindítója, azután pedig mint egri püspök még hathatósabb lendítője, ki e célból a többi közt Károlyi Antal gróffal is több ízben érintkezve jelentékeny hatással volt ennek különösen vallás-erkölcsi célzatú culturalis tevékenységére, melyről odább lesz alkalmam némelyeket megemlíteni.

²⁾ „Országnagyaink emez egyik legfényesebb nevű családja“ — mint Nagy Ivánnak a „M. O. családai“ IV. kötetében adott hézagos vázlatából is látható, huzamos időn át oly befolyásos vala hazánk közügyeire, hogy lehetőleg alapos történeti ismertetése — hazai viszonyainknak teljesebb megvilágosítása érdekében is — igen kívánatos. Ha jól tudom, a történeti búvárkodásáról ismeretes, meg egyébként is jeles tudományú Esterházy János gróf Kolozsvárt foglalkozik e díszes feladat megoldásával. Ez becses nyereménye lenne történeti irodalmunknak.

³⁾ E figyelemre méltó építménynek arányossága s egyes részleteinek valóban hatásos idomzata több ízben már külföldi műértők tetszését is megnyerte, különösen mindjárt a bemenetnél a márvány lépcsőzet és lépcsőtér, meg az emeleten a házfűnök szobájának s ennek átellenében a könyvtár ajtózata, melyek márványpártázatain kegyeletes inscriptio tartja fenn Tomeján szép emlékét.

vallják.¹⁾ — De meg a többiek élénk figyeleme is ösztönző hatású vala arra, hogy Révainak kedve tetemesen fokozódjék azon tudomány iránt, melynek akkori kelendőse mellett még aestheticailag képező hatását is jókor belátta.

Ily befolyások eszközölték, hogy Révaiban leginkább Tatán létekor gyökeresült meg az a később szinte szenvedélyessé izmosodott hajlam a rajzolás és építészet iránt.

8. Már csak ezért is alkalmasint helyén lesz itt — az eddig érintett s a továbbad érintendő tatai viszonyoknak közelebbi megvilágítása végett — ottani környezetét, illetőleg az ottani szerzetes testület tagjait fejenként is bemutatnom, kiknek lényeges jellemvonásait meglehetősen elém tárják a rendtörténeti adatok, és tán némileg a hazai tanügy történetére is vonatkozik valami azok közelebbi ismertetéséből.

Bizonyosságul állhat erre mindjárt az is, a mit a testület eljárójáról tudomány és közoktatás tekintetében méltán fölhozhatni vélek.

Valero Jakab (Antal Vince) a tatai társház és tanintézet ekkori főnöke oly férfiú, kiről érdemes lesz a hazai tanügy történetének is néhány sornyi tudomást vennie, már csak azért is, hogy egyéb tanügyi érdemei mellett egyik kiválóbb tényezője s egyszersmind ünnepevényei inaugurálója vala azon real irányú oktatásnak, melynek nálunk mintegy kezdeményét láttatja az Esterházy Ferenc gróf alapította szenci intézet.²⁾ Ennek iránya és szervezete főleg oda célo-

¹⁾ A róla szóló egyéb jegyzeteken kívül a „Compendium Vitae“ vagyis „Suffragia nostrorum“ című könyv is tanúsítja, hogy a humaniorák dicséretes tanítása után a philosophiai tárgyak előadásával bizatván meg, kiváltképen a „geometria practica“, — melyre legerősebb hajlama volt, — „ad quam totus propendebat“ — nagy kedvvel tárgyalá, s akkor is, midőn mellének gyöngülése miatt időnként a közoktatástól fölmentve, némely főrendűek (mint Keglevich generalis, Esterházy István és Forgách grófok) házában magánoktatóul működék, növendékeivel igen sikeresen tudta egyebek közt e kedvenc tárgyát megkedveltetni. „Pluribus itaque annis in hac scientia plures magnatum filios egregios sui imitatores et nostri Instituti commendatores reliquit“ — † 1782. jul. 12. mint a tatai gymn. igazgatója, 49 éves korában.

Schindler József buzgalmi irányzata szintoly célzatú vala a rendben, minőt egy előbbi rokona emlékezetes eredményekben tanúsított volt, t. i. Schindler Zsigmond (néhutt Schindlárnak is iratik, mert szülővárosában Privigyén így neveztetett). (I. VII. f. 108. l.)

²⁾ I. V. fej. 74. 75. l. Nevezete szerint gazdasági tanintézet volt ez, de szervezete szerint tetemesen különböző a mai e nemű intézetektől, mint ezt a tantárgyak felsorolása is mutatja. Így látható ez a tanárok akkori catalogusaiból, hogy a gymnasium grammaticai osztályait kezelő, tehát a latin nyelv ismeretébe beavató 2–3 tanár mellett 4–5 egyén a következő tantárgyak előadásával foglalkozék: 1) Arithmetica Cameralis et ad Commercio spectans; — 2) Geometria theoretica, practica et subterranea; — 3) Oeconomia et Mechanica; — 4) Architectura Civilis; — 5) Lingua germanica, Stylus cameralium conceptuum et epistolaris germanicus; — 6) Mathesis és Physica. — 1760-tól már Rhetoricæ és Poeseos professor is vala, meg az ott képezett rendi növen-

zott, hogy az állami gazdálkodás alkalmasabb kezelésére eléggé ügyes hivatalnokokat képezzen. E földadatot az intézet létesítésének indokaival együtt érdekes megvilágításban tünteti elő Valero J. A. az ő megnyitó beszédében.¹⁾

Valero Jakab (Antal Vince) azon családból való, melynek Pesten mint selyemgyárbirtokosnak maig is egy utca nevezete tartja fenn emlékét. Mint spanyol és magyar vér származéka azon volt, hogy mindkét faj jobb tulajdonait egyesítse jellemében s értékesítse közhasznú pályáján.²⁾ Jól megfigyelte ifju kora böles irányzóit, s azok tanácsát követve, jeles példányok nyomán³⁾ folytatá önképzését a kitűzött célhoz mért serénykedéssel úgy, hogy idővel a szerzet legképzettebb férfiai közé vált be.⁴⁾ A rendtörténetnek

dékek számára Philosophiae professor. — 1770-től pedig Oeconomico-Cameralis és Politico-Cameralis Studii professorokat is jelez a Catalogus

Az ott képeztetett rendi növendékek is (3–6) az itt felsorolt tantárgyak hallgatása, illetőleg tanulmányozása mellett a convictorokra való felügyelésben s meg mellékesen a tanításban is segédkedének.

A tápintezeti növendékek részint alapítványosok voltak (királyi és Klimó-féle alapítványból) részint fizetők. Voltak az osztrák tartományokból valók is (convictores austriaci) külön felügyelőre bízva.

Ez intézet növekvő gyarapulásának tűzveszély vetett véget 1776. — S ez után a József-kori irányzat a convictusok ellen fordulván, többé vissza sem állított. — A kegyesrendiek megmenthetett csekély szereit a tatai társházba szállították át.

Erről a több tekintetben emlékezetre méltó szenci intézetről egyébűtt részletesebb ismertetést szándékozom adni. Itt csak az előfordulandó hivatkozásra nézve említek ennyit, megjegyezvén egyszersmind, hogy ez is azon culturalis lendületnek egyik eredménye, mely a hét éves háború után megeredt volt. (I. Beer-Hochegger „Fortschritte des Unterrichts wesens“ I. 266. l.)

¹⁾ E Q^1_2 ivre terjedő beszéd kéziratban maradt fenn a kegyesrendiek pesti levéltárában; címe: „Rede bey der feyerlichen Eröffnung der königlichen Ökonomischen Schulen in Ungarn, gehalten in Wartsberg (Szenc) 1764, von Jacob Anton Valero, aus dem Orden der frommen Schulen, der Geometrischen Wissenschaften öffentlichen Lehrer allda.“ — Az intézetnek német nyelven tartott inaugurálásával is jelezve van a kor irányzata.

²⁾ Született Baján 1725. † 1798. Pesten. — Atyja Tamás saragossai születésű spanyol volt, anyja Pasztón született magyar nő, Bencsik Anna.

³⁾ 1742. Privigyén vette föl a rend öitönyét. Halapi Constantin házfőnök öltöztette be, kinek irányadása nagy befolyással volt öntudatosabb művelődésére. Egyéb ödvös hatások közt magasztos eszméletekre gerjeszté öt Privigyén Hanghe Hyacint fáradhatlan buzgalmának eredménye: a kegyesrendiek privigyei szép templomának akkori építése s közvetve Desericzky Incé is, (kinek szerzeti vezetéknevét: a Divo Thoma Aquinate fölvette volt) ki ekkor ment Privigyéről küldetve Rómába, hogy a rend magyar tartományát a köztanácskozásban képviselje, azután pedig a rendkormány tagjává választva ott marasztaltatott, s ott tartózkodását a hazai történelem érdekében is oly jelesen hasznosítá.

⁴⁾ A philosophiát 1757–61. Pesten, — a theologiát Debrecenben 1762. — a geometriát Szencen és Tatán jeles sikerrel tanította (1763–75.) — ifjabb korában Grassalkovich Antal, Festetich Lajos és Batthyány Ferenc grófoknak volt (1747–8. és 1753–5.) mentoruk; — később (1775–90.) házfőnök s gymn. igazgató Tatán, Veszprémben s Pesten; ez alatt s tovább is a rendkormány tagja — 1795–6. helyettes rendtart. főnök † 1798. Szept. 10. — 73. éves korában.

róla szóló adatai őt „vir svavis ac bene eruditus“ meg „vir svavissimorum morum et instituti amantissimus“ jelzőkkel emlegetik. *) Azok pedig, melyek részletesebben ismertetik, tudatják róla, hogy sokoldalú törekvése a korabeli európai műveltség színvonalára igyekezett emelkedni. A komoly tudományok iránti erősebb hajlama arra ösztönözte, hogy a philosophia és theologia mellett a realiak több ágát is felkarolja. ¹⁾ Ily tágabb körű ismeretszerzésre irányult iparkodását tanúsítja az is, hogy tudományos célja végett serényen tanulmányozta az európai műveltebb nyelveket, ²⁾ kellő irodalmi tájékozottsággal gyűjtögette kézi könyvtárába azon korszak kiválóbb szellemi termékeit, ³⁾ azokból helyes felfogással jegyeztette ki a szükségesebbeket s használta föl oktatási céljaira készített fogalmazataiban s alkalmi beszédeiben. ⁴⁾

9. Kell-e nyomósabban bizonyítani, hogy az ily minőségű szellem már természeti mivoltánál fogva is közlékeny, sőt miként a virág az ő illatát, önkénytelenül is érezteti környezetével eszméltető hatását? Valerot pedig elüljárói tiszte is arra utalá, hogy mennél inkább érvényesítse ismeret-kincseit övéi közt s általok a közügy javára s hogy különösen a kalauzolására bízott ifjabbakat mindenkép megnyerni igyekezzék mindannak kedvelésére, a mivel a nevelő oktatás ügyének használhatni, s a mit ő maga is annyi áldozatra méltónak tart. — És valóban ilyenül dicséri őt a többi közt Hanulik is, ki ifjabb korában szintén tapasztalá buzdításait nemcsak a

*) Szólatassuk róla a jó Dományit, ki Valerot, mint laktársa s meg egyébként is eléggé ismerhette. — Jegyzeteiben így jellemzi őt:

„Vir suavis, et non leviter versatus in litteris, quas magna ingenii laude et progressu discipulorum tradidit. In educandis Procerum pignoribus Ludovico Festetis, C. Antonio Grassalkovich, et C. Francisco Batthyány egregii Moderatoris personam pro dignitate sustinuit. Philosophiam Pestini, Theologiam explanavit Debrecini. Szenczini subterranae Geometriae docendae munus dexteritate magna explevit. Ad novam Fundationem Tatam translatus fabricam Domus indefessa contentione provexit ita, ut primus Rector ibidem denominaretur. Anno 1772 ad Capitulum Generale suffragator accessit, inde redux Pestanae, ac Veszprimiensi Domibus praefuit, et ob insignem consilii maturitatem Consultor, et Assistens nominatus est; a morte vero Emerici Perczel, qua Vicarius anno uno, et quod excurrit, gubernavit Provinciam.“ — (I. Series chron. Sup. 39. l.).

¹⁾ Ekkori hivatalkörét az 1772. Catalogusban ilykép találjuk jelezve: R. P. Jacobus Valero a D. Thoma Aquinate, Rector, Praefectus Scholarum, Professor Geometriae Practicae, Promotor Fabricae Domus, Oppugnatur Philosophorum. (a két utóbbi címmel jelezve van, hogy feladatának egyik ága vala a collegium kiépítését folytatni, és a növeldében philosophiát tanuló ifjak vizsgálatain ellenvetésekkkel ellenőrködni).

²⁾ A rend akkori hivatalos könyveiben, hol a rendtagok nyelvismerete is jeleztetik, az van róla jegyezve, hogy jól beszélt a magyar, német és spanyol nyelvet, középszerűen az olasz, francia és szláv nyelvet.

³⁾ Ezek tetemes részben a kegyesrend pesti könyvtárába jutottak kéziratainak némely maradványaival együtt.

⁴⁾ A fönnebb érintett szenci beköszöntő beszéd magában is nyomós tanúságul szolgálhat az itt említettékől.

komoly tudományokra, hanem a költészetre is. Mint a szellemi tehetségek méltányoló becsülőjét („aequus ingeniorum aestimator“) s nemes törekvésekre buzdítóját zengi öt lantos költeményeinek egyikeben.¹⁾

Ilyen szellemi irányzója jutott Révainak az ujoncnöveldeből kikerülte után, kitől mint látjuk, a tudományos művelődésre lelkesülten törekvő ifjú bajnokunknak volt mit elsajátítania szellemi gyarapodása végett. — Alig kételkedhetünk azon, hogy a „nyájas és tudós“ főnök szívesen kínálhatta s buzdítottatta is őt a neki valókkal szintúgy, mint azt másokkal tenni szokta, s hogy Révai nem is volt oly balga, hogy azt javára ne fordítsa. — Hogy ezekről az ő főnmaradt irataiban nem fordul elő különösen elismerő említés, annak a további fejleményekből elégséges magyarázatát nyerhetjük közép-szerű pszichológiai felfogással is. Miut látni fogjuk, még több másról is megfeledezett ő elismerő tanúságot tenni, e tekintetben egy századdal előzvé meg a mai nemzedék gondolkodását. — Általán az ő önértetése kivált forrongási korszakában meglehetősen petőfies vala arra, hogy a fölötte rendelkezők iránt valami melegebb elismerést valljon. — Attól a devotiótól távol tartotta őt költői fellengése, hogy úgy Marcus Aurelius²⁾ módjára gondosan jegyezgesse föl azokat, a mik ifjúkori szellemi gyarapodását s jelleme kialakulását elősegíték.

1) I. Lyricorum libri duo M. Karolini 1780. 160. l. — Zimányi I. L. sem nulasztotta el őt mint ilyen megénekelni. (Carminum libri IV. Vacii 1784. 50 l.)

2) *Τῶν εἰς ἑαυτὸν Βιβλίον α.* — Ennek a stoikus bölcselőnek ime „Garan mellett,“ — Esztergam közelében — irogatott „elmélkedéseit“ alkalmasint nagyon időszzerű volna a mai nemzedéknek megszívelnie. — Hazai tanultaink 1613—1847-ig négyszer kínálták meg azokkal magyarul honfitársaikat (I. Bartal Antal a „classica philológiának mívelése hazánkban“ 105—3. l. —) Nem egynek ki különben szeret némi stoicismust is affectálni, javára válnék legalább a könyvének tartalmával megismerkedni, mely így kezdődik: „1. Nagyatyámtól Verustól nemes erkölcsöket és szelidséget vettem föl. — 2. Atyám dicsősége s emléke szerénységre s férfias magaviseletre intett. — 3. Anyámtól tanulmánytegyességet s jótékonytságot és nem csak a rossz cselekedetektől, hanem még a rossz gondolatoktól is tartózkodást, az élelemben takarékoságot, mely távol van az elpuhult életmód fényezésétől.“ S így tovább kegyeletes emlékezésel sorolja fel szellemi tartozását nevelői és oktatói iránt, folytatja a hírneves fejedelem „Elmélkedései“-nek első könyvét 17 pontban (7—18. l.) Ezen a mily hálás, oly anulságos följegyzéseiből nem ok nélkül idézem itt még a 17 ik pontból im ezt s: „Az isteneknek köszönöm — u m. — ... azt is, hogy nem tettem nagyobb dolmenetelt az ékesszólásban, verselésben és más ilyes tudományokban, melyek könnyen elragadhattak volna, ha azokban jobb haladásomat sejdítem;“ — (I. Marc. Aurel. Antoninus Elmélkedései XII. könyvben ford. Perlaky Sándor. Pest 1847. 16. l.) Az utóbbi mondat az eredetiben így áll: „— ἐν οἷς ἴσω αὐρατεσχέθην, εἰ ἡσθόμην ἑμαυτὸν ἐνόθως προϊόντα. (I. M. A. *Τῶν εἰς ἑαυτὸν Βιβλ.* ad exemplar Oxoniense 1729 ki lipcsei kiad. apud Sam. Beni Walthert.)

Nem rejlik-e ebben valami ifjú bajnokunk lélektani felfogására nézve? Ki

10. Hogy egy odább érintendő kérdésnek megoldását lehetőleg eszközöljem, szükségesnek láttam a tatai társház elüljáróját jellemzőbben ismertetni. Szintazon okból kitelhető jellemzéssel be kell még mutatnom a szerzetes család többi tagjait is.

A társház másodfőnökeül Tomejan Sándort¹⁾ látjuk a „Cata-

tudja nem példázgatott-e ilyesmivel is a realis képzettségű Valero az ő erősen poetikus hangulatának némi mérséklésére, — kinek az ily recipe szintoly koránti lehetett még mint Hájosnak rideg tudománya?

¹⁾ Tomejan Sándor (keresztnevén Demeter) szintén azok egyike, kiknek a hazai tanügy mult századi története méltán juttathat néhány sornyi elismerést. — Született Temesvártt, 1735. oct. 26. — Szülei Szerbiából beszámrazott bolgár eredetűek. Atyja mint póstamaster jeles érdeméknél fogva nemesi rangra emeltetett (l. Nagy Iván M. O. Cs.) — Ennek nővére Tomejan (vagy mint néhány iratik Tomján) Margit, Bibics Jakab aradi alispán s kir. tanácsos neje eszközölte s utóbb mint özvegy tetemesen növelte azon nevezetes Bibics-alapítványt Szent-Annán, melynek oly viszontagságos története egy évtizeddel ezelőtt az adnec-tálási törekvések miatt jogi tekintetből igen erős indoknál fogva elég világosan földerítettett (l. Szentkláray Jenő cikkeit a „Csanád“ című egyházmegyei közlöny 5–8. szám. 1866. és az „Idők tanujá“-ban ugyanakkor) Bibicsék Sz. Annán 1751. kegyesrendi társházát alapítottak plebánia ellátás és alsóbb tanodai oktatás végett. 1766. pedig convictust is (l. Katsor rendtört. jegyzetei; — Simonchicz Incze „Memoria Familiae Calasantinae 1805. Szigethi typ. Ant Gottlieb; — Nagy Iván M. O. Cs. „Bibics és Tomeján cs.)

Tomeján S. tisztes családi neveltetése és a szerzetben célszerűen folytatott önművelése következtében a hazai közoktatás és nevelés ügyének jelentékeny tényezőjévé vált. Kiválóbb műveltsége által nem csak a közrendűek tiszteletét, hanem az előkelőbbek bizalmát is nagy mérvben megtudta nyerni, mint Zimányi I. L. írja róla „vir summis merito viris et imis acceptissimus“ (l. Carmina 271. l.) Nagy kedveltetésben részesült különösen a tatai kegyuraságnál. S ennél fogva tetemesen előmozdítá a tatai collegiumot s növelde emelését 30 éven át ott működése folytán úgy, hogy a tatai collegiumot, melynek mai alakja szerinti tervezet Oswald Gáspár morva piarista hozzájárultával Valero Jakab készítette s foganatosította volt alkalmas kivitelével, — Tomeján S. művelt ízlése, építészeti szakavatottsága s áldozatos buzgalma eszközölte oly díszessé a nagylelkű alapító családnak további kegyadományából. (l. „Hist. Domus S. P. Tatensis;“ Katsor K. jegyz. és Dományi M. Series charon Sup 22. l.)

Ezek tekintetéből talán nem lesz fölösleges róla mellékelnem a rendi elismerés kifejezését, melyből szép tanúság szól arra, mikép gyümölcsözteté ő családjá erényét calasanzi buzgalommal is gyarapítva a hazai művelődés javára:

Ima „Compendium Vitae Defunctorum“ nyilatkozata: „P. Alexander Tomeján vir de Provincia, praesertim de Domo nostra Tatensi optime meritis, qui cursum studiorum emensus, luventum Grammatica primum, dein humanioribus litteris, tum philosophicis disciplinis praeclara animi contentione pluribus annis instituit, et ob singularia ingenii specimina Romam pro condiscenda Architectura missus, biennio ibidem exacto, postquam Vacii occasionem studii huius tradendi nactus est, fructum industriae suae discipulorum progressionibus testatum fecit. Annis doctrinae multa virtutum, et ingenii commendatione actis, Tatae Vice-Rector, et Praefectus Scholarum, dein Ovarini Superior, ac tandem Tatae Rector Domus huius commoda promovere, fabricam eius ad extremum perducere, spatio 30 annorum, quos varia munera obeundo in hac Domo exegit, indefesso conatu adnisis est; hoc vel inde elucet, quod proxime superioribus annis munificentia illustris fundatricis familiae, apud quam maxima pollebat gratia, vetus Collegium notabili parte e fundamentis noviter erecta auxerit. et usibus Convictorum accommodum reddiderit; qui dum ad ulteriora Domus huius ornamenta et commoda

logus“-ban. — Ennek a rajzolásban és architecturában tanúsított buzgalmát már előbb¹⁾ érintők, megemlítvén azt is, hogy ily célból 1½ évet töltött Rómában,²⁾ s hogy ezen korszerű tanulmányát mikép igyekvék szerzete és a hazai közoktatás javára hasznosítani.

A mik az előbb felhozottakban érintgetik hősünk tatai viszonyait, tán magokban is meglehetősen jelzik már azt, hogy bizony szellemi tekintetben is eléggé dús forrás csörgedezett ott ismereteinek nem egy irányban való bővítésére, izlésének nemesbítésére s mondhatni a fensőbb műveltség elsajátítására is oly férfiak közelében, kik több oldalú tanultság,³⁾ több nyelvekben való jártasság⁴⁾ s világtapasztalat által a főbbrendűek körében is annyira kedveltek és bizalomra méltatottak valának⁵⁾. De még a következők is érvelik azt.

Schindler Józsefnek a fönnebbiekben adott ismertetése után Podhradszky Mihályt említem, ki a „Catalogus“ jelzése szerint „Professor Logicae, Physicae et Matheseos.“ Róla a rendtörténeti adatok szép tanúságot tesznek, mint ki alapos képzettségével és ügyszerető serénykedésével igen üdvös szolgálatot tőn a közművelődés ügyének, dicséretre méltó működést tanúsítván az alsóbb és fensőbb oktatásban szintűgy, mint később gymnasium - igazgatói, társházfőnöki s közben lelkészeti buzgalmával is.⁶⁾

Tisztes családi származatú⁷⁾ levén jó alapú neveltetését a szerzetben folytatott művelődésével olyanná fokozta, hogy főrendi sarjadékok külön nevelésére is alkalmasnak találtatott⁸⁾. Később némely jeles alkalomkor mondott latin beszéde s egy pár latin versezete nyomtatásban is megjelent.⁹⁾

ad ultimos usque vitae suae dies animum intendit, susceptis omni cum pietate Sacramentis placide exspiravit Tatae die 18 a Martii 1811. — a. aet. 76.

1) I. II. fejt. 25. l.

2) 1766. előbb Pesten tanulmányozá az architecturat, március hóban pedig a kedvező viszonyok e végett Rómába juttatták.

3) Tomeján 1770—1. Tatán a philosophiai tantárgyakat adta elő.

4) A Catalogusok jegyzetei szerint Tomeján az élő nyelvek közül jól beszélt németül s bolgáruul, — középszerűen magyarul, olaszul, oláhuul.

5) Utóbb Tomeján az 1773. tanévet egészen a grófi családnál töltvén avval tapasztalat-gyűjtő utazásokat tőn külföldön.

6) Életrajzi vázlatában ily elismerés nyilatkozik róla: „Vir de Provincia nostra bene meritis, qui absolutis studiis (philos. et theol.) Grammaticam, Poesim et Rhetoricam Tatae et Pestini cum fructu discipulorum docuit. Nitriae vero primum Philosophiae, dein Theologiae Professoris munere laudabiliter functus est. Post hoc Rector Vacienis nominatus, inde Podolinensi demum Breznensi Domui regendae admotus, ubique praelari Superioris, seduli animarum per Parochiam Domibus his adnexam Curatoris ac vigilantissimi Scholarum Praefecti partes cum commendatione Instituti implevit“ — † 1808. 18. Apr. a. aet. 71. — (L. Suffrag. Comp. Vitae. 1803.)

7) Született Jászberényben 1737., atyja György a jászok s kunok kapitánya. („Rulla Maior“ V. ó. Nagy Iván M. O. Cs. IX. 331. l.)

8) 1765. Styrum gróf- és 1769. Niczky gróf fiának volt nevelője Pesten.

9) I. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“

Dományi Márkról a már eddig említettek után is elég itt csupán érintenem, hogy ő mint „Prof. Rhetoricae, Poeseos, Arithmeticae item Historiae ac scripturae in sua Schola, Praeses oratorii maioris, Exhortator Studiosorum, s Oppugnator Philosophorum“ van a tatai társház ekkori Catalogusába iktatva. Róla, a legjobbak egyikéről, elég egyszerűen tudomásul vennünk, hogy Révainak itt lakótársa volt. Ennek iránta való lelki viszonya tényleg ki fog tetszeni a később következőkből.

Nyomós indokom követeli, hogy a szerzetes testület igénytelenebb tagjainak bemutatását se mellőzzem el.

Ezek egyike Nagy Anselm Kurta-Keszin a Baranyai családnál házi káplánként¹⁾ működvén csak időnként jelent meg a testület körében. — Vissky Ágoston²⁾ pedig az uradalmi kormányzó unokáinak nevelésével s egyszersmind a philosophia s humaniórák behatóbb tanulmányozásával foglalkozék³⁾.

Schwartzl Zsigmond³⁾ Révainak egy évvel idősb clericustársa a syntaxisták és grammatisták tanára, meg „Arithmeticae, Geographiae ac Scripturae Magister“ s mint már philosophiát végzett, szintén oppugnator Philosophorum, meg — mint említém — bajnokunkkal együtt az architectura tanulmányozója.

Nem mulasztom el fölemlíteni még a háztartás anyagi részének gondozásában sűrűgő rendtárust Ulich Gottfriedet sem, ki e szerény minőségben már ez új gyarmat kezdete óta hasznosan segédkedék közvetítő munkálkodásával a közfeladat ügyében.

11. E teljes bemutatásból némileg megközelítő fogalmat alkothat olvasóm azon tisztagú szerzetes testületről, melynek ekkor egyike ifjú hősünk abban az imént telepített s még javában építkező új coloniában, mely 1765. derekán egyelőre a majki camalduliak mag-

¹⁾ Tanügyi és lelkészeti szolgálatai folytán elgyengülvén ekkor már nyugalmasabb szolgálatban működék. 1744—51. mint tábori lelkész szolgált a Trips és a hírneves Baranyai János tábornok magyar lovas ezredében. Mint a derék tábornok kedveltjét családja házi káplánul kívánta. Ily minőségben 10 évig volt Baranyaiéknál, azután pedig Révai Ferenc bárónál.

²⁾ E jámbor lelkű és tudományos képzettségű tanférfiú (a „Compendium vitae“ szerint: „vir morum integritate ac literarum studio commendatus“) 1827. fejezte be 82 éves korában életpályáját, melynek folytán közel félszáza Ion át nemes buzgalommal és szép sikerrel szolgálta a közoktatás és népnevelés ügyét; többnyire a humaniorákat tanítá, közben mint egyházi szónok is működék és a magyar nyelvnek „cum eximio discentium progressu“ tanítója — különösen Nyitrán s Temesvártt; — továbbá mint promagisterről és gymnasiumigazgatóról a „Compendium Vitae“ azt mondja, hogy Kecskeméten ily feladata lévén egész lélekkel azon volt, hogy az ifjúságnak a jó erkölcsökben és tudomány szeretében való gyarapodását eszközölje és az ujonc növendékeket alkalmas tanárokká képezze. „In id itaque toto pectore incubuit, ut eis methodum scholas docendi per omnes litteraturae partes clarum et amabilem redderet“ Szintoly kötelességszerető és kitartóan munkás vala később társházfőnöki tisztében is.

³⁾ Rövid ismertetése Horányi „Scriptores Sch. Piar.“-ban lelhető. Vele Révai később Komáromban került össze mint gymnasium igazgatóval,

tárából és csűréből hevenyészett szűkös lak- és tanszobákban szorongva bár, de mégis szép jövőre biztató auspiciummal kezdette volt meg lelkes működését¹⁾ ugyanazon „kies fekvésű márványdombon“, melyen a mostani tekintélyes alakú collegium áll. S ennek e mai mivolta szerinti fogalmazata is Valero Jakab érdemeire vall.²⁾

Ugyanis az új intézmény iránt mindjárt kezdetben oly érdeklődő figyelem nyilatkozott, hogy a várakozást fölülmuló számmal gyűlt ifjúságért³⁾ meg egyéb igen számbavehető óhajtasok tekintetéből is legott egy célszerűbb alkatú épületnek alapvetése látszott szükségesnek. — E végett vállalkozó szellemű s alkotásra képes férfiú kivántatott annak kieszközlésére. Valero J. találatott ilyenek. Őt az alapító kegyuraság szenci működéséből előnyösen ösmerte, s véleményezéseit is szívesen figyelembe vette. 1766/7-re házfőnökül oda rendeltetvén, csakugyan meg is felelt a benne helyezett bizalomnak. Tekintetbe vevén az építési talentumáról hírneves Oswald (Gáspár morva piarista rendtársnak⁴⁾ már előbb adott véleményét, legott elkészítette az új collegium tervét⁵⁾ és az alapkönek 1767. márc. 9. történt letétele után nyomban hozzá fogván az építkezéshez, a megállapított tervezet szerint kitelhető serénységgel folytatá

1) Historia Domus S. P. Tatensis, s ebből Cserhalmy József vázlata a tatai gymn. 1874⁵ „Értesítvényében“.

Százados főnnállásának ünnepét 1865. okt. 1-én ülte meg ez intézet.

E díszes alkalomra a rendnek három jeles költője emelkedett szellemű ódákkal dicsőíté a nagylelkű alapítót s az érdemekben gazdag Esterházy gróf család jeleseit, magasztalván egyszersmind azon nemes buzgalmat, mely ez intézetet évszázadon át virágoztatá. Budaváry Cal. Józsefnek latin alcaica ódája, Szepesi Imrénnek latin sapphica odája, meg magyar „emlékdala és hála éneke“ hangjegyek melléklétével, s ezeket előzőleg Kalmár Endrénnek ihietes magyar ódája, mely fennkölt hazafias eszméivel magasra fokozta az ünnepély hangulatát, együtt kiadva valóban maradandó becsű „Emléke a tatai k. r. ház és gymnasium alapításának.“ — (Pest, 1865. Emich G. nyomt.)

2) I. Cserhalmy J. vázlata u. o.

3) Az 1765. nov. 13. megkezdett előadásokra már 415 tanuló jelentkezett. (Hist. Domus S. P. Tatensis és Cserhalmy J. u. o.)

4) Oswald G. azok egyike, kik a piarista rendben a mult században az építészeti tudománya iránti buzgalmat legkiválóbb mérvben fokozták. — Ismerettségét I. Horányinál „Scriptores Sch. Piar.“ — Horányi szerint, — ki őt ismerte — Olasz- és Németország jelesebb városaiban tanulmányozván az építészetet, oly kitünő haladást tett e tudományban, hogy méltán számítható a korabeli leghíresebb építészek sorába, („ut iure merito inter celeberrimos Architectos, quos aetas nostra tulit, referendus esse videatur“). Mintegy 20 templomnak tervekészítése s fölpítése által Cseh-Morva- és Magyarországnak is hírnévre jutván Migazzi Kristóf bíbornok s váci püspöktől is azon kitüntetést nyerte, hogy ez a váci székesegyház és püspöklak építésének vezetésével őt bízta meg. † 1781.

5) „De az ügynek nagyobb lendületet és a leendő társháznak szebb alakot kölcsönzött Valero Jakab, ki az 1766⁷ tanévre házfőnöknek neveztetett ki. Az építészeten kitünően jártas házfőnök csakhamar új alaprajzzal lepte meg társait, Éltérve a régi tervtől . . három szárnyat határozott“ . . (Cserhalmy. u. o.)

azt, valamint a nevelő oktatást is azon tanterv szerint, mely már az alapítványi oklevélbe is befoglaltatott.)

Érves okoknál fogva úgy látszik, hogy ennek összeállításában is jelentékeny része volt Valeronak, ki mint a szenci tanintézetet oly derekasan vezérlő igazgató tanár a cseklézi kegyuraság s ez által az Esterházy grófi család több tagjának bizalmas figyelmét vívta ki. — A tanterv magában is nem egy pontjával találkozik az ő irataiban vallott és gyakorlati működésével tanusított nézeteivel. — Ott van például a VI. osztály tantárgyai közé sorolva a kereskedelmi és gazdasági könyvvitel, melynek hasznát és szükségét Valero oly részletesen érveli a szenci megnyitó beszédben; ott van a magyar nyelv, történelem s földrajz illetékesebb méltatása úgy, a mint ő azt oktatása folytán is hangsúlyozni szokta volt.²⁾

12. Nem oda szól ez, mintha ő volt volna kezdője az ily irányzatnak³⁾, de kezdettől fogva nagy nyomokon haladva emelkedett szelleme az itthoni jeles törekvések eredményeit a nyugati művelődés befogadható vívmányaival is igyekvék gyarapítani.

Már a szenci intézetben is azon volt, hogy lehetőleg érvényesítse az oktatás és nevelés azon helyesebb módját, mely Bécsben a Theresianumban, a Löwenburgféle s egyéb jól rendezett intézetben sikerrel alkalmaztatott, tudomásul vevén egyszersmind a rend római minta-intézetének (a Collegium Nazarenumnak) praxisát, va-

¹⁾ Szabványait rövidletben közli Cserhalmy J. u. o. Figyelemre méltó tanúsága e tanterv azon törekvésnek, mely a gyakorlati élet követelte realis iránynak méltatásával egyszersmind a humanismus igényeit is célszerűbben igyekszik kielégíteni.

²⁾ Valeronak a magyar nyelv iránti figyelmét tanúsítja egyebek közt az is, hogy „az ő parancsa folytán több ízben magyar nyelven adtak elő az akkoron igen divó ifjúsági színművek,“ még pedig olykor a hazai történelemből merített tartalmúak, sőt közben Tata multját tárgyalók is. (l. Cserhalmy J. u. o.)

³⁾ Azon tanügyi mozgalomról, mely nem csak a haladottabb nyugaton, hanem a 7 éves háború után Ausztriában is mind jelentősebb igényekkel állt elő, (l. Beer-Hochegger, Fortschritte des Unterrichtswesens I. 269. l.) sőt már nyomós jelenségeket is eredményezett volt, (u. o. 266—270. l.) hazánk értelmesei közül számosan elég beható tudomással bírtak; de a szomszédbeli törekvések s irányzatok felkarolása iránt nem épen ok nélkül valának elődeink tartózkodók; és e nem alaptalan gyanakodásuk többször késlelteté őket még az üdvöseknél látszó intézmények befogadásában is. — Ilyesmire mutat az is, hogy a főnnebb jelzettem szenci megnyitó beszédében Valero is szükségét érezte annak, hogy némely elfogultság s gyanakodás szülte előítélet cáfolására részletes érvekkel lépjen föl. — E beszéd kettős érdekességű előttem; mert nemcsak Valeronak tanügyi nézeteit tárja föl jó részben, hanem világot vet némileg az oktatásügy azon átmeneti küzdelmeire is. Legalább jóformán sejteti azon vegyes érzelmeiket: egy részt örvendezést, másrészt tündődést sőt gyanakodást is, melyekkel Mária Terézia oktatásügyi intézkedései hazánkban fogadtattak. — Valero a fejedelmi intentio magasztalása mellett jól hangsúlyozza a hazafiasság igényeit is. Tettleg pedig a honfi érzelmeiket ápoló oktatással igyekvék azt ellensúlyozni, a mi azon gyanút indokolhatá, hogy az a fejedelmi gondoskodás sajátlag inkább csak finom szálakkal benyulogó hódítási törekvés szellemi eszközök által.

lamint a Konarski Szaniszló alapította varsói növeldéét és lehetőleg mindazt, a miből célzataira hasznosítható tanulságot meríthetett. A realismus tetemesebb méltatásának nagy indokait pedig főleg hazai viszonyaiuk mélyébe beható ismereteiből meríté, habár ekkor már e tekintetben a rend tagjai egyébűtt is, különösen a lengyel, osztrák és cseh piaristák eléggé feltűnő igyekvést tanusítanak.¹⁾ De nálunk ez irányban még jóval több volt az akadály. S így Valero ily buzgalma némileg csakugyan úttörőféle küzdelmű.

Erre mutatnak a tanulmányairól s gyakorlati tevékenységéről szóló tanuságok.

Ezek szerint Valeróban a hazai oktatás és nevelésügy nem középszerű bajnokával van alkalmunk megismerkedni. Legalább is azok egyikéül tekinthető, kik ez időtt nálunk a kegyes tanítórind kebelében hathatósan igyekeztek²⁾ növelni azon szellemi tőkét, melyet annak a már előbb említett jelesei évtizedek óta gyarapítgatának, sőt azon vala, hogy a mi Erdős István, Nemcsényi Adolf, Bajtay Antal, Cörverék és mások irányadása folytán eddig — a többszörösen gátoló viszonyok miatt — inkább csak magánszerűleg, egyesek önkénytes vállalkozásából és az eszközökben való szűkölködés miatt csak is bajosan vala gyakorolható, az immár szervezettebb rendszer által szabályozottan s tüzetesebben folytattassék úgy, hogy a vallás-erkölcsi alapon, a humanistikus irány mellett a reál ismeretek is mindinkább fölkaroltassanak és kellő apparatusok beszerzésével célszerűbben taníttassanak.

Ilyetén irányzata meglátszék a tatai tanintézetben folyt igazgatói működéséből, valamint kitetszik a szenci megnyitó beszédből s egyéb irataiból is.

S ezt gyakorlatilag az által is iparkodott érvényesíteni, hogy a rend ifjabbjait hathatósan ösztönzé ez irányban való művelődésre. Ő volt azok egyike, kik igen ajánlák, hogy a rendi növendékek tehetségesebbjei közül némelyek a szenci társházba küldessenek a philosophia tanulmányozása végett, minthogy a rend anyagi szűkölködése miatt a Rómában vagy Bécsben taníttatás csak nehezen volt kimódolható;³⁾ a szenci intézet tanítói pedig fensőbb helyről

¹⁾ I. Beer-Hochegger „Fortschritte des Unterrichts wesens“. I. 268.

²⁾ E helyűtt közülök Orosz Zsigmond, Conradi Norbert, Königsacker Cal. József, Rátay Égyed, Cörverék, Vankovics Theodor, Schaffrath Leopold, Keszthelyi László, Krolik Vazul említése mellett különösen Tuschleitner Cajetánt a váci Theresianumnak, — mely 1767. alapított volt minta növeldéül, — kitűnő jelességű igazgatóját nevezem, mivel még lesz találkozásunk.

³⁾ A körülmények egybevetéséből úgy látszik, hogy azok kik oda küldettek, jó részben maecenási segélyeztetés mellett vagy hathatós pártfogolás útján juthattak azon kedvezőbb művelődési alkalomhoz, különösen előkelő rokonsági viszonyok gyámolítása által. Így Bajtay A. Grassalkovich Antal, mint mostoha atyja által, Königsacker Cal. József grófi, Cörverék bárói származatuknál, Horányi szintén előkelő családi viszonyainál fogva nyervén hathatós pártfogókat, valamint Tomeján is.

nyújtott segélyvel jobbra Bécsben képeztettek volt s az ahhoz való közelségnél fogva tudományos képződésüket elég alkalmasan növelheték tovább.¹⁾

Az ifjabb tanerőknek Szencen képeztetése csakugyan tetemes javára vált a rendnek. Nem egy derekas tanférfit képeztett ott Valero J. jeles tanártársaival együtt.

S mit így Valero Szencen gyakorolt vala az ott tanulmányozó rendi növendékekkel, szintűgy iparkodott azt tatai rectoraága alatt is folytatni. Ezt jelzi részben az is, hogy a növendék tanítóknak a rajzot s architecturát Schindler J. vezetése mellett kellett rendesen tanulni, egyéb szükséges ismeretekben pedig más tanárok kalauzolása mellett s az ő figyelmes felügyelete alatt kellett lehetőleg haladniok.

13. Elképzelhető, hogy ily komoly célzatú férfú a mint maga ernyedetlenül sürgölődő, úgy a lelkiismeretes gondjaira bizottak irányában is inkább sürgető mint könnyen hagyó. — Már csak azon remény valóstítása végett is, mely oly megtisztelő bizalommal kívánta őt oda, kétségkívül tekintélyes eredményt igyekezett felmutatni. S ezért ily több oldalú tevékenysége körében — az összhangzó munkásság eszközlése végett — minden nyájas mivolta mellett sem nélkülözhetette az erélyt, melynek hiányában könnyen lazul a fegyelem.

Ilyen folytonos serénykedésre sarkaló, a tágabb kedvet s kényelmet kizáró, sőt az akkori viszonyok szerint bizony több rendbeli nélkülözést és erős önmegtágadást igénylő állapotban fiatal bajnokunk alkalmasint megpróbálabb helyzetben érezhetette magát, mint az iménti próbaévek folytán.

Szemügyre véve az akkori convictusok szabályzatait, a mint azok a jó karban tartott növeldékben alkalmaztatának,²⁾ könnyen elgondolhatjuk, hogy ott a minden mozdulatot megfigyelő és példa után indulni szokott kiskorúak sikeres képezeése ugyancsak szükségessé teszi vala azon nagy elvek szem előtt tartását, melyeket már Quintilianus és Plutarchos is melegen ajánlgatának.

1) Közülök Königsacker Cal. József, Klobucsek Alajos, Rizinger Özséb fensőbb segélyeztetés által Bécsben képeztettek, rendes akademiái tanfolyamot végezvén ott, a többiek szünidei ott tartózkodás folytán nyert útbagazítás által pótolgatták ki ismereteik hézagait.

2) Szigorúan követelik ezek a növeldében fentartandó rend, fegyelem, erkölcsiség, illemesség és szorgalmas tevékenység eszközlése végett a felügyelők folytonos őrködését, „Ihre erste und heiligste Pflicht ist, die ihnen anvertrauten Zöglinge nie aus den Augen zu lassen . . .“ Így hangzik például a bécsi theresianumi felügyelők szabályzatának mindjárt az első pontja. (J. Weisung für Präfekte in der k. k. Theresianischen Ritterakademie. Wien 1809) E sarkalatos elv fő pontja az ott kezdet óta használt szabályzatnak. E jeles növelde az akkori „Nobilium convictus“-oknak legalább a lényeges kellékekre nézve követendő példányul szolgált. — Azon irányban igyekezett a váci Theresianumot fokónként emelni annak 14 éven át fáradhatlan igazgatója a derék Tuschleitner Kajetán és evel nemesen vetélkedve Valero J. a tatait.

Valero, ki egész lélekkel azon vala, hogy jó hírnevű növeldével és a kor jogos igényeit kielégíthető oktatással vesse meg már kezdetben alapját az új intézet remélhető fölvirágoztatásának, komolyan igyekezett foganatosítani nemcsak a classikus paedagógok javallatait, hanem lehetőleg azt is, a mit az azóta fejlődött neveléstudomány üdvösnek bizonyít vala. — A „res sacra puer“ s „magna puero debetur reverentia“ elveket evangeliumi szellemben s igaz keresztényi felfogással óhajtá érvényesíttetni, igen tanulságos tapasztalatokat szerezvén ez iránt Rómában időzése alatt is épen ez év elején.

Habár a tatai intézet berendezési tekintetben csak kezdetleges volt is azon növeldékhez képest, melyeket minta gyanánt tart vala szem előtt: de azok lényegesb eredményét már most is igyekezett nyomban követni. ¹⁾

Valerónak ily célzata kétségkívül mind az ő mind alattasai részéről feszült éberséget s hatványozott iparkodást igényelt.

Valóban a szellemunkásságnak mintegy asketeriona volt ez új telep s az ifjabb tényezőök számára igazi gyakorlati tanár- s nevelő-képezde.

14. A tatai társház beléletét meglehetősen elképzelheti ezekből olvasóm, valamint Révainak ily viszonyok közti állapotát is.

Ismerve az ő utóbbi nyugtalanságait s ingerlékeny mivoltát, szinte csodálni lehet, hogy valami keserűbb panaszokat ²⁾ nem hangoztat ezen minden oldalról fegyelmi korlátokkal környezett helyzetéről. Mert a mi későbbi visszaemlékezéseiből nevezet szerint Tatára vonatkozik, abból nem szólal ki vád itteni állapota ellen, inkább ebben való megnyugvását jelezi az, sőt otthonosultát annyira, hogy attól megválnia zokon esett neki, — mint ennek a tatai forráshoz írt búcsújában ³⁾ oly nyomatékolts kifejezését leljük.

Úgy tetszik e szerint, hogy még ekkor nem bírt lelki erején kifogni indulatainak hatalma, legalább e fegyelmes viszonyok közt

¹⁾ Ilyetén a rend díszére háramló buzgalma szerzé meg Valeronak rendtársai részéről azt a megtisztelő bizalmat, mely őt épen ez év elején a Rómában tartott közgyűlésre a fönnebb említettem derék Tuschleitner Cajetánnal együtt képviselőül küldötte — Ez alkalommal ők Orosz Zsigmonddal együtt nem csak Róma egyházi és tanintézeteit igyekeztek beható figyelemmel meg szemlélni, hanem meglátogatták Monte Casinót, Herculaniumot, Nápolyt s egyéb útba eső nevezetességeket is. (I. Katsor K. „Annales Sch. Piar. Prov. Hung.“ anni 1772. p. 167.)

²⁾ Ez ellen némi kételyt látszik támasztani a „Latina I. k. 4-ik elegiája. In scriniorum compilatorem,“ de csak is látszik; mert e dissonans productuma hely és év jelzése nélkül soroztatott oda a tatai „rivulus“-hoz írt elegia után. És ha tartalma valóban megtörtént eset, ugy az másutt és később történéhetett. A tatai viszonyoknak ily részletes nyomozása folytán sem merült föl arra vonatkozó adat.

³⁾ I. „Latina“ I. eleg. 3.

eléggé fenn tudta tartani kedélyének egyensúlyát. Vagy tán a környezetnek ráhatása ellensúlyozá ingadozó hajlamait?

Lélektani észlelettel nem csekély indokot meríthetni az elmondott adatokból arra is, hogy az eddig nyert erkölcsi alapon már saját emberségéből is elég biztosan lépdelgetett rendeltetése ösvényén.

Mint láttuk, életének eddigi viszonyai nem voltak olyanok, hogy valami különösen elkényeztethették volna. Ha kissé tán főntebbre hangolt költői képzelmei közé szövődhetett is olykor holmi követelőbb vágy, meglehetősen rendre utalták azt a minden oldalról lehűtőgető körülmények.

Ezek és az iskolai neveltetése folytán lelkéhez fűződött erkölcsi elvek már jó ideje, hogy tetemesen háttérbe szorították fennhéjázási hajlamait, melyek csirái apai örökségül serkedeztek föl kiskorú érzelmeiben, de azok tenyészthetésére való tápszerek öröklése nélkül. A „res angusta domi“ már magában is elég korán érezteté azok alaptalanságát, értelmi fejlődése pedig valamivel jogosultabb irány felé terelgeté azokat.

Szerencséjére már jókor fölismerte, hogy eszményi célzatait csak nagy munkássággal közelítheti meg.

A régi iskola nem árasztotta el annyi tudással az ifjúságot, mint azt a mai egész a kábításig teszi, de jellemképző maximáit, úgy látszik, erősebben becövekelte a fogékonyabb elmékbe. — Egyebek között vajmi hatályosan hangsúlyozgatta ezt az elévülhetlen becsű eszméltetőt:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit,
Abstinuit venere et vino (Horat. de arte poet. 412—4.)

Fogott is ez bajnokunkon. Ismeretszomja s e végetti munkaszeretete megóvta őt az ifjúkor sok balgaságától, melyek a szerencse fiai közül oly számosakat ejtnek süllyedésbe. Aztán a jó Kázmér Demeternek ¹⁾ is sikerült szép módjával annyit oltani lelkébe a szerzetesi önfékezés szelleméből, hogy ez egyhamar nem illanhatott ki abból, sőt komoly tanulmányaiból s gyarapuló tapasztalataiból is mind nyomósabb igazoltatását látván, annak szilárdítására is igyekvék.

Bolla sem mulasztotta el őt az ujonc-növelében ajánlottakra emlékeztetni időnként irogatott soraiban, melyek az ő baráti érzelmeinél fogva természetesen nem lehettek más tartalmúak, mint a Kecskeméten folyt eszmecserék lényegesebb pontjainak nyomatékkolt ismételései. Kiváltképen óvta őt oly hibáitól, melyek amaz igen nagy ildomosságot parancsoló körülmények közt neki kisebbséget s az ügynek is hátrányát okozhatnák: a hirtelenkedéstől, önérzetének

¹⁾ A kecskeméti noviciatusban volt magisterük. (I. 68—9. 1.)

kevesbé illetékes nyilvánításától s egyéb enemű gyöngeségeitől, melyek a növeldei felügyeletnél épen nem szívelhetők meg. — Föl- említtette neki még a távolból is, mily igen javára válnék, ha idősb druszájának, a szende lelkületű Rákóczy Miklósnak, az oly sok erénnyel tündöklő szerzetestársnak dicséretes tulajdonságát minél nagyobb mérvben el tudná sajátítani.¹⁾

15. A fönnebb felsorolt tatai laktársak ismertetéséből talán csak lehet következtetnünk, hogy eléggé számba vehető concret példák környezeték Révait itt is. — Nyílt elméje és becsvágya hogy ne ösztönözte volna szintén arra, hogy azt, a mi a tanári s nevelői tekintély megszerzésére kívántatik s nála a minősítvényi kellékek tekintetében még hiányzik, értelmi s erkölcsi vivománnyal pótolja ki?

Kétségkívül hathatós iskola volt ez év Révaira nézve, melynek eredménye nyomosan föl fog tetszeni pályája folytán több oldalú képesültségében és közreható tevékenységében. — Ezért is érdemesnek láttam itteni viszonyaival s körülményeivel kissé részletesebben foglalkozni. Mert e palaestra hatásának évtizedek küzdelmes folytán nagy hasznát vette s különösen pályája alkonyán már jelentős elismerését is vallotta arról.

Azon nevelői képességének, melylyel — mint látni fogjuk, — főrendű házaknál is sikert tudott kivívni, leginkább itt vetette meg alapját. De meg a rajzban és architecturában kifejtett ügyessége is itt nyerte jelentősebb lendületét. Erre valamint a philosophiai tanulmányokhoz való előkészületeire jó alkalom nyílt neki e szerény paedagogiumban.

Annak az idővel oly hathatós befolyású, sőt irányadóvá válандó műízlésnek s kritikai ítéletnek, mely őt nemsokára az irodalmi tekintélyek sorába emelte, nem kevés mennyiségű elemeit szedte ő itt magába oly férfiak körében, kiknek egyik-másika modern ambícióval irodalmilag is jelesen értékesíthette volna szellemi tehetségeit s fáradalmasan szerzett ismereteit. — De ők szerény mivoltuk szerint hírvágytól mentes igénytelenséggel csakis hivatásuk tüzetes feladatának kívántak élni.²⁾ Azonban épen ez által jó

¹⁾ Zimányi I. L. jegyzetei. — Rákóczy Miklóst (I. 92. l.) Katsor K. ki több évi laktársa vala, biogr. jegyzeteiben ily szép vonásokkal jellemzi: „Vir observans, exemplaris, modestus, silentii studiosus, sobrius, boni consilii, obedientiae et castitatis singularis cultor, officio caritatis et observantiae religiosae ita addictus, ut eam nullo tempore aut transgredi aut negligere videretur.“ S ez után némely részletekkel derítvén föl munkásságát elmondja róla, hogy tanítási buzgó és sikeres működése mellett még egyéb művészetek és mesterségekben való jártassága által is nagy javára szolgált a társadalomnak; különösen sikeres gyógyításai által. Űgyes volt a zenében, festésben, finom varrásban s gombkötő mesterségben is. — † 1780. jun. 28. élete 69. évében Kecskeméten.

²⁾ Valeronak fönnebb érintett beszédéből s egyéb irataiból, Dományi Márknak némely kiadott, de jobbára kéziratban maradt dolgozataiból, Tomejának,

módot nyújtottak másoknak arra, hogy szívesen közlött vivományait az élelmesebb dicsvágy hasznosíthassa önjárára. ¹⁾

Révai tudásvágya ily körben a napi társalgásból is kétségkívül nem kevés elemét szívta magába annak, a mivel szelleme megtermékenyülhetett. Egyebek közt Valerónak iménti római útjából hozott tapasztalatai is mennyi érdekest tárhattak eléje! És a „nyájjasságáról“ s ifjakat buzdító lelkes törekvéseiről dicsért férfiú bizonyára különösen is figyelmébe ajánlott holmit az ily ismeretsóvár ifjú rendtársnak, hogy őt mennél hasznosabb tagjává képezze a rendnek, melynek közreható emelkedését oly igen iparkodék elősegíteni.

Alkalmasint ő volt, ki ily buzdításai közben, mint némely jegyzetekből gyanítható, — Révait némileg oly kilátással is biztató, hogy teljesebb kiképztetés végett majd valamely fensőbb intézetbe fog ő is küldetni, a mi azonban a változott körülmények miatt nem volt eszközölhető.

16. Hisz máris mindegyre észlelhetőbb jelei tünedeztek föl a közoktatás olyféle átalakításának, mely az egyházi és iskolai viszonyok tetemes változását idézendi elő; — sőt nagyobb válság híre is mintegy nyílt titokként szállonga már, mióta Bécsben az 1760. létesített udvari tanulmányi bizottság (Studienhofcommission) működése mindegyre nagyobb mérvű szabályozások tervezetével foglalkozik vala. ²⁾

Távolabbról pedig nyugat felől más rengetőbb mozgalom megindulásának réme mintegy előre veté már sötét árnyékát. — Nagy események szülemeléséről suttognak vala a titkos jövőt szimatolók, kiknek gyakran sikerül holmit kiszagoltatni a még úgy elzárt cabineti titkokból is. Vannak mindig olyanok is, kik ideges természetük szerint valamint az időváltozást, úgy előre megsejditik az állami és társadalmi nagy válságokat is, sőt kiészlelik a bármily titkon működő elemek forrongásaiból a várható következményeket.

Ifjú bajnokunk a tatai viruló völgynek azon a Múzáknak szentelt halmán, mely elkülönítve áll a sokaság zsi bongásától, elfoglalva hivatási teendőivel s alig érintkezve a külvilággal, úgy látszik, nem igen vőn még annyi tudomást a kor vajadásáról, hogy az által valami izgatóbb nyugtalanság érhetne volna. De Komárom, Győr és Esztergom közelsége miatt, hol a rebesgetett válság híre érzékenyebb aggodalmakra nyújt vala okot, — még sem lehetett egészen érintetlen az ily szerteszivárgó sejtelmek hallomásától.

Podhradzky, Visky és Schindlernek tanulmányaiból bizvást következtethető, hogy volt volna mivel föllépniök az irodalmi téren is.

¹⁾ Hogy Révai a baráti jó indulatnak szívességeit tapasztalta laktársai részéről, búcsú elegiájából is kitetszik. Az „amicorum colloquia fida“ nyilatkozat nem vonatkozhatik másokra, mint a szerzetbeli laktársaira.

²⁾ I. Beer-Hohegger „Fortschritte des Unterrichtswesens“. I. 269 — 271. — Garamszegi Lubrich Ágost, Nevelés történelme II. R. II. K. 85. I.

Lehet, hogy némi tünődést keltettek is ezek benne; de alkalmasint inkább csak holmi futó árnyakként vonultak el rajta, vagy csak rövid borongást idéztek elő kedélyében. Egyébként ő feladatának s tanulmányainak élt egészen s nem jutott ideje arra, hogy tanítói s nevelői kis világából kifelé figyeljen a nagy világ távoli zajlására.

17. Az ifjakkal való kedélyes foglalkozására mutat az is, hogy tanítványaival szavalati productiót, a convictorokkal pedig ismételt színművet is adatott elő tisztos alkalomra. Ezt a gymnasiumi jegyzőkönyv csak röviden említi. Ugyanis tanítványainak névsora után ez van ott jegyezve: „Quos omnes instituit Cler. Nicolaus Révai a Matre Dei, cum quibus produxit Academiam A. R. Patri Provinciali Roma reduci; Comoediam praeterea cum Convictoribus, quae subinde R. Patri Caietano Tuschleitner, Rectori Vacienti — Vocali provinciae Sch. Piar. Hungaricae — Romam ituro reproducta fuit.“ — Bár ezen szavalati és színmű-előadásnak részlete-sebb ismertetése maradt volna fönn. — Gyaníthatólag a színmű előbbi előadása farsangon történhetett, aztán annak ismétlése akkor, midőn Tuschleitner az intézet mibenléte iránt is érdeklődve, Rómába menetkor Tatát útjába ejté, Valeróval együtt menendő. Onnét visszajövetkor pedig Orosz Zsigmond a provincialis tért be a tatai társház megtekintése végett. S ez alkalommal mutatta be neki tanítványainak szavalati előadását.

Ez pedig tavasz eleje táján történt, a midőn Révai egészségi állapota nem vala jó karban. Ily okból történhetett, hogy Orosz Zsigmond alkalmasint már ekkor elhatározta áthelyezését oly intézetbe, hol a kevésbé terhelő foglalkozás mellett épségét is jobban megóvhatja, tanulmányait is inkább űzheti.

Azonban később bekövetkezett üdültével öröme-stebb maradt volna a már oly igen megkedvelt gyönyörű vidékű Tatán, melynek történelmi tanulmányai folytán egykori fényesebb¹⁾ multjáról is vőn talán érdeklő tudomást, s melynek kristálytisztá forrása annyira meghatotta, hogy azt — mint Toldy F. írja — „egyikével a legédesebb elegiáknak örökké emlékezetessé tette és a tájt a költészet minden szépségével dicsőítette.“ (l. Révai, életrajzi töredék Toldy F. utolsó munkája.)

Mennyire nem öröme-st távozott Révai Tatáról, mutatja az is, hogy csak a vacatio végén okt. 25-én eredett útnak Veszprém felé.

1) l. Wenzel Gusztáv „Tata Fénykora“ kútfőit.

Révai tanárkodása Veszprémben 1772 – 3.

1. Veszprémi állapota következetes folytatása a tatainak, a mint ez felüdülte után már mind kedveltebbé vált vala, úgy hogy végül nehezebbé is esett attól megválnia. Azonban fajtalt veszteségeért elégséges kárpótlást nyert Veszprémben.

A Vértes tövéből forrászó Aganippét, melytől költői rokonszenve oly érzékenyen vőn búcsút, jól helyettesíté a Bakony kebeléből ömlő Hippokrène. Mintha amaz ragaszkodása viszonzásaul — hasonlóan a meés Alpheushoz (a föld alatt búvó pataként) — követte volna megéneklő Múzáját; — vagy mintha csak egy oly üdítő szender, minőt a tatai csermelytől búcsúzó elegiájában ¹⁾ említ, bővölte volna őt át a szintén kellemesen csörgedező Séd ²⁾ mellé, — oly hamar otthonos lett a Balaton melléki Helikon táján, — mintegy titkos előérzetében annak, hogy évek mulva huzamosb időn át fűzendik őt életviszonyai hazánk dunántúli Boeotiájához. ³⁾

1) At video, fueramque tuis bene visus in undis;

Ora mihi certe vividiora refers,

Sentio sum levior, postquam me somnus habebat

Dulcisono strepitu quem tua svasit aqua („Latina“ 20. l.)

2) Mily kedves vala neki e fürge patak szemlélése, sejtethő azon elegiájából, melylyel Dugonics A. és Perczel Imrének 1774. a nagyszombati egyetemi tanszékre jutását éneklé meg. Perczelre vonatkozólag, ki veszprémi születésű vala, mondja ebben elmés célzással, hogy pálya-győzelmét már a Séd jós-susogása előre megjövendölte neki.

„Fatidico haec te eadem meminisse adfirmasse susurro,

Schete pater, tenui quem strepis alveolo.

Hunc puerum dicunt te lactum in flumine sancto

Ludentem tepido saepe tulisse sinu.“ (l. „Latina“ 39. l.)

Az ehhez csatolt jegyzetben pedig ezt mondja a többi közt: „Quin addo haec praedixisse et Schetum Rivulum, qui per mediam vallem Veszprimensem amo eno devolvitur errore.“ — helyes synecdochevel itt is a várost jelezvén csermelye által s azt jelentvén ki költői kifejezéssel, hogy szülővárosának lakói előre sejtették ily kitüntető állásra jutását.

3) Itt e szót nem a „boeoticum ingenium“-féle jogosulatlan adagium cél-

Kissé továbbra esik ugyan a sziklás Veszprémtől a természet remek szépségeit olyan öszpontban tükröző tájkép, minővel neki a tatai „csodaszépségű“ völgy kedveskedék, ha csak szobája ablakából pillantott is ki a nagy tavon át; de aztán ez már a kis magyar tenger ám, övezve az ő bájoló partvidékével s költői érzelmeket gerjesztő hegységeivel!

2. Hazánk ezen egykori édene részben még a hajdani lovagkor maradványainak bús omladozását és viharos századok pusztításának egyéb nyomait láttatva, részben pedig az új életre fejledezés vajudásait jelezve, mintegy lassú derengését mutatá az átalakulni vágyó kornak, melynek azonban nagyobb műveletekre ösztönző felhívását vajmi kevesen bírták még felfogni! — Inkább csak némi csöndes mozgásban jelenkezék itt még az iménti melancholikus tespedésből való fölcsozdás.

A szellemi javak sáfárait csakis a társadalom leglényegesebb kellékeinek eszközlésére, a polgárosító tevékenység főbb tényezőinek növelésére utalák a lassú kibontakozást engedő viszonyok, t. i. az egyházi nevelés és oktatás általi kulturai alapvetésre. ¹⁾

zásával említem, hanem mivel Bocotíához — Helikon hegye (Aganippe s Hippokréne forrásaival) és egyéb természeti jelességei, meg néhány történelmileg híres városa és nem egy nevezetes férfiúnak születéshelye miatt — alkalmasan hasonlíthatónak látszik hazánk dunántúli részének e vidéke, hol később a „Keszthelyi Helikon“ celebráltatott.

Azon költemény-koszorú, mely ezen ünnepély emlékére „Helikon“ cím alatt adatott ki Keszthelyen 1818-ban, elég mentő érvet tartalmaz arra nézve, hogy itt magyar földtalajról szólva a görög-latin classicusokra emlékeztető nevetek használok. Egyébként is indokolt ez Révainak képzelmi világára vonatkozólag, mely ekkoron leginkább az ő remekekéből merített képekkel vala elfogalva. — Hisz a keszthelyi Helikon költői s különösen Horváth Ádám és Berzsenyi D. még ezután majdnem fél század mulva is vajmi sűrűen használják a classicusokból átvett görög-latin nevezeteket. — Csak Kisfaludyék meg az Aurora csillagai oszlaták hathatósabban a görög-római mythosok szürkületi homályát. Sajátkép ők kezdék már határozottabban a magyar Parnassusról eltávolítani az olymposzi istenségeket és száműzni az idegen szellemek, hősök s ókori helynevek gyakori emlegetését, melytől csak úgy hemzsegett előbbi költészetünk, habár némi kivétellel, melyhez Révai magyar költeményei is számítandók. — Berzsenyi- s Kölcseynél is tartózkodóbb volt Révai e tekintetben.

¹⁾ A „Helikon ünnepét“ megéneklők egyike, Bárány Boldizsár így zeng a zivatáros multak után ez idétt fölébredező honról:

„Látták folyni a vért Pannon ugarjain
Búsabb századaink, Corvin alatt az ég
Tisztult, — ám Mahomed Holdja bevonta azt,

S csak Therez'a nyitotta ki.

A roskadt Geniuszt ekkor emelte fel
Felséges Nemed, és a jelesebb Nagyok,
Ettől fogva tudá érzeni lételét

A Honn s elfuta a setét.“ — (I. „Helikon.“ I. 41. l.)

Csak hogy bizony nem oly csodaszerű gyorsasággal történt ez, mint ahogy ime költői kifejezés gyaníttatja, kiváltképen a Bakony tájairól. — Egy pillantást vetve hazánk művelődéstörténetébe, elég tanuságát leljük annak, hogy a török

A hazafias érzelmek dalnokainak ama díszes kara, mely honunk dunántúli negyedét utóbb oly szépen dicsőíti, Faludyn ¹⁾ kívül még jobbára csak a következő nemzedék számára serdüle. Az pedig, kinek búvös lantja majdan a Balaton körül századok óta szunnyadó regéket varázsolandja elő, még épen csecsemőként bölcsőjében ring vala, öntudatlan szendergésben álmodozván dajkadalok mellett, melyekből tán első tápelemeit fogadá be szíve a később oly hatalmassá válандó költői érzésnek. S tán már ekkor rajlott álmodozó lelkében némi chaossza azon dal- s regevilágnak, mely aztán fejlett elméjével rendezve s határozott alakokkal népesítve csak e század elején föl lelkéből a nemzet közbámulatára. ²⁾

De mintha ifjú bajnokunk már sejténé az idő méhében rejlő jövőt, vagy mintha költői keble titkos sugalmakat vett volna a classicussá válандó szép vidék gnómjaitól, a Bakony és Balaton tündéreitől, — oly hatványos fokozódását érző itt már a költői lelkesültségnek. Nemcsak a latinul zengésre, hanem egyszersmind sőt még inkább a magyarul éneklésre is mind erősebben tüzelé ez.

Valóban pedig sokkal hathatósbabban sürgette őt az idő szózata, semmint a bármily búvösen igéző vidék. Volt ugyanis valami erjesztő a kor ez idétti áramlatában, ami az atmosphaerát átjárta s éreztette már magát a Bakony rengetegeiben is.

Ez évet több tekintetben epochalisan nevezhetni. Nagy események jelzik válságos voltát, különösen hazai művelődésünkre nézve.

3. Révainak *ιδιοσυγκρασία*-ja volt-e az, vagy mi, hogy rá, mikéat az időváltozás az idegesekre, valami sajátságosan izgatólag hatott a megsejtett közügyi válság. — Mert valóban ezentúl nem egyszer veheti észre az élte folyamát észlelve kísérő, mennyire érintkeznek az ő pályájának jelentősebb mozzanatai a korabeli föltetszőbb jelenségekkel s holmi átalakulási eseményekkel. — Ilyesminek nem egy tanujelével lesz alkalmunk találkozni további életében.

Toldy Ferenc is megemlíti ez évre vonatkozólag, hogy ez „epochalis a magyar költészetre s magára Révai Miklóstra nézve is; — mert ez classika iskolánk születési éve. — Ez évben készíté Rajnis a maga „Kalauzát,“ ekkor kezdé Baróti a római pro-

beözönléseinek mintegy országútvájává lett dunántúl déli részén jóval késedelmebben lábbadozék a „r o s k a d t G e n i u s z,“ mint a felsőbb vidékeken, hol már a 17. század folytán jelentékeny kulturai mozgalom vala folyamatban. Kitészik ez a hazai nevelés éstanügy történetéből is. A nevelő — s tanintézetek keletkezési idejének felsorolásával eléggé jelzi ez az arányt, melyben a fölviradás idő és tér tekintetében terjedez. — (I. Mészáros F. a m. kath. Gymnasiumok Tört. 8. l.)

¹⁾ Faludy is még csak az iménti években kezdette irodalmi termékeinek prózai részét sajtó útján közzé tenni. Költői művei, különösen dalai kézirat másolatokban keringének ugyan hazaszerte. (I. Toldy „Magyar költők élete“ I. 100. l.) de többnyire a szerző nevének említése nélkül, mint ahogy ez akkorban a névtelenül szállógó költeményekkel történni szokott.

²⁾ Kisfaludy Sándor, született 1772. szept. 27.

sódia szerint időmértetre venni költeményeit, ekkor próbálgatá ugyan-
ezt Révai az említett két társról nem tudva semmit“ . . .¹⁾)

E próbálgatást illetőleg Toldy leginkább arra alapít, hogy a nyomtatásban megjelent magyar elegiáinak elsőbbjei ez évről vannak keltezve; ²⁾ de figyelmes olvasójuk azonnal láthatja még első kiadásukból is, ³⁾ hogy biz' azokat több más próbálgatásnak kellett már megelőznie, a minthogy tett is Révai ilyesmit különösen Bollával versent Kecskeméten, a mint ezt már ott említettük. A Veszprémre jelzett datum azt jelentheti, hogy itt azokat alkalmasint már újlag átdolgozhatta; mert azok közül valók ezek, melyeket akkor az iskolákban leginkább szoktak volt tárgyalni. S így igen valószínű, hogy már Szegeden is próbálgatta volt azokat magyarra fordítgatni. De az előbbi kísérletek „idétlen“-ebb eredményeit szigorúbb bírálattal elvetvén, csakis az itt már kielégítőbben sikerült fordítmányait avatta fel irodalmi művekké. Méltán is tehette ezt oly komoly és céltudatos tanulmány után, minőt Veszprémben tön.

Ezzel maga is nyomósan bélyegzi ez évet költői pályája kezdetévé.

4. Hősünknek ezen epochalis évében tehát helyzeti viszonyai iránt is jóval fokozódhatik érdeklődésünk. Hisz eléggé nyílt vallo-
mása szerint is tetemesen gyarapító hatást gyakorol vala művelő-
désére veszprémi környezete, a mily értelmes oly jó indulatú köz-
lékenységgel segítvén elő szellemének több irányban, de leginkább
a költészetben való sikeresebb fejlődését, főleg pedig bíráló itélet-
nek tisztulását s izlésének nemesbedését.

Ott van a „Latina“ 41. lapján az a sokat mondó nyilatkozata, mely világosan tudatja, mily melegen érezte ő még 1¹/₂ évtized mulva is az itt tapasztalt üdvös befolyást, kiváltképen pedig azon lélekemelő barátság emlékét, mely ez évben majdnem folytonos helikoni gyönyörködésekkel deríté kedélyét. Feledhetlen szellemi élvezetet s épülést szerzett neki különösen a Sárváry Ferenc ifjú tanártársával folytatott tudományos eszmecsere.⁴⁾

Annál nyomósabb tanúság ez, minél gyérebbe tette azt, hogy

1) Toldy F. utolsó munkája „Révai“ életrajzi töredék. 1875. „Fővárosi Lapok.“ 295. sz.

2) I. Révai, „Elegyes Versei“ 1787. Pozsony. 1—12. l.

3) „Magyar Alagráknak első könyvök“ 1778. Ezeknek az „Elegyes Versei“ kiadásában már némely kiigazításai láthatók.

4) „Huius Viri amicitiam merito ego ita auide ambieram, ut expressi his versiculis. (I. u. o. a hozzá intézett elegiát). Atque utinam tales saepe contingant nostris Junioribus seu Ductores, seu Sodales, qualem ego hunc mihi fuisse expertus sum Veszprimiensi nostro convictu amico et iucundo sane ob illas delicias perpetuas, quas ubertim hausimus ex omni quidem genere studiorum, sed maxime Poetico. Multae in hoc iam tunc inerant praeclarae dotes. stb.“ — A Sárváry F. jellemzésére vonatkozókat odább említen-
dük.

különösen rendtársai irányában ily lekötelezettségét valló elismerést nyilvánítson.¹⁾

Sárvárnak méltán elismert jótékony befolyása mellett mások részéről is háromlott rá itt olyasmi, még pedig nem kis mérvben, a minek valóban jó hasznát vehette. Ez iránt a társházi személyzet közelebbi ismertetése meglehetősen tájékozhat. Módukban áll azt hi-teles kútfőkől eszközölhetnünk.

5. A veszprémi collegium kormányzását kevésel Révainak oda érkezte előtt Kiss Adorján vette át Conradi Norbertől, ki az itt a 9 évig jelesen vitt házfőnöki hivatalnak folytatása végett a pesti társház élére állítatott.²⁾

Kiss Adorján Szenczről érkezett ide, hol előbb a geometria subterraneát tárgyalta volt a gazdasági tanintézetben Valeronak Tatóra rendeltetésére után 3 éven át, azután pedig ugyanott mint rector igazgatá szintén 3 évig a convictussal egybekötött társházat, mindegyik tisztében serényen és jó sikerrel működővén.³⁾

Több oldalú elméleti tanultsága mellett gyakorlati ügyessége s kezelési jártassága, meg tisztos jellemű mivolta eszközölte most ide helyeztetését, hol ekkor a házfőnöki hivatal feladatához a gymnasium újra építésének gondjai is járultak. Ezek pedig az anyagi szűkös állapot miatt is ekkor valóban nem kevésből állók valának; mert az építés közben kell vala annak kellékeit időnként a kegyes pártfogóktól folyamodások útján megnyerni⁴⁾ és az adakozásokhoz ké-

1) Későbbi viszonyainak körülményesebb előadásából látható lesz ennek subiectiv oka. Bajos is lett volna olykori visszás helyzetében a nyilvánosság előtt ily önvádolással járó elismeréseket hallatnia. Azonban magán nyilatkozatai s levelei mégis több ily méltányos tanúságot tartalmaznak különösen idősebb korából.

2) Conradi Norbertnek ismertetését akkorra hagyhatjuk, midőn Révai vele mint elüljárójával s oktatójával közelebbi érintkezésbe jutand. Egyébiránt érdek-lődőbb olvasónk értesülhet róla mint derék tudósról Horányiból is („Scriptores Sch. Piar.“, „Memoria Hungarorum“ és „Nova Memoria.“)

3) Kissről a rendtörténeti jegyzetek figyelemre méltó adatokat tartalmaznak. Ezek közül csak egy-két vonást érintek itt ismertetőül: Kiss A. született Jászberényben 1726 oct. 7. — † 1801. febr. 17. Veszprémben Zimányi I. L. házfőnöksége alatt, ki iránta előbb is kegyelettel viseltetett, mint ennek 1784. kiadott versei közt is leljük bizonyosságát (l. Carmina 162 l.); kimulta után pedig a veszprémi társház évkönyvében (l. Hist. Dom. S. P. Veszprim an 1801.) egyebek közt e jellemző kifejezéssel emeli ki érdemeit: „Vir de nostra Domo et tota Provincia meritissimus“; megemlíti róla, hogy jámbor és tudományos foglalkozásai mellett közben verselgetett is, és hogy ő az iratai közt lelt verseinek valamely jegyzőkönyvbé beigtatása által is kívánta az érdemes és nagyrabecsült férfinak emlékéát a rendi jövő nemzedék számára fentartani. Dományi M., Katsor K. és a „Liber Suffragiorum“ szintén dicsérettel emelik ki nevelési és tanügyi hasznos szolgálatait, hogy t. i. a nyelvtani, költészeti és szónoklati osztályokban, valamint a philosophiai tárgyak előadásában és a rendi növendékek célszerű képezésében egyiránt serény munkása vala rendjének és fáradhatlan szorgalmat fejtett ki különösen a veszprémi gymnasium épületének létesítésében is. (l. Dományi „Series chron. Sup.“ — Katsor rendtört. jegyz.)

4) Ezért történt, hogy ekkorban az ily épülő félben lévő, vagy tetemes

pest takarékosan mérsékelni az évek során át huzódó munka folyamát.)

Már ennyiből is meglehetősen sejtheti figyelmes olvasóm, hogy a veszprémi társház ekkori belviszonyai jó részben hasonlítanak a tatairól elmondottakhoz s hogy ezek szintén nem csekély befolyással lehettek bajnokunknak realis irányú tovább képezésére.

De e viszonyok elevebb tükrözése végett hadd lássuk előbb a testület többi tagjait.

A társház másod főnöke: Szepesi Vazul, egyszersmind a sz.-Annáról nevezett kápolna administratora, hitszónok és tanodai felügyelő („*Visitator scholarum*“.) Ezt Révai már tanuló korából ismerte; minthogy 1768. Szegeden volt házfőnök, hol egyházi szónoklati által, melyek neki magyar, német és dalmata nyelven egyiránt hatásosan sikerültek, nagy elismerést szerze²⁾ 12 éven át működővén itt töbnyire lelkeszeti foglalkozásban.

Perczel Imre³⁾ és Szomi Lajos⁴⁾ mint seminariumi theologia-

javításokat s átalakításokat igénylő társházak elüljáróinak hivatali nevezetéhez a névtárban oda csatoltatott illetén feladatuknak jelezése is e kifejezéssel: „*promotor fabricae domus et Scholarum*“, mint ez Kiss Adorján neve mellett is ott van az illető „*Catalogus*“-ban. Néha az elüljáró helyett más rendtagnak jutott e nehéz feladat. Valóban elég terhes gondokkal járó cím volt ez többyire, mint már itt a másik példából látjuk

1) A veszprémi gymnasiumnak újrácipítése már 1769-ben, midőn a társháznak tágasabbá alakítása bevégeztetett, el vala határozva, de csak 1773-ban lehetett odáig jutni, hogy az alapkö május 1-én letétetett; az építésnek bevégezése pedig csakis úgy történhetett meg 1778-ra, hogy királyi segedelmezés is járult hozzá 9000 forinttal, melynek megnyerésére is Kiss Adorján tette meg a célhoz juttató lépéseket.

Az adakozás e nehézkességének oka leginkább ott rejtik, hogy az egyházi férfiaktól telhető kegyadományok már a collegium építésének tetemes költségeire szükségeltettek s így az iskolának célszerűbbé idomítása végett igen rendén valónak látszott a világiak, illetőleg a vármegyének s városnak hozzájárulását is igénybe venni. Ez pedig tudomás szerint többyire igen késedelmesen eredményez valamit, különösen oly helyeken, hol az adakozást, főleg szellemi célokra, leginkább a „holt kezek“-re szeretik bízni. — Ezennel is a megye részéről följárított segély csakis némi buzdításul szolgálhatott egyes nagylelkű tudománybarátokra, kik ismét többyire egyháziak valának; a várost pedig az sem igen bírta vetélykedésre serkenteni. (I. *Historia Domus Sch. P. Veszprimiensis.*)

2) Kiváltképen ezen oldalról emelik őt ki az életrajzi adatok, Dományi szerint: (I. *Series chron. Sup. 40. l.*) „*Basilius Georgius Szepesy, Pestiensis, laudatus a sacris, quos ad populum habuit, sermonibus. Quia ad dicendum promtum non minus, quam facile habuit ingenium, ideo munus hoc per annos plures, pluribus in locis et diversis interdum linguis magno fidelium fructu exercuit. Praefecti Scholarum et Secretarii Praesidis officio diligenter functus est, neque minori solertia variarum, quibus praeerat rector Domorum curavit commoda.*“ 1771. Rátay Egyed kimulta után a pesti társháznak volt főnöke, † 1781. 59 éves korában.

3) Veszprémnek e jeles szülöttéről, és a hírneves Perczel család egyik legkiválóbb díszéről még több ízben lesz alkalmunk illetékesebben megemlékezni. Itt egyelőre elég legyen a Horányi írta életrajzi vázlatra utalnom. (I. *Scriptores Schol. Piar.*)

4) E szelid természetű, komoly tudományokat kedvelő és hivatásához ki-

tanárok működnek, „Professor SS-tae Theologiae scholastico-dogmaticae“ címmel jelezvék a „Catalogus“-ban.

6. Ezt a feladatot kezdet óta folytaták itt a piaristák. Az volt itteni alapíttatásuk egyik kiváló indoka, hogy az egyházmegye számára szükséges lelkészeket képezzenek.¹⁾

tartóan hű férfinőről egyiránt tisztos elismeréssel nyilatkoznak a rendtörténeti adatok. Údvös működését többnyire philosophia s theologia-tanításban, hitszónoki buzgó tevékenységben, társházak tapintatos kormányzásában és rendi növendékek ildomos nevelésében fejté ki. Dományi szerint: „... strenuum egit divini verbi Praeconem. — — Ubique diligentis Superioris partes explevit. Tandem Moderator Tironum (Magister Noviciorum) nostrorum constitutus Juvenes nostros mansuetudine summa et comitate educavit. † 1802. 73 éves korában.

1) Veszprém oktatásiügyi viszonyainak némi földériteése végett, meg művelődéstörténetünk tekintetéből sem lesz tán fölösleges itt alkalmilag egy pillanatot vetnünk ez intézet korábbi viszontagságára, a mint arról a társház évkönyve, meg egyebeken kívül Katsor K. és Conradi Norbert jegyzetei értesítenek.

A veszprémi kegyesrendi tanintézetet leginkább a fönnébb érintett célból alapította 1711. Volkra Otto János gróf ve-zsprémi püspök, ki a török dúlás és belvillongások folytán igen zilált állapotba jutott egyházmegyét erélyes buzgalommal igyekezett helyreállítani. E végett fő gondja vala mentül előbb revindicálni annak jogait és a kath. nevelés és oktatás ügyét föléleszteni. És e célra a kegyes iskolák rendét kívánta alkalmazni, melynek hasznosan feltyotott működéséről már mint pozsonyi prépost meggyőződést szerzett volt úgy, hogy mihelyt onnét 1710. a veszprémi püspöki székbe jutott, azonnal rajta volt, hogy szék-helyén e rend tagjaira bizánda tanintézetet létesítsen. Volkra püspök az 1715-ki pozsonyi országgyűlés alkalmával is hathatós tevékenységet fejtett ki a végett, hogy e rend hazánkban felkaroltatást és törvényes behonosítást nyerjen. — Fölöttébb nagy hiányát látván e szellemileg elparlagult megyében a lelki oktatásra kellő papságnak, a gymnasium alapvetése mellett lelkész-képezde alapításához is hozzáfogott — A mostoha viszonyok miatt azonban mindkét szándékának valóítását csak némi kezdeményezéssel indíthatta meg

Mindkét intézetbeli tanítást a kegyesrendiekre bízta. — Eleinte csak 3 egyén kezdette meg a kettős feladatú munkát; egy a „theologia moralis“-t adta elő 6 bölcsészet-végzett ifjúnak, kettő a gyermekek oktatásával foglalkozék.

1713. már 6 egyén működik; kettejök theológiát taníta, a többi a gyermekeket oktatá az elemiektől kezdve egész a syntaxisig, a fölöttébb nehéz viszonyok miatt valóban igen szűk körülmények között, zsöllér lakásokon elkülönülten s jobbára kegyadományokból éldegléve. Ugyanis a kezdet egyéb nehézségei mellett az alapítványul szánt 12,000 forintnak egy harmadrészéhez csak évtized mulva juthattak, kegyadománykép kapván azt és a kétharmad rész is kötelezvényekben adatván meg, csak bajosan kamatozóék. Együtt-lakhatásra alkalmas társházak csak 30 év mulva építhettek többnyire kegyadományokból. Valamivel alkalmasabb tanhelyiségre is 1731-ben tehettek szert

1753-ig csak 4 osztályú tanodájok volt két tanár kezelése alatt, a többi 4 részint theológiát taníta, részint hitoktatóként működék. — Az ifjúság száma kezdet óta jelentékeny vala, a 4 osztályban 250—260 között váltakozék.

1754. kezdettek humaniorákat tanítani. Azonnal 10 ifjú jelentkezett azokra. Már ekkor szükségesnek ismertetett el mind a rendház nagyobbitása, mind a gymnasium épületének átalakítása. Amazt Biró Márton püspök is javallá s 20,000 téglával gyámolítá; de megvalósításához csak 1767. lehetett hozzáfogni. A rendház alkalmasítása Conradi Norbert házfőnök javallata dacára, — a pallérok ügyetlensége miatt is nagy bajjal haladhatott. — Ezért Kiss Adorján Valero Jakab praxisát követte és a szakavatott Oswald Gáspár piarista rendtárs tanácslását véve igénybe, úgy intézte az iskolaház épí-

Perczel a theologia-tanítás mellett egyszersmind a gymnasi-umnak is igazgatója (Praefectus Scholarum).

A humaniorákat a számtan és történelem tanításával együtt Kovács László¹⁾ kezelé, az alsóbb osztályokat pedig három tehetséges fiatal rendtárs: Sárvány Ferenc, Révai Miklós és Magyar Ignác.²⁾

Révai a „Catalogus“ szerint: „Magister Principiorum et Maioris Parvae, Praeses Oratorii minoris, Catechista;“ — az „Officia domestica“ sorozatában pedig: „Horarius Scholasticus et Curator ambitus inferioris.“ — Ez utóbbi csekélységet csak annyiból érin-tem, mert azt láttatja, hogy itt convictor-gondozással nem lévén elfoglalva — valamint a többi sem, — tüzetes teendői mellett jóval több időt fordíthatott önművelésére. Nem akadályozták azt még azok az időnként előforduló apróbb feladatok sem, melyekre az építkezési gondokkal is terhelt házfőnök néha-néha rendtársainak egyik másikat fölszólítani kénytelen vala. Ezekből az ifjabbaknak olykor egy-egy rajzolati másolás — a főnökséghez fölterjesztés vagy a pártfogóknak bemutatás végett, — vagy folyamodás és hálaanyilvánítás fogalmazása vagy tisztázása s egyéb efféle jutott e közügyi teendőből, — valóban hasznos gyakorlatul.

De a szerzetes családnak imént felsorolt tagjain túl még egypár, noha kevésbé jelentékeny egyén szintén kerekszámú tizzé növesztí itt is a társházbeli személyzetet. Azonban ezek főlemlítésével némi árnyoldala is élénk tűnik az egyébként oly tisztos testületnek. Mert sem a kétes jellemű kézműves laicus rendtárs, sem az időnkénti elmezavarodás miatt lényegeseb tevékenységre nem képes Zsiger Sán-

tésének ügyét, hogy az ő serény hozzájárása és némely rendtársak közreműködése által, — az anyagi kellékek nehéz megszerezhetése mellett is, — sikeresen létrejöhett azon épület, mely maig is tanhelyiségül szolgál. A tervekészítést is Oswald G. segítségével módolta ki Kiss Adorján s miután ő 1776. a házfőnökségtől fölmentetést nyert, az építési munkálatot is Oswald G. intézé az ő szakértő művezetésével.

Az itt jelzett építkezési ügyfolyam tehát ismét juttatott bajnokunknak alkalmat az Architectura civilis tanulmányozását legalább szemléleti megfigyeléssel folytathatni.

¹⁾ A „Compendium vitae“ (l. „Suffragior L.“ an. 1796.) és egyéb rendtört. adatok szerint Kovács László zala-vmegyei származatú, egyenes lelkű, magyar érzelmű szerzetes és hasznos tevékenységű tagja volt rendjének 9 éven át nyelvt. és humanior. osztályokban szorgalmiásan tanított, 13 év folytán mint buzgó hitszónok működött, s azontúl élte fogytaig 8 éven át példásan lelkészkedett. — A szabatos irályú Lihan Paulin e rövid vonásokkal jellemzi őt: „vir sincerus, absolutis studiis Grammaticam, Poesin et Rhetoricam discipulis solerter tradidit, concionator annis 13 laudem emeruit. Deinde nostris ex S-ta Anna Temesvarinum regia voluntate translatis administrator parochiae ad S. Annam adhaerens annis 8 proborum morum exemplo fideli hungarico populo praefuit.“ — † 1796. 58. évében.

²⁾ E két fiatal rendtársnak mivelta eléggé ki fog ismerszeni a következőkből.

dor bemutatásából nem háramlik valami előnyös vonás az iménti megnyerő alakok kép-csoportozatához. — És még is nem csak az eleve kitűztem tárgyias felfogás igénye miatt, hanem különösen egy kellemetlen incidens okáért is számba kell itt vennem a különben harmonikus környezetnek némileg dissonans elemét is, még pedig épen Révai érdekében, hogy illetékesebben méltathassuk egyik ez évben kelt, sajátjóságos tartalmú elméművét, melyben már költői önérzetének erősebb kifejezését hangoztatja s annak jelentékeny sérelme miatti kesergését ömledezteti, — illetőleg az ezentúl oly gyakori s úgy szólva élete végső órájáig kifogyhatlan panaszainak¹⁾ első nyomosabb kifakadását nyilvánítja.

7. Behatóbb figyelmünket igényli ez különösen azon lélektani momentum végett, melynek értelmezéséhez, vagy talán indokolásához is abból némi érv vonható ki.

Ugyanis latin elegiáinak mindjárt IV.-dikében,²⁾ mely a tatai forrástól elbúcsúzós elegiája után következik, — oly kárvallását panaszolja hősünk, hogy rokonszenvező olvasóját, — ha az ő körülményeit nem ismeri alaposan, — könnyen tévesztheti holmi balítéletre; sőt terhelőbb gyanút is kelthet az ő viszonyai s tán önmaga iránt is, másrészt pedig még az észlelőbb olvasót is legalább némi habozásba ejtheti³⁾ a panaszolt ténynek mibenléte iránt. Mert ennek részletei oly különösszerűek, hogy valóban bajossá teszik a dolog mivolta iránti eligazodást. De meg az elejétől végig komolyan tartott feddésnek némileg humoros hangulatú zárszavai is hozzájárulnak a kételynek erősítéséhez.

Hadd lássuk e különös vád tényálladékát:

Olyannak vallja a feddő versezet a korholt kártevőt, ki könyezve képes kárhözatni azt a kajánságot, mely — hagyományos hie-

1) Ezen állítást bőven igazolják levelei, melyeket az illető helyeken érdemleg szándékozom ismertetni.

2) I. „Latina“ L. I. elegia 4. „In scriniorum compilatorem.“ Minthogy az I. számú elegia mint dedicatio későbbi — 1787-diki keletű, időrend szerint véve ez sajátképen 3-iknak mondható.

3) Hisz Toldy Ferencet is némileg tétovázó tündődésbe ejtette e felőlő kesergése, noha ő R. vádlatának részleteit, mint látszik, nem vizsgálta behatóbb egybevetéssel. — Nem véve tekintetbe azt, hogy Révai, kiadott elegiáinak sorozásában a keletkezés idejét legalább az évre nézve szem előtt tartván, ezt a IV. számút — habár datum nélkül — a Tatán és Veszprémben írottak közé helyezte, — Toldy a keltezés (hely- s időjelzet) hiánya miatt a tartalomtól következtetve, csak úgy gondolomra, Nagykarolyban írottként veszi s találgató véleményezéssel ottani elégedetlenkedésének egyik valószínű indokául tekinti az ebben panaszolt károsíttatását: „Talán itt (Nagykarolyban) történt írásszekrényének kirabolgatása is, melyért (kit is mást) egy irigy társát vette gyanúba.“ (I. „Révai a.“ Életrajzi töredék. Toldy F. utolsó munkája X. fej.) Azonban hogy biztos támaszték hiányában jónak látta az óvatos kétely mellett maradási, — ismeretes kritikai tapintatát tanúsítja.

delem szerint — Koricsányi Márknak,⁴⁾ a kiváló tehetségű latin elegiaköltőnek dicsőségét szintígy törekedett örök homályba süllyeszteni, — és az ez ellen állítólag elkövetett méltatlanságot — habár késő fájda-

⁴⁾ Családi és keresztnéve: Koricsánszki György. — Koricsánszkinak írja őt Révai is az itt szóban forgó IV. elegiájához 1792. (a kiadáskor) csatolt jegyzetében, habár Horányi már jóval előbb 1776. a „Memoria Hungarorum“-ban Koricsányinak nevezi; de még később is — az 1800. kiadott „Scriptores Sch. Piar“-ban — Koricsányi néven ismerteti őt. A kézirati jegyzetekben s catalogusokban csakis a szerzetben fölvevett „Marcus a S-to Davide“ nevén fordul elő. — E szakás a kegyesrendieknél (a mint már említettem), a mult század derekáig tartott. — Koricsányi morvaszéli (egbelli) születésű létére hazaias magyar érzelmű lévén, már Szegeden laktakor vezetéknevét Koricsányinak mondogatta. (Ez időtájban indult meg a rend tagjai közt a magyarosodási buzgalom s evvel a névmagyarítási hajlam is. Ekkor kezdte magát Deményi, Nemcsényi s több más tagja a rendnek magyar néven nevezettni.) Koricsányinak költői híre azonban inkább csak szerzeti nevéhez fűződik, minthogy azt csakis a 278 distichonra terjedő „Apologia“ című elegiája örökíti. — és ez a „Marcus a S. Davide“ névvel jelezve látott napvilágot. Költői szellemének ebben nyilatkozó sajátosságos eredetisége s hatálya fokozta iránta leginkább azt a bámulatot, melynélfogva őt, mint Katsor írja, a latin költészet kedvelői kora legjelesebb költőjéül magasztalák: „Quae enim opera lucubravit, omnium, qui ea manibus tenebant, sententia princeps poetarum sui aevi dici meruerit; de quo etiam Suffragia haec habent: „Humaniores Scholas, atque in primis Poesim (in qua sic excelluit, ut primis Hungariae Poetis accenseri mereretur) laudabiliter docuit.“ (Katsor K. Viri doctrina illustres I. p. 80.)

Ezért mondja róla Révai e IV. elegiában:

„Ingens Parnassi gloria Marcus erat“

lelkesebben viszhangoztatván róla kortársai nagy véleményét, kik benne mintegy költői títan szellemet véltek rejleni.

De épen e nagy vélemény szülte egyszersmind ama balhiedelmet is, mintha csakugyan valamely üldöző kajánság okozta volna számos egyéb műveinek megsemmisítését; minthogy azok közül, valamint életében, úgy 1752. (márc. 11. szélhűdés által) történt kimulta után sem jutott több napvilágra.

E balhiedelemnek azonban elégséges cáfolatát lelheti a figyelemmel olvasó az ő „Apologiájá“-ban, melyben az évek során át betegeskedő s e miatt is nagyon elkedvetlenedett, meg egyébként is a korának gondolkodásmódjától felettébb idegenkedő Koricsányi túlságos ridegséggel utalja vissza Halapi Constantinnak, — az ő valódi jóakarójának — nyájas buzdítását arra, hogy szólaltassa valahára huzamos szünetelés után lantját és közöljön valamit műzájának szüleményeiből, melyeket oly élénk vágygyal kíván olvasni a rá figyelő ifjú nemzedék, különösen tanítványai s megannyi csodálóí. (I. Constantini a Passione Dni. „Apologorum Moralium L. VI. Elegiarum unicus“ Eleg IX, és Eleg X.) Constantinnak 57 distichonú szívélyes buzdítására Marcus 278 distichonnal motíválja s eközben néhány erős sarcasmussal is érvelgeti, hogy miért nem akarja műzája szüleményeinek fönmaradását; — a többi közt azt is említi okul, hogy hisz a kor, melyben él, nem képes illőleg méltatni a valódi költészetet (már úgymint az ő felfogása szerint), melynek nem hízélgés a feladata, hanem az, hogy juvenalisi ostort csattogtasson kiméltetlenül a kor bűnei s ferdéségei felett.) — Ily keserű érzellemmel vallja, hogy inkább eddigi verseit is elhamvasztja, semhogy újak írásához fogjon; mert nem akarja, hogy még a jövőben is nevetségessé legyen sikertelen küzdelme miatt.

„Posthuma ridiculae ne dem ludibria famae,

Scrinioli potius concremo vasa mei.

.....

lommal — elítélve, örömet látná ennek a ritka tüneménynek újra fölélesztését: holott ím mégis a K. M. nyomain bátran haladó s őt legalább megközelíteni igyekvő Révait kárörömmel fosztotta meg költői elmeszüleményeitől, s mi több, még szélteben kérkedni is mer azzal, hogy őt verseinek megsemmisítése által mintegy eltemette.¹⁾

8. Vajon ki lehetett ez az ádáz üldöző?

A tényálladék nem rendes észjárású tettesre mutat. És a körülmények nyomozásából is ilyesmi látszik kisülni. Vessük egybe az azokra vonatkozó adatokat. A szerencsétlen Zsiger Sándor — elméjének időnkénti borongása miatt — tényleg már csak számfeletti tagja a szerzetes családnak, igazán mondva inkább csak házikeresztje.

Kiss Adorjának ez évről szóló napi jegyzeteiből²⁾ látható, hogy Zsigeren³⁾ némely rögzött eszméivel való tételődése következtében már ekkor a monomania sajátságos kórtünetei jelentkeztek. Szerfölötti ingerlékenysége mellett a csenéskór (klopomania) is megszállta olykor.

Ily tapasztalatának sajnos bizonyosságát mondja el Kiss Adorján az 1773. nov. 20.-ra vonatkozó jegyzetében. Részletezés nélkül jelezi az esetet, hogy a házban eltűnt holmit nála megtalálván, azokat az illetőknek visszaszolgáltatta. Ezek neveit azonban nem említi. Révai károsultát sem érinti.⁴⁾

Egyébütt sem leltem arról említést — a IV. elegián kívül — sehol, sem az ő irataiban, sem a róla szólókban, habár huzamos idő óta nyomonzván hősünk életviszonyait, éber figyelemmel kutatom külö-

Barbara si revoces ab origine saecula, nunquam

Vilius, atque meo tempore, Carmen erat.

Eloquar? an sileam tamen id, quod sentio, dicam:

Multis prae Latio sordida Cyprus olet.

Nullus non Danaen rigat auro, nemo Minervam.⁴⁾ S így tovább.

Ily sötét szemüvegen át szemlélvén korát, csakugyan nem is juttatott Apológiáján kívül egyebet műveiből napvilágra; sőt a maig meglevő két csomót (melyek tartalma többnyire bevégzetlen,) kivéve, a többit alkalmasint elhamvasztotta. — Itt legyen elég ennyiben említenem e különös tüneményt. Szóba kellend őt hoznom úgys nemsokára. Mert — a mint már az itt emlegetett IV. elegiából előre is sejtetni, — az ő sajátságosan háborgós szelleme nyomos befolyású vala Révai lelkére ennek épen váltságos éveiben. — Mondhatni nem csekély adagnyi fermentummal járult ez is azon kedélyforrongáshoz, melyet fiatal költőknek vajmi huzamos időn át kellett súlyos viszontagságok árán me-sínleni!

Koricsányi szellemének s viszonyainak ismerete jelentékeny világot vet-het bajnokunk szellemalakulására s életviszonyaira is.

1) Quod me a iam passim facta abs te funera narres.⁴⁾

2) Ezeket Kiss A. ekkor sajátlag maga számára irogatta; tíz év mulva pedig visszakerülve a veszprémi társházba, azokat utóbb többnyire a ház évkönyvébe is átírta. Belölök, habár csak soványan érinti az eseményeket, meglehető-s tájéko-zódás nyerhető az akkori viszonyokról.

3) Róla már fönnebb volt szó az V. fejezetben (l. 95. l.)

4) Révai már ekkor Nagykárolyban vala. Oda rendeltetését okt. 31-diki jegyzetében említi Kiss A. u. o.

nösen sérelmi panaszainak alapját. Ezek közt íme kárvallása kiváltképen fokozhatta érdeklődésemet. Hisz főleg az ő szellemi fejlődése nyomozójának eshetik ez leginkább zokon; — mert igen valószínű, hogy az így elveszett zsenge productumok közt már előbbi magyar dolgozataiból, legalább fordítási kísérleteiből is lehetett holmi.¹⁾

Ily gyanítás mellett e különben — tán épen a Koricsányi szellemének befolyásánál fogva — túlérzékenyen exaggeráltak vélhető panaszát nem tarthattam jelentéktelennek, s egyéb tényadat hiányában legalább a Kiss A. jegyezte körülményben vélek arra nézve gyanítási alapot rejteni.

E szerint igen hihető, hogy a zavaros elméjű Zsiger valamely boldogtalan órájában olyasmire is rávetemedhetett, a mivel aztán nemcsak a fiatal költőt szomorította meg, hanem az iránta való későbbi érdeklődésnek is tetemes bajt okozott. — Ily tekintetből igen figyelemre méltók ifjú bajnokunknak azon büszke önérzetet kifejező sejtelmiei, melyeket e panaszai közben az ő jövőbeli hírnevét²⁾ illetőleg oly bátran jósol.

A fönnebb jelzett föltevést eléggé nyomós pszichologiai érv is támogatja: Zsiger elmebetegségét — némely kortársának, különösen Katsornak jegyzetei szerint, — tetemes részben fokozta, sőt leginkább okozta az ő tulságos képzelgése s poetikus önhittsége. Ifjú kora óta legtöbbsnyire költői művek tanulmányozásával s poemák készíttetésével foglalkoztatá meglehetősen elmebetegségét. Küzdelmének valamelyes sikerét tapasztalván e nemű productióit — túlzott öntetszéssel — oly értékeseknek képzelte, hogy aztán e megrögzött hiedelmében váltig vitatá, mily nagy díszére fog az válni a rendnek, ha ő a tanárkodása folytán készíttetett prózai és verses dolgozatait óhajttása szerint átdolgozhatván napvilágra bocsáthatja. E végett ki is kérte, hogy az elfoglalóbb hivatali teendőktől fölmentetése után neki is, mint a gyengélkedése miatt pihentetett Hájosnak³⁾, a „Catalogus“-ban jeleztessek irodalmi foglalkozása.

Beteges kedélyének megnyugtattása végett e különös kívánsága

¹⁾ Elsikkadt művei leginkább a noviciatusban és még gymnasiumi tanuló korában készített zsengek lehettek, többsnyire elegiák. Tárgy szerint egyet nevez, melyet alkalmasint Sannazariusnak hexameterekben írt „De partu Virginis.“ „Libri tres“ című s VII. Kelemen pápának dedicált költeménye nyomán imitációként írt szintén elegia alakban. Röviden így jelzi ezt:

„An tenebris sunt scripta nigris mea carmina, partum
Virginis, et cunas quae retulere Dei?

Ut rapias, et nocte tegas sceleratus iniqua,

Multa alia alternis sunt mihi scripta modis?

Quidquid erat, doleo raptum, ingentique ruina

Sensi animi, et vires corporis imminui.“

²⁾ Me populi ore legi, me serum vivere tempus,
Et nosci a grata posteritate doles?

³⁾ l. 92. l.

csakugyan teljesült is. ¹⁾ Sajnos lelki állapotát azonban ily kedvezmény sem enyhítette. Elméjének huzamos ideig folyt változatos borongása 1777. végre teljes elborultságig, sőt veszélyes tébolyig fokozódott. ²⁾

Íme körülmények egybevetése után könnyen föltehető, hogy a már ekkor nem rendes gondolkodású egyén alkalmasint a könnyű véru fiatalabbak részéről talán épen verseinek leszólása által ingereltetett arra, hogy az ő rovására földicsérgetett Révait, — kit egy pár évvel ez előtt Kecskeméten mint ujonc-növendéket ismert s talán már akkor is sanda szemmel nézett, — hóbortos állapotában verseinek megsemmisítésével boszulja meg.

E gyanúnak legalább is igen valószínű alapját láttatják az imént felhozott körülmények, s ily következtetéssel eléggé elfogadható igazoltatását nyerheti hősiünknek a IV. elegiában nyilatkozó kesergése, annál is inkább, minthogy annak végső sora szintén arra mutat, hogy megkárosítóját maga sem tarthatta valamely komolyan beszámítható elméjű egyénnek.

Hisz az egyébként erősen hangsúlyozott ³⁾ kárvallás elpanaszlását végre némileg enyhülten s mintegy humorosan fejezi be.

9. Múzájának kesergése zsenge szüleményeinek vesztén e szerint nem valami vigasztalhatlan rachel siralom, ⁴⁾ — inkább túlnyomó részben már határozottabb kifejezése az ő költői önérzetének, mely jogosultan vél számíthatni a jövőbeli hírnévre. ⁵⁾

Most ugyan még esztelenségnek tartaná magát Marcus-hoz hasonlítani, kit oly magasan lát állani a parnassusi dicsőségben, ⁶⁾ de

¹⁾ Az 1775-diki írott névlajstromban így van bejegyezve a kecskeméti ház személyezte közt: „elucubrator opusculorum poeticozum et rhetoricorum.“

²⁾ A méltányosság szempontjából illő, hogy a szerencsétlen férfinak itt élénk tűnő szomorú minősége mellett egyébkor alkalmasabb mivoltát is föl- említsem. Róla a kimulta után jegyzett „Compendium vitae így szól: „Alexander Zsiger, (n. in Nyitra-Ujlak 1731.) absolutis severioribus studiis primum Grammaticam pluribus in locis et elegantiore scripturam diligenter docuit. Poësi deinde et Rhetoricae docendae admotus, munus seduli Professoris egregie sustinuit. Concionatoris et Praefecti Scholarum munera accurate obivit. — Anno vero 1777 in amentiam furori conjunctam incidens, ob eandem perpetuam annos 17 in suo cubili reclusus exegit. † 1794. 25. dec. Ketskemetini a. act. 63. — S így a szájalomra méltó férfiú húsz évnél tovább szolgált rendtársainak türelmi próbául.

³⁾ Invide! vel potiore mihi tu nomine praedo!
Invidus at certe tu quoque praedo mihi es:
Qui mea furtiva violasti scrinia dextra;
Et monumenta mei multa laboris habes.
Me populi ore legi, me serum vivere tempus;
Et nosci a grata posteritate doles?

⁴⁾ Jeremias XXXI. 15.

⁵⁾ Me populi ore legi, me serum vivere tempus,
Ut nosci a grata posteritate doles?

⁶⁾ Non equidem tanto me demens confero Vati.
Ingens Parnassi gloria Marcus erat.

oda törekszik, hogy őt legalább igen megközelítse; ¹⁾ reméli is, hogy küzdelme nem lesz sikertelen s hogy a csekélyeseknek látszó kezdeményeket nagyobb eredmények fogják követni. Erre biztatja is ²⁾ magát. S habár e bátor haladását ³⁾ a kajánság fájdalmasan akadályozza is: hiszi, hogy az ő feltörekvését elősegítő szellemek (isten-ségek) boszút állanak ⁴⁾ az útját szegő agyarkodáson s hogy e kártevője is rémséges gyötrelmekkel fog lakolni vakmerő tettéért. ⁵⁾

Így néhány erős vonással hangsúlyozván vesztesége ⁶⁾ miatti mély fájdalmát, végtére mégis csak azon gúnyos jóslással zárja be panaszát, hogy a különben vajmi elvetemült gonoszszágnak bélyegezhető kárörömmel kérkedőnek lelke — a hajdani (lélekvándorlási) rege szerint — egykoron bagolyba szálland, ⁷⁾ mintha csak amúgy megvehetőleg azt mondaná rá tréfás átokként, hogy váljék bünhődésül bagolylyá!

Ennyiben végez a félkegyelmű „scriniorum compiler-“ral, kit aztán ezentúl többé — legalább tudtomra — nem is említ sehol.

Ilyen rövid processusú elbánást később is nem egyszer tapasztaltatott ő megbántóival némely elviselhetőbb sérelmekért. Mert szó nélkül ugyan nem igen hagyta azt, a mi rá kellemetlenül hatott, — még a képzelt bántalmat sem; de boszankodását többnyire improvizált expectoratioival olykor elég hamar le is hűtötte.

Így az itt tárgyalt esetben már egyszersmind egyik mutatóványa áll élénk jelleme azon figyelemreméltó vonásának, melylyel továbbad még több ízben fogunk találkozni.

Jó ezt már eleve ismerünk, hogy a műveiben s leveleiben

1) Cur tamen assiduo veter huc accedere cursu:

Ut saltem Marco proximus esse queam?

2) Parva fuisse ferunt magnarum exordia rerum;

Nos etiam a parvis altius ire iuvat.

Adspice qui ripis decurrit utrinque reductis,

Tantus ut e modico fonte Tibiscus eat.

3) Hos atrox animos, hos interrumpis et ausus

Et moerore meum deprimis ingenium.

4) Audis, nec tanti sceleris tua conscia nutant

Membra, nec ultores concidis ante Deos?

5) Et te nox nigra imaginibus terrebit acerbis,

Assiduoque dies conteret ossa metu.

6) Veszteségét tetemes mennyiségűnek gyaníttatja e verse:

„Et monumenta mei multa laboris habes.“

7) „Siquid id est, animasque vagas diversa subire

Corpora, non veterum fabula vana docet:

Quod mea iam passim facta abste funera narres,

Tu bubo infesti gutturis ales eris.“

S ebben, — mint a bagolyra vonatkozó némely példaszó, különösen a „bubo canit lusciniæ“ adagium (l. Erasmi Roterodami Adagiorum epitome. Coloniae Agripp. 1581. p. 190.) sejteti, — némi allusio is látszik rejleni a silány verselőre. — A németben ennek e közmondás felel meg: „Der Narr will den Doktor lehren“ (l. Binder Wilh. „Novus thesaurus Adagiorum Latinorum.“ Stuttgart 1866. 41. l.)

oly gyakran zúgolódó kedélynek néhutt túlságos kifakadásai iránt tájékozva legyünk.

Gyulékony kedélyű hősünk különböző hangulatai szerint néha hirtelen felforrtyanó indulatának olykor nagyon is pathetikus kifejezését rögtönzi, de a szóval vagy tollal, többé vagy kevesbé hevesen duzzogó háborgás közben haragja nem egyszer a „Quos ego. . . Sed motos praestat componere fluctus“¹⁾ módjára csillapulván, kedélyzajlása ismét medrébe tér vissza, hogy minél előbb előszedje jobbik eszét s nyomban folytassa rendes működését — — —

De ekkor még — adataink szerint — nem is jelentkeztek olyatén erősebb emótiók kedélyvilágában, mint későbbi éveiben. — S így alkamasint elég könnyedén túltette magát ily mélyebben sértő bajokon is, — talán ezennel azt is érezve, hogy ennek előidézéséhez maga is járult némi részben ingerkedéseivel. — Mert hogy fiatal elméjének szikráit olykor csipősen villogtatta egyik másik kényes oldal rovására, arról utóbbi surlódásai nem kevés bizonyosságul szolgálhatnak.

10. Egyébiránt veszprémi éve eléggé derültként tükröződik élénk adataink meglehetősen mennyiségű tanúságaiból, hogy a köznapi élet apróbb bajaival együtt e búsítóbb keserűségét is csakhamar eloszlatható azon dús sikerrel folytatott művelődési tevékenység, melynek gyönyöreiről nemcsak ekkori keletű iratai²⁾ adnak örvendetes tanúságot, hanem későbbi oly meleg emlékezéssel nyilatkozó vallomásai még két évtized múltával is³⁾ megható bizonyóságot tesznek.

Igaz, hogy ezt nevezet szerint főképen a Sárváryval folytatott igen gyarapító hatású eszmecserek feledhetlen élvezeteire vonatkoztatja: de — mint adatainkból kitetszik — e jótékony befolyású élményeihez a társházi belélet jó viszonyai is tetemes contigenssel járultak, a minek az ő részéről már csak az is nem csekély tanúságul vehető, hogy azok elleni panaszának irataiban sehol sem leljük nyomát.

Itt kelt iratai⁴⁾ s ez évre vonatkozó későbbi emlékezései⁵⁾ élénken tükrözik önképzésének azon sürgelmét, mely már ekkor a nyilvánosabb kihatásra irányultan mintegy nekiiramodva küzd a pindusi magaslat felé.

A környezeti viszonyokat jelző adatokból⁶⁾ pedig kiérezhetni, hogy azok is jelentékenyen üdvös befolyásúak ily eszményies törekvéseire, annyival inkább, minthogy egyrészt megóvják buzgalmát

1) Virgil. Aeneid. I. 135. v.

2) L. „Latina“ Elegia V. VI.

3) L. „Latina“ 41. l. a Sárváryhoz intézett Elegia XI. mellé a kiadáskor csatolt jegyzetét.

4) L. „Elegyes versei“ 1—11. l. — „Latina“ 21—30. l. Ez utóbbiak közt kiváltképen az V. elegia Rátóthi Pálhoz.

5) L. Latina 41. l. a jegyzetben.

6) L. a következőkben.

olyatén szertelenkedéstől, mint a minő a mult évben már épségét is veszélyeztette volt, másrészt alkalmas közvetítés által helyesen terelgetik őt többoldalú művelődésre, különösen a realisabb irány felkarolására is.

Így történik, hogy míg elméje többfelé hasznosítható tehetségeinek özszerűbb fejlesztésére ¹⁾ nyer ösztönt, kedélye a változatos foglalkozás élvei által is mérsékelve meglehetősen szilárdul egyensúlyának megtartásában.

Ily lényeges befolyásuknál fogva e belviszonyoknak tán kissé körülményesebb részletei is érdekelhetik azon olvasókat, kik ifjú bajnokunk szellemi fejlődésének s jellemi alakulásának lehetőleg concret fogalmát kívánják. — S illetén képét különösen a ráható viszonyok és körülmények keretében túkrözi élénk serény feltörekvése, kiváltképen e szakában, midőn élete nyarához közeledő tavasza már eddigi eredményeit is gyümölcsökké igyekszik érlelni.

Elmondhatni róla, hogy „magasra vívó szenvedelme“ sarkalván ez időtt intensiv munkásságát, tüzetes teendői mellett fenkölt célzatú tanulmányai foglalják el jóformán egész lelkét. — Sem emelkedett érzelmei, sem az eszménye érdekében szükségesnek ismert „honesti temporis avaritia“ nem engedhették, hogy a különben is sekélyes szellemű kis város prózai élete iránt közelebről érdeklődjék. Sárváryval együtt a szabadban levegőzés perceit is tanulságos eszmecserére hasznosítják. Egyébkinti érintkezésre a társadalom jobbjaival csakis a társházi viszonyok nyújtnak neki olykor némi alkalmat.

Itteni társalgása is kevéssel terjedett tágabb körre, mint a mult évben. Tanítás és tanulás, iskola és íróasztal nyújtják komolyabb élveit s a házi társaséletben telnek kedélytágulási élményei. Olyan vala ez, hogy csöndes folytában az ő ideális világának — a főnőbb érintett bajon kívül — nem igen tapasztalhatta megzavartatását. Kedélye még nem levén kiesve sodrából, megtarthatta azon üdeségét, mely gyakran környezetére is derítőleg hatott. — Mert elméssége és szellemi élénksége feltűnően képes vala erre. — A szellemes fiatalok vidámsága helyes arányban tette változatossá az idősebbek épületes beszélgetését s ezek részéről is jóindulatú figyelemmel méltányoltatott.

11. A testületi belviszonyokat jelző adatok arra mutatnak, hogy habár a társház ekkori körülményei több tekintetben némi kényelmetlenségekkel meglehetősen türelmet igényeltek a rendtagok részéről, még sem háboríták a szerény igényűek megelégedését. — A már említett bajokat leszámítva, valami kirívóbb dissonantiák nem mu-

¹⁾ „... Veszpriemiensi nostro convictu amico et iucundo sane ob illas delicias perpetuas, quas ubertim hausimus ex omni quidem genere studiorum, sed maxime Poetico“ L. „Latina“ 41. l.

takoztak. — Frugalis és munkás életüket fűszerezé a tisztos elöljárók nyájassága s a tagok kölcsönös jóindulata és illemes társalgása, melynek örömet voltak részesei időnként a helybeli és szomszéd vidéki műveltebb egyházi és szerzetes férfiak, olykor értelmesebb világiak is.

Kiss Adorján tapintatosan tudta ápolni a szerzetes család jóra való tagjai közti összhangzatot, valamint föntartani azon becses viszonyokat is,¹⁾ melyeket jeles előde Conradi Norbert 9 éven át folytatott példás buzgalmával s megnyerő szívélyességével szerzett volt.²⁾

Ilyetén ildomossága által sikerülhetett Kiss Adorjának nemcsak tüzetes tisztí hivatalát kellőkép teljesítania, hanem e mellett azon fölöttébb nehéz feladatát is bölcsen megoldania, mely a mily terhes gondokat rótt rá, oly elismerésre méltó érdemeket szerzett neki. Nyomós tanúsága ennek az a sziklára épített iskolaház, mely ma is fennáll s létesülése történetével nem kis részben vallja e szerény tantérfiú sikeres fáradaimait. Nem lesz tán épen tanuláság nélküli, azokról itt holmit fölemlítnem. A helyi viszonyoknak közlebbi ismertetése mellett a hazai művelődés ez idétti küzdelmeire is vethetnek ilyesek némi világot.

Mint már érintettem, még 1769-ben el volt határozva, hogy a használhatlanná vált régebbi iskolaház helyett a gymnasiumi oktatás céljának megfelelőbb épület emeltessek. Annak leromboltatása — egyéb indokok által is sürgetve — nyomban meg is történt; de az újnak építéséhez szükséges kellékek még hiányoztak. A buzditások biztatók lehettek ugyan; azonban a keltett remények megvalósulásának tetemes akadályok állottak útjába.

Úgy látszik, a bizakodás főleg a kegyes püspök³⁾ nagylelkü-

1) Érdekes följegyzéseket lelhetni ezekről a társház évlapjain és Conradi Norbert irataiban. Az ő latin verseinek gyűjteményében pedig több becses emléket is találjuk az ő szellemi összeköttetésének a veszprémi és vidéki előkelőb-
bekkel. — (Ezeket utóbb Zimányi I. L. kiadás végett össze is állította, de a censurái helybenhagyás után — a körülmények nem kedvezése miatt — mégis csak kéziratban maradtak fön a rendi levéltárban.)

2) Koller Ignác püspök baráti bizalmával becsülte meg Conradit. Midőn roncsolt egészségének helyreállítása végett ismételve a karlsbaadi fürdőbe ment, mindkét ízben társul kívánta őt.

Szintűgy a káptalan tagjai s egyéb helybeli s vidéki egyházi s világi tisztos férfiak illően becsülték őt sok jeles tulajdonaiért s önzetlen üdvös fáradaimaiért. — Kiss A. mint hivatali utóda nemes méltatással iktatta be Conradi Norbert érdemeit a veszprémi társház évkönyvébe. Ezek közt fölemlíti, hogy e „vir religiosus et eruditione insignis“ Veszprémben a házfönöki hivatala mellett theologiát is tanít vala nehány évig; „in Seminario Clericorum aliquot annis Theologiam tradidit. In Consistorio V. Capituli Assessorem egit. Toto autem tempore, quo hic degebat, Colonis Fájrsziensibus pro magno solatio spiritali fuit, utpote apud quos diebus Festis et Dominicis sacra celebrare, conciones habere et aegros Sacramentis providere consuevit, apud quos adhuc (1800) grata ipsius memoria permanet. (L. Hist. Domus Sch. P. Veszprimiensis a. 1772.)

3) A miket Róka János kanonok két művében — u. m. „Vita Ignatii Kol-

ségére támaszkodott, még pedig alkalmasint túlságos igényű számitással. — Azonban a jólelkű Koller Ignác püspöknek utóbb talán körülményei is úgy módosultak, hogy ily nagy várakozásnak már nem igen felelhetett meg a reménykedők óhajta szerint, ¹⁾ meg egyébként is elég fontos okai ²⁾ voltak arra, hogy a városnak és megyének oly igen érdekekben álló tan- s nevelő-intézet támogatására valamivel bővebb alkalmat engedjen.

De a megye részéről ajánlott munka-segély ³⁾ nem nagy lendületét eszközölhette az ügynek; a város részéről tanúsított szűkeblűség ⁴⁾ pedig inkább csüggesztő hatású lehetett.

Kiss A. ily lehangoló körülmények közepett is módját találta

ler. 1775.⁴ és „Vitae Veszprimiensium Praesulum, Posenii 1779.“ — Koller püspök jótékonyágáról mesterkélten nyelven elmond, azok eléggé kivilágtalanak Kiss Adorján egyszerű jegyzeteiből, melyeket róla a társház évkönyvébe írt. — Ezekből az itt érintettek vonatkozólag nem lesz fölösleges holmit fölemlítenünk: „In episcopatu vixit annis 11, multos pauperes clam et palam sustentavit, erga omnes fuit hospitalis. Residentiam in vivis, e fundamentis erexit; Seminarium autem post eius fata aere tamen ipsius aedificatum est. Aquam in arcem per machinam elevavit, derivaturus ipsam ad forum, nisi per ingratos incolas impeditus fuisset, plateas tamen aliquot lapidibus curavit exponi. Plura destinavit pro bono communi, sed morte praeventus est; nam cum in hecticam incidisset, consilio medicorum Viennam pro cura transivit a. 1772. die 9-a Decembris, ubi nihil proficientibus medicis ad extrema redactus fuit; quare rogatu fratris sui intimi Consilarii Mariae Theresiae Augustae impetravit facultatem condendi testamentum, quo Ecclesiam Veszprimiensem large dotavit, uti et pauperibus alendis bonam summam legavit; nobis non nisi 400 flor. in aedificium Scholarum effective impendendos reliquit. † 1773. 4-a Aprilis, Dominica Palmarum. Mortem tam liberalis Domini, cuius fama huc celeriter allata est, Veszprimii tota fere civitas deploravit.“

¹⁾ Kiss A. jegyzetében a „non nisi“ érzetű, hogy ő is tetemesebb segélyt remélt a jótékonyágáról ismeretes püspöktől; de a betegeskedő főpap végső gondjait seminariuma fölépítésének vállalata sűrűbben elfoglalta.

²⁾ Ilyeseket gyanítanak Kiss A. jegyzetében a „per ingratos incolas impeditus“ szavak. Ily tapasztalatok dacára is szándékozott Koller még többet is tenni a közbő elmozdítására, de a halál gátolta óhajtaainak megvalósítását.

³⁾ A vármegye mintegy 200 szekeret rendelt ki az építési anyag felszállítására.

⁴⁾ Kitészik ez Kiss A.-nak igen kiméletes jegyzeteiből is. Így említi pl. az 1773. júniusi jegyzetében, hogy szorultságba jutván (az aratás bekövetkezése miatt) kővágó munkások és kőkészlet tekintetében, a városhoz folyamodott kőbányájának használhatásáért, de sikertelenül. „Continuabatur aedificium scholarum per 4 murarios, sed lapides sufficientes aegre potuimus administrare, praecipue autem sub finem huius mensis ad angustias sumus redacti, nam lapidae omnes pro messe ad vicina praedia dilapsi sunt, adeoque primo ab oppidanis petitum facultatem eruedi lapides ex ipsorum fossa iam purgata, sed frustra, licet exponeremus nos pro ipsorum filiis erudendis laborare in scholis erigendis.“ — A városnak egyéb ily szűkeblűségét jelző adatok is olvashatók ki Kiss A. szelid jegyzetéből, melyek arra mutatnak, hogy a veszprémi „oppidanus“-ok ez időt nem érdeklődtek valami melegen a tanügy iránt. — A főnebb általán érintett kulturai állapot némi megvilágításul helyén látom ilyesek megemléztését. Nem jelentéktelen vonások ezek a mult századi korviszonyok jellemzésére, különösen pedig a helyi körülmények közelebbi ismertetésére.

annak, hogy a vállaira nehezült terhes feladat sikeres megoldását eszközölje, még pedig úgy, hogy szerény létére tartózkodva az importune kéregetéstől, inkább csak az opporünus módokat használta fel ildomosan,¹⁾ s ha lassabban haladt is így célja felé, de biztosabban s nagyobb eredménnyel. — Legtöbbsnyire az egyházi férfiak közt nyert ügyszerető pártolókat. A társház évlapjain hálás elismeréssel említetnek föl a szerényebb adományok is.²⁾

12. E kétségkívül nem csekély bajlódás így nagyjából említve is eléggé sejteti, hogy a testület tagjaira is háramlott ebből holmi kényelmetlenség, sőt némi fogyatkozás is.³⁾ Többé kevesebé részők jutott egy vagy más tekintetben e fontos feladat iránti gondoskodásból; — de különösen oktatási buzgalmuk fokozásával kellett minden kitelhető módon tanúságot tenniök arról, hogy az ügynek, melynek számára a jóakaróktól áldozatkésztséget igényeltek, nevökhöz méltóan kegyeletes tényezői.

Olyan lelkiismeretes férfiak mint Kiss Adorján és Perczel Imre, bizonyára nem mulasztottak el részökről semmit a végett, hogy a gondozásuk, illetőleg vezérletök alatti tanintézet lehetőleg sikeres eredményt tanúsítson. Ennek elismerését tapasztalták is a jobbak részéről. Jelentékeny bizonyásául szólnak erről azon tényleges ada-

1) Kiváltképen láttatja ezt azon ildomos eljárása, mely a már említett királyi segedelemnek kieszközlését eredményezte. Az évkönyv 1773. oct. 4-ki jegyzetében ilykép adja azt elő: „Illmus Dnus Eppus titularis Franciscus Baro Berchtold Abbas de Kapornak ex hac sua Abbatia scripto requisivit P. Rectorem, ut huiatem Molitorem Leopoldum Tumler praestantem Mechanicum eo mitteret conducta occasione pro libellatione aquae ad castellum derivandae. Quia vero huius Domini multa beneficia et gratias iam Szemptzini expertus est idem P. Rector, non conducta, sed Domus occasione dictum Tumler eo devexit; ubi celeriter peracta libellatione proposuit eidem, an possit apud suam Maiestatem Regiam instrare pro subsidio aedificii Scholarum, quod ille et probavit et operam suam pollicitus est. Res feliciter successit; nam anno tertio postea resolvit sua Maietas 9000 flor. quibus Scholae ad eum statum, in quo modo (1800) sunt, perductae fuerunt.“ (Berchtold Ferenc báróval Kiss Adorján mint pozsonyi k. helytartósági tanácsossal ismerkedett meg. Ez a B. F. lett 1776-ban az ujonnan létesített beszercebányai egyházmegyének első püspöke. — Bővebb ismertetését l. „Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro Anno Saeculari 1876“ 9—23 l.)

E kérelmezett segély kieszközzéséhez aztán készséggel járult a nemes vármegye is, különösen a helyettes főispán Erdődy Lajos gróf, — Vajda és Ányos urak, mint véleményadással megbízottak ajánlása folytán — szívesen előmozdította a kérvény sikeresítését. (L. Hist. Domus S. P. Veszprim 1773. nov. 3.)

2) Az évkönyv jegyzetei kiváltképen Grubanovits Zsigmond kanonokot emelik ki mint olyant, ki az iskolaépítés ügyét legtetemesebb adománnyal, u. m. 400 + 200 + 50 = 650 forinttal segítette elő; Horváth Pál kanonok 200 forinttal járult ahhoz, Illés Mátyás, Esterházy hg tisztartója 50 forinttal, Bartakovits plebános 3 aranynyal. Illeték szerint említetnek föl Kiss Pál nagyprépost, Drávetz József kanonok, később püspöki helyettes, Bezerédi Ferenc prépost, a sz. Benedekrendi apátok és zirci prior adományai a társház szükségleteinek fedezésére.

3) Kiss A. jegyzetei láttatják, hogy a testület anyagi erővel is lehetőleg hozzájárult az építés munkálatához.

tok, melyek a testület iránti szíves hajlamnak tanuságait jelzik oly férfiak részéről, kiknek rokonszenve díszökre vált.

A társház évkönyvében kegyelettel említetnek a város és vidék azon jelesei, kikkel a testület szívélyes viszonyban és becses szellemi összeköttetésben áll, kik időnként kedveskedéseikkel is tanusítják barátságukat.

Ilyen vala kiváltképen a jeles tudományú s erényes életű Vajda Sámuel, tihanyi apát, a sz. Benedek-rend mult századi jeleseinek egyik legkitünőbb fénye¹⁾, ki a vele rokonérzelmű Conradi Norberttel fűződött nemes barátságát szívesen folytatá ennek érdemes utódával s kedvesen érezteté a társház egész testületével. — A társház évlapjain több helyütt említetnek kegyes adományai, melyek leginkább érlelmi szerekben érkeztek időnként, különösen nagyobb ünnepekre²⁾.

Szintily jóakaró, igaz barátja a társháznak Buffleur Gáspár vörösberényi administrator, a Jézus-társaság jeles tagja, ki ügyrokoni szeretetét jótékony szíveskedésekkel is tanusítá élete fogytáig³⁾, különösen melegítő szerrel is bizonyítá meleg barátságát.

Szívélyes viszonyban valának a jó zirciekkal is, kiknek derék priorjok az apát úrral együtt szintén tettleg érezteté velök szeretetét.⁴⁾

Az itt említett s más jólelkű férfiaknak koronként személyes látogatása s kedélyes társalgása némi változatossággal is elegyítette a társházi élet zajtalan folyamát.

Leginkább a megyegyűlések alkalmával látogattak be e szívesen látott vendégek⁵⁾. Viszont ők is örömet fogadták a nyári

¹⁾ Kitetszik ez azon életrajzi ismertetéséből, melyet róla Ferenczy Jakab írt, (I. Magyar írók életrajz-gyűjt. I. 603. l.) — és a Fuxhoffer-Czinár „Monasteriologia“-ból I. 171. l.

²⁾ A többi közt érdekesen jelzi e viszonyt Kiss A. ime jegyzete: „1773. Martii 9-a ex Tihan Rsmus D. Samuel Vajda Abbas misit dono 10 saccos tritici; hoc beneficium et plura alia continuabat idem Dominus singulis annis usque ad sublationem Ordinis. Deinde recepit se Sabariam ad sororem suam, ubi secundas primitias celebravit, quas Rmus D. Praepositus Szögi eleganti dictione ad populum ornavit et plures alii versibus, quae omnia typis mandata sunt. — Ipse etiam D. Vajda plura opera edidit, inter quae praecipuum est de vita Christi.“

³⁾ Kegyelettel jegyzi róla Kiss Adorján, hogy mint a társháznak jó barátja különösen tüzelő-fa dolgában tőn annak javára szívességet még szerzete eltörültesé után is; minthogy a királyi kamara által megerősítve a vörösberényi administraturát azon túl is kezelé, míg élemedett kora miatt nyugalomba lépve, a veszprémi seminariumban tölté végnapjait, hol 1787-ben szeptember 1-jén mult ki s a kegyesrendi társház iránti szeretetből végrendeletében annak 200 frtot hagyott minden föltétel nélkül. (L. Hist. Domus S. P. Veszprimien-sis 1772.)

⁴⁾ Több tényleges bizonyágát találjuk ennek a társház évkönyvében, hol különösen Haschke Constant apát- és Aberle János priornak jó indulatú barátsága hálás elismeréssel említetik. Conradi Norbert versgyűjteményében is szép emlékei maradtak főn a zirciek szívességeinek.

⁵⁾ 1773. Die 29. Martii fuit Congregatio generalis Comitatus. Tali occasione solebant apud nos hospitium sumere Patres Tyhaniensis et Zirtziensis.

levegőzés végett néha néha kiránduló tanférfiakat sőt hívogaták, különösen ünnepélyes alkalmakra, mint a hogy ez a patriarchalis szellemű multban szokásos vala.

Magában érthető, hogy ilyes találkozásokra a tanügy munkásainak csak ritkán lehetett érkezésök. Azonban barátságos viszonyok közvetőleg is gyakorlá üdítő hatását. A kölcsönös szívességek többféle jeleit említik adataink, a hogy az ilyesmiket rokonszenves és művelt lelkek egymás irányában tanusítani szoktak. A vidékiek természetmennyökből küldnek a városiaknak holmi ízlettetöt, ezek pedig ipari vagy szellemi munkálkodásuk eredményeivel¹⁾ viszonzogatják azt.

13. Ily szívélyes magán viszonyok jelzéséből mellékesen a közviszonyok iránti hangulat is jóformán kiérzhető.

Most már egy század mulva behatódobban ismerve azon nagy horderejű tervezeteket s törekvéseket, melyek akkoriban az állami, egyházi és különösen közoktatási ügynek tetemes átalakítását célozák, a mint ezek jelenben már a közzétett hiteles okmányokból élénk tárulnak²⁾, elképzelhetjük, mily feszülten figyelhettek hazánkban ama kor értelmesbjei mindazon hírekre, melyek a gyanított célatokról suttogva szállongtak szerte az országban s bármily kétes jelekre, melyekből valamit megsejdíthetni véltek a cabineti tanakodásokról s fensőbbiségi intézkedésekről³⁾.

Item D. Illés Provisor, qui vicissim erga nos gratum animum testabantur submitendo singulis annis saginatos; item ferinam, pisces, frumentum et legumina. (l. Historia Domus S. P. Veszprimiensis)

¹⁾ Vajda Sámuelre vonatkozólag ezt jegyzi tovább Kiss A. az 1773. márc. 9-éről: „Quadam vice pro die ipsius Onomastico miserat ipsi P. Norbertus bene elaboratos versus, quibus D. Vajda paucis respondit:

„Non possum Norberte pares tibi reddere versus.

Qualis sum, mutos accipe pisciculos.“

Conradi Norbert verseinek gyűjteményében olvasható az itt említett veresete e fölirat alatt: „Dum Rsmus D. Samuel Vajda Abbas Tihaniensis nobis aves mitteret Veszprimium a. 1769. — A küldött fenyvesmadarakért 9 latin distichonban hálás köszönetét fejezvé ki Conradi, szerény dicsérettel vallja a nemes szívű apátnak több ízben tapasztalt kegyességét. Erre válaszul ismét halakat küld neki Vajda S. a főntebbi elmés distichon kíséretében. Érdekesen jellemzik több effélék a jó szomszédok, különösen e két nemes lélek baráti viszonyait.

²⁾ Arneth Alfred „Maria Theresia's letzte Regierungszeit 1763—80.“

³⁾ Mily zajtalanul folytatók ekkoron működéseiket a fensőbb hatóságok, arról egyebek közt Kiss A. e jegyzetkéje is mond valamit: „Die 11 a Septembris (1773.) Ad Consistorium Capitulare non per suum canale m, sed alia aliqua via allata fuit Bulla Pontificis Clementis XIV. Laurentii Ganganelli de extinctione Jesuitarum, et licet pauci adfuerint in Consistorio; tamen urgente Secretario Drozdovszki deliberatum est, ut parochia Jesuitarum Vörös-Berinyensis illico occupetur (Rsmo D. Grubanovits non consentiente).“ E határozat nyomban végre is hajtott, hanem a mily hamarkodva megtörtént, oly zavarodást idézett elő. Mert Tejfalusi kanonok és Balassa seminariumi felügyelő menvé ki a bulla kihirdetésére, a magukkal vitt veszprémi káplánt Jankót azonnal be is helyezték plebánia-administratornak, még pedig az előbbi administrator Buffleur Gáspár távollétében s rögtön megszüntették a jezsuiták iurisdictionját. De ennek az

Hirlapi közlések hiányában magán tudósításokra igyekeztek szert tenni, hogy némi tájékozást nyerjenek ama szürkületi homályban a történhetők iránt. Kíváncsiak ilyenkor az elmék még a kevésbé biztos forrású hírekre, sőt mende-mondákra is; szívesen veszik tudomásul mindazt, a miből legalább valamit képzelnek előre kiészlelhetni.

Kik az ilyféle válságos korszaknak valaha bármily kis részben tanúi voltak, jól tudhatjuk, mily igen fokozódnak ilyenkor a rokon-érzelmeik, s mennyivel emelkedik becsök még az egyszerű bizalmi nyilatkozatoknak is. „*Molles in calamitate mortalium animi.*“ (Tacit.)

De a nyomasztó aggályoktól eltekintve, egy-egy kedélyes levél az igazán rokonkeblűek közt mindig jótékony hatású. Mily kellemesen üdíthető ilyesmi különösen akkor az elszigeteltebb vidéki élet egyhangúságát!

És az akkoron még oly igen kedvelt latin versezetek, alkalmi költemények vagy más röpiratok, kisebb s nagyobb szellemi productumok főleg egyházi férfiak és szerzetesek közt gyakran szolgáltak a barátságos viszonyok közegeiül.

Ilyenféle kölesönös viszonyban állott különösen Conradi a veszprém-vidéki szellemesebb férfakkal, kik iránt szívesen tolmácsoltatta melegebb érzelmeit művelt latin múzája által is. Tanúi ennek azon latin költeményei, melyeket Veszprémben tartózkodása alatt írt vala¹⁾ s melyekben az említett jötevőket nemes hálaérzettel s fensőbb indokú tisztelettel celebrálja, alacsony hízeltől s kicsinyes érdekű hálálkodástól menten. Ezt ő maga is nyíltan vallja a Vajda Sámuelhez intézett verses köszönetben:

„*Utilitas citharas non movet ulla meas,
In donis animus praesens mihi sistitur istis,
Ille animus plenus religione tuus.*“

elhamarkodásnak legközelebbi következménye az lett, hogy a jobbágyok ezt az eljárást oly fölszabadíttatásnak vették, melynél fogva kötelezettségeiktől fölmentve, egyebek közt szabadon pusztíthatják az uradalmi erdőt, s ahhoz legott hozzá is fogtak. Erről a megérkezett Buffleur azonnal értesítette a cancelláriát, mely Buffleurt megerősítette előbbi hivatalában, az elhamarkodó végrehajtókat pedig megfeddvén, egy időre jövedelmök fölfüggesztésével is büntette. — Az eltöröltetés azonban e hó folytán országszerte végrehajtatott. (Historia Domus S. P. Veszprimensis a. 1773.)

¹⁾ Kéziratban maradt versei közt több van, mely kora jelentékeny mozanatait is illusztrálja, különösen pedig az ő szellemi viszonyait jól jellemzi; ilyenek kiválóan a Veszprémben keltek, névszerint a Koller Ignác püspökhöz, Nemeskéri Kis Sándorhoz, a zirci és sz. benedekrendi jötevőkhöz kegyelettel írtak, melyek érdekesen világítják meg a fönnebb érintett szellemi összeköttetéseket.

Bajnokunkra vonatkozólag nem ok nélkül említem ezt itt — Mint látni fogjuk, későbbben ő is hasznosítja ilyképen verselői ügyességét. S igen valószínű, hogy azon kedveltség, melyet Conradi Veszprémben és vidékén az előkelőbbek részéről szellemi hatásával szerzett volt, Révaira is buzdítólag hatott már ekkor is. — Hisz nyomdokai követésének is láttatja már némely jeleit. — Sárváry barátjától elég körülményesen értesült azokról.

Conradinak fönnebb érintetem tevékenysége mutatja, hogy nem annyira versekkel való kedveskedéssel igyekezett ő megnyerüni és viszonzni a szíves hajlamokat, mint inkább valóban üdvös munkássággal kiérdemelni.

Kiss Adorján is verselgetett olykor, de inkább csak ifjabb éveiben és magán kedvtelésből későbbi nyugalmasabb állapotában; ekkor pedig realisabb tevékenységével s real ismereteinek hasznosításával tón készséges szolgálatokat a szívességek viszonzásául. Jártas levén a geometriában s gazdaságtanban, olykor némi mérnöki működésekkel teljesített¹⁾, vagy gazdasági épületek tervezésénél, kertszabályozás és rendezésnél alkalmazható javaslatokkal s egyéb ily praktikus tanácslásokkal szívesen szolgált a bizalmasan felszólítóknak²⁾.

Előljárójuk ily példaadását a rendtagok is meglehetősen követvén, tehetségök szerint igyekeztek szívességet tanúsítani különösen a testület és tanügy jóakarói iránt. — Azon tekintetből, hogy a nevelés- és oktatásügy iránti érdeklődés jelentékenyen éleszthető az iskolai működés eredményeinek nyilvánosabb kimutatása által, azt is tették, hogy az ifjúság művelődési haladását nemcsak a nyilvános vizsgálatokon, hanem azokon kívül némely ünnepléses alkal-

¹⁾ A „geometria subterraneát“ s ezzel rokonmű tanulmányait miképen hasznosítá Veszprémben, arról egyebek közt az évkönyvben is lelhető néhány adat. — Így mindjárt oda érkezte után megfordulván Zircen, ott jól értékesíthető forrást fedezett föl. — Erről az évkönyv 1772. oct. 16-ki jegyzete így szól: „Die 16. P. Rector ad requisitionem Pris Prioris Zirciensis Joannis Nep. Aberle evexit ad Zircz duos juvenes ipsorum candidatos. Eadem occasione detexit idem P. Rector fonticulum prope Monasterium in latere montis, ex quo deinde aqua sufficiens per tubos tam ad allodium, quam Monasterium et hortum culinarem derivata est.“

Ismeretessé levén practikus ügyességéről és készségéről, később bizalmasan felszólítottatott mérnök hiányában holmi mérnöki teendőkre is. Egy-két ily működését főlemlíti az évkönyv is; így például: „Füredjini possidet aliquam partem V. Capitulum Veszprimiense; pagus autem Aszófő spectat ad Abbatiam Tihaniensem. Inter hos duos pagos erat aliqua plaga sub controversia, ubi saepe laesiones factae sunt subditorum. Quare ad processum evitandos convenerunt in eo Dominia, ut plaga illa delineetur. Cum vero Geometra deesset, Rsmus D. Praepositus requisivit Prem Rectorem, ut opus assumere velit, quod cum factum fuisset, deprehensum est, rem non esse magni momenti; ideoque mutuo consensu dimidiata est.“ (Hist. Dom. S. P. Veszprimiensis 1774. april 21.) — Ismét 1774. Die 27-ma Octobris: Ad requisitionem Rsmi. D. Praepositi Pauli Kiss assumit P. Rector dimensionem promontorii in Guláts, et successu temporis divisit ad contentum tam nobilium, quam Colonorum.“ Továbbá 1775. Die 9-a Januarii: In pago Cottus Szaladiensis Kövágó-Eörs dicto volebant Catholici templum aedificare, sed Lutherani locum idoneum nolebant ipsis admittere; res ad Comitatum delata fuit, ut ergo loci Parochus clare ostendere possit nequitiam Lutheranorum; necessaria fuit loci delineatio: Ad hanc obtinendam recurrit ad Rm. Generalem Vicarium, ad cujus requisitionem P. Rector eo vectus delineationem perfecit, et postulatum suum Catholici statim obtinuerunt, templumque aedificarunt. (Historia Domus S. P. Veszprimiensis).

²⁾ Zimányi és Katsor jegyzetei.

makkor is igyekeztek a tanügypártolóknak bemutatni, sőt a szülők által is megszívlelhetőbb módon szemléltetni.

E végett ez évben szavalási és drámai előadásokat is rendeztek. Minthogy pedig az ideiglenes iskolai helyiségben efféle produktiókra alkalmas terem nem volt, a megyeház tágasabb teremében rendeztek ilyeseket, meghíván azokra a káptalan tagjait és más egyházi és világi előkelőket; megjelentek ott a városiakon kívül a vidékről is némely érdeklődők¹⁾.

14. Az eddig említett körülmények egybevetése után némi hozzávetéssel meglehetősen beleképzelhetjük magunkat azon társas körbe, melyben hősünk ez év folytán mozog. Azok tekintetbe vételével már tán behatóbb pillantást vehetünk bensőbb szellemi fejlődésének processusába is.

A jelzett viszonyok közt bajnokunk annál élénkebb buzgalommal folytathatá művelődési törekvéseit, minthogy több tekintetben nem csak jól irányzó figyelmeztetéseket s hathatósan eszméltető szem-intéseket vón a környezet tanultabbjaitól, hanem bennök egy-szersmind emelkedett példányokat is volt alkalma szemlélni, kiknek követése csak is javára válhatott.

Már főnnebb érintettem, hogy bensőbb bizalmát leginkább Sár-váry Ferenc ifjú collegája bírta, még pedig oly mérvben, mint kevés más egész élete folytában. Ha Magyariban csak némi részben tűnt eléje Horváth Vince élénk fogékonysága, annál inkább kétsze-

¹⁾ Az évkönyvi jegyzet szerint ily nagyobb közönség előtti színi előadások az előbbi években nem történtek. S így Révai és Magyar kezdték ezt, mint vérmesebb fiatalok talán azon reményben, hogy az által a tanügy iránt melegebb érdeklődést gerjeszthetnek; azonban — úgy látszik — a testület komolyabb egyénei paedagogico-didacticai szempontból nem épen javalhatták az ily fennhíjázásra irányultnak mutatkozó buzgalmat, mely szerintők a hivalkodó dicsvágyat gerjeszti, a komolyabb tanulásnak pedig hátrányára válik. — Kitészik ez Kiss Adorján gyöngéd megjegyzéséből is, melyet 1773. Aug. 29. ről így ejt:

„Die 29-a Dominica post festum S. Patris nostri, celebravimus solennitatem in templo Cathedrali pontificante Rsmo D. Generali Vicario, concionantibus 2 Patribus Franciscanis. Deinde prandium fuit apud nos, hospites erant 27. A meridie Actionem dramaticam produxit Cler. Ign. Magyar de S. Patre nostro. — Septembr. die 2-a Actionem dramaticam produxit Cler. Nicolaus Révai aequo in Domo Cottus. (Itt is sajnálattal említem, hogy Révainak e kétségkívül magyarul írt iskolai színműve nem maradt fenn, valamint azt is, hogy annak előadásáról részletesebben nem szól a jegyzet.) Denique die 5-a P. Ladislaus cum Rhetoribus Academiam produxit; — sed ex variis causis ista consuetudo immutata est, nec tunc fuit ulla obligatio, uti hoc quoque anno Cler. Franciscus Sárváry intermisit.

Diebus 6-a et 7-a erant tentamina Scholasticorum, quibus P. Rector cum Praefecto Scholarum P. Emerico Perczel interfuit et secundum materias a Professoribus scripto datas examinavit Scholasticos.

Die 8-a audito Sacro et decantato Hymno Ambrosiano pro gratiarum actione dimissa est Juventus pro feriis Autumnalibus* (Hist. Domus S. P. Veszprimiensis a. 1773.)

resen visszanyerte Bolláját Sárványban, kit oly határozottan vall kebelbarátjának s egyszersmind valódi mentorának.

E szűkebb körű s — az ő vallomása szerint is — mélyen beható baráti viszonynak illetékesebb méltatása végett közelebről kell megismerkednünk evvel a szép lelkű ifjúval, kinek hősünk oly kiválóan meleg elismeréssel adózik még későbbi éveiben is.

Amint Révainak köszönhető, hogy mult századi tanügyünk e fölöttébb szerény, de hatására nézve nyomos befolyású jelesének neve nyilvánosabban is kiemeltetett: úgy viszont nagy becsületére válik ifjú hősünknek, hogy e ritka tökélyességű lélekhez oly szoros viszonyok fűzték, s hogy a róla nyilvánított szép tanuságát a rend legkiválóbb férfainak és kora nem egy jelesének hasonló meggyőződése s valódi tisztelete sokszorosan nyomatékolja¹⁾.

Vegyük előbb szemügyre, minő szellemképe tükröződik elénk Révai nyilatkozataiból.

Oly sokat mondó az az egy pár elegia (egyik latin²⁾, másik magyar³⁾ melyeket hősünk épen nehéz küzdelmei közt intéz Sárvány Ferenc barátjához, és az a nagy nyomatékú jegyzet, melyet viszontagságteljes 1¹/₂ évtized mulva iktat oda ama latin verseiben 1774. vallott szép nyilatkozatához, oly kegyeletes, hogy ezek mint Révainak különböző időben és tetemesen változott viszonyok közt változatlanul megőrzött érzelmei s gyöngéd hála nyilatkozatai valóban igen fontos tanúságul vehetők valamint baráti viszonyokról, úgy egyszersmind szellemi s erkölcsi mivoltukról is.

Im a figyelemre méltó jegyzetnek, — melynek előbbi részét már fönnebb idéztem⁴⁾, — másik fele mily szépen tünteti elénk bajnokunk rokonszenvezésének alapját:

„Sok kitünő képesség volt meg e férfiúban — (Sárványban) — már akkoron: nagy és bármily magas és legmélyebb tárgyakba beható elme, felfogásának könnyű és kellemes kifejezés-módja, valóban nemes és finom érzéke különösen az úgynevezett szelidebb tudományok iránt. — Mindezen tulajdonok, melyek másokat felfuvalkodásra és elkapatásra szoktak gerjeszteni, benne ellenkezőleg mindenkör valami különösen szeretetreméltó magaviselettel és igen kiváló szerénységgel valának összekapcsolva.“⁵⁾

1) Ezekről odább illetékesebb említést teendünk, nem csak Révai szellemi viszonyainak részletesebb ismertetése, hanem egyszersmind hazai tanügyünk mult századi története is igényelvén ezt.

2) L. „Latina“ I. elegia XI.

3) L. Révai. Elegyes versei II. k. 3. alagya.

4) L. Figyelő VIII. 178. l.

5) „Multae in hoc iam tunc inerant praeclarae dotes. Magna mens, summa quaeque et intima penetrans, sese explicandi ratio facilis et amoena, sensus illarum imprimis litterarum, quas mansuetiores dicimus, exquisitus et tener. Quae omnia cum alios inflare et insolentiores soleant reddere; in hoc contra coniuncta haec erant semper cum quadam morum suavitate et modestia proprius singulari“. — (L. „Latina“ 41. l.)

Révainak illetlen nézetét, illetőleg elismerését Sárvári kebelbarátjának szellemi értékéről nyomosan igazolja a rend e tekintélyes tagjának egész életpályája, melynek jelentős részleteit a következőkben lesz alkalmunk helyenként fölmutatni.

A fönnebb jelzett s részben idézett nyilatkozatokban Révai csupán alanyi szempontból tekint vissza későbbi éveiből e legelénkebb emlékezetben megtartott élményeire s jobbjára a Sárváryhoz 1774-ben intézett latin elegia némely kifejezéseinek értelmezése végett írván ama jegyzetét, főleg e nemeslelkű barátjának tulajdonítja azo nyereséges szellemi gyönyörködést, melyet Veszprémben oly bőven élvezett volt: de a mint adatainkból behatóbb vizsgálattal kivehetni, a méltán dicsért kebelbarát mégis inkább közege, mint forrása vala azon üdvös befolyásnak, melyet Révai általa vón az ottani környezetből.

S ez nem hogy kisebbitené Sárváryt, sőt még emeli őt a komolyan ítélő előtt. Kiviláglik ez az itt említendőkből, melyek Révai lelkes nyilatkozatát is inkább értelmezik s nyomatékolják, semhogy azt cáfolnák.

15. Bajnokunk lelkén ekkoron túlnyomóan uralg vala költői lelkesültsége.¹⁾ Ennélfogva azon arányban karol föl ismeretszomja a költészetiek mellett egyéb tárgyakat is, a mennyiben azok a költői érzelem melegségével megragadóbb módon állítatnak lelke elé. — Ily közvetítésre vajmi alkalmas szellem ez a Sárváry Ferenc! Benne a philosophiai tanulmányok által jelesen képezett értelemmel szép szövetségben frigyessült vala a nemesült műérzék, a választékos izlés-sel s kritikai ítéllettel a jószívűség s finom tapintatú bánásmód. — E ritka tulajdonokkal tudta ő oly igen megnyerni a különben nem könnyen kezelhető fiatal poétát. — Jóval felülmulta e tekintetben Bollát, ki levelei által szintén hozzáfordult Miklóskája szellemi érdekében, őt használván közvetítőül sikeresebb befolyásolás végett.²⁾

Ily jó hatású közeg vala Sárváry az itteni idősebbek részéről is — ő, ki fiatal létére ezek szeretetét s becsülését is teljes mértékben bírja vala; mert komoly gondolkodásával s kifogástalan viselkedésével nagy bizonyosságát láttatá szellemi érettségének. — Csodálta ezt benne Révai, de vajon vizsgálta-e eléggé behatóan ennek alapját? Fontolóra vette-e, hogy „ex quibus studiis haec claritudo venit“? — hogy e nálánál csak alig 1 1/2 évvel idősebb³⁾ kortárs azért ké-

¹⁾ Kitészik ez az érintett jegyzetből s méginkább a Veszprémben irt elegiákból.

²⁾ Hannulik közlése nyomán Nécsey Jeromos jegyz.

³⁾ Sárváry Ferenc született 1748. jul. 15. Tatán; — beöltözött 1765. okt. 8. Privigyén, hol Katsor Keresztély magisternek irányadása és Lelovits Ignác promagister oktatása mellett azonnal egész buzgalommal hozzá fogott a célszerűbb önképzéshez, jeles pályatársaival nemesen versenyezvén u. m. Bielek László, Benyák Bernát, Hannulik Chrysostom, Kamánházi Ignác, Peer Jakab, Simay Kristóf,

pes már ifjonta oly érett ítélre, mert kevésbé önértetes, sokkal kevésbé pedig önhitt s inkább odaadó vagyis önmegadó szívű, kiváltképen midőn saját ítélete is belátja, hogy bizony nagyon is érdemes azok előtt nemesen meghajolni, kik érett főt képesek illeszteni a fiatal vállakra, és akarnak is a jó ügy érdekében, kik a szerényebbet emelni igyekeznek, ha nem is vállakra, de oda, a hova illik, míg a nem olyan irányában óvatosan tartózkodók. Mert higadt ítéletök szerint jobb a becses adományt inkább kissé megérdemeltetni, semmint amúgy igen olcsó portéka gyanánt pazarul szorogatni.

Ezt a kissé pythagoreus-féle tartózkodást eléggé idokoltnak látták e komoly jellemű férfiak a feltűnően önértetes ifjú rendtárs irányában.

Révai nagy élvezettel fogadta be azon tisztult eszméket, melyek lelkére Sárváry ajkain át oly megható kedvességgel harmatoztak; de aligha megszívlelte kellőleg, hogy a honnét azok eredetileg forrásznak, azon kútfőhöz még közelebb is járulhatna, ha — — valamivel kevésbé volna poetikus.¹⁾

Sárváry már ekkor a philosophiai tanfolyamot elvégezte volt Nyitrán Podhratzky Mihály, Hyros Sámuel, Dugonics András és Pállya István²⁾ jeles tanárok oktatásában részesülve s más derék tanárokkal is érintkezve, kik mindnyájan szíves közlékenységgel igyekeztek a szerény és ernyedetlen buzgalmú ifjú rendtárs igyekeését elősegíteni; pályatársai pedig, kik közt több jeles tehetségű vala, mintegy példányukat becsülték benne.³⁾ — Nyitráról pedig 177 $\frac{1}{2}$ -re Veszprémbe rendelve Conradi Norbert, Perczel Imre és Szomi Lajosra figyelt s azok irányzata szerint folytatá önképzését.

Azokból, a miket különösen Perczelnek teljesebb ismertetése végett felhozandunk, nyomós érvekkel igazolva lesz Sárváryra és Révaira nézve az, a mit itt még csak sejtethetünk.

Látta-e Révai azt, hogy a közkedvességű Sárváryt, az ő

Vilt Leonárd, Malinovits Ignác, Zimányi Lajos, Visky Ágoston, Simonchicz Ince, s másokkal, kikiről még szólni fogunk.

¹⁾ Révait ismeretes önértetessége és költői hangulata mellett az is tartóztathatta attól, hogy a két derék theologusnak, Perczel Imre és Szomi Lajosnak bizalmasabb közlékenységét kiérdemelni igyekeztek, mivelhogy a komolyabb tudományok tekintetében is nagy hézagot érzett azok szellemi álláspontja s az övé közt úgy, hogy az egyébként tisztelt férfiakhoz nem vélte alkalmasnak oly bizalommal közeledni, mint a hogy az neki több javára válhatott volna.

²⁾ Ismerhetők Horányi „Scriptores Sch. Piarum“ művéből.

³⁾ E népes társházban, hol a convictus és gymnasiumi oktatás mellett philosophiai s theologiai tanítás foly vala, a meglehető számú rendtársak közt élénk szellemi élet környezé Sárváryt. A főnnebb említett privigyei ujonc társakon kívül ott vala Koppi Károly, Ege Sándor, Papának János, Schreyer Norbert s több más jeles törekvésű ifjú rendtárs; az idősebbek közt a classikus műveltségű Lihan Paulin, Vankovits Theodor és más alapos tanultságú férfiak mint alkalmas irányadók.

bámult lelkű barátját az magasítja leginkább, hogy főképen oly tisztult szellemű férfiút, minő Perczel Imre, igyekezik nemcsak tisztán megérteni, hanem igazi mintaként követni is?

Ennek a nemes váagnak s valóban kegyeletes ragaszkodásnak egyéb érdekes tanúságokon kívül szép bizonytsága az is, hogy midőn e tanév leteltével Sárváryt a theologia tanulmányozása végett Kalocsára szándékozott a rendtart. főnök áthelyeztetni, ő az egyébként oly szerény és engedelmes lélek e rendeltetésének oda módosítását kérte, hogy Veszprémben a seminariumba járva sikeresebben végezhesse e nagy fontosságú tanulmányát. Részben az is volt indoka, nehogy Kalocsán a convictorok gondozása által akadályozva legyen tanulmányaiban,¹⁾ de főleg Perczel és Szomi tanítása által kívánt ő a theológiába beavattatni, kikre eddig is buzgó tanítványként figyel vala.

Egyelőre már ennyiből is meglehetősen kiderül azon nemes viszony indoka, mely ez év folytán kettejük közt oly hathatós befolyású, mondhatni nagy horderejű barátsággá fokozódék. Ennek további eredményei is nyomban föltetszenek a következőkből.

16. Révai irodalmi munkálkodása ez év folytán jobbára latin elegiákban, de már egyszermind ilyeseknek magyarra fordításában is adja termékét. E mellett nem mulasztotta el az ő remek irodalomnak egyéb irányú tanulmányozása sem. Sárváry Ferenc sürgetésére a rajzolás, mennyiségtan és építészeti tanulmányra is fordított szorgalom. Ez utóbbi tekintetben itt is ösztönül szolgált a gymnasiumi épület eszközlése végett folytatott sürgelem, mely az alapkönek május 1-én történt ünnepélyes letétele után lehetőleg serényen halad vala.

Hogy Révai ezek mellett a hazai történelem búvárlását sem hagyta abba, a már említett vallomásán²⁾ kívül kitetszik abból is, hogy Katsor K. és Conradi N. példája nyomán ő is kívánt a káptalani levéltárban kutatni³⁾; de fiatal kora miatt még ily bizalmat nem sikerült kivívnia.⁴⁾

¹⁾ Meg van ez róla említve az évkönyv jegyzeteiben is:

1773. Die 12-ma Septembris Cler. Franciscus Sárvári ex ordinatione Patris Provincialis Sigism. Orosz debeat transire Colocam pro Theologia discenda, sed precibus impetravit, ut hic possit inter Clericos discere, Colocae enim metuebat, ne inter Convictos, quorum curam gerebant nostri studentes, imediatur; hic itaque cursum theologicum cum laude terminavit. (l. Hist. Dom. S. P. Veszrim. 1773.)

²⁾ A Christovich püspökhöz intézett levélben azt mondja, hogy mintegy két évet fordíthatott valahogy Csanád multjának a hazai történelem lapjairól való áttanulmányozására. (L. VII. fej. tatai tanárkodásáról.)

³⁾ Katsor és Conradi mint veszprémi rectorok engedélyt nyertek a káptalani archivumban búvárkodhatni. A veszprémi püspökökről szóló jegyzeteik tanúsítják ennek eredményét. (A kegy. r. központi levéltárában megvannak e kézírati jegyzeteik.)

⁴⁾ Érinti ezt a Christovich püspökhöz 1778. intézett levelében. — Sárváry, kit

Révainak e tanév folytán Veszprémben kelt költészeti műveit lélektani pillanattal vizsgálva, lelki állapotát az alkalmi hangulat számbavétele mellett ilykép látjuk azokban tükrözve: A Rátóthi Pálhoz címzett „Elegia V.“ költői kedvteléseit, foglalkozásait s ez által reménylett jövő dicsőségét fejezi ki, némi gyöngéd ironia-szerű célzással azon hírvágyra, melyet e Szegeden volt iskolatársa látszott szem előtt tartani. Ezen ekkoron Nagyszombatban theológiát tanuló barátját emlékezteti Szegeden folyt kedélyes társaságukra, mely közben tán némely enyelgős verseinek együtt olvasásával vala fűszerezve, s most ugyanezen könnyűded Múza fesztelen nyilatkozásával keresi föl Rátóthi P. barátját komoly tanulmányai közt, „ha ugyan illik u. m. s lehetséges hozzá ezzel bejutnia“, s ha még barátja érzelmeit nem változtatták meg a magasba célzó törekvések, melyekhez képest az ő dicsvágya csupán a költészet művelésére, különösen elegiák költésére szorítkozik. E képességét a természet nagy ajándékául ismeri el s rajta is van, hogy Phoebus kedvezését továbbra is kiérdemelhesse. Ez okból szorgalmasan tanulmányozza a jeles költőket, u. m. Virgilius és Homeros mellett Tibullus, Catallus és Propertius műveit.

Hadd szólaltassuk ezen jellemző lelki állapotáról őt magát:

Molliter illa (Musa) mihi colludit, utrique paratur,
 Gloria, per tenerum non operosa pedem.
 Et satis hoc, parcae nec ego succenseo quidquam
 Naturae, cum elegis munera magna dedit.
 Vos, quibus ingentes animi, quibus arduus ignis
 Coelos in superos nobile suadet iter:
 Nominibus mundum vestris, titulisque replete,
 Vos stupeat celsos orbis uterque viros.
 At mihi quam magni Phoebus dabit instar honoris,
 Quam summis tangam sidera verticibus!
 Si non Castalias iratus deneget undas,
 Et sinat indemni ludere me calamo.
 Hoc ego ut obtineam, Clarias colo sedulus aras,
 Impiger ad motum pectinis advigilo.

17. A felsorolt latin remekekben való gyönyörködését nyomósabban bizonyítják az azokból készített fordításai, melyeket „Elegyes verseinek I. könyvében“ lelünk (I–IV.) Ezeknek gördülékeny folyama eléggé tanúsítja, hogy Révai a magyar verseléshez nem Veszprémben fogott először.

Mennyire praedominans eleme vala ekkoron Révai belvilágának a költői érzelem: az eddig említettekén kívül jelentékenyen vallja azt még azon latin versezete is, melyet Drávetz József jó reményű ifjúhoz intézett.¹⁾ Valószínűleg rögtönzött viszonzás ez a hálás ta-

már Katsor K. mint a hazai történelem nagy kedvelője lelkesített volt a hazai történelemre, hasonló lelkesültséggel éleszté Révainak történelmi tanulmányait is.

¹⁾ L. „Latina“ Elegia VI. Josepho Drávetz, optimae spei adolescenti. E jeles ifjú alkalmasint a szintén ezen nevű püspökhelyettesnek unokája és talán

nítványnak valamely alkalmi köszöntésére, s föltetszően tüközödnek belőle vissza Ovidiusnak Perilla leányához írt intelmei,¹⁾ csak hogy valamivel gyöngébb színezetben.

Ennek kezdetén azt a viszonzást kívánja a jeles ifjútól a rá fordított gondos fáradaimáért, hogy az általa ajánlott és példájával is tanúsított elveket olykép kövesse, a mint azok iránt fogékonynak látszik.

„O Fili! hoc audire velis, expertus, ut ipse
Sollicito patrius pectore flagret amor,
Nec dubitas, quin sole vides iam clarius alto,
Quam mihi sint cordi commoda resque tuae.
Tu quoque, cum studiosa tui me cura fatigat,
Ut facis, optatam reddere perge vicem.“

Ez után a fiatal mentor atyai intelme különösen oda irányul, hogy a mulandó birtok silányságára figyelmeztetvén növendékét, kiváltkép a költészet által szerezhető maradandóbb szellemi vívományt ajánlja, úgymint mely a sors kedvezményeinél biztosabb életörömköket nyújt; e célra ösztönözvén így fejezi be biztatását:

„Non operae parcas ulli, cole Delia sacra,
Et tibi felices perge parare dies.“

Érzelmeinek teljéből ömledezvén e buzdító irata, tanúságul szolgálhat ez is, valamint a Rapf Károlyhoz és Rátóthy Pálhoz írottak, ekkori kedélyállapotáról, hogy t. i. költői világában lelte fő örömet; mert kedvelt növendékeinek is, kiknek javát szívéen viseli, főleg ezt ajánlja, az erkölcsi főbb elveket csak alig sejtetvén, melyek pedig a költészet képzelmi világánál sokkal inkább boldogítják életünket. A csekélylett földi javak közül itt a gazdagságot és az ifjúkor kellemeit említi föl, mint hamar veszendőket.

„Nugas esse puta, aggesti quae pondera nummi
Sors offert fixo nescia stare loco.“

És a fiatal kor gyorsan tűnő virágainak említése utín csak eny-yiben jelzi a biztosabb lelki birtokot:

„Singula quid referam? nullas securus adibis,
Quam quas dat cultus carmine Phoebus, opes.“

Ennél jóval többet mondó Ovidiusnak ezennel utánzott elegiájában ím e distichona:

„Singula quid referam? nil non mortale tenemus,
Pectoris exceptis ingenique bonis.“

ugyanazon Drávetz József, ki — mint az 1786-ki „Merkur von Ungarn“ jelzi, már 1777. bölcséleti szigorlatot állott ki, mint a veszprémi egyházmegyének tagja. Ha ez áll, úgy ekkor Révai őt mint nem az ő osztályabelit csak magánlag oktathatta, s ez a püspökhelyettesnek iránta való különös bizalmára mutatna. — Egyébként róla, valamint Rátóthy Pálról is, az illető megyéből több rendbeli kérdéseimre sem nyerhettem semmi fölvilágosítást.

¹⁾ L. Ovidius Tristium L. III. Elegia 7.

Egyébiránt hősünk realisabb tevékenységét illetőleg elég okunk van hinni, hogy tisztí teendőinek is kielégítőleg megfelelt.

Kiss A. jegyzetei, — melyek Magyar ellen¹⁾ a következő évben komoly megrovásokat tartalmaznak, — Révairól semmi kifogást nem említnek. És ezt a minden oldalról dicsért Sárváryval való szoros viszonya által is eléggé érvelve látjuk. Révairól — a főnnebb érintett színmű előadásán kívül — az évkönyvi jegyzetek csupán azt említik, hogy mikor érkezett Veszprémbe²⁾ és mikor ment el onnét³⁾, meg hogy ott március hóban⁴⁾ a kisebb rendeket fölvette. Egyéb hivatalos följegyzésekből pedig azt látjuk, hogy a szerzetesi szabályzat igényeit is kellőképen teljesítette.⁵⁾

1) Magyar Ignác tehetséges ifjú, ki különösen a műveltebb nyelvek tanulmányozására jelentékeny szorgalmat fordított. Szellemes létére figyelmes vala a két jeles *ἐραστίας* buzgó törekvéseire, sőt részt is vón azok élvezetes eszmecseréiben; de később könnyüvérsége miatt némileg a könnyelműség felé hajlongott egy ideig. Utóbb ismét föleszmélt; azonban Révainak benne helyezett reményeit, (I. Révai „Elegyes Versei“ 22. l.) hogy irodalmi munkásságot fejtsen ki, még sem valósította. — A többire nézve odább fogjuk őt ismertetni.

2) „1772. oct. 25. Adventi pro principiis docendis Cler. Nicolaus Révai.“

3) „1773. oct. 31. Mutatus est Cler. Nicolaus Révai Karolinum et Pestinum usque occasione Domus devectus est.“

4) „1773. Martii 27. Exc. D. Eppo nostro Ignatio Koller Viennae comorante ex Ordinatione Regia venit huc Jaurino D. Comes Kornis Eppus Consecratus pro Confirmatione et Ordinibus conferendis; — ea occasione ex indultu P. Provincialis quatuor minores ordines susceperunt duo Clerici Nostri: Nicolaus Révai et Ignatius Magyar.“ (Historia Domus S. P. Veszprimiensis).

5) L. De officiis domesticis etc.

Pótlék-jegyzet a 151. laphoz.

A veszprémi gymnasium fölépítéséhez a 9000 forintnyi segílyt Mária Terézia „ex fundo vacantis Episcopatus Veszprimiensis“ engedélyezet. (I. Katsor K. Annales Prov. Schol. Piar. Hung. p. 176.).

Révai magyar irodalmi zsengei.

1. Az eddig mondottakból csak kevésbé tűnhetett elénk bajnokunknak azon igyekvése, melylyel ő magát a magyar nyelvnek irodalmi kezelésére képesítgeté. Nyilatkozataiból csak hozzávetőleg sejtetni ki ilyes kísérleteit.¹⁾ — Ehhez képest meglepő jelenségekül tekinthetők a veszprémi termékeinek jelentősb részét tevő magyar dolgozatai. Habár csak fordítmányok ezek a nagy kedvvel tanulmányozott latin classicus költőkből, de észrevehetőleg komolyabb gond s kétségkívül küzdelmesebb munkának eredményei, semmint ekkori latin versezetei, melyek alkalmi indokuk mellett könnyű szövetükkel is inkább csak hevenyészetnek látszanak, s ilyenekül nem is jelezhetnek ezek az előbb kelt latin elegiáihoz képest föltetsző emelkedést. Múzájának magyar zsengei ellenben alaki és eszmei tekintetben is figyelmet gerjesztők. Arra mutatnak, hogy bajnokunk némely előbbi próbálgatásai után most már erősebb ingerek által buzdítva serényebben hozza a magyarul verseléshez, még pedig oly igyekvéssel, hogy ilynemű termékeit közreható célzattal mentül előbb a nyilvánosságra bocsássa.

Helyén lesz itt Révai ez új stadiumának indokait kissé figyelmesebben szemügyre vennünk annyival inkább, minthogy e hevesebben neki eredt sűrűsége a köz- és magánviszonyoknak több oldalról ösztönző s lendítő körülményeivel függ össze.

Már azokból, a miket a kecskeméti noviciatusban Bollával folytatott igyekvéseiről említettünk, kicsillámlik ifjú bajnokunknak ama vágya, hogy ő hazafias érzelmeit egykoron a hazai nyelv művelése által is kívánja értékesíteni.

E vágya nem szunyadhatott el akkor sem, midőn helyzeti viszonyai alig engedtek neki érzéket arra, hogy ez óhajlásának valóstítása végett némi haladást tehessen. — Tatán e részben vajmi kevéske történhetett. De Veszprémben ez irányú buzgalmát már kedvezőbben segíték elő a helyzeti viszonyok, meg egyébként is nagy impulusok készíteték azt túlsúlyra.

¹⁾ Gerjedezett kedvem már régtől erre is, a mit

Hallék fülhegygyel, hogy mivelésbe vevék.

S mindjárt próbáltam módját lelegetni magamtól:

O! de nehéz akadály közbe vetette magát. (I. R. „elegyes Versei

I. k. 11. alagya. Molnár Jánoshoz.“

Részint a tudomásul vett kormozgalmak, részint a közelebből érintő körülmények is mintegy erőszakos érlelődésre sürgeték kebelében azon vágyát, melynél fogva hírnévre jogosulandó múzája ne csak a latin műveltségű tanultabbak tetszését vívja ki, hanem idővel mind szélesebb tért foglaljon irodalmi tevékenységével s hogy különösen lantjának magyarul is hangoztatásával lendítőbb hatást gyakoroljon az ébredező nemzet szellemi művelődésére.

Már itt jóval több alkalmá nyílt legalább közvetve értesülhetni azon eszméltető törekvésekről, melyek a hazai ügyek tetemesb átalakítására céloznak, valamint arról is, hogy ezekhez képest a baza gondolkodóbbjai mindinkább szükségesnek láták már a nemzetnek öntudatosabb tevékenységre ébresztgetését, tekintetbe véve azon nagy mérvű kulturai mozgalmakat, melyek a nyugati nemzeteknél már huzamos idő óta folyamatban vannak, s feltartóztathatlan áramlatkép nyomulnak tovább térfoglalásra.

Nem egy mozzanata az európai viszonyok új alakulásának, nem egy jelensége az állami s társadalmi állapot átídomítására célzó törekvéseknek elég világosan láttatá a nagy válság bekövetkezését.

Ezek hatása mondhatni országszerte kezdé már éreztetni annak szükségét, hogy nemzetünk huzamos aluszékonyságából valahára fölcsődjék s önfentartása eszközeinek buzgóbb felkarolására, főleg a nemzeti nyelvnek, mint a nemzeti művelődés főtenyezőjének melegebb ápolására mennél terjedtebb s fokozottabb mérvben buzduljon.

Hogy e nemzeti palladium ápolása iránti buzgalomban mily kiváló része s érdeme vala különösen az egyházi rendnek, ismeretes dolog művelődés-történetünk tanúságaiból.¹⁾ Ecclesia praecessit.

A veszprémi clerus nem volt ez időtt sem hiányában oly érzelmű férfiaknak, kiket honszeretetök a nemzeti nyelv ápolására lelkesít vala.

Padányi Biró Márton magyar érzelmei termékenyítőleg folytatták ott hatásukat kimulta után is.

2. De a kegyes t. rend kebelében is mindinkább fokozódék már azon buzgalom, mely az eddig is melegen ápoltt hazafias érzelmeknek hathatósabban a hazai nyelv művelésével igyekezett bizonyosságát adni. Meglehető számmal sarjadának fel már ifjabb nemzedékének olyatén szellemesebbjei, kik az évtizedekkel ezelőtt keltett magyarosodási buzgalmat tettleg s nyivánosabban, különösen az irodalmi téren igyekeztek gyümölcsöztetni.

Desericzky Incének latinul hangoztatott hazafias eszméltetései²⁾

¹⁾ Bőven értesülhetni ez iránt egyebek közt különösen Lányi Károlynak a „Magyar catholicus clerus érdemeinek emléke 1848” című pályamunkájából (l. 124 s köv. ll. „a Magyar nemzetiség föntartása.”) — Pauer János „Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében 1847” és az irodalomtörténeti művekből.

²⁾ Ezt az érdemet alkalmasint méltán elismerheti Desericzky részére még az is, ki bíráló szempontból azon nézetet vallja róla, melyet Wallaszky Pál (l.

(a nemzetünk őshajdanára s műveltségi állapotára való emlékezetéssel és az újabb kulturai igények érzetetésével), — Bajtaynak többnyire szintén latinul (még pedig a külföldi jelesb tudósok elismerése szerint is¹⁾ kitűnően szép latinsággal s hatályos szellemmel) részben pedig már magyarul is²⁾ nyilatkozott honfi érzelmei, — Horvák Benedek, Hájos Gáspár³⁾ s másoknak már tüzetesebben a magyar nyelv művelésére irányult igyekvései gerjesztő s termékenyítő hatásúak valának a rend kebelében. Megfogant eszmemagvaik tenyészetnek eredmény, egy pár évtizedi sarjadás után már gyümölcsözésre érlelődének.

Ily irányzatok eszközlék, hogy a rendnek fölöttébb nehéz viszonyai dacára is meglehetősen fokozódék tagjainak azon iparkodása, melylyel a gyászos emlékü századok folytán oly szomorúan hátra vetett nemzeti művelődést a kornak mind sürgetőbb követelményeihez képest ők is tehetségök szerint hazafias munkássággal igyekeztek elősegíteni, főleg ugyan a tanodai célszerűbb oktatással, de ezenkívül még — a mennyiben lehetett, — irodalmi tevékenységgel is, habár az ilyesnek eredményét vajmi bajos volt akkoron még közzététel által hasznosítani.

3. Magyar művel a rend tagjai közül legelőbb Tapolcsányi Gergelyt léptette föl 1744-ben azon nagyhatású gyászbeszéde,⁴⁾ melyet Károlyi Sándor gróf temetésekor mondott, s melynek közzétételét nyomban közkívánatra Károlyi Ferenc gróf eszközölte. Később még két ily ünnepélyes alkalmi magyar szónoklatának kiadatása után a vallás-erkölcsi nevelés érdekében a rendalapító Calasanzi sz. József életét írta meg magyarul olasz kútfők s leginkább Talenti szerint.

Conspectus Reip. Litt. in Hungaria. Budaë. 1808. 15—6. l.) a lipcsei tudósok és Rotarides véleményével egyetértőleg nyilvánít e művéről: „Pro cultu litterarum in Hungaria . . . Vindicatio. Romae. 1743. — Hogy legalább indirecte ez is erjesztő s eszméltető hatású volt akkoron, azt a még oly szigorú kritika kifogásai sem vitathatják el. — Sokkal nagyobb mérvben eszközlött ilyest a „De Initiis ac Maioribus Hungarorum“ sat. műveivel. Az ezek nyomán kelt polemia valóban eszmetisztázó s behatóbb nyomozásokra ösztönző hatást is eredményezett.

¹⁾ L. Horányi, *Scriptores Sch. Piar.* I. 89—91. — Arneht Alfr. „Maria Theresia's letzte Regierungsjahre“ II. k. Bartenstein nyilatkozata, (ki Bajtay nevét hibásan Pataynak írja.)

²⁾ Horányi (*l. Scriptores Sch. Piar.*) és Katsor K. (*Viri doctrina illustres Sch. Piar.*“ című k. i. művében) Bajtaynak kéziratban maradt művei közt magyarul írt versezeteit is említik „Rhythmi Hungarici“ jellezzel, melyek kezdete Katsor szerint: „Gyászban öltözzél o szívem!“ — Fájdalom! e már történelmi nagy alakként elismert férfinak annyi jeles iratával együtt ezt is méltatlan homályba sülyeszté részint a szerző szerénysége, részint egyéb körülmények. — Valóban kívánatos, hogy kéziratának s levelezéseinek minél teljesebb gyűjteményét bírassuk életrajzának, melyhez már az eddigi leletek is nem egy érdekesen kiigazító s illusztráló adattal járulnak, mennél illetékesebb megírhatása végett.

³⁾ A fönnebbi fejezetekben már említettük ez irányú működésöket. (Walaszky P. Hájos Gáspárt hibásan Hajóssynak írja.)

⁴⁾ L. Horányi „*Scriptores Sch. Piar.*“ II. 735. l. Katsor K. „*Viri d. illustr.*“

Ennek 1772-ben történt kiadásával fejezte be irodalmi tevékenységét, melylyel ez irányban is példaadólag kívánt buzdítani,¹⁾ nemsokára pedig üdvös hatású életpályáját is bevégezte (1773.)

De már ekkor az ő kedvelt tanítványa Dugonics András is, — kit Tapolcsányi ifjú kora óta biztatgat vala a tehetségeinek megfelelő tudományos és irodalmi tevékenységre s különösen a magyar irodalomra, — Gusztinyi János nyitrai püspököt Maecenasául nyervén, sajtó alá egyengeté a „Trója veszedelme“²⁾ című költői művét s némely verses fordítmányait, melyeket még 1768. megküldött volt mentorának (Tapolcsányinak) Szegedre áttekintés végett — Medgyesről (Erdélyből), hol azokat készítette, — benső kegyeletet valló levél kíséretében.³⁾

Dugonicsnak az öntudatosabb hazafiságra eszméltető szándéka kitetszik már ezen első föllépéséből.⁴⁾

Dugonics volt az, kinek leginkább zokon esett, hogy a piarista rendet — azért, mert tagjai közt fölös számmal valának még imént is a felvidéki származásúak, — megszólíék „tót szerzet“-nek nevezgeték. — Ez a megszólítás Horányi magyar érzelmeit is nagyon bántotta s annál inkább lelkesíté rendtársait a magyar irodalomra is, sőt ily buzdítását példaadással is igyekezett nyomatékolni. 1773. magyar művel lépett a nyilvánosság elé, habár a magyarul írásban eddig nem igen gyakorolhatta tollát.

A „Magyar Ország királyainak s vezéreinek Mausoleuma“, (Emlékfölratok a magyar fejedelmek történetéből,) melyet H. latinból fordított, leginkább a magyarságra buzdító hazafiúi kegyeletének tanúságául tekinthető, különösen e válságos alakulást jelző évben.

Dugonicsnak e rokonérezelmű barátja már az 1770. kiadott „Prodromus Hungariae litteratae“ című programjával láttatá azon irányát, melynél fogva az előbbi philosophiai, matematikai, physikai s didaktikai foglalkozásaitól megválva, irodalmi munkásságával már határozottan a hazai történelem, különösen a művelődés, főleg pedig az irodalom történelmének művelésére tért át.

A „Memoria Hungarorum“ nagy vállalatának tervrajza volt ez, melynek kivitele eszközléséhez azonnal hozzá is fogott, részint levelezések, részint utazások által igyekezővén a szükséges anyagot összegyűjteni. — Ezen akkorban sokkal bajosabb dolognak sikeresítése végett elsőbben is szellemesebb rendtársait buzdíthatá minél terjedtebb mérvben közvetítő működéésre.

1) Ezért küldött abból egy példányt Révainak is.

2) „Trója veszedelme Pozsony. 1774. s ehhez mellékelve némely fordítmányai Virgiliusból (1 Ecloga) Horatiusból (2 óda) s Ovidiusból (a Metamorph. I. s V. könyvéből).

3) E (1768. máj. 21. k.) levelét l. az 1868. „Magyar Sion“-ban 911—3. l.

4) Mindjárt az előszóban a „Magyar Eleink“ emlékének méltatlan homályba borultát érintvén, az ősök iránti kegyeletartozásra eszméltet.

Horányi Rómában 1755–8. folyt tanulmányozása alatt széles körű ismereteket gyűjtött egyéb tudományos képződése mellett azon szellemi mozgalmakról is, melyek a szerzetes rendekben akkoron jelenkezének, különösen a jezsuiták és piaristák provinciáiban. — Hazafias érzelmei is ott fokozódtak leginkább a különböző nemzetbeli pályatársakkal való versenyzés közben. — Innét azon nagy buzgalom, melylyel — mint előbb Desericzky is, hazatértekor azonnal megindítá már ott tervezett célzatait a nemzeti művelődés lendítésére.

Előbb ugyan némely bölcséleti tárgyú kiadványaival az oktatásügynek igyekezett javát eszközölni, ezennel pedig már nagyobb mérvű törekvéssel s teljesebben az irodalmi tevékenységnek kívánta szentelni életét, különösen oly irányban, mint ahogy rendjének más provinciáiban tőnek ekkoron némely kiválóbb egyének, kik nemzetök multjának lehetőleg földerítését vették célba; így különösen a lengyelek közt Konarski Szaniszló s Dogiel Mátyás,¹⁾ amaz egyebek közt nemzete törvényeinek, ez egyéb történeti okmányainak gyűjtésével s kiadásával tették azt; a cseheknél pedig Dobner Gelasius és Voigt Adauctus,²⁾ kikkel Horányi tudományos levelezésben állott.

Ez utóbbi épen ez évben (1773.) adta ki a „Memoria Hungarum“-mal azonos célú vállalatának I. kötetét latinul és németül, még pedig művészileg készült arcképekkel díszítve.³⁾

4. Ilyetén mozgalom — a rend tagjainak akkori solidarisabb viszonyainál fogva — többszörösen lelkesítő hatású vala a magyar piaristákra, kiket a hazai viszonyok is eléggé ösztönözhettek ezen irányú buzgalomra. Orosz Zsigmond, a példányszerű főnök, pedig ildomos tapintattal s atyai szeretettel ápolgatá e buzgalmat.⁴⁾

Mint fönnebb is jeleztük, a rend ifjabb nemzedékének meglehetősen kis serege képezte ily irányban különösen Katsor K. magistersege alatt⁵⁾ már némileg az ujonc-növeldében is.

Bajnokunk e még halk zsendüléssel fejledező mozgalomnak kétségkívül már eddig is vette némi nesztét, — hisz Horányi a mult

1) L. (Bielski Simon) „Vita et Scripta quorumdam e Congr. CC. RR. Schol. Piar. in Prov. Polona Varsaviae. 1812. — Horányi „Scriptores Schol. Piar.“

2) L. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“

3) L. Effigies Virorum eruditum atque artificum Bohemiae et Moraviae una cum brevi vitae operumque ipsorum enarratione. Pragae 1773. — „Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler ... Prag, 1773.“

4) Látható ez az ily törekvésüekhez intézett leveleiből.

5) E fáradhatlan férfiúnak nagy számmal fönmaradt különféle tárgyú kéziratái fontos tanuságot tesznek valamint sokoldalú tanulmányairól, úgy azon buzgalmáról is, melylyel azokat a rend ifjú nemzedékének kiképezésére értékesíteni iparkodott. A hiterkölcsei, nyelvtani, költészeti, számtani, növénytani, egyház- s világtörténelmi, kiváltképen a hazai történelmi ismeretek megszerzésére mely utmutató kalauzólással vezetgeté növendékeit, a Horányi (l. Scriptores Sch. Piar.) felsorolta kéziratainak címeiből csak némileg sejtethető.

évben Tatán is megfordult nagy vállalata érdekében, — azonban részletesebb s behatóbb tudomást mégis leginkább Sárváry Ferenc barátjától nyerhetett azokról. — Elképzelhetni, mily erősen villanyozó hatásúak lehettek ezek az ő gerjedékeny mivoltára kivált ekkor, midőn az idő jelenségei oly sok oldalról szólaltatják vala intő jeladásait!

S/ ezek mellett Révaira nézve alig lehetett effélének alkalmasabb tolmácsolója Sárvárynál, ki a rá gyakorolható befolyásnak leghozzáférhetőbb módját tudta eltalálni.

Révai körülményesen s apró részletekig elbeszélte Sárváryval azon vetélkedő buzgalmat, melyet ez Nyitrán (1769—72.) pályatársai közt tapasztalt volt, úgy szintén a tanárok biztatásait, melyekkel ezek az ifjú rendtársak igyekezeit elősegítik. Nagyon érdekelte őt különösen az, a mit Sárváry a kedélyes Dugonicsról emlegetett, hogy a mathesisnak világos és megkedveltető módon előadása mellett mily hathatósan biztatja azokat egyéb tudományokra is, különösen az ó-kori classicusokra, kiváltképen pedig mily buzgón lelkesíti őket a magyarságra.¹⁾

Ilyesek igen élénk vágyat keltettek ifjú bajnokunkban oda juthatni a philosophiai tanfolyamra, hol ily tüzelő irányzó annyi fiatal vetélkedőt lelkesít a hazafias célzatú szellemi munkásságra.²⁾

Révait forró hazaszeretete mellett személyes becsűgya, mondhatni diesszomja is³⁾ erősen sarkalá arra, hogy mennél elsőb sorban haladjon azok közt, kik a nemzet szellemi javainak gyarapítása végett készülnek síkra szállni, sőt példaadó bajnokként óhajtott másokat is lelkesíteni.

5. Ily hevület indította őt ekkoron azon neki iramodott serénykedésre, melylyel ez évben már közreható célzattal igyekszik az ó-remek, különösen a latin költők tanulmányozását a magyar irodalom javára értékesíteni. Erre mutat azon mintegy előzmény nélkül hevenyészettnek tetsző jelenség, mely productiv tevékenységét immár túlnyomólag a magyar verselésben tünteti elénk.

Habár nem épen legelső próbálkozása ez a nemben, mégis sajátlag oly komolyabb kezdeménye, melylyel már a nyilvánvaló készül. — Annál küzdelmesebb lehetett ez, minél töretlenebbnek látta az ösvényt, melyre lépett s minél inkább éreztették latin példányai, melyeket azoknak megfelelő sikerrel s könnyűséggel szeretett volna magyarítani, anyanyelvével való bajlódását. Ennek irodalmi tanulmányozására is erősebben rá kellett magát vetni.

Kezdeményi kísérlesei bajos voltát maga is vallja.⁴⁾ Azonban

1) Zimányi, Hannulik és Katona Dénes jegyzetei.

2) Zimányi s Hannulik jegyz.

3) „Azonban vonzott a dítsőség is, kivált első esztendőkbén, (L. Révai „elegyes versei.“ Előbeszéd. 1. l.)

4) L. a következő jegyzetekben.

nem tudatja határozottan, mikor fogott előbb e küzdelmes próbálgatáshoz. Csak annyit mond, hogy a mint „fülhegygyel“ nesztét kapta annak, hogy a római mérték szerinti verselést „mívelésbe vevék,“ azonnal „gerjedezett kedve erre s mindjárt próbálta módját lelegetni magától;“ de vajmi nehéz akadályokra talált, mielőtt Molnár János útmutatásából eligazodást nyerhetett volna!

Erősebben neki buzdultát tehát főleg azon bátorításnak tulajdonítja,¹⁾ melyet a tudós és hazafias lelkű jezsuita Molnár János nyilvánított volt „a régi jeles épületekről“ 1760. kiadott munkájában; de azt sem említi, hogy mikor s hol jutott e műnek olvasásához először, habár két ízben is²⁾ érinti, hogy az véletlenül jutott kezébe s hogy rá nyomban irányadó hatást gyakorolt.³⁾

Meglehet, hogy e hatásos történetesség valamivel előbbi s tán még tatai esemény, de hatóságosabb következménye kétségkívül a veszprémi befolyásos viszonyokkal függ össze leginkább.

Azon adatokból, melyek Révainak itteni körülményeiről értesítnek, eléggé kitetszik, hogy ő Molnár J. e művét sajátképen Veszprémben kezdte komolyabban megszívelni. — Ezt tanúsítja a hatás eredménye. Ahhoz azonban más indító okok is járultak, a mint ezeket az eddig említettekén kívül egyéb körülmények is jelzik.

Zimányi és Hannulik szerint⁴⁾ Sárváry volt az, ki már ekkor meglehetősen terjedelmes irodalmi ismereteit vele közölvén, őt a jezsuita tudósoknak, kik közül némelyeket személyesen⁵⁾ is ismert

1) L. Révai elegyes Versei I. k. 11. alagya Molnár Jánoshoz (1778) és II. k. 8. alagya Baróti Szabó Dávidhoz (1779.)

2) L. a főnebbi jegyzetben jelzett két alagytát.

3) Molnár Jánoshoz 1778. írt alagyjában így nyilatkozik: (R. elegyes V. I. k. 11. a.)

O mi igen szeret én szívem, melyly nagyra becsüllek
Tudjad, hogy sokkal tartozom én te neked.
Tudja Magyar Haza is, soha el nem hallgatom én azt:
Általam is terjed messze világra neved.
Mert nekem Út mutatóm Magyar új Helikonra te vóltál:
És oda, hogy mi nyomon menjek, előre menél.
Gerjedezett kedvem már régtől erre is, a' mit
Hallék fül hegygyel, hogy mívelésbe vevék.
S mindjárt próbáltam módját lelegetni magamtól:
O! de nehéz akadály közbe vetette magát.
Míg Jeles Épületid' véletlen kézbe vehettem,
Honnét már inkább tiszta világra jövék
Itt vóltál nekem Út mutatóm, vólt' ösztön is, a mit
Irsz ugyan ott, s forrón ilyly kötözetre hevítz.
Itt a gerjedezés, melyly tsak fojtódva szikrázott,
Már nyilván lánggá lobbana, s ége tüzem.

4) Nécsey Jeromos értesítése Hannulik után és Zimányi jegyzetei.

5) Alkalmasint Molnárt is, ki az iménti évben Győrött tanárkodott, s talán Vörösbényben vagy épen Veszprémben is megfordult, valamint Katona István a nagy historikus is szerencsétlente Kiss Adorján házfőnöksége alatt a veszprémi társházat arra utaztában, (Hist. Dom. Veszpr. S. P.),

— különösen a hazai dolgokra vonatkozó műveire figyelmeztette, főleg pedig a magyar irodalomra — classicus műveltségöknél fogva — oly hathatós befolyású Faludi Ferenc és Molnár János műveinek tanulmányozására buzdította.

Sárváry szellemét Révai szerint is, — midőn az ő „tűzes ébresztő” lelkét, a természeti szépet édes erővel, classicus zamatú kellemmel kifejező képességét“ oly melegen zengi,¹⁾ — mily igen rokonnak látjuk azon szellemmel, a mely Molnárnak a „régii jeles épületek“ elejére tűzött „ajánló és bevezető levelében“ nyilatkozik! — Meg hisz Sárváry mind a magyarság s ó-remek izlés, mind az architectura tekintetében igen lelkes ösztönzője vala Révainak; hogy ne ajánlotta volna mindezek érdekében kebelbarátjának melegen az oly igen szíve szerinti Molnárnak ezen akkoron fontos jelentőségű művét, mely annyira megfelelő vala célzatának?

6. Az imént érintettek végett sem lesz tán fölösleges itt holmit megemlítnem ama jelentékeny fordulatra indító irányzatról, melyet Molnár J. műve idézett elő.

A „régii jeles épületekről“ írt²⁾ derekas magyarságú könyvének előbeszédében nyomósan hangoztatja Molnár János arra való biztatását, hogy a régieknek valamint építési emlékszerű műalkotásaik méltán tanulmányozandók az elkorcsosult műizlés javítása végett:

1) 1779-ben Nagyváradról „Sárváry Ferencnek édes szerzetes atyáinak Nagy-Károlyban a szelid tudományok iskolájokban lévő ifjabbik tanítónak meg hitt igaz barátjának“ írt alagyájában így ömleng:

Mint vagy, jobb földből lett alkotmányba rekesztett
Szép lélek! még úgy rejtjed-e kintseidet?
A mit ezer nem bír, egyedül Sárváry, te birod
Mind azt, — a kegyes ég szebb adománya tied.

— — — — —
Bé vezetett Pallas titkos rejtekbe magához:
A fő törvényt is megmagyarázta, s tudod.

— — — — —
O! azt a jobb ízt, azt a természeti szépet,
A tűzes ébresztő lelkét, az édes erőt:

A nem díztelenül szabados, sem erőszakos ejtést,
O azt a régii gazdagon irni fogod.“

2) E művet azokhoz képest, a miket az ókor nagyszerű építményeiről az újabb tudomány és művészet oly dúsan tár elénk, vajmi gyarlónak nézheti a mai bíráló, mind a szöveg, mind különösen a rajz tekintetében. De 1760. évben nálunk nagybecsű jelenség volt az. — Egyrészt a divatos, „cibak-styl“-féle korcs izlés ellenében a hajdani műalkotások nagyszerűségére s azok fogalmazatainak fenségére kívánt a tudós szerző emlékeztetni, másrészt a görög s római szóló művészetekből merítendő tőkélyesebb műszabályoknak követésére igyekezett buzdítani; így a nagyszerűség és kellem hajdani példányainak behatóbb tanulmányozására figyelmeztetni s ez által a haladás felé lelken levező honfi kortársait valódi emelkedésre és csinosodásra lelkesíteni. Im saját szavaival szólva: „Mi szebb a régi elménél s méltóságnál?“ „Nékem, meg vallo, mindennapi tanítóm az az idő (a régi): azt is ott tanultam; hogy ha Hazám ékességét szeretem; nyelvét szeressem legelőszer. De mi haszna, mi érdeme az elrejtett kincs-

úgy a költői művekre nézve is a görögök és a rómaiak műalakzataik érdemesebbek a követésre, mint ama szertelenül laposan kúszó verselés, mely habár az újabb műveltségű nemzeteknél még úgy dívik is, de annak, ki a görög- s római remekek műveltebb izléséhez szokott, csak unalmára válhatik; mert izetlenek az ily „avít rámára tekert s még Evander idejében termett kádenciás versek.“

Ő tehát „akár ki mit mondjon, neki bátorodván, a régi szokást ott hagyta és minden verseit deák rendbe szedte.“¹⁾ S ezt nyomban példákbl is láthatni művében, hol a classicusokból idézett részleteket eléggé gördülékeny folyású magyarsággal adja az eredeti versmérték szerint.

Egészben véve nagyon oly szellemű s hangulatú az a „régí jeles épületek“ elé tűzött „bevezető levél,“ mintha csak épen Révaihoz volna intézve s különösen veszprémi derültebb napjaiban. — Psycholog olvasó, ha azokkal, a miket Révaⁱ és Sárváry ekkori viszonyairól érintettünk, Molnár buzdító nyilatkozatát egybeveti, igen természetesen láthatja a hatást, melyet az — bajnokunk vallomása szerint — lelkére gyakorolt.

Hogy is ne? mikor az oly igen egyező az ő eszmeirányzatával, s mintegy annak határozott kifejezését adja, a mi lelkében is mindegyre világosabban dereng föl.

Az alakító művészetekben a fennségesnek, az örök becűnek mennél tökéletesebb remekeit, a hajdani nagyszerű alkotásnak bámulatos példányait tanulmányozni, s azok által szellemi izmosodást eszközölni; — a szóló művészetekben pedig különösen a görög és római classicusokat tekinteni mesterekül, azok műveiből meríteni jobb izlést és helyesebb ítéletet. — Ily elvek képezték bajnokunk eddigi tanulmányainak alapját. A classicus műveltségű Karaba s Hájos ilyeseket hangoztat vala füleibe már tanuló korában. Kiváltképen a classicus költők s az ezek nyomán szép sikerrel haladottak tanulmányozása vala ekkori kedvenc foglalkozása. Arra is „régítől gerjede-zett kedve,“ hogy az annyira kedvelt elegia írást magyarban is gyakorolja, a mint hogy próbálgatta is azt, a mennyiben érkezése engedte,

nek? — A ki szívét nem tettei, kézre kél, és munkára. Ime mi ok bátorított engem arra, hogy Hazám nyelvén adjam elő, a mit Hazám hasznára készítettem.“ Ilyeseket mond már dedicáló soraiiban, Festetics Pál Maecenasához szótában. — Az olvasóhoz intézett „bevezető beszédében“ pedig mindjárt kezdő sorai vallják, hogy „ő azokkal tart, kik szeretnek a régi időkre visszatekéngetni, oda tartják szemeket, elméjeket ott mulattattják és az új hójába-valóságok ellen a régi példa szerint készülgetnek“ (vagyis a divatos korcs izlés ellenében az ó-remek példányokat választják tanulmányul.)

¹⁾ „Merem mondani: szebben megtarthatták nálunk az igaz valóságos szójejtést az e féle versek; mint amazok, mellyek szüntelen tsak ugyan azon egy híron pendűlnek.“ — Azért hangsulyozza, hogy „a mi a versnek egyéb ékességét illeti, abban a Görögöket és a Deákokat kell követnünk.“ — „A ki a szép Magyarságot gyarapítani kívánnya, lehetetlen, hogy illy munkához látván, nagy hasznát ne vegye.“ (U. o. XXVII, 1.)

habár a prosódia iránti tétovázása s tán a nyelvkezelés egyéb akadályai miatt is bajosnak érezte magyarban az „ily kötözeti“ verselést.

De Molnárnak lelkesítő ösztönzése, a mint bajnokunk szíve szerint ajánlja a classikus irányzatot, úgy villanyozza egyszersmind kedvét a magyar nyelven verselésre és pedig a latinban annyira megkedvelt s már könnyűséggel gyakorolt elegia alakban. — Mintegy tavaszi verőfény volt annak hatása, mely a lelkében ápolgatott eszméknek gyors felsarjadását varázsolta elő.

Molnár művének hatását nem kis mérvben fokozta a magyar nyelv meleg ajánlata mellett még azon mérsékeltég, melylyel ő a főlebb becsült régít okadatolva dicséri, ildomosan vegyítvén közbe az újabb idők vívományainak méltatását is,¹⁾ meg az a kedélyes hangulat, melylyel jobbnak tartott irányzatát mintegy enyelegve magasztalja.²⁾

„Bevezető levele“ a jól művelt izlés, méltányos ítélet, nemesen bátor elhatározás, de egyszersmind szerényen tartott irányzásnak levén kifejezője, nyájasan nyilatkozó buzdítása nem téveszthette hatását a fogékony keblű ifjú bajnokokra, kik egyébként is sóvárogva vágytak lendítőbb befolyást gyakorolni a nemzeti művelődés elősegítésére. Így lőn Molnár a classikai iránynak megindítója.

7. Révainak különösen megtetszhetett e szerényen bár s kedélyes hangon nyilatkozó, de mégis önálló meggyőződését elég bátran kifejező nyíltság. A kiválóbb elmék jeladásait követve arra menni, a merre kedve is vezet³⁾ s az örök becsű remeky vonzák, a mely úton a nagy mesterekre figyelő emlékezés folyton tovább ösztönözhet bennünket a szép követésére,⁴⁾ s ez általi emelkedésre azon bár küzdelmes pályán, mely új dicsőség koszorúival biztat és egy lendítőbb új iránynak szolgál alapvetéséül: — ily felhívás ép ekkor, költői fölmelegültsége javában, bizonyára erősen hatásos lehetett ifjú hősünkre, ki egyébként is nagyon hajlamos vala ily újabszerű s kiválóbb irány felkarolására. Hisz R. természeténél fogva idegenkedő vala a közönségestől, választékos izlésre termett s mintegy finnyásan válogató még a jó között is, olykép mint ezt izlés dolgában

1) „... ditsérem ugyan a régiek ditsőségét; de a mostaniak hírét nevént nem gyalázom: nálamnál jobb emberek nyomdokát követvén arra mentem, a merre kedvem vezet vala.“ (L. Bézvető levél XVII. l. Továbbá a követk. II.)

2) „A mi az Irásonnak módját illeti, meg-vallom Tzitzeróval, szeretem a' beszédet; de tsak akkor, ha szép. (Cic. Tusc. 2.)

'S ugyan-is arra nézve nem tartom mindenütt szavamat kötő-féken; hanem mikor annak ideje vagyon meg-eresztem, 's hol sebessen vágatom, hol aprón jártatom, hol tzifrán pergetem, hol lassú lépésre veszem; de tsak úgy a' mint tudom: egy szóval; ha lehet, úgy egyeztetem feltett tárgyommal, hogy se az Ékessen szollók, se az Építő-Mesterek törvényt ellenem ne támaszthassanak, Ha meg-találok botlani, mind a' jó ló, kérem a' jó embereket: ne gyalázzanak hanem segítsenek! (u. o. XXII. l.)

3) Nálamnál jobb emberek nyomdokát követvén arra mentem a merre kedvem vezet vala (Molnár u. o. Bézvető-levél XVII. l.)

4) U. o. XVIII. l.

Molnár is vallja magáról.¹⁾ Mint ilyent kedvelte oly annyira Sár-vary barátját is, ki szintén a legkiválóbb példányokból figyelgeté el a műbírálát helyes mértékét.

Az eddig jelzett eszméletetés mellett különösen fölhevítő hatású lehetett Révaira Molnár „bévezető levelé“-nek azon haugsúlyozottabb fölhívása, melyben már mintegy sürgető apostrophével fordul „az értelem és bölcsesség-szerető“ tanultabbakhoz,²⁾ a görög és római elme-művek avatottjaihoz, kérdvén, vajon nem unta-e már meg testök-lelkök azt a sok lejtős verset? azt az Evánder idejében termett kádenciát? s hogy „hát soha se léssen-e szabad abban a nyelvben, melyhez minden illik, másféle verset előállítani? — azt kell-e várni, míg mások el nem kezdik? . . .“

Ezek után pedig nyomban az ő neki bátorodását említi Molnár, hogy biz' ő „akár ki mit mondjon, a régi szokást —“ (már úgy mint azt az elavult kádenciázást) ott hagyta és (mintegy példaadásul) minden verseit „deák rendbe szedte.“ Így adja ennek mutatványát a „jeles épületek“-ről szóló művében is, hol a közben előforduló classikus idézetek az eredetinek mértéke szerint könnyűdeden szállongó magyarsággal tolmácsolják.

Révai heves véralkatát bizony nagyon fölpezsdíthette ez a „novus gloriae campus“³⁾ arra, a mihez egyébként is „régteől gerjedezett kedve“ s a mit a latinban már meglehetősen kényezteté ejtett volt a gyakorlat útján.

Hisz' merni, kezdeni s eltérve az unalmassá vált elavulttól, új ösvényen haladni, oly nagyratörő ifjú léleknek, minő Révaiban jelenkezék, nagyon megnyerő gondolat s kedves vállalkozás.

8. Hősünk maga is élénken ecseteli néhány vonással Molnár buzdításának ily hatását, öt év mulva írván hozzá intézett alagyájában ama vallomását, mely szerint a „jeles épületekről“ írt műnek ösztönzése eszközölte, hogy keblében ama „gerjedezés, melyly (előbb) tsak fojtódva szikrázott, már nyilván lánggá lobbana s ége tüze“ s hogy általa gyúlasztva „alagyás éneknek eredvén már (ekkor 1778.) alagyás könyve jókora nagyra dagad.“ — És nyomban bátor önérettel vallja azon erős hiedelmét is, hogy egykoron az ő verseivel is valamint Molnáréival „ditsekedni fog a Haza, s koszorút kötven neki is, sírkövére bémetszeti örök emlékül, hogy Révai mint Molnárnak követője mer vala újabb lanttal szólani Fébus előtt.“⁴⁾

¹⁾ Értem ugyan tsekély értékemet, . . . de legalább a mennyire töllem kitelhetik, elébb jól megrostálok mindent, míg a garatra fel-nem öntök, válogatok még a jó között is. (U. o. XXI. l.)

²⁾ „De még kérésemnek nagygyát hátra hadtam: értelem s böltsesség szerető tudós népek, (férfiak) ti hozzátok szóllok, . . . hiretekre s nevetekre kérélek benneteket! meg nem unta már testetek lelketek“ sat . . . (l. XXV. l.)

³⁾ L. „Latina.“ Praefatio. 5. l.

⁴⁾ L. Révai „elegyes Versei“ 35. l.

Látszik, hogy nem volt tudomása azokról, kik ezt az ő akkori hiedelme

Hősünknek e dicsérzete azonban már a következő (1779.) évben kissé alább szálla. Baróti Szabó Dávidhoz írt alagyájában¹⁾ már mintegy önfeddőleg említi ama fenhéjázó képzelmet. Mert némileg tudomására jutott, hogy mások is járnak vala már azon az újnak vélt ösvényen.

De a „régi jeles épületek“-et tárgyaló műnek gyűjtő hatását, melylyel az Révai lelkét oly igen megragadta, még egyéb motívumok is tetemesen fokozhatták.

Már a Csanád romjairól írt — még tanulókori — elegiája mutatja, mily korán megszállta lelkét a hazafias érzelem azon borongása, mely búsan tündöklő hona hajdani díszének romjain, aggódva kutatja a gyászos időszak folytán elpusztított ősi emlékek nyomait,²⁾ melyek az elődök lelki nagyságának is egykoron oly feunen szóló tanúságai valának. Ily nagy emlékek dűledékein merengve szülőföldén még ifjonta epedő sóhajjal kérdi: vajon léssen-e idő, mely az eltemetett omladványokból ismét föltámasztja a dicső multnak alkotásait?³⁾

Mennyivel inkább növelhették e még gyermekkori, de már is jelentős eszmélését s érzéseit azon bemélyedőbb tanulmányai, melye-

szertint „újabb lantot“ hazánkban már régebben megpöndítették (így Erdösi János 1541.) s pöngeték a 18. században is többen, a mint erről az irodalomtörténelmi művek értesítenek (l. Imre Sándor a „Magyar irod. s nyelv rövid tört.“ 193. l. — Beöthy Zsolt „A magyar nemz. irod. tört. ism. I. k. 91. — Virág Benedek „Magyar poeták, kik római mértékre írtak.“ 1540—1780-ig. Pest, 1804. — Toldy Fer., Kisfaludy társaság évl. V. k. 429—59. l.)

- 1) „Még nálunk nagy Könyvtárak, s a régi Magyarság’
Kintsei, és nyelvünk titkai, ritka nevek.

Így a puszta falak, tsak ez egy példára szerentsét
Nyujtván, úgy mutaták, én leszek itt legelől.
S elragadott édes képzésem, fenynyen eresztém
Most lett Múzsámat, s hangosan írni merék.
Mintha Propertziusát valamelyly új Umbria szülné,
Majd úgy álmadozott én kitsiny elme tüzem.
Annak iparkodtam próbálva kiejteni hangját:
S lelkem utánna azon gerjedezésre hevült.“ (Elegyes Versei II. k.
8. alagya 60. l.)

- 2) Quocunque adspicio, bustum lacrimabile, et atras
Tectorum, heu! veterum conspicio inferias!
Impendit necquicquam operam, dum scire laborat
Evolvendi avidus posteritatis amor:
Quo sunt ducta loco spatiosa palatia Regum,
Quove augustorum curia sancta Patrum:

- 3) O Superi! estne iterum haec olim spes ulla videndi,
Tollet et e bustis se Morisena suis?
Magnificis templis, pulchraque superbiet arce?

Haecne dies olim veniet, nec inaniter opto? („Latina“ L. I.

ket azóta egyrészt a hazai multak kutatására, másrészt az építés tudományában való előhaladásra fordít vala!

Kétségkívül sokkal erősebben érezte már ekkor úgy a hajdani műemlékek becsét, valamint ellenben a korabeli korcs építésnek azokhoz képesti gyarlóságát, s egyebek közt ebben is a nemzeti szellemnek hanyatlottságát.

Hisz az ily fennszárnyaló ifjú lélek valóban türelmetlen boszankodással szemlélhette ama szégyenítő elsatnyultságot, midőn az oly nehezen ébredező korabeli nemzedék még az annyira felöszttökélő korban is alig eszmél az ősi nagy emlékek méltatására; sőt pulyaságának eléggé megbélyegző tanúságául még a zivataros századokon át is valahogy fennmaradt tisztos omladékokat is végső pusztulásra sieteti, az egykori védelmi erődök vagy kegyeleti szent épületek maradványait kényelmi lakok vagy épen kéjkastélyok építésére rombolván szét — és támadnak a hajdani várak pusztultával új divatú úri lakok — s tán már erkölcsmételyező szeszgyárak is, — az egykori emlékszerű s művészetileg is fennsleges egyházak helyett a kor lapos izlése szerinti templomok. S a mint ezek az alakító művészet egyéb fajaival együtt oly kirívó bizonyosságát adják a szellemi süppedésnek, szintűgy nyilatkozik ez a szóló művészetekben is. S ennek legfelölőbb tanúságait adja ama többnyire egyhangúan vontatott, emelkedettség és változatos szállongás nélkül szükölködő kádenciázás, — a szellemi elszegényedettségnek megfelelőleg koldús nótájú, nyúlós verselés.

9. Vajon nem az ily szellemi ellapultságon sajnálkozó érzet indíthatta-e Molnárt arra, hogy a „régi jeles épületek-“ről szóló, de egyúttal a kor izlésének egyébként is elfajulására eléggé rámutató művét megírja? — És vajon nem ily érzelmek összetalálkozása okozhatta-e Révaiban is azt a fellángoló lelkesedést, melylyel ő e szellemi emelkedésre s mintegy újhodásra célozó művet oly igen megszerette s tanulmányozta?

Bajnokunk ezen akkoriban nagy jelentőségű könyvnek az ő lelkére gyakorlott teljesebb hatásáról nem tesz szóbeli részletes számadást, de szellem-alakulásából föl fog az tetszeni több oldalról is nem egy ízben, még pedig jelentékenyen.

Műveinek figyelmes olvasója rágondolhat arra megannyiszor, valahányszor Révai annak a „j o b b í z n e k“, annak a classikus izlésnek ajánlását oly hangsúlyozottan emlegeti. — Hogy ily irányra nem egyedül Molnár műve buzdította őt, az már az eddig mondottakból is kitetszhetik, a következőkből pedig még bővebben ki fog derülni.

Igen természetes, hogy ez idétti költői hangulata annak a hatásnak egyelőre főképen azon célzatát ragadja meg, melynek gyakorlatilag érvényesítésére is legott vállalkozhatik, sőt annak gyakorlását már úzi is, és pedig Sárvárnak szintoly irányú befolyásos.

barátsága mellett élénk kedvvel és örvendeztető sikerrel, t. i. a római metrum szerinti verselést s a classikus izlés alapján az éke-
sebb magyarságra törekvést. Hogy is tanusíthatta volna Molnár
célzatának egyébként is foganatosítását még ekkor, ha csak nem az
építés tudományának magasabb indokú megkedvelésével? — A töb-
biben szellemi irányának fokozására szívlelte meg Molnár eszméit, a
nemzeti művelődés előmozdítása érdekében. De e végett is vajmi
sürgetősnek érezhette azt, hogy a költészet új koszorúival kínálkozó
ösvényére szállhasson mennél előbb!

Mint maga¹⁾ mondja, egész hévvel neki ered a magyarul ver-
selésnek, egyremásra írja alagyáit, azaz hogy kettős haszon tekinte-
téből inkább fordít kedveltebb latin példányaiból néhutt kissé szabadon,
hogy fesztelenebbnek, természetesebbnek látszassék, és pedig a latin-
ban már könnyűséggel kezelt elegiai párversek mértéke szerint, —
(még akkor is, midőn Horatiusnak hatos és négyes jambikusokban
(Jamb. dicolon, distichon) -- írt „Beatus ille, qui procul negotiis“
kezdetű ódáját magyarítja.

10. E nagy sürgelemre pedig a mentül előbbi föllépés vágya
zaklatja, hogy Molnár biztatására mintegy kezdőül tűnjék föl, s
benne lássa a nemzet magyar Tibullusát vagy Propertiusát.

Veszprémben készített fordítmányai, melyeket aztán 1778. s
ismét 1787.²⁾ tett közzé, tárgyakat illetőleg is jeleznek valamit;
arra mutatnak, hogy választásában a már érintettük irányelveit is
szem előtt tartotta, meg az eszmék korszerűségét is tekintetbe vette.
— Mind a három³⁾ leginkább a fősvénység ellen szól, kárhoztatván
a kincssóvár nyugtalanúságot, mely veszélyes vállalatokra s ádáz
harcokra ingerel, javallván pedig ellenben a békés tevékenységű éle-
tet. — Úgy látszik, mintha célzatosan akarná Róma költői által
magyarul korholtatni a korabeli szűkkeblű honfiak fukarságát, mely
az egyébként is nagyon elmaradott nemzeti művelődést szomorító
módon hátráltatja vala — s mintha tán már előre érezné, mennyi
bajt fog az neki is majdan okozni a hazafias célok valószínűsítésára
irányzó pályáján!

Különösen korszerűnek vélhette ezek közt szólaltatni Tibullus-
nak a béke áldásait dicsérő elegiáját, melyben ez a szelid kedélyű
költő nagy ellenszenvét fejezi ki a gyűlöletes harcok ellen, úgymint
melyek legtöbbször a telhetetlen birtokvágyból erednek és mennyi
ártalmára vannak az emberiség nemesebb célzatainak! Hisz' érezték
ezt eléggé nyomasztó következményeikkel a hazánkat oly hosszú
időn át pusztító harcok s csak imént is a 7 éves háború, melynek
utófájdalmait folyvást nyögé még az ő kora.

¹⁾ L. a fönnebb idézett alagyákban.

²⁾ „A Magyar alagyáknak I. könyvek“-ben; és „Elegyes Versei“ I. k.

³⁾ a) Propertius I. 3. — b) Tibullus I. 10. — c) Horatius Epodon 2.

11. Mintegy ilykép tűnnek elénk azon jelenségek s indító okok, melyek ifjú bajnokunkat ez idétt már erősen tüzelgeték a nyilvánosabb khatásra.

Ezekhez a helyi körülmények is járulhattak némi lendítő befolyással.

Veszprémben s vidékén találkozott már ekkor a magyar értelmiségnek, különösen az előkelőbbek közt valamelyes mennyisége, mely a magyar irodalom iránt érdeklődvén, egy kis biztatásul szolgálhatott az ily szárnyra kelő poeta aspiransnak. Alkalmasint arra a drámai előadásra is, melyet Révai Magyarival a megyeház nagy teremében rendezett, részben ily buzdító körülmények is szolgálhattak indító okul.

Ott, hol Padányi Biró Márton püspöki s főispáni magyar beszédeivel s maecenási kegyeivel éleszgette a magyarság eszmélését, aztán nyomtatott műveivel folytatá ily hatását, egy pár évtized folytán meglehetősen gyarapodhatott a magyar szellem, annyival inkább, minthogy jámbor s tudós utóda Koller Ignác, habár csak élő szóval, de finomabb modorral mindkét minőségében sikeresen növelte előde lelkesítő hatását; jeles műveltsége megnyerő módon nyilatkozván több művelt nyelven is, de különösen magyarul.¹⁾

És az ősemlékű tihanyi fokon elmélkedő Vajda Sámuel apát kegyes tetteivel ugyan inkább titokban, de kegyeletes eszméivel²⁾ nyiltabban is, mindkét tekintetben pedig példás buzgalommal s üdvös hatással éleszté a szellemi életet ama tájon, mely a viszontagságos századok folytán annyira elparlagult vala.

Habár nem nagy bőségben, de mégis meglehetősen mennyiségben lelt itt ifjú bajnokunk szellemi gyarapodására, különösen a magyar irodalom ismeretére szolgáló könyveket. Többet, mint a mennyinek ismeretéhez eddig juthatott.

Sárváryval ki tudták ők azt módolni, hogy a káptalannak tudománykedvelőbb tagjai s egyes tanultabb egyházi férfiak által ama kor jelentősb irodalmi termékeinek megismeréséhez hozzáférhessenek. Sárváry Nyitrán jelentékeny terjedelmű ismeretet szerzett volt, leginkább a Jézus-társaságiak mult századi tudományos munkásságáról, melyet az ottani tanárok az ifjabbaknak mintegy versenybuzdítás végett ajánlgattak tanulmányozásul.³⁾ Sárváry személyesen is ismert

¹⁾ Róka Joannes „Vita Ignatii Koller 1775. 48—9. 1 „Leni etiamtum mitique indole; acri admodum iudicio ac prae excellenti memoria: Percultus quibusvis Episcopo dignis scientiis; literarum, atque artium, antiquitatis cum primis monumentorum aestimator: egregii quoque in re architectonica palati. Linguarum adhaec praesertim Patriae, qua ad Comitium dicere solitus, peritus. Gravis sermonis, promptique officii et hospitalis admodum “

²⁾ Ez idétt foglalkozék Vajda a Krisztus életét bőven tárgyoló művének kiadásával, melyet Pozsonyban nyomat vala 1772—4. 3 kötetben.

³⁾ Hannulik közléséből Nécsey Jeromos és Zimányi jegyz.

némelyeket a jezuita rend tudósai közül.¹⁾ A nagyszombati intézet szellemi kihatását közéről érezte a nyitrai k. r. collegium. — Révai-nak hí Pyladese s minden üdvös törekvésre „tüzes ébresztőként“ ösztönzője meleg közlékenységgel mondogatá el mindazt, a mit így hasznos tudomásul szerzett. — Alkalmasint a jezuita rendnek Vörösberevényben időnként megfordult tagjaival is volt érintkezése, kik általán első szálai fűződtek azon viszonyoknak, melyek Révai későbbi éveiben különféle körülmények közt nem jelentéktelen eredményekben tűnedeznek föl viszontagságos pályáján.

12. Ily viszonynál fogva alkalmasint benne is nem csekély megütöztetést okozhatott azon katastropha, mely e rendet hazánkban mintegy virágzása javában érte,²⁾ szintúgy mint sok másban, kik azt több oknál fogva e birodalomban igen váratlan eseménynek tekintették, habár imeretesek voltak az ellenők nyugaton huzamos idő óta folyó küzdelmek.

E nagy eseménynek igen meglepő, illetőleg megdöbbentő hatását több helyütt jelzik a kegyesrendiek jegyzetei is. Ezek közül mintegy mutatvány gyanánt mellékelhetőnek vélem itt Líhan Paulinnak szabatos nyelven írt följegyzését a privigyei társház évkönyvéből,³⁾ mint ez eseményre nézve élénken jellemzőt.

A jelzett viszonyok szerint némileg tűnőde indulhatott Révai újabb

¹⁾ U. a.

²⁾ „A jezsuiták magyar családja épen élete végszakában érte el virágzása legszebb korát. Soha iskoláikban a tudományosság nem állt e fokon, soha az irodalomban annyi és ily erőök nem találkoztak, mint éppen ekkor; ez volt Kéri és Timon, Schmith és Kaprinay, Pálma és Wagner, Pray és Katona századuk. De a nemzetiséget is ők karolták fel épen ez időtt legbuzgóbban: ekkor tetőzött Faludy s a nagy munkásságú Molnár János, ekkor léptek egy új időszak küszöbére Baróti Szabó Dávid és Rájnis; s a magyar jezsuiták mind azon érdemmel bírtak hazájok irányában tudomány, még többel a nemzetiség körül, melylyel a külföldéi, de ezeknek vétkei nélkül. A mi ott áldás, itt csapás volt.“ (L. Toldy Ferenc Faludy életében. „Magyar költők élete“ I. k. 148—9. l.)

³⁾ „Spem susceperamus fore, ut per moram dierum aliquot fideles confirmationis sacramento roborentur: annorum enim complurium intervallo hac felicitate retrusae hae partes destituuntur. Sed negotia Praesulem, pronum alias ad haec omnia, nimium quam avocabant alio. Praesertim insperata in ditionibus Magnae Augustae de extinguenda Societate constitutio, et Bullae pontificiae acceptatio. Quod fulmen tanto magis ad percellendos animos valebat, quanto societas confidebat magis Aulam Austriacam etiam universis europaeis Principibus consentientibus non consensuram. Bulla Vienna Tyrnaviam primum missa. Hinc rumores non vage volare, sed alti fluminis instar Tyrnavia partes in omnes evolvi. Quotidie alii aliis succedere. Multa conficta: ultra fidem (ut fieri solet) exacta multa. Donec Bulla, quae variis linguis venalis prostare coepit, id, quod res erat, aperiret.

Magnificus Rector in hoc tempus inciderat Jaszlinszkius. Vir multae eruditionis ac in agendo dexteritatis. Acceptis litteris P. Muszka Provincialis, quibus et muneris suo, et Fratibus suis postrema, ac nunquam reditura vice valedicebat: inter Fratrum, quos de funesto nuncio certiores facere volebat, manus, deficiente animo, est collapsus. Ex hoc tempore velut ante certam, post res desperatas urbis florentissimae faciendam dedicationem: a solitis occupationibus cessatio, Or-

rendeltetése helyére. Hogy búcsúvétele az oly jelentékeny befolyású kebelbaráttól nem történhetett könnyű szívvel, azt olvasónk a mondottak nyomán elképzelheti, valamint azt is, hogy a nem épen óhajtása szerint történő helyváltozás talán egyébként is nehezítette kedélyállapotát. Azonban ez idő oly terhes vala meglepő eseményekkel, hogy az egyéni kedvetlenségek némi megnyugvást lehettek abban, ha türhetővé tehető állapot helyzetetett kilátásukba.

Hősünk egyébként is a változatosságok iránt volt hajlamos és képzelete könnyen kiszínezte, sőt tetszetőssé alakította a bizonytalan jövőt. Azon érzetben, hogy Biasként „omnia mea mecum porto“ — úgy hitte, hogy majd ott is fölleli költői világát, a hová őt sorsa ezennel utalja. „Vessen a végzet, valamerre tetszik“ ... (Berzsenyi).

Hisz a magyar alföld egyik nem jelentéktelen pontján lesz működési helye, hol új tapasztalatok s ezennel a fensőbb tudományok megszerzése jut osztályrészeül.

Egyelőre az ország szíve felé tartván útja, ott a kétes indokú újabb eseményekről is bővebb felvilágosítást, meg irodalmi szándékai iránt is kellőbb tájékozódást remélt nyerhetni. Ily vágygyal közleledett ismét ős Budavára felé. — — —

13. Pesten a rend társházában ekkoron jelentékeny szellemi mozgalom vala folyamatban. Ugyanis az imént eltörölt jezuita szerzet megszűnte által okozott nagy változat a köznevelés és oktatás terén komoly gondokkal foglalkodtatá a tanügynek nem csak intézőit, hanem egyszerűs mind más hő keblű barátait is.

Mert ama gondolat, hogy az elvilágiasítandó oktatás, különösen oly áramlat folytán, a mint minő már ekkoron nem kevés aggodalmat gerjesztőleg jelentkezek, az előre látókat bizonyos óvintézkedésekre eszmélteté.

Egyelőre ugyan az eltörölt szerzet tagjaiból eléggé kitelt annyi tanképesség, mennyi a fennálló kath. tanintézetek ellátására szükséges vala; de a további időre nézve üdvösnek látszék azon gondoskodás, hogy a vallás-erkölcsi oktatás lehető biztosításokat nyerjen. Innét lőn, hogy az ily irányban buzgólkodók a kegyesrend gyarapodásáért buzgóbban kezdték serénykedni.

Orosz Zsigmond ekkori főnök több ízben nyerte némely előkelő és főrendi férfiak látogatását, kik meleg érdeklődésöket tanúsították a rend ügyei iránt, azt kívánván, hogy ez a válságos vi-

dinis agendarum rerum incisio, cogitationum aestus, alloquii fastidium, lachrymarum profusio, moeror mutuo moerore incitatus, de praesente statu acerbus dolor, de futuro importuna sollicitudo, communis exploratio, moestum silentium. Ac cum citra lachrymas postremo pro concione nemo diceret, moti ad complorandum animi fidelium; maxime eo affecti, quod ut S. Pauli Ephesii, amplius eorum faciem ut filiorum Societatis Jesu non essent visuri. Tam funesta facie acta omnia, ut etiam minus ad commiserationem proni, ad lachrymas solverentur. Ita nihil stabile sub sole! Quae majoribus stant praesidiis, majore ruina convelluntur! (L. Historia Domus Schol. Piar. Prividiensis A. 1773. 182. p.)

szonyok dacára némileg pótolja az eltöröltnek a vallás-erkölcsi oktatás és keresztény tudományosság terén tanúsított buzgalmát.

A fönnebb említettek szerint a hazai tudományosság érdekében is némi szélesebb körű szellemi mozgalom kezdett ez intézetben fejlődni.

Horányi Elek állandóan a rend központi társházában nyert irodalmi célzataira alkalmas helyzetet. Orosz Zsigmond bölcshelátása szerint jónak látta e tudományos férfiút egyedül irodalmi tevékenységének engedni át. Nemcsak a rendtagok tudományos törekvéseire remélt abból hasznos eredményeket, hanem a művelődés érdeke mellett egyszersmind a testületre háramlandó díszet is tekintetbe vette, mely Horányinak a hazai tudományosságra nagyobb mérvben kihatandó munkásságából remélhető.

Bajnokunk, ki Szegeden még tanuló korában kezdette volt ismerni a már akkoron hírnévre emelkedő Horányit, most magyar irodalmi célzatainál fogva bizonyára hő vágygyal sietett a hazafias művelődésnek tetemesebb lendítésére vállalkozó férfiúval érintkezni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár